

Szász Antónia

PROGRESSZÍV JUDAIZMUS MAGYARORSZÁGON

Identitás-(re)konstrukció reform zsidó közösségben

Szociológia és Társadalompolitika Intézet

Témavezető: Dr. A. Gergely András CSc

Budapesti Corvinus Egyetem

Szociológia Ph.D. Program

PROGRESSZÍV JUDAIZMUS MAGYARORSZÁGON

Identitás-(re)konstrukció reform zsidó közösségben

Ph.D. értekezés

Szász Antónia

Budapest, 2010

TARTALOMJEGYZÉK

A TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	8
AZ ÁBRÁK JEGYZÉKE	8
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	9
I. BEVEZETÉS	10
I.1. Problémafelvetés	10
I.2. A kutatás célja és körvonalai	11
I.3. Szóhasználat és írásmód	13
II. VALLÁSOSság EGY SZEKULÁRIS VILÁGBAN	17
II.1. Bevezetés	17
II.2. A vallásosság változása	19
II.3. A vallásosság vizsgálata	20
III. IDENTITÁSÉPÍTÉS ÉS IDENTITÁSSTRATÉGIÁK	22
III.1. Bevezetés – az identitás megközelítése	22
III.2. A zsidó identifikáció kérdései	23
III.3. Zsidó identitás a történelmi, társadalmi változások tükrében	25
III.4. Zsidó identitásstratégiák és választási lehetőségek	27
III.5. A vallási opció	29
III.6. Az etnikai opció	30
III.7. Rejtőzködő és (újra) felfedezett identitás	31
III.8. A zsidó identitás tágabb perspektívából	32
III.9. Az etnikai identitás megközelítései	35
III.10. Konklúzió a kutatási cél kijelölése számára	39
IV. KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS ELŐZETES VÁRAKOZÁSOK	40
IV.1. A kutatás logikája	40
IV.2. A kutatás főbb kérdései	40
IV.3. Kutatási felületek – előzetes várakozások	41
V. MEGKÖZELÍTÉS ÉS MÓDSZER	50
V.1. A kutatás elméleti modellje	50
V.2. A vizsgálat ontológiai és episztemológiai kiindulópontja	51
V.3. Az adatgyűjtés módszerei	51

V.4. Az adatok elemzése.....	60
V.5. Az eredmények közreadásának etikai irányelvei.....	61
VI. A PROGRESSZÍV JUDAIZMUS	62
VI.1. A progresszív judaizmus története	62
VI.2. A reform irányzat első megjelenése Magyarországon.....	67
VI.3. A progresszív irányzat felfogása és gyakorlata	69
VI.4. A progresszív mozgalom megítélése	74
VI.5. A vallási megújulás társadalmi kontextusa	76
VII. MAKRO- ÉS MIKROTÖRTÉNETEK	78
VII.1. Társadalomtörténeti kitekintés	78
VII.2. Elbeszélt történetek	87
VIII. PROGRESSZÍV JUDAIZMUS MAGYARORSZÁGON	101
VIII.1. Bevezetés	101
VIII.2. A Szim Salom Közösség története és tevékenysége	102
VIII.3. A Bét Orim Közösség története és tevékenysége	123
VIII.4. Kiket szólít meg, és kiket vonz a progresszív irányzat?	131
VIII.5. Társadalmi bázis és támogatottság.....	145
VIII.6. Társadalmi felelősségvállalás és párbeszédre való nyitottság	150
VIII.7. Az Arcénu Egyesület.....	153
VIII.8. A hazai progresszív közösségek viszonya.....	154
VIII.9. Összefoglalás	156
VIII.10. Tőkeelméleti megközelítés és értelmezés	158
IX. IDENTITÁS-(RE)KONSTRUKCIÓ REFORM ZSIDÓ KÖZÖSSÉGBEN	162
IX.1. Vallás – hagyomány – identitás.....	162
IX.2. Vallási-kulturális gyakorlatok – vallásos és kulturális identitás	165
IX.3. A zsidó identitásérzés mint orientáló tényező.....	174
IX.4. A zsidó identitás megélése és kifejezése	190
IX.5. Egyéni vélemények és jövőképek	196
IX.6. Összefoglalás.....	206
IX. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE.....	208
X.1. Vallásosság, etnikai visszatérés, kulturális helymeghatározás?	208
X.2. A sokféle modernitás elmélete mint lehetséges interpretációs keret	218

XI. ÖSSZEGZÉS.....	226
XI.1. A kutatás eredményei.....	226
XI.2. További kutatási irányok.....	232
FÜGGELÉK.....	235
F.1. Kutatói pozícióim és döntési helyzeteim	235
F.2. Informális tanulókörök és hatásuk.....	240
F.3. A zsidósággal való első találkozás	243
F.4. A két progresszív közösség vallási vezetője	248
F.5. Hitközségi támogatottság az szja 1%-os statisztikák alapján	251
F.6. Nem zsidó háttérű tagok, érdeklődők	257
F.7. Közösségi identitás-történetek	261
F.8. A feminizmus és a progresszív judaizmus kapcsolata.....	263
HIVATKOZÁSOK.....	266
GLOSSZÁRIUM.....	276
A TÉMÁBAN MEGJELENT SAJÁT PUBLIKÁCIÓK.....	280

A TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat. Az ortodox és a progresszív felfogás közötti különbségek	75
2. táblázat. A magyar állam és a társadalom viszonya a zsidósághoz	87
3. táblázat. A zsidó egyházaknak szja 1%-ot felajánlók száma	147
4. táblázat. Civil szja 1% felajánlás a Szim Salom Közösségnek	148
5. táblázat. Világnézeti alaptípusok (Detlef és Tomka alapján)	166
6. táblázat. 1%-os felajánlások zsidó egyházi szervezetek számára.....	253
7. táblázat. A felajánlott összeg szerinti sorszám	255
8. táblázat. Az egy főre jutó átlagos felajánlás alakulása	256

AZ ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra. Zsidó egyházaknak szja 1%-ot felajánlók száma.....	147
2. ábra. A Szim Salomnak felajánlott civil szja 1%-os összeg alakulása	148
3. ábra. A zsidó egyházaknak felajánlott összeg alakulása	254
4. ábra. Zsidó egyházaknak felajánlott összeg a MAZSIHISZ nélkül	254
5. ábra. Zsidó egyházaknak 1%-ot felajánlók száma a MAZSIHISZ nélkül.....	254
6. ábra. Az egy főre jutó átlagos felajánlás alakulása	256

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. A. Gergely Andrásnak, és konzulensemnek, Dr. Kovács Andrásnak.

A. Gergely András már egyetemi tanulmányaim óta a témavezetőm. Úgy érzem, nem tudom neki eléggé megköszönni azt az érdeklődést, amellyel munkáimat figyeli, és azt az emberi és szakmai támogatást, amelyet több mint tíz éve folyamatosan és fáradhatatlanul kapok tőle. Írásaim olvasásakor, beszélgetéseink során mindig megtudott fogalmazni olyan szempontokat, kérdéseket, amelyek előbbre vitték a kutatásomat, új irányokba terelték a gondolataimat, és további elmélyedésre sarkalltak. Köszönöm neki a sok lehetőséget, amit kaptam tőle, és azt, hogy számos projektben együtt dolgozhattam vele.

Kovács András kutatásai nagyban meghatározták tudományági- és témaválasztásomat. Írásai és előadásai alapján úgy éreztem, a doktori kutatás során Őt szeretném szakmai konzulensemnek felkérni témám zsidó vonatkozásait illetően. Nagy megtiszteltetés a számomra, hogy sűrű teendői közepette ezt elvállalta. Türelmét, mindig biztató, támogató hozzáállását, érdemi visszajelzéseit nagyon köszönöm. Voltak felvetései, amelyekkel kezdetben nemigen tudtam mit kezdeni. Utólag szembesültem azzal, hogy Ő már jó előre látta, sejtette, milyen elméleti problémákba fogok belefutni. Sosem mondta meg, merrefelé kellene haladnom, de felvetéseivel továbbgondolásra, a dolgok mélységi megragadására készítetett.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor is kiemelt szerepet tölt be szakmai életemben, nagyon sokat kaptam tőlük tudásban, szemléletben, kutatói és emberi hozzáállásban. Köszönöm, hogy figyelemmel kísérték a kutatásomat, és őszinte véleményükkel segítségemre voltak.

Nevük elhallgatása mellett szeretnék kiemelt köszönetet mondani az általam kutatott közösségek minden tagjának azért, hogy lehetővé tették a közösségeikben éveken át tartó kutatásomat, és kedvességükkel, visszajelzéseikkel segítették a dolgozat elkészültét is. A velük folytatott beszélgetések, interjúk és interakciók során nemcsak kutatási, hanem élettapasztalatokkal és élményekkel is gazdagodtam. Más és több lettem, mint korábban voltam.

I. BEVEZETÉS

I.1. Problémafelvetés

A '90-es évek második felében kezdtem el foglalkozni a kortárs zsidó kultúra tanulmányozásával, és ennek részeként az asszimilált magyar zsidóság útkeresésével, a zsidósághoz való közeledés helyszíneivel és fórumaival, a társadalmi változások és az egyéni késztetések indukálta társadalmi cselekvésekkel, csoportformáló folyamatokkal. Ekkor jutottam el a Szim Salom Közösségbe, amely a progresszív judaizmus első hazai, a rendszerváltozás időszakában megalakított intézménye volt, élén egy női rabbival.

Észrevettem, hogy a vallási tevékenységet is végző szervezethez nagy arányban csatlakoztak nem vallásos emberek is (akiknek egy része később sem lett vallásos), illetve modern felfogásuk és hagyomány iránti nyitottságuk ellentmondásmentesen megfér egymással. Első terepmunkám alkalmával arra a kérdésre kerestem a választ, kik és miért csatlakoznak a közösséghez, és miért lehet vonzó vallástalan embereknek. Górcső alá vettem továbbá az irányzat jellemzőit és hazai fogadtatását a tágabb zsidó környezetben.

A közösség tagjainak életútját, választásának motivációit, saját zsidóságukhoz és általában a zsidósághoz való viszonyát, valamint ennek változását megismerve több fontos, további kutatásra inspiráló megállapításra jutottam. (Szász 2002) A kutatási eredmények rávilágítottak arra, hogy a zsidó hagyománynak és vallásnak napjainkban is funkciója, mégpedig sokrétű funkciója van a magukat zsidónak valló (illetve zsidóság iránt érdeklődő) emberek életében; szerepet kaphat identitásépítésükben, akkor is, ha nem vallásos világnézetűek. A hívő emberek csatlakozási motivációik között számos nem vallási tényezőt is felsoroltak, amelyek a zsidósághoz fűződő kapcsolataikkal és zsidó identitásukkal álltak kapcsolatban. Ez arra engedett következtetni, hogy a progresszív közösségnek a valláson túlmutató, pontosabban *másféle* jelentősége is van.

A progresszív judaizmus maga egy reformer zsidó vallási mozgalom és ideológia. A liberális judaizmusból nőtte ki magát, amely az 1830-as években bontakozott ki Németországban. Különlegessége a nagyfokú emancipáció és szabadság a gondolat és a vallási élet terén is, amely utóbbi a leginkább támadott felülete a mozgalomnak. Mára világviszonylatban követőinek számarányát tekintve a legnépesebb zsidó vallási irányzat. Magyarországon azonban még nem hódított teret. Felfogását és gyakorlatát rendkívüli ellenállás fogadta más zsidó irányzatok részéről.

További kutatásaim során e megállapításokat mint munkahipotéziseket megtartva igyekeztem feltárni a közösséget és tagjait érintő változásokat, tágabb kontextusba helyezni a progresszív irányzat hazai megjelenésének körülményeit, elutasításának okait, a társadalmi változások közösséget érintő hatásait, a társadalmi integráció érdekében tett lépéseit, kulturális menedzsmentjüket és ezek eredményeit. 2006-tól kutatásom kiterjedt az akkor alapított Bét Orim Reform Zsidó Közösség vizsgálatára is.

Kiemelt figyelmet fordítottam annak feltárására, megismerésére és magyarázatára, hogy milyen tényezők alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket, ha nem (vagy nem csak) a vallásosság és a valláshoz való visszatérés.

I.2. A kutatás célja és körvonalai

Kutatásom célja a progresszív judaizmus helyzetének, társadalmi vonatkozásainak részben deskriptív, részben elemző, értelmező jellegű bemutatása. Az irányzat kialakulásának társadalmi okait és hatásait nemzetközi összehasonlító perspektívában kívánom megragadni: az egyéni, közösségi és társadalmi motívumokon, illetve az ideológia és az intézményesült forma szintjén bekövetkezett változásokon keresztül.

A hazai progresszív mozgalom társadalmi integrációját több aspektusból közelítem meg. Egyéni szinten igyekszem megragadni a közösségi-felekezeti vonzás fontosabb elemeit: vagyis azt, hogy milyen igényeknek tesz eleget a mozgalom, továbbá, milyen funkciókat tölt be a hívek életében, illetve a társadalomban. A különböző motívumokat, a személyes és kollektív identitásépítés témáját körüljárandó, egyfelől arra a kérdésre keresem a választ, hogy kik számára vonzó ma a progresszív irányzat, milyen identitásstratégiákat követtek eddig, s milyen – akár újfajta, akár az eddigi identitásstratégiákat megerősítő, kibontakoztató – stratégiákat remélnek a progresszív közösségektől. Másfelől – az intézményi oldalról közelítve – a két közösség kiket céloz meg, s valójában milyen identitásstratégiákat kínál fel, ezek mennyiben tudtak eddig kibontakozni a közösségek és a hozzájuk kapcsolódók életében. Megvizsgálom továbbá, miként illeszkedik a progresszív irányzat a hazai zsidóság életébe, illetőleg a zsidó vallási mezőbe, hogyan és milyen tényezők hatására változott helyzetük fennállásuk óta.

A több mint tíz évig tartó kutatás a társadalom több szintjén zajló folyamatok feltárására és értelmezésére vállalkozott. A kutatási probléma összetett volta *többféle* kutatási *módszer és adatgyűjtési technika* alkalmazását kívánta meg. Történeti, társadalomtörténeti kutatómunka keretében vizsgáltam az irányzat kialakulásának

előzményeit és hatásait. Elterjedése, társadalmi bázisa feltérképezéséhez külföldi szociológiai felmérések eredményeit dolgoztam fel. Hazai megjelenésének társadalmi körülményeit, a progresszív közösségekhez csatlakozók szocio-kulturális hátterét a magyar zsidóság történetével párhuzamosan mikrotörténetek fényében tártam fel és értelmeztem. A csatlakozás mozgatórugóit és hatásait az egyének saját interpretációján keresztül, a társadalmi cselekvéseket a maguk természetes közegében, résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunka, illetve kvalitatív interjúkra épülő kutatás során vizsgáltam. A tartósan távollévők és a holdudvar elérése végett kérdőíves (online és interjú) felmérést végeztem. Elemeztem a progresszív szervezetek kiadványait, honlapját. Integrációs lépéseiket hivatalos dokumentumok, egyéni és csoportos interjúk alapján; támogatottságukat APEH 1%-os statisztikák feldolgozásával vizsgáltam. A mozgalomról való vélemények, a reform zsidókhoz való egyéni és intézményi viszony megismeréséhez hivatalos nyilatkozatokat, online média- és sajtóanyagok, releváns portálok közléseit, a zsidó vallási irányzatok képviselői között folyó kerekasztal-beszélgetések diskurzusait elemeztem, és interjúk adatfelvételt is készítettem. Az értekezés a kutatás egy szűkebb spektrumát mutatja be részletesebben.

A kutatás várható eredményei egyfelől az empirikus vallásszociológia körét, másfelől a kortárs és történeti zsidó kutatások, illetve az identitástanulmányok anyagát gazdagítják. A progresszív irányzat hazai megjelenésének, intézményesülésének, tevékenységének, társadalmi funkcióinak és ezek társadalmi kontextusának feltárása fontos társadalomtörténeti háttére és kiindulópontja lehet a későbbi kutatásoknak. Általánosabb elméleti eredményei adalékokkal szolgálhatnak a vallási jelenségek megközelítése, elméletei számára. A kutatás ugyanis rávilágít arra, hogy a valláshoz való közeledés, bizonyos vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítése a progresszív judaizmus esetén sem értelmezhető pusztán a vallásos-szekuláris opposícióban.

A hazai progresszív judaizmussal kapcsolatos társadalomtudományi munka korábban nem készült. A Szim Salomban elsőként végeztem intenzív kutatómunkát a '90-es évek végén. (A Szim Salomról készült monográfiát először 2002-ben publikáltam. A Bét Orimról 2010-ben jelent meg monografikus tanulmányom.)

Leonard Mars szociálintropológussal első terepmunkám alkalmával volt szerencsém találkozni, aki maga is eljárt a Szim Salomba, így első kézből szerezte tapasztalatait. Jóllehet írásaiban (Mars 1999, 2001) csak érintőlegesen foglalkozott a közösséggel, meglátásai mérvadóak voltak a számomra.

I.3. Szóhasználat és írásmód

Idegen kifejezések, írásmód

Az írott forrásokban – egységes szabályrendszer híján – a héber szavak többféle átírásával lehet találkozni. Mást használnak az egyes felekezetek, a héber nyelvet askenázi („közép-európai”), illetve szefárd („keleti”) kiejtés szerint beszélők. Mivel a mai tudományos átírás az Izraelben hivatalos szefárd kiejtésű hébert tekinti normatívnak, és a progresszív irányzat is ezt követi, ezért én is ezt követtem, és Donin (1998), illetve Jólesz (1985) könyvét vettem alapul. Az általam vizsgált közösségekben bizonyos kiejtések elterjedtsége folytán előfordulnak következtlenességek az átírásban és a kiejtésben (pl. sábatot/sábbátot mondanak és írnak, de sokan havdaláról beszélnek hávdálá helyett), ezért a dolgozatban ragaszkodni fogok a fentebb említett átíráshoz. A dolgozatban előforduló idegen szavak magyarázatát a *Glosszáriumban* foglalom össze. A folyamatos olvashatóság kedvéért szövegközi meghatározásokat is teszek.

Progresszív, reform, liberális – röviden a fogalmi keretek jelentéstartományáról

Magyarországon a reform, liberális, progresszív szavakat szinonimaként használják, és haladó szellemiségű zsidóságot értenek rajta. A két közösség a reform és a progresszív jelzőt is használja magára, a disszertáció további részében én is így teszek.

Másutt a progresszív jelző összefoglaló elnevezés arra, hogy modern szemléletű, és nem ortodox vagy konzervatív az irányzat. A progresszív mozgalmon belül megkülönböztetnek reform, liberális és rekonstrukcionista irányzatokat. Az irányzatok elnevezése a felfogásuk és gyakorlatuk bizonyos jellegzetességére utal: a liberális a szabadelvűsége, az individuális szabadság lehetőségeire, a reform az újító, reformáló jellegre, a rekonstrukcionista a judaizmusnak az új felfogások mentén való újragondolására és újraépítésére, a progresszív pedig a haladó szellemiségre. Az irányzatokról a későbbiekben részletesen szó lesz.

„Közösség”

A disszertációban a közösség kifejezést elsősorban nem szociológiai értelemben használom. A Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség és a Bét Orim Reform Zsidó Közösség mint szervezetek rövid megnevezéseként, és a magyar helyesírás szabályai szerint kisbetűvel írom. Továbbá akkor, amikor a szervezethez csatlakozó emberekről

általában írok (pl. a közösség többsége). E szóhasználatnak terepszempontú indoka is van: a szervezetek és tagjaik e két értelemben használják magukra a közösség szót.

A disszertációban kitérek majd arra is, vajon az önmagukat közösségnek nevező csoportok szociológiai értelemben is közösségnek tekinthetők-e.

A két közösség röviden Szim Salomnak, Bét Orimnak hívja magát, a továbbiakban én is így nevezem őket; az interjúrészleteknél az Sz.S., B.O. kezdőbetűket használom.

Rövidítések az interjúrészleteknél

Az interjúrészletek, idézetek során röviden jelölöm az adatközlő, elbeszélő személy életkorát, nemét, szervezeti kötődését, és ha releváns, az interjú készítésének idejét.

A személy korát, nemét így jelölöm: „kor. nem” (pl. 40. nő: 40 éves nő)

Az életkor megadásakor az egyértelmű azonosíthatóság elkerülése végett helyenként 1-2 évvel eltérek a valós életkortól.

Mivel a kutatás több mint egy évtizedig tartott, az életkor megadásakor jelzem az interjúkészítés idejét. Ha ennek adott esetben nincs különösebb (pl. generációs-hovatartozást vagy életkori csoportot kifejező) jelentősége, vagy az elmúlt 1-3 évben történt az adatfelvétel, akkor az illető jelenlegi életkorát adom meg ($\pm$ 1-2 év).

A közösségi hovatartozás megjelölésére a B.O., Sz.S. rövidítést használom. Önmagában a tagságot jelöli. Az *érd.* rövidítéssel jelzem, ha érdeklődőről (nem tagról), az *alap.* rövidítéssel, ha alapítóról van szó (Pl. 39. nő, Sz.S. érd.: 39 éves nő, érdeklődőként jár a Szim Salomba.) Minden B.O. alapító tag egykor Sz.S. tag volt, ezért a korábbi Sz.S. tagságot akkor jelzem, ha ennek az adott kontextusban jelentősége van. (Pl. 55. nő, 2000-ben, Sz.S. tag, majd B.O. alap. – Vagyis 2000-ben 55 éves Sz.S. tag nő, aki később a B.O. alapító tagja lett.)

Tagok, érdeklődők és tagságot tervezők

A továbbiakban *tag* kifejezéssel azokat illetem, akik így nevezik magukat és ekként gondolkodnak magukról, és mindazokat *érdeklődő*nek hívom, aki magát így definiálja. Az érdeklődők egy része rendszeresen részt vesz a közösség programjain, baráti körben érzi magát, de nem tartja magát tagnak. Vannak, akik egyre beljebb érzik magukat, és *tervezik a tagságot*. Mások egy-egy programsorozatra járnak, vagy bizonyos témájú előadásokra.

Holokausz, soá

A görög eredetű *holokausz* szó egy bibliai kifejezés, *égő áldozatot, Istennek ajánlott tűzáldozatot* jelent. A hagyományörző zsidók közül többen nem használják ezt a szót. Egyrészt azért, mert az áldozat isteni kívánság, s így azt lehetne gondolni, hogy a 6 millió zsidó elpusztítása jogos áldozat volt. Másrészt azért, mert összefüggésben van a történetekkel, és kellemetlen asszociációkat kelt. A héber *soá* szó prófétikus fogalom, jelentése *megsemmisítés, kegyetlen pusztítás*, amely szintén utal a történetekre, de mentes a tömegek kiirtása mint áldozat jelentéstartalomtól, ezért sok (vallásos) zsidó közösségben ezt preferálják. Magyar megfelelőjeként a társadalomtudományokban elterjedt a *vészkorszak* kifejezés, ahol a „vész” szó utal a pusztításra, de bibliai konnotációktól, közvetlen asszociációktól mentes, ebből a szempontból semleges.

Mivel a holokausz elnevezés a társadalomban elterjed, az általam kutatott közösségekben is használják, a vészkorszakkal foglalkozó intézmények (pl. a Holokausz Emlékközpont) is nevükben viselik, a dolgozatban én ezt használom a soá helyett.

A háláchá

A disszertációban többször előkerül a héber *háláchá* szó, amely „járható ösvényt”, „járt utat” jelent. Tágabb értelemben a zsidó rituális törvények összegzését, a zsidó tradíció összefoglaló megnevezését értik rajta. (Lau 1994: 6) A *Tórában* (Mózes öt könyvében) található törvényeken kívül ugyancsak háláchikus értékűek a későbbi törvényhozók által hozott döntések. A Tóra, az ún. Írott Tan ugyanis nem részletez minden törvényt, ezért a benne foglalt szűkszavú törvényeket, a 613 parancsolatot, az ún. Szóbeli Tan tudósai fejtették ki és értelmezték. Első kodifikációja a Misná, ennek további magyarázata és kifejtése a Gemará. Ezek kommentárjaikkal együtt alkotják a *Talmudot*. Ez a kiegészített törvénygyűjtemény azért kapta a „járható ösvény” elnevezést, mert megmutatja a zsidó ember számára, hogyan kell élni sok-sok norma (előírás, magatartási szabály) megtartása által. A *Sulhán Áruch* a háláchá kodifikációja: tartalmazza mindazokat a törvényeket, amelyeket a vallásos zsidó embernek be kell tartania.¹

¹A *Sulhán Áruch*-ot József Káro rabbi (1488–1575) szerkesztette a törvényeket rendszeresítő elődeinek alapján. Askenáz hagyomány szerint Moze Iszerlesz rabbi (1525–1572) dolgozta át. A gyakorlati élet szempontjából összeállított kivonatát Slomo Ganzfried rabbi (1800–1886) készítette el *Kiccúr* [rövidített] *Sulhán Áruch* címmel. Magyar fordítással 1934-ben jelent meg először. Az ortodox hitközségekben teljességében betartják.

Az 1948 és 1989 közötti időszak megnevezése

A II. világháborút követő, pontosabban az 1948-tól az 1989/1990-es rendszerváltásig tartó időszak megnevezésére a mindennapi szóhasználatban, a közéleti és a tudományos diskurzusokban, szakmai közlésekben is gyakorta használt kifejezés a „kommunizmus”, „kommunista rendszer”, „kommunista-szocialista” illetve a „pártállami rendszer” stb. Az általam idézett források szerzői és interjúalanyaim is használják e kifejezéseket a korszak és a politikai rendszer megjelölésére. Jóllehet adekvát volta akár meg is kérdőjelezhető, lévén, nem egy kifejelett, ideáltipikus kommunista rendszerről van szó, hanem egy átmeneti állapotról, amelyre a „politikai szocializmus” kifejezés talán megfelelőbb lenne.

Nem szeretném azonban megváltoztatni a bevett, a hazai és külföldi szakirodalom által is használt terminológiát, az interjúszövegeket pedig ab ovo nem kívánom módosítani. A dolgozatban ezért a kommunista, szocialista, pártállami jelzőket egymás szinonimáiként javaslom tekinteni az 1945 és 1989 közötti politikai, társadalmi rendszer megjelölésére.

Gyakoriságok, tendenciák – kvázi kvantitatív kifejezések

A kvalitatív és a kvantitatív kutatásokból származó adatok közötti különbségtétel és a kutatások jellege miatt sok kvalitatív kutató elkerülendőnek tartja a számszerűsítést, és inkább a „kevesebbet mélyebben” elv alapján mélyfűrészekkel ad árnyalt képet a vizsgált jelenségről. (vö. Feischmidt 2006) Mindazonáltal, ha az arányokat, tendenciákat legalább érzékeltetni kívánják, a kvalitatív módszereket alkalmazó kutatók is használnak mennyiségre vonatkozó, Alan Bryman (2006: 371) által kvázi-kvantitatívnak nevezett kifejezéseket, mint a „sok”, „néhány”, „gyakran”, „ritkán”, „vannak, akik”.

Az értekezésben magam is szeretném érzékeltetni, ha valami tipikus, inkább jellemző, vagy kezdetben kevesekre, később a többségre jellemző. A pontos megoszlások havonta, évente is változhatnak és változnak, emiatt megfelelőbbnek tűnik ez a megfogalmazás.

II. VALLÁSOSSÁG EGY SZEKULÁRIS VILÁGBAN

II.1. Bevezetés

Európa-szerte nő a vallás iránti szociológiai érdeklődés, jóllehet a nyugat-európai adatok a hetvenes évektől kezdve gyors ütemű vallási hanyatlást tükröznek, Közép- és Kelet-Európában pedig a második világháború utáni elvallástalanodás sokkal általánosabb volt, mint másutt. (Tomka 1996b, 1999) Valójában nem általában a vallásosság hanyatlott, hanem a központosított keretekhez és előírásokhoz igazodó egyháziasság, a „távozók” egy része azonban „a maga módján vallásos” maradt (Tomka 1996a).² Közben sok kis új vallási mozgalom és intézmény keletkezett, ahol ismét felépülhetnek és kifejeződhetnek a kollektív identitások. A klasszikus szekularizációs (a vallás modern társadalmakban való elhalását kimondó) tézis kritikusai épp ezekre az empirikus tapasztalatokra rámutatva fogalmaznak úgy, hogy a vallás szerepe és a valláshoz való viszony alakul át a modern társadalmakban. (vö. Bögre 2002; Byrnes – Katzenstein 2006; Hamilton 1998; Robbins 1996; Rosta 2004)

A kutatókat ma elsősorban nem a vallás és a vallásosság fontossága izgatja, hanem jelenlétük a társadalomban, az identitásépítésben, közösségteremtésben és a társadalmi-politikai változásokban játszott szerepük, amely során differenciálódik a vallási intézmények, ideológiák szerkezete, típusa, funkciója. „A látványos hanyatlási tendenciák mellett váratlan megújulásokat és fellendüléseket látunk. A vallás és a társadalom viszonya változóban van. Emiatt érdekes” – írja Tomka (1992: 139).

A vallási megújulás gyökerénél tágabb értelemben a társadalom, a kultúra, szűkebb értelemben az azt képviselő csoportok társadalmi helyzetének, értékítéletének, intencióinak megváltozását, illetve – egyúttal, vagy más esetekben – a társadalmi csoport és a vallási szervezet közötti viszony változását (pl. intézményi megmerevedést, a modernítésra, személyes igényekre adott intézményi válaszok nem kielégítő voltát) kell keresni.

² A kutatók a modern társadalmakban három (elmosódó határú) csoportot különítenek el: az (elkötelezetten) egyháziassan vallásosak, a határozottan szekulárisak (vallástalanok, elvilágiasodottak) és a „maga módján vallásosak” csoportját. (Hegedűs 1998, 2000; Tomka 1990, 1996a) Az utóbbi csoport nagy és heterogén összetételű, egy része bizonyos elemeket tart meg a vallásból, más része egyház-közösségi tagsággal rendelkezik ugyan, de ideológiájában, hitében, vallásgyakorlatában maga módján vallásosnak tekinthető.

A progresszív judaizmus tehát nem önmagában mint megújuló vallási forma és tartalom érdekes, hanem a megújulás oka és körülményei, illetve az, ahogyan konstruálódik, s amilyen funkciókat betölt egy közösség életében és a társadalomban. Max Weber is azt mondja, hogy nem a vallás lényegével, hanem egy meghatározott fajtájú közösségi cselekvés feltételeivel és hatásaival kell foglalkozni, a cselekvés megértésére és értelmére hagyatkozva. A vallás ugyanis közösségi és társadalmi cselekvés, és evilági rendeltetései vannak. (Weber 1992: 2/1. 5. fej.)

A vallási jelenség önmagában sem statikus: nem változatlan adottság, hanem több pólus, a vallási kultúra, az individuum és a vallási szervezet közötti dinamika változási folyamata (Tomka 2000: 31), amelyre a társadalom keretei is meghatározó hatással vannak. Tomka (1996b) szerint a vallások kultúrák megjelenítői – ebből következően a kulturális változások tükröződnek bennük, s nem érdektelen, hogyan.

Egy vallási irányzatról és annak társadalmi szerepéről tehát csak úgy beszélhetünk, ha legalább három tényező kombinációjaként szemléljük: a) mint etika és világértelmezés; b) mint az azt képviselő társadalmi csoportok, rétegek; és c) mint intézményi és szervezeti kifejeződés. Egy vallási közösség különböző tevékenységeit és ezek funkcióit szociológiai megközelítésben több szempont szerint érdemes vizsgálni: 1. hitélet, vallásgyakorlat; 2. hagyomány-felelevenítés és hagyományörzés; és 3. profán tevékenységek. (vö. Tomka 1992)

A társadalmi-kulturális környezet változásai hatással vannak a vallás egész kulturális rendszerére. Korunk ideológiai áramlatai, elvárásai (mint az individualizmus, a személyesség iránti igény, az intézményi működésre, s ebben az egyéni szerepekre vonatkozó elképzelések) a vallás területére is beáramlanak, és bizonyos átalakulásokat vonnak maguk után a hitrendszerben, a liturgiában, a vallási szervezetben. Új szempontok és hangsúlyok jelennek meg a hitben, a vallásgyakorlat új formái alakulnak ki, és az egyének egyre aktívabban bevonódnak a vallási szervezet életébe, munkájába és döntéseibe. (vö. Tomka 2000: 5)

A progresszív judaizmust és a hazai közösségeket ezért vizsgálom ideológiai, egyéni és intézményi szinten: kiemelve a társadalmi ok-okozatokat, „inger-válasz” folyamatokat³, egyéni és intézményi motívumokat, társadalmi cselekvéseket; és a mozgalom helyét és szerepét nem egyedüliségében, hanem kontextusában próbálom megragadni.

³ Például a növekvő szekuláris emancipációra válaszul elinduló vallási emancipációs törekvéseket; a modernizációra, asszimilációra és (újra)vallásosodási igényre reflektáló vallási megújítást.

II.2. A vallásosság változása

A klasszikus szekularizációs elmélet alapján azt várhatnánk, hogy a modernizációs folyamat előrehaladásával csökken vagy hanyatlik a vallásosság, mégpedig oly módon, hogy egyre alsóbb társadalmi rétegek, végül a társadalom peremén lévők közé szorul vissza. Ám a tapasztalatok nem ezt mutatják, sőt, mind többen – és a legkülönbözőbb indíttatásból – lesznek újra vallásosak. (vö. Hegedűs 2000, Tomka 1990, 1996a)

Andorka Rudolf szintén úgy látja, hogy a szekularizáción újabban már nem a vallások és az egyházak eltűnését, hanem inkább azok változását értjük – amely változás tetten érhető például a vallásos gondolkodásban megjelenő racionális elemek növekvő számában, új vallási csoportok megjelenésében, a hívek vallási tevékenységekben (pl. a program- és közösségszervezésben, rítusokban) vállalt aktív szerepének erősödésében. (Andorka 1991; 1997: 552–553)

Tomka szerint a modern társadalmakban a vallás már nem fogja át az élet minden területét, mint a régebbi történelmi korokban, amikor „a differenciálatlan kulturális környezet egyik része volt”, magától értetődő, amelybe az egyén beleszületett, s amely meghatározta gondolkodását és mindennapjait. (Tomka 2000: 2) A modern korban a kultúrának ez a magától értetődősége megszűnt. Berger és Luckmann (1975) tézise szerint a vallás privatizálódik, egyre inkább egyéni választás kérdésévé és szubjektívvé lesz. Mindinkább személyes döntéssé válik – a környezeti feltételektől és a szocializációs normáktól nem független módon –, hogy a társadalom tagjai mit tartanak értéknek, világnézetük, s így vallásosságuk vagy nem-vallásosságuk, személyes állásfoglalást követel. (vö. Kaufmann 1996; Tomka 2000)⁴

A rendszerváltozás alatt és után idehaza is szemtanúi lehettünk a szekularizáció fokozódásával párhuzamosan megjelenő (újra)vallásosodási hullámnak. Habár ez nem mindig jelenti egyszersmind a vallási-kulturális hagyomány teljes rendszerének felélesztését is.⁵ Éppen a vallás általános társadalmi érvényességének megszűnéséből eredő gondolat az, hogy az egyén adott esetben nemcsak vallásosságáról, hitéről,

⁴ E tézis korlátozásokkal, bizonyos (plurális) társadalmakban érvényes.

⁵ Földvári így ír erről: „A vallásosság modern társadalmakban tapasztalt sokszínűségének egyik forrása, hogy az emberek sokféleképpen viszonyulnak, viszonyulhatnak a [Geertz-i 'terminussal'] vallás mint kulturális rendszer egyes elemeihez... Előfordulhat, hogy csupán a vallási kultúra, tanítás bizonyos elemeit fogadják el, esetleg a szertartások (is) vonzzák őket, de az is lehetséges, hogy elsősorban a közösségi oldal válik hangsúlyossá számukra.” (Földvári 2003: 21)

hanem annak tartalmáról és jellegéről is dönthet, s ennek folyományaként nem kell szükségképpen elfogadnia egy teljes vallási kínálatot, hanem maga válogathat belőle tetszése szerint, „à la carte”. (vö. Dobbelaere 1993, Földvári – Rosta 1998)⁶

Igaz ez a hazai zsidóság (elsősorban a budapesti zsidóság bizonyos csoportjai⁷) tekintetében is, amint ezt alátámasztják Kovács András és munkatársai (Kovács 2002), továbbá Papp Richárd (2005) és Vincze Kata Zsófia (2006) kutatási tapasztalatai.

II.3. A vallásosság vizsgálata

A vallásosság mérésére vonatkozóan sokféle elgondolással találkozunk. Tomka (2000) három fő irányt különít el. Az első az önbesorolás, amely hiteles, de nehezen értelmezhető eredményt ad (mivel nem egyértelmű, mit ért a válaszadó vallásosságon és milyen mérce alapján sorolja be magát; továbbá a kérdésfeltevés módjától is függ a válasz). A második a vallásosság különféle megnyilvánulásainak összegyűjtése, amelyekből többváltozós statisztikai módszerek segítségével következtetéseket lehet levonni. (Itt a kutató dönt arról, milyen jelenségeket vesz figyelembe a vallásosság indikátoraiként.) A harmadik a vallásosság dimenzióinak egyenkénti mérése, amely a kutatók szerint viszonylag objektív eredményre vezet. (vö. Szántó 1998)

A vallásosság többdimenziós megközelítése nem újkeletű gondolat a valláskutatásban. (vö. James 1902) Abból a felismerésből indul ki, hogy a vallás és a vallásosság az élet és a kultúra különböző szféráiban jelenhet meg, anélkül, hogy az egyik területen való kifejeződése determinálná egy másik területen való megjelenés szükségességét vagy intenzitását. A különböző dimenziók nem összemérhetők, és így nem is összegezhetők. Nem mondhatjuk, hogy vallásosabb lenne az, aki élményszerűen közelebb érzi magát Istenhez, vagy aki rendszeresebben végez vallásgyakorlatot. E felfogás alapján a dimenziók egyenkénti mérésével, és az így kapott eredmények alapján állítható fel a vallásosság adott tipológiája. (vö. Rosta 2004: 19–20; Szántó 1998; Tomka 2000: 34–37)

A vallásosság dimenzióinak megragadására és mérésére többféle modell létezik. Az empirikus vallásszociológia történetében mérföldkönek számító Glock és Stark (1965) féle vallási modell öt dimenziót határol el, ezek: 1. a vallásos hit (ideológiai vagy kognitív dimenzió); 2. vallásgyakorlat (rituális dimenzió); 3. vallásos érzés, élmény

⁶ Ennek lehetőségét nagyban meghatározza az adott vallási rendszer – gondolhatunk itt az ortodoxiára, bizonyos új vallási mozgalmakra (vö. Horváth 1995) – és az egyén társadalmi környezetének normakényszere.

⁷ A kutatások szerint a hagyományhoz való visszatérés budapesti és nem tömeges jelenség.

(élmény- és tapasztalati dimenzió); 4. vallási ismeretek és szemléletmód (intellektuális dimenzió); és 5. a mindennapi élet és magatartás vallásossága (következmény dimenzió).

Egyes szerzők megemlítik még az emberi kapcsolatokat övező dimenziót, és ezen belül a vallási közösséghez tartozást (kapcsolati-közösségi dimenziónak nevezhetjük).

Az ideológiai dimenziónál a hit mérése a vallási doktrínák elfogadását/elutasítását vizsgálja. A vallásgyakorlat leginkább az intézményesült vallásossághoz kötődik. A vallásos élmény dimenzióját nehéz mérni, mivel sajátos lelkiállapotot feltételez. Az intellektuális dimenzió a vallásos ismeretek mértékét méri, ezáltal szoros kapcsolatban lehet az ideológiai dimenzióval. A következmény dimenziójában az előző négy tényező szekuláris hatásai vizsgálhatók az egyén életében (mi az, amit az egyén elvár és mit kap a vallástól, mit kell teljesítenie, mit szeretne és mit alakít ki magának). (vö. Földvári – Rosta 1998) Az, hogy a gyakorlatban melyik dimenzió kap hangsúlyt, az elsősorban kultúrafüggő; meghatározzák az adott felekezet intézményesen rögzített követelményei, de a személyes alkat, igények, egyéni választások is befolyásolják.

Dobbelaere és Jagodzinski (1995) a hit, szemlélet, illetve a vallásgyakorlás mellett kitér az egyházhoz való kötődésre, és ennek részeként az átmeneti rítusok igénylésére, egyház-közösségi tagságra, valamint az egyházzal kapcsolatos beállítódásokra. Ám az átmeneti rítusok igénylése nem feltétlenül csak az egyházas vallásosságra jellemző, hiszen a maga módján vallásos emberek egy (nagy) része igényli (pl. keresztesítés, egyházi esküvő, vagy, mint a zsidóságban, zsidó rítus szerinti esküvő, temetés). Mindenesetre az átmeneti rítusokban való részvétel, illetve bizonyos hagyományelemek felvétele színén fontos indikátorai a tágabb értelemben vett vallásosságnak.

A kutatás során a vallásosság különböző dimenzióban megnyilvánuló mértékének és jellemzőinek vizsgálata mellett a vallásos önbesorolásra is rákérdeztem, hogy az egyén vallásosságról való gondolkodásáról és ennek szempontjairól is képet kapjak. Lehetséges, hogy ugyanolyan ismeretek, gyakorlatok mellett valaki vallásos hit nélkül is vallásosnak, míg más vallástalannak (vagy hívőnek, hagyományörzőnek) fogja magát nevezni. De ez is árnyalni fogja a következtetéseimet.

A hazai többségi társadalomban sem feltételez vallásos hitet, vallásos önbesorolást a kereszténységben gyökerező ünnepek és szokások megtartása. Hasonlóképpen a zsidóságban sem mindig korrelál a vallásos érzet és a vallási-kulturális gyakorlat. Emiatt a vallásos-szekuláris önbesorolás kérdésével a kortárs zsidóság több kutatója is foglalkozik. (Ld. pl. Graham 2003; Miller et al. 1996; Kovács 2002)

III. IDENTITÁSÉPÍTÉS ÉS IDENTITÁSSTRATÉGIÁK

III.1. Bevezetés – az identitás megközelítése

Ma már a társadalomtudományok bevett tézise az, hogy az identitás nem statikus, készen kapott, hanem konstruktív és folyamatosan változó. Belső és külső hatásokra alkotóelemeinek jelentősége és tartalma is megváltozhat, új elemekkel gazdagodhat.

Az identitás értelmezésének többféle megközelítésével találkozunk. Egy részük megkülönböztet személyes (belső), illetve társadalmi identitást, más részük nem tesz ilyen különbséget. Pataki Ferenc (1988: 206–207) tipológiájának egyik típusát ez utóbbi, az ún. én-hangsúlyú (az én-állandóság érzését, folytonosságának megőrzését vizsgáló) megközelítések alkotják. A másik típusba a helyzeti vagy szituatív identitáselméletek tartoznak, amelyek az identitás felépülését interakciókban tételezik és szemlélik (mint Mead, Goffman, Krappmann). A harmadik típusba a strukturális elméletek kerülnek, amelyek az identitás alakulását a társadalmi környezet és a társadalom aktuális struktúrája hatásainak összefüggésében vizsgálják (pl. Erikson és Turner megközelítése). Az identitáselméletek egy része a személyes identitás formálódásával foglalkozik (pl. Erikson), más részük a társadalmi identitásával, a csoportazonosulás folyamataival (pl. Turner, Tajfel).

Erik H. Erikson (1950) szerint az identitás elvileg minden egyes ember személyes sajátossága, amely önmaga testi mivoltának, szülői előképeknek, gyerekkori élményeknek, egyre bővülő társadalmi tapasztalatoknak és benyomásoknak a kulturális feldolgozásával formálódik ki és nyer tartósan elismerést a vele érintkezők körében. (Sárkány 1989: 39) Belső és külső tényezők hatására, konstrukciós és destrukciós folyamatokon keresztül alakul, miközben normatív válságokon, fejlődés-kризiseken megy át. (Erikson 1950, 1998)

A társadalmi identitás valamilyen társadalmi csoporthoz tartozásból, a csoportról alkotott tudásból és a hozzá fűződő érzelmekből, értékrendbeli kötődésekből táplálkozik, történetisége van, és társadalmi interakciók során konstruálódik. (vö. Krappmann 1980; Kovács 2004; Pataki 1980, 2001; Tajfel 1980; Turner 1980) Hall (1997) felfogásában is megjelenik az interaktív, konstruktív, folyamat-jelleg: a „kulturális” identitás kialakulását a személyiség belső magja és a társadalom közötti interakció folyamatában gondolja el. Több kutató (pl. Tajfel, Turner) rámutat a

társadalmi kategorizáció szerepére a folyamatban, mondván, az egyén társadalmi kategóriák segítségével azonosulva határozza meg identitását, illetve mások így azonosítják, vagyis helyezik el a társadalomban. Tajfel (1980) azt írja, az ember „érzelmileg is minősített társadalmi csoport tagja” kíván lenni, vagyis igyekszik olyan csoportot és így vonatkoztatási keretet választani, hogy az hozzásegítse pozitív vonásokkal gyarapítani identitását.

A kollektív identitások kialakulásában és fenntartásában fontos szerepet játszanak az ún. csoportelbeszélések, illetve az ennek alapjául szolgáló együttes élmények eseménytartalmai a hozzájuk fűződő értelmekkel, elgondolásokkal egyetemben, amelyeknek fontos csoportképző funkciójuk is van. „Az egyén a megosztott elbeszélések kötelékeivel is kapcsolódik valamely közösséghez, valódi vagy virtuális ’kollektív szubjektum’-hoz (szociális kategóriához); általuk részesedik annak ’mi-élményében’, s különül el mindazoktól, akikkel nem oszthatja meg csoportelbeszéléseit” – írja Pataki (2003: 27).

Egy személy társadalmi és személyes identitása változik az időben, és ez különösen belső és külső, társadalmi változásokhoz (vö. Bögre 2002), az emberi élet jelentős- vagy sorsmozzanataihoz kapcsolódik, tehát átmeneti rítusokhoz (pl. születés, házasság, halál), vagy különlegesen kritikus alkalmakhoz, illetve olyan meghatározó eseményekhez, mint a háborúk, üldöztetések, társadalmi-politikai rendszerváltozások. (vö. Mars 1999: 30) Az emberi élet sorsfordulói, a társadalmi, kulturális környezet erőteljes megváltozása ugyanis nem ritkán erőteljes érzéseket, (első pillantásra talán) váratlan lépéseket idéz elő az egyéneknél, amelyek végül különféle identitásstratégiákban ölthetnek testet. – Ezek a jelenségek, folyamatok a magyarországi zsidóságban is tetten érhetők. (vö. Hermann 1990: 113–141; Kovács 2002)

III.2. A zsidó identifikáció kérdései

A zsidó identitás kutatásakor szembetaláljuk magunkat azzal a problémával, hogy magának a zsidóságnak és a zsidó (ön)besorolásnak sincsenek egyértelmű kritériumai.

A zsidóság meghatározása viták tárgyát képezi. Nem határozható meg népként, vagy vallásként, mert hiányoznak hozzá azok az alapvető kritériumok, amelyek szerint a modern tudomány meghatároz egy népet vagy vallást. Noha az egész zsidósággal nem lehet mit kezdeni, egyes emberek, csoportok zsidóságával azért valamelyest igen. Erről mindenkinek (zsidóknak és nem zsidóknak is) van véleménye. (vö. Kovács 1997: 15)

A zsidó vallási törvény szerint zsidó az, akinek édesanyja zsidó, vagy aki (vallási bíróság előtt) betért a zsidó vallásba. Izrael alkotmánya zsidónak fogad el bárkit, akinek van zsidó nagyszülője. Ezen kívül is többféle osztályozás van forgalomban: zsidó az, aki a) önmagát annak tartja, b) akit a zsidók annak tartanak, c) akit a környezete annak tart. Csepeli (1992: 113–114) gondolatmenetén továbbhaladva, az egyedül feszültségmentes állapot az, ha a háromféle besorolás megegyezik.

Feszültséggel jár, ha egy önmagát nem zsidóként definiáló magyar állampolgárt zsidónak, továbbá nem magyarnak (a magyarságtól idegennek) minősítenek. Vagy ha egy vegyes házasságból származó, önmagát magyar zsidónak valló, zsidó identitással rendelkező embert a vágyott zsidó közösség nem fogad el zsidónak (a zsidó vallási törvények szerint), míg tágabb környezete zsidónak tartja. Illetve, ha valakit zsidó vallásgyakorlóként nem fogadnak el magyarnak – és még sorolhatnánk a példákat. Fontos kérdés tehát, hogy ki határozza meg az egyének és csoportjaik zsidóságát, illetve magyarságát, és ezek a meghatározások milyen súllyal szerepelnek egymás mellett, vagy egymással szemben, továbbá, milyen és mekkora hatást gyakorolnak az adott entitásra.

Karády Viktor szerint a „Ki a zsidó?” kérdésre nem létezik általános és minden korban érvényes válasz: a történelmi és a társadalmi helyzettől nagymértékben függ, milyen ismérvek szerint határozzák meg, hogy ki a zsidó, illetőleg ki az, aki ezt meghatározza, meghatározhatja. „Röviden azt kell mondani, hogy a zsidó identitás ismérveit a zsidóság mindenkor társadalmi definíciója határozza meg. (...) A társadalmi definíció ingadozásának, változásainak, helyhez és helyzethez kapcsolódásának ténye bizonyos minden volt üldözött, sőt minden zsidó származású konkrét élményvilágához hozzátartozik.” (Karády 1997: 22) „...az zsidó, aki magát zsidónak tartja, vagy akit környezete zsidónak tekint. A zsidóságba való sorolás tehát egyrészt sohasem teljesen vagy nem kizárólag objektív kritériumokon nyugszik, másrészt viszont nem is teljesen üres tudati tény, amennyiben mindig van hivatkozási alapja.” (Karády 1997: 23)

Napjainkban nem csupán a zsidó státuszba való besorolásnak vannak igen eltérő szempontjai, hanem egyúttal sokféle zsidó identitás lehetséges: vallási, etnikai, nyelvi, kulturális, származási, szociológiai, érzelmi, közösségi stb. Ezek egymás mellett élnek, de elfogadottságuk és „kritériumaik egzaktságának” mértéke különböző és szüntelenül változik. (vö. Csepeli 1992: 225–227; Frojimovics et al. 1995: 176; Mars 2000)

III.3. Zsidó identitás a történelmi, társadalmi változások tükrében

Mielőtt a Szim Salom és Bét Orim tagok egyéni és kollektív identitásépítésének mikéntjét górcső alá venném, elengedhetetlennek tartom, hogy szót ejtsek a magyar zsidóság – a XIX. századtól korunkig dinamikusan változó – identitásstratégiáiról, a zsidó hagyományhoz, önnön zsidóságához való viszonyáról, valamint ezzel szoros összefüggésben az asszimiláció és a szekularizáció hatásairól, a zsidó vallási-kulturális hagyományátadásban és szocializációban bekövetkező diszkontinuitásról. Ehhez hazai vonatkozásban mindenekelőtt Erős Ferenc, Karády Viktor, Kovács András, Leonard Mars és Szarvas Zsuzsa írásait veszem alapul.

Szarvas a folyamat lényegére tapint rá, amikor azt írja: „A zsidóság története egyben a kulturális határok folyamatos alakításának története is, amely az állandó migráció, a változó gazdasági-társadalmi körülmények, a kirekesztés és befogadás kényes egyensúlyának megfelelően az identitást is helytől, időtől, társadalomtól, egyéntől függően folyamatosan át-átrajzolta.” (Szarvas 2005: 183) A társadalmi körülmények ezen túlmenően az egyének és csoportjaik által kialakított, preferált vagy marginalizált identitásstratégiákra, ezek fel- és leértékelődésére, megújítására is hatással voltak.

Tudvalevő, hogy a dualizmus korában felkínált emancipációs társadalmi szerződés megerősítette a magyarországi zsidóság nagy része számára az asszimiláció stratégiáját, amelyet később a Horthy-korszak politikai antiszemitizmusa írt fölül. Ennek drámai csúcspontja a holokauszt volt, amely köztudottan erős hatást gyakorolt a magyarországi zsidóságra: a holokauszt élménye, kollektív emlékezete és a hozzá való viszony is a zsidó identitások részévé vált. (vö. pl. Hermann 1990; Karády 1992, 2001)

A II. világháború után született (ún. másodgenerációs) zsidó származásúak között alig van olyan, akire családja, mindennapi és kulturális környezete természetes módon hagyományozta volna zsidóságát, ezzel együtt a szülők gyakorta továbbörökítették traumáikat gyermekeikre, amelyek személyiségzavarok, neurotikus tünetek formájában jelennek meg (Mészáros 1992: 114–126), vagy identitásválságként, illetve a személy és a környezet zavaraiban. Ott, ahol a zsidóságról nem esett szó, a gyermekek azért megéreztek, hogy valamit eltitkolnak előlük, vagy traumatikus élményben volt részük, amikor a külső környezettől kellett ezt megtudniuk. A szülők magatartása korlátozta a gyermekeket abban, hogy maguk alakítsák ki a számukra legmegfelelőbb hozzáállást abban a kérdésben, hogy a kettős – magyar és zsidó – kötődést nemzetiségi, vallási vagy családi-tradicionális alapon tisztázzák-e önmagukkal. (vö. Száraz 1984: 351–352)

Ezzel lényegében kiszolgáltatottá tették őket azoknak a konfliktusoknak, amelyektől meg akarták óvni őket. „Ennek a második generációnak ugyanis nemcsak azokkal a problémákkal kell ily módon szembenéznie, amelyeket a zsidókérdés létezése egyébként is jelentene számára, hanem azzal is meg kell birkóznia, hogy saját zsidóságával való szembesülése már önmagában is megrázkódtatásként érte” (Erős – Kovács – Lévai 1985: 131), vagy legalábbis belengte a kínos furcsaság érzése.⁸ Erős (1992) szerint ezért a rejtőzködés és a marginális identitástípusok igen jellemzők lettek.

A hazai és külföldi kutatók egyaránt beszámoltak arról, hogy az 1967-es és az 1973-as arab-izraeli háborúval a zsidóság mintegy betört az emberek tudatába, újfajta azonosságtudatot idézve elő. (ld. Graham 2004: 11; Kovács 2003)

Karády Viktor érzékletesen írja le, hogy a holokauszt kollektív traumája felerősített mi-tudattá kovácsolta a több szempontból is differenciált zsidóság azonosságtudatát, és egyúttal kudarcra ítélte az asszimilációs kísérleteket, identitásstratégiákat. (Karády 1992: 31–32) „... a Soá élménye és a magyar társadalmi berendezkedés sokáig alapvetően ezt a kikényszerített egységes zsidóság képzetet tartotta fenn. A rendszerváltás szabadította ki a szellemet a palackból, újra megjelentek a zsidó identitások különböző fajtái, (...) újra megjelenik a sokféleség, s a szabad választásban újra darabjaira hull a zsidóság.” (Szarvas 2005: 185)

A rendszerváltozás után számos zsidó kötődésű embernél jelentkezett igény az „ősi” hagyományok felelevenítésére, zsidó gyökereik keresésére, a zsidó kultúra közös tanulmányozására – stabil vagy alkalmi vallási, illetve világi, hagyományörző kontextusban. Vannak, akik társas összejövetelekre járnak, világi témákkal foglalkoznak. Mások megelégszenek a zsidósághoz mint közösséghez való tartozás tudatával, még ha e közösség határvonala valójában elég nehezen megragadható is. A zsidó származásúak többségénél viszont a zsidósághoz való kötődés csupán tudati-mentális szinten jelenik meg, elutasítva a közvetlen közösségvállalást.

Különösen a zsidó fiatalok körében indult meg az identitáskeresés már az 1970-es években, és vált intenzívebbé 1990-től kezdve. Azok között, akik szerettek volna megszabadulni a korábbi generációk stigmatizált, és ezért gyakran kellemetlen

⁸A helyzet komplexitásához hozzátartozik az is, hogy az érték- és kultúraátadás területén a magyar társadalomban általában is kimutatható volt egyfajta törés: a kutatások szerint a háború előtt születettek egy része az átfogó politikai változások társadalmi, s ebből adódó családi és személyes hatásai folytán nem tudott stabil értékmentát közvetíteni gyermekeinek. (vö. Bögre 2002; Földvári 2004; Tomka 1994; Váriné 1989)

teherként megélt identitásától, és helyette pozitív zsidó önazonosságot kialakítani, amely vonzó számukra és nyíltan vállalható. Ehhez hozzájárult az etnikai és vallási identitások iránti igény általános felerősödése, valamint a multikulturalizmus divatja, a határok megnyílása, a külföldi, nyugat-európai, amerikai és izraeli zsidósággal való kapcsolat intenzívebbé válása. (Kovács 1992, 2002a: 37–38) A rendszerváltozással megszűntek bizonyos tabuk, érezhetőbbé váltak antiszemita megnyilvánulások és külső meghatározások. „Lehetséges az is, hogy ma nyíltabban jutnak kifejezésre a korábban is meglévő indulatok, attitűdök és vélemények. Bármiképp legyen is, ma gyakoribbak az olyan helyzetek, amelyekben azoknak, akik zsidó identitásuk tartalmát csak a külvilág hatására adott válaszokban látják, zsidónak kell érezniük magukat. Tehát sokkal nagyobb erőfeszítést és terhet jelent a stigmatizáló, információkontrolláló magatartás fenntartása, mint korábban – és ennek mértékében nőtt a késztetés más, pozitív identitások kialakítására” – írja Kovács (1992: 289).

III.4. Zsidó identitásstratégiák és választási lehetőségek

Kovács (2002a: 13) szerint a holokauszt utáni zsidó identitásstratégiák elemzésére már nem az asszimiláció nyújt megfelelő fogalmi keretet (mivel a zsidóság nagy része már végigjárta a Gordon (1964) által leírt asszimilációs lépcsőfokokat, mégis megkülönbözteti a társadalom), sokkal alkalmasabb erre Henri Tajfelnek a kisebbségi viselkedésstratégiákról kidolgozott elmélete.

Tajfel a kisebbségeket csoportöntudattal rendelkező, környezetük által stigmatizált, és emiatt hátrányos helyzetben lévő csoportokként határozza meg. Magatartásstratégiáik a kisebbségi helyzetből fakadó – gazdasági, társadalmi, szimbolikus, illetve pszichológiai – hátrányok, negatív stigmatizációk megszüntetésére vagy ellensúlyozására irányulnak.⁹ E stratégiák az adott körülmények és lehetőségek függvényében a kisebbségi helyzet elutasításából vagy annak elfogadásából indulnak

⁹ A negatív tartalmú stigmatizáció az egyén belső koherenciájára nézve jelent fenyegetést. Goffman (1998) „testi”, „erkölcsi” és „törzsi” stigmát különböztet meg. Utóbbi egy (nemzeti, etnikai, vallási) csoporthoz való vélt vagy valós tartozáson alapul, és az egyént egy adott csoport tagjaként és a csoportról elgondolt tulajdonságok hordozóiként definiálja és bélyegzi meg. Goffman a stigma társadalmi jellegét hangsúlyozza. A stigma ugyanis társadalmi térben keletkezik, a társadalom érték- és normarendje, illetve viszonyai alapján értelmezhető, és a másokkal való interakció során kap jelentőséget (az egyén és csoportja életében).

ki, de minden esetben jellemzőjük a negatív stigmatizáció feloldására való törekvés. A teljes elutasítás és elfogadás végletei között igen színes a skála. (Tajfel 1981: 309–343)

Kovács (2002a) úgy látja, hogy a zsidóság egyes alcsoportjainak viselkedésstratégiáját a XIX. század második felében és a XX. század első évtizedeiben általában két tényező határozta meg: a külső feltételek változása és a korábbi időszakban követett stratégia révén elért társadalmi pozíció. A holokauszt által sújtott zsidóságban a sorsközösség élménye az identitás homogenizálódását mozdította elő, és megjelentek, illetve felértékelődtek bizonyos identitásopciók (például a cionizmus, a kivándorlás). (vö. Bauman 2008; Karády 1992, 2000) Később a kommunista ideológia kínált bizonyos egyenjogúságot, vagyis egyfajta lehetőséget a zsidó stigmától való megszabadulásra – azok számára, akik az „elutasítás” stratégiáit választották. A rendszerváltozás időszakában azonban megkérdőjeleződtek ezek a magatartásformák. Többek között azért, mert sokak számára világossá vált, hogy nem vezetnek a stigma megszűnéséhez. Ez a tapasztalat az „elfogadás és átértékelés”, illetve a zsidó identitás újrakonstruálásának stratégiájára ösztönzött egyes zsidó személyeket és csoportokat. (Kovács 2002a: 15–16) Az, hogy ki melyik stratégiai opció mellett tette le a voksát, nagyban függött korábbi stratégiájától, meglévő identitás-szerkezetétől, generációs hovatartozásától, a hagyományos zsidósághoz fűződő viszonyától, az ehhez képest vett pozíciójától, a szekularizáció folyamatában elért helyzetétől.¹⁰

Kovács a választott stratégia alapján hat csoportot alakított ki, majd több szempontból elemezte e csoportokat. A csoportok a zsidó tradícióhoz való viszony szerint osztályozva a következők: 1. a tradíció teljes hiánya; 2. tradíció-feladók; 3. tradíciótól távolodók; 4. szimbolikus tradícióőrzők; 5. hagyományhoz visszatérők; 6. tradícióőrzők. (A Kovács-féle tipológia jellemzését ld. Kovács 2002a: 17–36.) A csoportismérvек alapján az egyének besorolhatók egy-egy csoportba, de e besorolás változhat az egyén életében, nem kikristályosodott, stabil és statikus, hanem dinamikusan változó állapotot jelöl. Az egyének nem végérvényesen tartoznak tehát

¹⁰ Kovács úgy találta, hogy a stratégia megválasztásában három háttértényezőnek volt kiemelkedő szerepe: az életkornak, a családon belüli mobilitásnak, valamint annak, hogy a generációváltás idején milyen erős volt a családban a zsidó hagyomány. A szekularizáció első lépése a hagyományfeladás volt, ezt követte a zsidóságtól való eltávolodás. Két faktor, az iskolai mobilitás és a zsidó környezetből való kiszakadás különösen nagy szerepet játszott az elszakadás folyamatának felgyorsulásában (Kovács 2002a: 30, 33). Gyakorta ez indukálta az elutasítást mint identitásstratégiát.

egy-egy ilyen csoportba, saját életüknek egy viszonylag és időlegesen stabil állomását mutatva. Ugyanakkor a leírt csoportismérvek tendenciaszerűen többekre jellemzőek.

Napjainkban többféle identitásválasztási lehetősége van a magyar zsidóságnak. Számos olyan fórumot, illetve közösséget találni, ahol felépíthetik, megerősíthetik és kifejezhetik identitásukat a magukat valami módon zsidónak valló személyek, vagy legalábbis lehetőségük van tisztázni a zsidósághoz való viszonyukat. Az identitásopciók nem lehatároltak (vallási, kulturális, nemzetiségi, etnikai opcióra), egymásba fonódnak, folyamatosan változnak, és jelennek meg újabbak.

A továbbiakban két, a kutatás szempontjából kiemelt jelentőségű identitásopcióval foglalkozom, a vallási és az etnikai (illetve kulturális-etnikai) opcióval.

III.5. A vallási opció

A vallási opció maga is igen heterogén, a különböző zsidó vallási irányzatok sajátos jellemzői, elfogadottságuk (elterjedtségük és presztízsük), valamint az általuk felkínált identitásstratégiák, a hagyományhoz való viszonyulásuk eltérése okán.

A vallási közösséghez csatlakozás választása mögött is változatos egyéni motivációk húzódnak meg. Az embereknek egyéniségükből, élettörténetükből, családi hátterükből, társadalmi helyzetükből adódóan mások a céljaik, igényeik, eltérő egzisztenciális problémákkal kell megküzdeniük. Így különböző opciókra, a zsidóság megélésének és a zsidó tradíció megismerésének, átélésének különböző módzataira és kereteire van szükségük. Más vallási irányzat vonzza őket, de még azonos irányzaton belül is más kérdéseket, szempontokat hangsúlyoznak, illetve eltérően élik meg vallásukat és valláshoz való viszonyukat.

A történelmi egyházak, a nagy és régmúltú vallások a történelmi emlékezet és folyamatosság, a társadalmi-kulturális tradíció nagysúlyú őrzői és képviselői. (Tomka 2000: 49) Azok, akik úgy érzik, hogy a bevett vallások és szervezeteik nem reflektálnak (szellemi, érzelmi, hitbéli, közösségi) igényeikre, nem felelnek meg elvárásaiknak, azok a vallási-kulturális hagyományok ápolását és zsidó identitásuk felépítését egy megújuló vallási ideológia talaján és kis létszámú közösségben, vagy pedig – s ma ez a jellemzőbb – világi keretek között próbálják megvalósítani, a nagyobb zsidó ünnepek megtartásával.

Hazánkban kétségtelenül a rendszerváltozás időszakában és azt követően indult el a valláshoz, itt jelesül a zsidó valláshoz való visszatérésnek társadalmi szinten érzékelhető (nem egyetlen, hanem több) hulláma, csoportszintű identitások kialakítása, illetve a

hagyományok felé fordulás. (vö. Kovács 2002; Papp 2005; Vincze 2006) Mégsem mondhatjuk azt, hogy ez egy tipikusan magyar, vagy közép-kelet-európai tendencia lenne. Hobsbawm rávilágít arra, hogy általánosságban is érzékelhető az ossztársadalmi identitásból a csoportidentitás(ok)ba való visszahúzóds, a gyökök keresése, a hagyományok ápolása. (Hobsbawm 1993: 24) Vagyis a hagyományokhoz való visszatérés nem csupán a hazai, illetve a közép-kelet-európai rendszerváltásokhoz kapcsolódó, hanem Nyugat-Európában is megfigyelhető jelenség, ahol pedig a szekularizációs tendenciák mellett a vallásgyakorlatnak is volt szabad tere. A (vallásban gyökerező) hagyomány felé fordulás tehát nem szűkíthető le csupán a korábban marginalizált vallásos opció felértékelődésére, választására, hanem a vallásnak és a hagyománynak – valószínűsíthetően és az empirikus kutatások során tetten érhetően – ezen túlmutató, illetve ezzel párhuzamosan létező egyéb funkciói vannak.

III.6. Az etnikai opció

A hazai zsidóság nagy része nem vallási és nem is nemzeti kisebbségi alapon határozza meg a zsidóságát. A magyar nemzethez tartozónak (magyar állampolgárnak, a magyar történelem, kultúra örökösének, magyar anyanyelvűnek) tartja magát, zsidóságuk egy további tartalom. Azok, akik magyarnak is és zsidónak is tartják magukat, és zsidó önazonosságukat ápolni kívánják, igyekeznek pozitív, méghozzá a magyar önazonossággal is összeegyeztethető zsidó identitást felépíteni.

Kovács (1992: 289) leírja, hogy a legtöbb identitáskereső zsidó önazonossága pozitív tartalmát etnikai identitásként határozza meg.¹¹ – A közös történelmi múlt, a zsidóságnak tulajdonított, szépnek tartott tradíciók, a történelem során és a jelenben megélt sorsközösség, valamint egyéb (etnikai jellegű) tényezők, és az ezek révén kialakuló összetartozás, illetve az etnikai csoporthoz tartozás érzéseként. Megnyilvánulhat a zsidó kultúrához és történelemhez, a zsidó tradícióhoz, Izraelhez való pozitív viszonyulásban, zsidó témák iránti érdeklődésben, és kiegészülhet további elemekkel – mint például zsidó házastárs választása (endogámia), zsidó barátok

¹¹ Az érintett csoport a „zsidóságot és az asszimilációt konfliktusmentesen vállalhatóvá tévő identitást szeretne kialakítani. Számukra a zsidóság magyarországi története magyar történelem, egy sajátos helyzetben lévő társadalmi csoportnak a többiekétől eltérő, de velük egy keretben zajló története. Erre a nemzeti történelmen belüli saját történelemre kísérlük meg pozitív identitásukat építeni. Ezt az identitást sokszor etnikai identitásként definiálják” – fogalmazza meg Kovács (1992: 283).

választása, zsidó közösségekhez való csatlakozás (kapcsolati homofília), a zsidó kultúra fogyasztása, tradícióőrzés, a zsidó ünnepek megtartása, a zsidó tudósok, hírességek teljesítménye, vagy saját zsidósága feletti büszkeség.

Az etnikai identitás tartalmában igen sokszínű. Miller (2003) alapján két fő típusa körvonalazható. Az egyik érzelmi és tudati jellegű, ún. *mentális etnicitás*on alapul, miszerint az egyén zsidónak, illetve a zsidósághoz tartozónak érzi magát. Minél erősebb ez az érzés, annál inkább erős az egyén zsidó önazonossága, zsidó témák, a zsidóság sorsa iránti érdeklődése, büszkeségének érzése. A másik típusnak cselekvésben és társadalmi kötődésekben, viszonyulásokban megnyilvánuló jegyei vannak, tehát ún. *viselkedésbeli, illetve szociális etnicitás*on alapul, ami kifejeződhet bizonyos társadalmi cselekvésben és attitűdökben (mint pl. a párválasztásban, az Izraelhez való viszonyban, a gyermekek zsidó szellemben való nevelésében, zsidó oktatási intézmény választásában), illetve közösségi, akár zsinagógai aktivitásban, tagságban, és zsidó hagyományelemek, szokások gyakorlásában.

Az etnikai opció választása (az etnikai identitás kialakítása) nem asszimilációs és nem disszimilációs stratégia: lehetővé teszi a társadalmi integrációt, a magyar nemzet részeként a zsidó önazonosság megélését, vállalhatóságát, a zsidó identitás szabad, nem a környezetből kapott aktuális impulzusokra adott, félelmekkel terhelt, reaktív alakítását. (vö. Kovács 1992; Karády 2001: 4) Jóna az etnicitást olyan szervező elvnek látja, „amely kohéziós erőként jelenik meg az izraeliták közösségében, és ennek segítségével újradefiniálják önazonosságukat, azok határait, kereteit, így a társadalomban betöltött pozíciójukat is; elveszítik korábbi reaktív jellegű identitásukat, fokozatosan megszabadulnak vélt és valós stigmatizáltságuktól, valamint kioltják a velük szembeni előítéletek potenciálját”. (Jóna 2007: 226)

III.7. Rejtőzködő és (újra) felfedezett identitás

A zsidó identitásstratégiák értelmezéséhez érdemes bevonni az ún. rejtett vagy rejtőzködő identitás (vö. Kwiek 1998) és az ún. újra felfedezett (vö. Bindorffer 2001: 184), illetve felfedezett identitás fogalmát, mert jól megragadhatók velük bizonyos szituációkra adott válaszok, válaszfolymatok.

„Rejtett” vagy „rejtőzködő” identitásról akkor beszélünk, ha az egyén vagy a csoport – jóllehet nem hagyja el korábbi identitásának elemeit – bizonyos szituációkban úgy dönt, nem fedi fel azt a környezete számára. Az elrejtés hátterében

több tényező is állhat, de leggyakrabban a stigmatizációtól való megszabadulás vágya, illetve a diszkriminációtól való félelem. Védekező jellege miatt preventív (Kovács 1992), vagy defenzív (Gitelman 1999), a külső impulzusok által alakított volta miatt reaktív (Karády 2001, Kovács 1992) identitásnak is nevezik.

„Újra felfedezett” identitásról akkor beszélünk, ha az egyének életük bizonyos periódusában felfedezik magukban identitásuk elemeit, illetve gyökereit, újrafogalmazzák a maguk számára, s újra átélik. „Felfedezett” identitásról pedig akkor, ha először szembesülnek vele. Ez történhet traumatikus élmény (pl. antiszemita minősítés), társadalmi változás, aktuálpolitikai események (pl. izraeli háborúk), vagy pozitív impulzus által, amely általában az identitásuk alapját képező kultúrához közelíti őket. Az identitás pozitív töltetű (újra) felfedezése a zsidóság esetén gyakorta a gyökök keresésében, a vallási tradíció újraélesztésében, zsidó kulturális programok látogatásában, nyelvtanulásban, Izrael államba való utazásban, vagy zsidó szervezethez történő csatlakozásban nyilvánul meg. A hagyomány a jelen korban is fogyasztható összetevőkkel való telítése, a zsidósággal új tartalmakkal és élményekkel való feltöltése lehetővé teszi, hogy a zsidó, illetve magyar-zsidó identitás könnyebben vállalható legyen, és felvétele pozitív érzésekkel töltse el az egyént.

III.8. A zsidó identitás tágabb perspektívából

Nagyon sokféleképpen lehet ma elgondolni és megélni a zsidóságot. Ezért nem könnyű közös jegyeket találni. Graham (2004) az európai kutatások eredményeit szintetizáló elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a közös pont leginkább egy megfoghatatlan kötelék, valamiféle sorsközösség lehet.¹² Valóban, a magukat zsidónak valló egyének beszámolnak bizonyos összetartozás érzésről. De a sorsközösség érzése leginkább külső, diszkriminatív hatásokra (pl. antiszemita

¹² Az európai országokban az elmúlt 15-20 évben végzett felmérések alapján bizonyos jellegzetességek, tendenciák bontakoznak ki, mint amelyek sok, önmagát zsidónak tartó emberre jellemzőek. A magas iskolai végzettség, a szakképzettséget igénylő munkakörökben történő elhelyezkedés is ide tartozik, mint amelyek az állampolgári átlagnál nagyobb arányban jellemzőek a zsidókra. A közös vonások leginkább a közös (egyetemes „zsidó”) értékrendben és érdeklődésben mutatkoznak meg. Felfedezhető egyfajta „filo-szemitizmus”, a zsidó nép jóléte és jövője iránti érdeklődés, elkötelezettség, aggodalom (a társadalmi-politikai változások e tekintetben nem kedvező alakulása nyomán), ami valamiféle „népiséggént”, vagy sorsközösséggént értelmezhető. (Graham 2004: 27–32)

megnyilvánulásra) alakul ki, és nem tartós képződmény. Számos dimenzióban inkább különbözőségük, mint sorsközösségük nyilvánul meg. (Példának okáért egy ortodox zsidó férfi egy inhomogén származási háttérrel rendelkező vallástalan férfival, vagy egy reform rabbinővel igen ritkán érez sorsközösséget.) Aki zsidónak tartja magát, felfigyel a zsidóságot érintő híradásokra (vö. Graham 2004), és többnyire felkapja a fejét, ha egy ismert emberről kiderül, hogy zsidó.

Az európai zsidóságot összekovácsolják közös történelmi és társadalmi tapasztalatok (mint az antiszemitizmus, az üldöztetések, a holokauszt személyes és kollektív élménye és emlékezete, illetve Európa középső és keleti részén a szocialista-kommunista rendszer felemelkedése, majd az ezt követő bukása), Graham (2004) ezeken túl a zsidó populációkra világszerte jellemző tendenciának tartja a szekuláris, illetve etnikai zsidó identitás(ok) folyamatos felbukkanását, amelyek különböznek az elsősorban a zsidó vallásban gyökerező, hit-alapú zsidó identitástól.

A szocialista-kommunista rendszer összeomlását követően ezek a zsidó populációk felfedezték, hogy az etnicitás és a vallás fél évszázados relatív izolációja és szisztematikus elnyomása jelentősen „megrongálta” zsidó identitásuk gazdagságát, és hatásának kiterjedése az egyes országok sajátosságaitól, gyakorlatától is nagyban függött. Hozzájárul ahhoz, hogy ma jelentős különbségek vannak a fiatalabb (az ún. kommunista időszakról kevés emléket őrző) és az idősebb (a kommunista időszakot átélte) generációk identitása között. Graham azt mondja, hogy a fiatalok számára megnőtt annak a lehetősége, hogy zsidó etnicitást követeljenek maguknak, olyan identitást, amely gyorsan kialakult az új és szabadabb társadalmi környezetben – s ennek az újfajta, etnikai identitásnak a kialakítása áll a vallási újjászületés látszólagos igénye mögött. (Úgy fogalmaz, hogy a vallásos hitet fokozatosan felváltja az etnikai csoporthoz tartozás érzése.) Zsidó identitásválasztásukat tekintve egyre többekre jellemző az, hogy nem vallásos identitást választanak. A zsidó tradícióhoz való kötődés jelentéseinek újragondolásával, átformálásával a zsidó populáció olyan zsidó identitást, identitástípust keres magának, amely számára a leginkább megfelelő. (Graham 2004: 10–11)

A külföldi és hazai kutatók egyaránt leírják azt a jelenséget, hogy a fiatalabb generációk nem veszik fel a zsidó kultúra és hagyomány teljes rendszerét, hanem a számukra tetsző és kellemes elemeket építik be az identitásukba. Az identitásépítésnek ezt a módját és az így felépülő identitást, illetve a judaizmusnak ezt a fajtáját a tudományos diskurzusban à la carte jelzővel illetik a francia kutatók elnevezése nyomán. (vö. Kovács 2002a: 38; Gitelman et al. 2003) A mindennapi beszédben

használt kifejezések – mint az ‘easy’ Judaism, Judaism lite, intermittent Judaism, pick ‘n’ mix Judaism (vö. Graham 2004: 22–23)¹³ – a (szigorú hagyománykövetéshez képest) könnyed, kevésbé szilárd (fluid), változékony, illetve különféle (eredetű és tartalmú) elemekből egyéni módon összerakott (kevert) voltát hangsúlyozzák.

A közép-kelet-európai zsidó identifikáció jellegzetességei 1989 után

Gitelman (1999) rámutat arra, hogy a zsidóság ma már nem egy állandó, stabil, konszenzuson alapuló identitás, mint 1990 előtt, amikor a zsidókat Közép-Kelet-Európában inkább a külső környezet által kijelölt határok, mások befogadó készsége és felfogása határozta meg, mintsem saját véleményük arról, hogy kicsodák is ők. 1989 után lehetővé vált a zsidóság felvállalása, az egyéni és kollektív identitásépítés. A zsidó kötődésű egyének megválaszthatják, zsidóként határozzák-e meg magukat, s ha igen, akkor milyen alapon (pl. etnikai-nemzeti, vallási, kulturális, származási). Gitelman a régióban a zsidó identifikáció öt jellemző típusát körvonalazta:

- 1) a *hagyományos* típus: ebbe a régi vallási és a „kommunista” időszakból adoptált szekuláris típus tartozik;
- 2) az *identitását aktívan formáló* típus: aki a bevett vallási típus helyett egy valódi, élő alternatívát keres, amelyben kifejezheti zsidóságát. Gitelman szerint ott, ahol nem volt erős zsidó világi kultúra, ez etnikai alapú zsidó identitás felépítését jelenti. (Főleg Csehországra, Magyarországra, Lengyelországra jellemző.)
- 3) a *szimbolikus* típus: akinek a zsidóság a mindennapi életében periférikus, és csak ritkán jut kifejezésre;
- 4) a *származási alapon zsidó* típusa: aki az etnikai identitást nem vállalja fel, csak a zsidó származását, és a valláshoz ritkán kötődik;
- 5) a *defenzív* típus: aki határokat állít önmaga és a nem-zsidók közé, és gyakran antiszemita megnyilvánulásra adott reakcióként identifikálja magát zsidónak. Voltaképp a stigma kezelése teszi zsidóvá. (Reaktív típusnak is nevezhetnénk.)

¹³ Budapesten a ‘Tesco identitás’, ‘zsidó light’, ‘kóser light’ kifejezéseket hallottam (nem reform) zsidó fiataloktól.

III.9. Az etnikai identitás megközelítései

A zsidó identitás témájával foglalkozó kutatók közül többen, különböző nézőpontból fogalmazták már meg azt a tézist, hogy napjainkban a zsidó vallás felvétele, illetve a hagyomány felé fordulás és a hagyományápolás az etnikai sajátosságokhoz való visszatérés része. (vö. Brenner 2002; Graham 2004; Kovács 1992; Vincze 2006)

Ahhoz, hogy e tézis relevanciáját a progresszív zsidó közösségek vonatkozásában megvizsgáljam, szükséges – legalább röviden – kitérni az etnicitás és az etnikai identitás különböző felfogására, meghatározására, mivel a válasz nagyban függ e fogalmak jelentéstartományától. Minthogy az etnicitásnak csoportképző tulajdonsága van, a progresszív közösségek szerveződése szempontjából sem lényegtelen, vajon mennyiben állnak etnikai tényezők a közösségalapítás és a közösséghez való csatlakozás mögött.

Az etnicitás, az etnikum és az etnikai identitás fogalmának sokféle megközelítése és értelmezése van. Az etnikai identitás jelentésköre a származástól kezdve a kulturális jellegzetességekben való osztozáson keresztül a személyiség mélyrétegéig terjed. (Chun 1983) A kutatók az etnicitásnak hol személyes, vagy csoportszintű, hol társadalmi ismérveit, illetőleg ezek összefüggéseit igyekeznek megragadni. A megközelítésekben két alapvető irányzat rajzolódik ki. A *primordialista* vagy *esszencialista* felfogás az etnicitás állandóságát, a történelmi-társadalmi állapotokon túlmutató objektív valóságát vallja, az etnikai besorolást adottságnak veszi. Ezzel szemben a *konstruktivista* megközelítés a társadalmi csoportok és csoportidentitások (mind tartalmának, mind határainak) társadalmi konstrukcióját hangsúlyozza, amely szerint az etnicitás állandóan változó dinamikus, adott történelmi-társadalmi kontextusában értelmezhető jelenség. (Barth 1969) A kutatók a saját témájuknak és megközelítésüknek megfelelően emelik ki különböző vonásait. (vö. Keményfi 2002)

Az etnicitás az angolszász társadalomelméletben mint társadalmi szerveződési elv jelent meg, amely a feltételezett közös származás, illetve egyéb kategoriális vonások mentén alakítja az etnikai csoportok szerveződését.¹⁴ Az etnicitás tehát egyfelől a kulturális különbségek és identitások állandó társadalmi szerveződését jelenti. Másfelől a társadalmi cselekvés és a szimbolikus reprezentáció módjára vonatkozik,

¹⁴ Max Weber etnikai csoportnak nevezi az emberek olyan csoportját, amelynek tagjai „szubjektíve meg vannak győződve közös leszármazásukról és oly módon ápolják és terjesztik ezt a szubjektív hitet, hogy annak fontos közösségképző szerepe lesz”. (Weber 1992: 1/2. 96)

amellyel az emberek önmagukat adott kulturális identitás hordozóiként fogják fel és jelenítik meg – ami a társadalmi interakció során meg is erősíti az etnicitást. (Barth 1969; Keményfi 2002: 377) Kulturális megközelítésben az etnicitást kulturális jegyek (pl. közös nyelv, vallás, szokások, értékek) alapján határozzák meg.¹⁵

Max Weber (1992: 1/2. 96) az etnikai csoportokat olyan csoportoknak írja le, amelyek „fenntartják a közös származásba vetett meggyőződésüket azért, mert hasonlóak a fizikai jegyeik vagy a szokásaik, esetleg mindkettő, illetve a kivándorlás és betelepülés emlékeit ápolják”. Továbbgondolva meghatározását, azt mondhatjuk, hogy az etnikai csoportok bizonyos közösen osztott tulajdonságok, illetve társadalmi okok (közös fizikai és/vagy kulturális jegyek, történelmi emlékezet, társadalmi tapasztalatok) miatt tartják fent a közös származásba vetett meggyőződésüket.

Weber szerint azonban az etnikai összetartozás még nem közösség, csupán a közösségképződést megkönnyítő egyik tényező. (Weber 1992: 1/2. 96) Kovács Éva (2004: 228–229) ugyancsak rámutat arra, hogy a közös tulajdonságok, tapasztalatok, helyzetek önmagukban még nem elegendőek társulások, és különösen nem közösségek kialakulásához, csupán a lehetőségét teremti meg annak, hogy olyan társadalmi kapcsolat jöjjön létre, amelyet az individuumok által átérzett összetartozás érzés és az ezen alapuló diszpozíció kovácsol egybe. (vö. Weber 1992: 1/2. 66; Brubaker¹⁶ 2001)

Az etnikai összetartozás érzésének kialakításában, fenntartásában, az etnikai alapú közösségképződésben Max Weber kiemelt szerepet tulajdonít a politikai közösségnek. (Weber 1992: 1/2. 96) Barth (1969) szintén nagy hangsúlyt helyez elméletében a kulturális identitás politikai meghatározottságára.¹⁷ A hazai zsidóság vonatkozásában Kovács András húzza alá ennek jelentőségét. (Kovács 2002a: 39)

Sárkány (2000) az *etnikumot* a valós és fiktív rokonsági kapcsolatoknál tágabb rendszerként határozza meg, amelynek tagjai tudtában vannak összetartozásuknak és más etnikumoktól való különbözőségüknek, amelyet saját név (etnonim) használatával is kifejeznek. Az etnikai öntudat fontos részét képezi a leszármazási hagyomány

¹⁵ Barth (1969) nézete szerint a közös kultúra megléte inkább következménye, mintsem előfeltétele az etnikai csoportszerveződésnek – de a kulturális jegyek támogatják ennek folyamatait.

¹⁶ Brubaker (2001) az etnicitást társadalmi kategóriaként írja le, amely önmagában nem képez valóságosan létező entitást, nem alkot körülhatárolható csoportot.

¹⁷ Kritikusai szerint Barth kevéssé látja az etnicitás személyes, mikroszintű arculatát. (vö. Keményfi 2002) Barth korábbi elméletét a '90-es években újragondolta, és a kritikai hangokra is reflektálva megalkotott egy olyan modellt, amely mikroszinten is közelíti az identitás különböző rétegeit. (Barth 1996)

ismerete, a sorsközösség emlékanyaga, valamint a saját és más etnikumra vonatkozó értékítéletek és előítéletek.

Az etnikai értelmű azonosulásra meghatározó a vonatkoztatási csoportról való ismeretek jellege, a csoporthoz való tartozás érzése, a közösnek vélt történelmi múlt, az emlékezés, a közös érintettség érzése és a kulturális szimbólumok, a csoport és tagjai teljesítményeinek értékelése. Az etnikai identitás a társadalmi interakció folyamatában állandó változásban van, és konstrukciójának szerves részét képezi a határok kijelölése (Barth 1996), a másoktól elválasztó különbözőségek tudatosítása, vagy legalábbis érzete.

A hazai zsidóságot illetően Kovács András úgy fogalmaz, hogy az etnikus identitás „nem a csoportjegyek meglévő különbségeinek automatikus terméke, hanem ezek mozgósításának – vagy ha elhalványultak, szimbólumokkal való helyettesítésüknek – az eredménye. Az etnikai identitást tehát elsősorban a csoportot a többi csoporttól elválasztó határ teremti meg, és nem az, amit a határ közbefog.” (Kovács 1992: 290)

Az etnikai értelmű azonosulás/azonosítás szempontjából fontos a *megnevezés* és *hovatartozás* (Jenkins 1994, 1997), illetve a besorolás és önbesorolás kérdése (vö. Barth 1996). Attól, hogy valaki tudja, hogy van zsidó felmenője, és ezt megnevezi, nem feltétlenül jelent ez számára valamit. Illetve a zsidó mivolt megnevezéséhez különböző jelentéstartalmak társulhatnak, amely jelentéstartalmak az egyének, illetve csoportjaik egyéni életétől, sorsától, elmúlt, jelenbeli és várható történetétől függően, a társadalmi változások hatásaiból eredően idővel változhatnak, és a jelentésváltozás (a jelentések újabb konnotációkkal, tapasztalatokkal és érzésekkel való telítődése) gyakran egy ember életében is érzékelhető. Richard Jenkins az identitást két (egymással összefüggő, de mégis önálló) szintre bontja: a nominális identitásra, amely nevet, megnevezést jelent, illetve virtuális identitásra, amely tapasztalatot jelöl arra vonatkozóan, amit a név jelöl. (Jenkins 1994: 218; 1997: 167–168) Vagyis, esetünkben, tapasztalatot a zsidóságra és a zsidó mivoltra, a zsidó képekre és saját zsidóságára vonatkozóan. Illetve összetartozás érzését olyanokkal, akiket személyesen akár nem is ismer. A név igen komplex jelentéstartalmakat sűrít magába, ennek folytán az összetartozás érzése kialakulhat a név, a megnevezés által, illetve a megnevezés az egyén számára ebből a szempontból lényeges jelentéstartalmai által. A megnevezés ennek folytán kollektív identitás alapjául szolgálhat, a jelentésrétegek pedig ezt árnyalhatják, illetve erősíthetik bizonyos zsidó csoportokhoz való tartozás érzését, vagy más csoportoktól való különbözőség érzését. (vö. Barth 1996) Az összekötő

szálak tehát nem feltétlenül tényleges társadalmi kapcsolatokon alapulnak, hanem tudati, emocionális jellegűek is lehetnek, személyes élményekből adódhatnak.¹⁸

A közösnek vélt történelmi múlt, az emlékezés, a közös érintettség érzése és a kulturális szimbólumok mind-mind fokozhatják az összetartozás és azonosulás érzését személyesen nem, vagy kevésbé ismert emberekkel és csoportokkal. A közös múlt, a közös sorsélmények erős kohéziós erőt hozhatnak létre, bizonyos összetartozás érzetét keltik, de ennek mértéke és társadalmi kifejeződése nagyon eltérő lehet. (Például nem ösztökél mindenkit valós társadalmi kapcsolatok létesítésére, hagyományápolásra, a közös múlt mélyebb, részletgazdag megismerésére, a közös jelen és jövő együttes építésére.) A közös érintettség érzését aktuálpolitikai történések, illetve ezek valós vagy vélt következményei is felkelthetik – gondolhatunk itt például antiszemita megnyilvánulásokra, a holokauszt-tagadás törvényi szabályozásának kérdésére, az izraeli politika és a háborús veszélyhelyzetek alakulására.

A „mi” csoportról alkotott képre, a kollektív és egyéni identitásra is meghatározóak az olyan pozitív tartalmak, mint az etnikumhoz tartozó nagy hősök, híres tudósok, művészek, sportolók, a teljesítményük felett érzett büszkeség folytán. Ezek azonosulási lehetőséget, konkrét modelleket, vonzó viszonyítási pontokat jelenthetnek az egyének számára, belső és külső pozitív értékelést adnak a valós és virtuális csoportnak. (vö. Csepeli 1992; Fejős 2002)

A kollektív identitás szempontjából fontos és gyakorta felvetődik a „Hányan vagyunk?” kérdése. (Fejős 2002: 148) Ha a „mi” csoport úgy tudja, vagy érzékeli, hogy nagy létszámú, akkor előnyösebb helyzetűnek tartja magát, ami önmagában erősít(het)i az egyéni és kollektív identitást. – Megjegyzem, a létszám, azaz a társadalmi bázis és a csoportméret, a virtuális/látens nagy csoport esetében is lényeges, de a maga konkrétságában megjelenik az etnikumon belüli kisebb közösségek, csoportok esetében is.¹⁹ A magasabb taglétszám nagyobb társadalmi bázist jelent, magában hordozva a jövőbeni létezés, a fennmaradás zálogát; a nagyobb társadalmi bázis nagyobb elismerést, nagyobb érdekérvényesítő képességet, támogatottságot valószínűsít: anyagi, politikai, társadalmi, kulturális és szimbolikus értelemben egyaránt.

¹⁸ Jenkins szerint a csoportot a csoporttagok közötti viszonyok hozzák létre, például valamilyen együttműködés, közös cselekvés, vagy az összetartozás tudata által. (Jenkins 1996: 80–89)

¹⁹ Az általam kutatott progresszív közösségek tagjai – mint látni fogjuk – a jövőjükre vonatkozó kérdések kapcsán kiemelt fontosságúnak tartották a zsidóság fennmaradását, jövőjét, és közösségük taglétszámának növelését, illetve az ezek érdekében folytatott tevékenységet.

Barth (1969) rámutat arra, hogy egy etnikum tagjainak és közösségeinek etnikai identitása konfliktushelyzetekben jelenik meg és fejeződik ki a leghatározottabban.

Bindorffer úgy látja, a folytonosan változó és újrakonstruálódó etnikai identitásban bizonyos elemek stabilak maradnak: ezek az identitásépítésben funkciót töltenek be, „identitásigényeket elégítenek ki”, így „az adott generáció szokássá emeli, és tradícióként átörökíti” őket. Úgy véli, az elemek kulturális beágyazottságától, a csoportok és tagjaik tradíciókhoz való kötődésétől, illetve a társadalmi körülményektől nagyban függ az identitásváltozás üteme és jellege. (Bindorffer 2001: 28)

III.10. Konklúzió a kutatási cél kijelölése számára

Kutatásom kiemelt célja megvizsgálni a progresszív zsidó szervezetek által kínált identitásopciót vagy identitásopciókat, feltárni az egyéni és kollektív választások mögött húzódó okokat, valamint az identitásépítés mikéntjét, tartalmi vonásait, és ebben a zsidó vallás és hagyomány helyét, szerepét, funkcióit.

Arra a kérdésre, hogy milyen lehetőségeket és példákat tud nyújtani egy progresszív zsidó közösség pozitív zsidó identitás(ok) felépítéséhez, természetesen csak azután lehet válaszolni, ha áttekintjük a progresszív irányzat főbb jellegzetességeit, hazai megjelenésének társadalmi körülményeit, a két hazai közösség által kínált tevékenységeket, illetve feltárjuk a hozzájuk csatlakozók véleményét.

IV. KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS ELŐZETES VÁRAKOZÁSOK

IV.1. A kutatás logikája

Mivel kutatásom alapvetően feltáró és értelmező jellegű, így kutatási stratégiám induktív logika alapján építkezik. Ennélfogva célja elsősorban nem hipotézisek tesztelése, hanem empirikus adatok alapján összefüggések keresése, értelmezése. (vö. Babbie 1998: 70–87)²⁰ Az ezredfordulóról származó terepmunka-tapasztalataimat ugyanakkor mint munkahipotéziseket megtartom, és megvizsgálom vajon történtek-e változások, és milyen társadalmi tényezők hatására. Kutatási kérdéseim részben terepspecifikusak, a megfigyelt közösség és irányzat jellemzőiből, illetve első terepmunkám megfigyeléseiből, következtetéseiből adódnak, másrészt a kortárs zsidókutatás, identitás- és valláskutatás elméleti megközelítéséből és empirikus eredményeiből merítenek vizsgálati szempontokat.

IV.2. A kutatás főbb kérdései

A vallásszociológia legalapvetőbb kérdését – amely arra irányul, hogy mi a vallás szerepe a társadalomban – a hazai progresszív judaizmussal kapcsolatban is felteszem:

Mi a zsidó vallás és a progresszív irányzat szerepe a magyarországi zsidóságban, illetve a zsidó kötődéssel rendelkező emberek identitáskonstrukciójában?

A kérdést történeti perspektívában, társadalmi kontextusba ágyazottan, egyéni, intézményi, közösségi és társadalmi szinten vizsgálom.

Górcső alá veszem az irányzat kialakulását, elterjedését, hazai megjelenését és ennek társadalmi körülményeit. A zsidó vallás és az irányzat szerepét egyrészt a hazai

²⁰ A társadalomtudományi kutatások logikája lehet deduktív (levezető), illetve induktív (építkező). A deduktív módszer során a kutató első lépésben elméleti hipotézist állít fel, és a kutatás során ennek relevanciáját vizsgálja: empirikus adatokat gyűjt, majd elemzésük alapján a hipotézist igazolja, vagy cáfolja. Az induktív módszer esetén a kutatás első lépése az adatgyűjtés, majd ennek alapján következik az elméletalkotás: a kutató összefüggést igyekszik találni az empirikus adatok között, és feltételes következtetéseket von le belőlük. (Babbie 1998: 70–87)

közösségek elképzelése, az általuk deklarált és vágyott célok, másrészt a közösségekhez csatlakozók elbeszélése, véleménye alapján igyekszem körvonalazni. Társadalmi fogadtatásának jellemzésekor a külső, zsidó környezet viszonyulását is feltárom és elemzem. A kutatás legfőbb kérdései tehát a következők:

- 1.) Melyek a liberális/reform/progresszív irányzat megjelenésének és jellemzőinek társadalmi motívumai?**
- 2.) Hogyan, milyen társadalmi körülmények hatására jelent meg a progresszív irányzat Magyarországon?**
- 3.) Hogyan és milyen tényezők hatására alakult a hazai progresszív szervezetek a) helyzete és b) erőforrás-ellátottsága hazai megjelenésük óta?**
- 4.) Milyen identitásopciót nyújt a progresszív irányzat és a két progresszív közösség Magyarországon? Kik számára és miért vonzó?**
- 5.) Hogyan látják a közösségek tagjai, szimpatizánsai az irányzat és az adott közösség helyét és szerepét a magyarországi zsidóságban?**
- 6.) Milyen elméleti keret lenne alkalmas az empirikus tapasztalatok interpretációjára?**

IV.3. Kutatási felületek – előzetes várakozások

Kevés kvalitatív kutató gondolja azt, hogy a kvalitatív kutatások is a hipotézisek vizsgálatán alapulhatnak. A legtöbben természetesnek veszik az elméleti nyitottságból való kiindulást, így eleve lemondanak az előre megfogalmazott hipotézisek vizsgálatáról. Léteznek eltérő álláspontok is, amelyek szerint a kutató akár kvantitatív, akár kvalitatív kutatást végez, elméleti előfeltevéssel, előzetes kutatási tervvel rendelkezik, így a kutatás helyszínén is ezek alapján végzi tevékenységét. Az elméleti előfeltevés kifejezés e helyütt nem a hipotézis szinonimájaként értelmezendő: a kvalitatív vizsgálatoknál a hipotézissel szemben a kutatói kérdés- és problémakör kifejezések használata a célszerűbb, mert ezek illeszkednek legjobban a kvalitatív elemzések profiljához. Ekkor ugyanis többnyire a vizsgálat során felvetődő kérdésekről

van szó, amelyek a kutatás folyamán állandóan változhatnak, nem pedig hipotézisekről, amelyeket igazolhatunk vagy cáfolhatunk. (vö. Mason 2001) A kvalitatív vizsgálatok célja nem az, hogy a hipotéziseket valamilyen empirikus módszerrel ellenőrizzük, hanem kezdeti kérdésköreinket a belső és a rejtett motívumok feltárásával megerősíthessük, illetve újabb kutatási problémákat generálhassunk. (Sántha 2006) Ezt a szemléletmódot követem én is, amikor kutatási kérdéseimhez kapcsolódóan inkább a kutatási felületeket, problémaköröket, megközelítési szempontokat tisztázom, és bizonyos előfeltevéseket, előzetes várakozásokat fogalmazok meg. E stratégia kutatásom feltáró (azaz tények, mozgatórugók és az összefüggések mélyebb struktúráinak feltárására irányuló) jellegének is jobban megfelel. A több mint tíz évig tartó kutatás során új szituációk keletkeztek, újabb és újabb szempontok vetődtek fel. A korábbi eredmények és a tapasztalt változások nyomán új kérdések és előfeltevések fogalmazódtak meg, amelyek beépültek a kutatás további menetébe. Ebből adódóan előzetes várakozásaim részben a kutatási kérdésekbe ágyazottak.

Kutatási kérdések, problémakörök, előzetes várakozások

1.) Melyek a liberális/reform/progresszív irányzat megjelenésének és jellemzőinek társadalmi motívumai?

- Milyen társadalmi hatásokra alakult ki a progresszív judaizmus?
 - Mikor és milyen társadalmi körülmények, igények hatottak rá?
- Hogyan határozták meg ezek ideológiáját és gyakorlatát?
- Milyen identitásopciót kínál?
- Hol terjedt el az irányzat? Mekkora a társadalmi bázisa a zsidóságban?
- Mi az irányzat története? Mekkora társadalmi bázisa van ma a világban?

2.) Hogyan, milyen társadalmi körülmények hatására jelent meg a progresszív irányzat Magyarországon?

- Kik, mi okból és mi célból hoztak létre progresszív zsidó közösséget?
- Milyen motívumok mozgatták őket? Milyen tényezők alakították az egyéni és társadalmi cselekvéseket?
 - Milyen funkciók kiteljesítésére, milyen igények kielégítésére intézményesültek?

- Mikro- vagy makrotársadalmi szinten jelentkező igény hívta-e életre hazánkban a progresszív intézményeket?
 - A hazai progresszív szervezetek története miként alakult és milyen (külső, társadalmi, és belső, közösségi) tényezők hatására?

Ez utóbbi kérdés átvezet a következő kérdéscsoporthoz:

3.) Hogyan és milyen tényezők hatására alakult a hazai progresszív szervezetek a) helyzete és b) erőforrás-ellátottsága hazai megjelenésük óta?

3.1.) Hogyan fogadták a progresszív mozgalmat Magyarországon? Miért?

Jóllehet, a progresszív judaizmus a modernitás terméke, és a világban, követőinek számarányát tekintve, a legnépesebb zsidó vallási irányzat, hazánkban sok elutasítással találkozott, integrációs problémákkal küzdött. Milyen okokra vezethető ez vissza?

- Milyen manifeszt és látens okai voltak annak, hogy ellenállás fogadta a mozgalmat és az első progresszív közösséget a zsidó vallási (és részben világi) mezőben?
 - Hogyan nyilvánult meg az irányukban tanúsított ellenállás, illetve antipátia, és milyen konfliktusokat indukált?

3.2.) Milyen intézményi lépéseket tettek az integráció elérése és a fennálló problémák megoldása, illetve mérséklése érdekében? Milyen eredménnyel?

- Létük egzisztenciális és hitközségi feltételeit, ideológiai alapjait hogyan teremtték meg ilyen körülmények között?

Időközben adódtak olyan változások, amelyek újabb kérdéseket vetettek fel.

Az egyik az a tapasztalat volt, hogy 2005-től kezdve a korábban mellőzött (mindenfajta zsidó vallási és közéleti diskurzusból kizárt) Szim Salom képviselőit zsidó fesztiválokra, programsorozatokra, kerekasztal-beszélgetésekre invitálták. Igyekeztem tehát feltárni a felénk való nyitás okait, jellemzőit, következményeit, ideértve a hozzájuk való attitűd, a létrejövő partnerkapcsolatok jellegét, változását, valamint megvizsgáltam, mennyiben vallási, vagy világi/közéleti nyitásról van szó.

A másik lényeges változás hazánk második reform közösségének megalakulása volt. A Bét Orim vizsgálata, a két közösség kapcsolata is kutatásom homlokterébe került.

3.3.) Hogyan és milyen tényezők hatására változott helyzetük, alakult társadalmi (zsidó mezőn belüli) integrációjuk?

- Miképp pozícionálható korábbi és jelenlegi helyzetük a zsidó vallási és világi mezőben?
- Mi az oka a tapasztalt változásnak? És mi a következménye?
- Milyen szervezetekkel, illetve egyénekkal alakítanak ki kapcsolatokat, partnerségeket, és milyen motivációval?
- Javult-e elfogadottságuk? Lettek-e partnerkapcsolataik?
 - A változás jelenti-e helyzetük legitimitását, integrációjuk megalapozását? Változik-e a hozzájuk való viszony e lépések hatására? Hogyan érhető ez tetten?

Előzetes várakozásaim szerint elfogadottságuk növekedése, a zsidó párbeszédbe való bevonódásuk elsősorban nem belső, közösségi okokra vezethető vissza, hanem külső, társadalmi (a zsidó vallási és világi mezőben bekövetkező) változásokra.

3.3.) Miként és milyen hatásokra változott a progresszív közösségek egzisztenciális helyzete?

- Hogyan jellemezhető a közösségek kulturális és gazdasági menedzsmentje?
- Miként alakult erőforrás-ellátottságuk? Mi áll ennek a hátterében?
- Milyen forrásokból biztosítják folyamatos működésüket? (Gazdasági- és humánerőforrások alakulása.)
- A külföldi progresszív szervezetekkel összehasonlítva milyen a hazai közösségek helyzete? Az eltérések milyen okokra vezethetők vissza?

Ezzel összefüggésben:

3.4.) Mekkora a társadalmi bázisuk?

- Megalakulásuk óta hogyan változott a tagságuk, holdudvaruk mérete? Ennek milyen okai, társadalmi tényezői vannak?
- Milyen a közösségek támogatottsága?
- Melyek a közösségépítés lényeges ismérvei?

3.5.) Mi jellemezte az elmúlt években a két progresszív zsidó közösség viszonyát?

- Hogyan alakult a kapcsolatuk, és ez milyen okokra vezethető vissza?
- A második progresszív közösség megalakulása hogyan hatott a hazai mozgalom helyzetére? Gyengítette, vagy erősítette?

3.6.) Milyen külső kapcsolataik vannak a progresszív közösségeknek, milyen kapcsolatok kialakítására törekszenek (és miért)?

- Zsidó és nem zsidó kapcsolatok.

4.) Milyen identitásopciót nyújt a progresszív irányzat és a két progresszív közösség Magyarországon?

Ahhoz, hogy erre a kérdésre választ kapjunk, egyrészt meg kell vizsgálni az irányzat általános (ld. 1. kérdéskör) és a hazai progresszív közösségek specifikus jellemzőit, továbbá a közösségi, illetve felekezeti vonzás legfontosabb tényezőit.

- Milyen identitás-választási lehetőségeket kínál az *irányzat* ideológiája, gyakorlata, illetve hazai intézményei?
- Kik számára és miért vonzó?
- Milyen hasonlóságok és különbségek vannak a Szim Salom és a Bét Orim között: tevékenységek, célok (profil), a felkínált választási lehetőségek, illetve a hozzájuk csatlakozók (igényei, jellemzői) szempontjából?

4.1.) Milyen tevékenységeket folytatnak a progresszív közösségek?

- Milyen jellegű tevékenységeik voltak, s ez hogyan változott?
 - Milyen arányban jelennek meg a különböző tevékenységfajták?
- Ezek mi módon támogatják az egyéni és kollektív identitásépítést?
- Kiket szólítanak meg a progresszív közösségek?
- Milyen identitásopciót kínál fel a két *közösség* potenciális és rendes tagjaiknak?
- Mit nyújt a progresszív judaizmus a közösségekbe járóknak?

4.2.) Hazánkban kik számára és miért vonzó a progresszív irányzat?

- Miért csatlakoznak az egyének a progresszív közösségekhez?
 - Milyen okokat és célokat említenek?
- Milyen jellemzői vannak azoknak, akik progresszív közösséghez csatlakoznak?
 - Azonosíthatók-e egyáltalán tipikus ismérvek, szocio-kulturális jellemzők?

- A progresszív közösségek felé való elmozdulásnak milyen történeti, társadalmi, és milyen személyes, egyéni okai vannak?
- Milyen életutak vezetnek a progresszív közösségek felé?
- A csatlakozók miként viszonyultak a zsidóságukhoz, milyen identitásstratégiákat követtek eddig (ha egyáltalán követtek), és milyeneket remélnak tőle?
- Mi keltette fel az érdeklődésüket a progresszív közösségek iránt?
- Hogyan kerültek kapcsolatba a közösségekkel?
- Mit várnak és mit kapnak a közösségtől?
- Mely programjaik és miért vonzóak tagjaiknak, illetve az érdeklődőknek?
 - Melyek a leginkább preferált programok a közösségekben?

Ezzel összefüggésben:

4.3.) Milyen tényezők alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket?

- Kik és miért döntenek úgy, hogy tagként is csatlakoznak a közösséghez? – Illetőleg miért nem érznek késztetést erre azok, akik csak érdeklődőként járnak a közösségbe?
- Vajon a progresszív zsidó csoportok szociológiai értelemben közösséget, vagy társulást alkotnak-e? Kik számára alkotnak közösséget, illetve társulást, és miért?
- Milyen funkciót tölt be a progresszív mozgalom a társadalomban és követőinek (a közösségek tagjainak) az életében? (Milyen megformált igényeknek tesz eleget?)
- Milyen mértékben elkötelezettek az irányzat (vagy az adott közösség) mellett a közösségekhez csatlakozók?

Előzetes várakozásaim:

A gondolati szabadság lehetőségét kínáló, a zsidó tanítások mai értelmét kereső, a vallási életben betöltött szerepek nemi esélyegyenlőségét hirdető progresszív ideológia feltehetően bizonyos társadalmi státuszú, jobbára felsőfokú (de legalább közép fokú) végzettségű embereket inkább vonz. Várakozásaim szerint különösen olyan értelmiségi nők szimpatizálnak vele, akik a világi életben megszokták, vagy legalábbis elvárják az egyenjogúságot és a szabad gondolkodás jogát – és olyan férfiak, akik ezt természetesnek tartják, illetve nem vitatják el, és a maguk számára is önállóságot igényelnek a valláshoz való viszony kialakításában. Elsősorban nem a hagyományos hitközségek tagjait vonzza, de nem is őket szólítja meg. A zsidó tradíció iránt

érdeklődő, attól korábban távol lévő (közte egyes házasságban élő vagy ott született), zsidó kötődésű emberek szimpatizálnak az irányzattal.

4.4.) A zsidó vallás és a progresszív judaizmus társadalmi funkciója.

a) Mi a zsidó vallás funkciója a közösségek kollektív és tagjaik egyéni identitásépítésében?

b) Illetőleg mi a progresszív judaizmus társadalmi funkciója e tekintetben?

- Mennyiben motiválja a zsidó vallás és a vallásosság (érzése, gyakorlásának vágya) a közösséghez való csatlakozást?
 - Inkább vallási, vagy inkább világi a zsidó kultúra iránti érdeklődés?
 - A progresszív irányzat bizonyos jellemzői mennyire meghatározóak az érdeklődésben, illetve a csatlakozásban? (Kiknél, milyen súllyal?)
 - A progresszív judaizmussal vallási tartalma, vagy szabadelvű felfogása, gondolatiságának intellektuális tartalma miatt szimpatizálnak-e?
- Mi jellemzi a tagok és érdeklődők viszonyát a zsidó valláshoz és hagyományhoz?
 - Hogyan és milyen okok hatására változott ez (a közösséghez való csatlakozás előtt, és az után)?
 - Milyen és mekkora szerepet tölt be az életükben a zsidó vallás, illetve a zsidó hagyományok őrzése?
- Melyek a progresszív közösséghez tartozás életmódra gyakorolt hatásai?
- Hogyan jellemezhető a vallásosság e közösségek tagjai körében?
 - Milyen dimenziókban mutatkozik meg a vallásosságuk?
 - Milyen különbségek mutatkoznak e tekintetben a tagok között?
(Meghatározhatók-e csoportosító ismérvek, általánosabb tendenciák?)
- A vallásosság tekintetében tapasztalható-e változás a közösség egészét nézve?
(Megmutatkoznak-e tendenciák?)

Előzetes várakozásaim:

Első terepmunkám tapasztalata azt mutatta, hogy sok nem vallásos egyén csatlakozott a progresszív közösséghez. Előzetes feltételezésem szerint ez ma is így van: elsősorban nem, illetve nem csupán a vallásosság motiválja a csatlakozást. Szeretném feltárni, hogy milyen tényezők játszanak ebben közre, illetve a zsidó vallás,

a progresszív judaizmus mit nyújt az embereknek és közösségeiknek. Feltevésem szerint az intellektuális és az élmény dimenzió (a tanulás, ismeretszerzés, illetve a sajátélmény, a közösségiség lehetősége) kiemelten fontos továbbra is mindkét közösségben. Hipotézisem szerint a közösségekhez újonnan csatlakozó fiatalok között határozottabb igény van a spiritualításra is.

Előzetes várakozásaim szerint a progresszív zsidók kezdetben a rituális és intellektuális dimenziót tartják fontosnak, és ez is dominál, később ezek vonhatják maguk után a kognitív, majd a tapasztalati dimenzió erősebb szerepét, és idővel hangsúlyosabbá válik a következmény dimenzió is, amely a privát szféra vallásosságát, illetőleg bizonyos vallási-kulturális gyakorlatok privát szférába emelését jelenti.

4.5.) Miként jellemezhető a közösségekhez csatlakozók identitás-(re)konstrukciója?

- A közösséghez való csatlakozás óta hogyan változott a tagok zsidó önazonosságának tartalma, illetve belső megélésének, érzésének ereje, külső felvállalásának és reprezentálásának jellemzői – és ezek milyen okokra vezethetők vissza?
- Hogyan változott általában a zsidóságról való felfogásuk?
- A zsidó önazonosság erejének, tartalmának változása miként hat az egyéni élet más dimenzióiban?
 - Befolyásolja-e társas kapcsolataikat, kultúrafogyasztásukat, attitűdjeiket?
- A zsidósághoz való személyes viszony fontos mutatója a gyermeknevelés is:
 - Hogyan nevelték gyermekeiket a közösséghez való csatlakozás előtt?
 - Hogyan nevelik őket (ill. hogyan tervezik), amióta a közösségbe járnak?

A két progresszív közösség között sok hasonlóság van (pl. a programok, célok tekintetében). Szeretnék röviden kitérni az összehasonlításukra is.

5.) Hogyan látják a közösségek tagjai, szimpatizánsai az irányzat és az adott közösség helyét és szerepét a magyarországi zsidóságban?

- Mit tartanak a közösségek fontos jellemzőinek?
- Mi a tagok, érdeklődők véleménye az adott közösségről?
- Hogyan vélekednek a jövőjéről?

Az első progresszív közösséggel több mint tíz éve kerültem kapcsolatba, amikor az aktívan járók meghitt kis kört alkottak, a közösséget pedig manifeszt elutasítás és ellenszenv vette körül. Azóta csökkent a feszültség, taglétszáma nőtt, megalakult egy második progresszív szervezet is, de nem mutatkozik tömeges méretű csatlakozás a hazai szervezetekhez. Amikor az irányzat és a progresszív közösségek társadalmi szerepét és kiterjedtségét vizsgálom, általánosabb (elméleti jellegű) kérdésként foglalkozom azzal, **vajon miért nem érnek el szélesebb rétegeket, miért nem csatlakoznak hozzájuk nagyobb létszámban** (mondhatni, miért nem aratott hazánkban átütő sikert, modern szemlélete és gyakorlata ellenére). Empirikus választ pedig arra a kérdésre keresek, miként vélekednek a progresszív közösségekhez csatlakozók az irányzat hazai jövőjéről.

Végezetül szeretnék egy elméleti kérdést megfogalmazni, amelyre az empirikus adatok elemzését követően, a megfigyelések értelmezésekor fogok rátérni.

6.) Milyen elméleti keret lenne alkalmas az empirikus tapasztalatok interpretációjára?

Célom, hogy a szakirodalom vonatkozó elméleteit és téziseit áttekintsem, azokra reflektáljak, és a hasonlóságok, különbségek, specifikumok figyelembevételével kialakítsak egy olyan teoretikus keretet, amelybe a kutatási tapasztalatok értelmezése komplex módon ágyazható be.

(Példának okáért felteszem azt a kérdést, az adott közösségekben vajon a zsidó vallás felé fordulás, a progresszív közösségekhez való csatlakozás egy etnikai-jellegű zsidó identitáskonstrukció alapjaként, részeként, vagy következményeként értelmezhető-e? Illetve van-e olyan (másféle, vagy tágabb) elméleti keret, amelyben jobban magyarázhatóak a kutatás során feltárt összefüggések, folyamatok?)

V. MEGKÖZELÍTÉS ÉS MÓDSZER

V.1. A kutatás elméleti modellje

A kutatás egymásba fonódó, a társadalom különböző szintjein zajló folyamatok, kölcsönhatások feltérképezésére és értelmezésére vállalkozott, ennél fogva a kutatási stratégiát alkalmasnak ítélt a Barth-féle modell alapján kidolgozni (mintegy a megközelítés, az adatgyűjtés, -feldolgozás és -elemzés vezérfonalaként és rendezőelveként).

Fredrik Barth a '90-es években alakított ki egy olyan modellt, amely mikro-, mezo- és makroszinten, és ezek összefüggéseiben közelíti meg az identitáskonstrukció folyamatait, valamint befolyásoló tényezőit, és ezzel értelmezhetővé teszi különböző (személyes, csoportszintű, etnikai, kulturális, társadalmi) rétegeit. Mikroszinten a személyes és személyközi tapasztalatok, értékelések, az egyéni élet eseményei és színterei, a személyes identitás, valamint a kollektív identitás(ok) személyes megélése, mezoszinten a csoportképző, közösségteremtő folyamatok, makroszinten a tágabb társadalmi folyamatok, politikai artikulációk ragadhatók meg, és ezeknek a másik két szinttel való interakciója, kölcsönös egymásra hatása fejthető fel. (Barth 1996)

A disszertáció megírásakor is arra törekedtem, hogy a különböző szinteket ne egymástól elszigetelten, hanem reflektáltan, összefüggéseiben, egymásra hatásában mutassam be. A magyar zsidóság elmúlt másfél évszázadának makroszociológiai, társadalomtörténeti vonatkozásaival párhuzamosan a mikrotörténetekbe, a személyes tapasztalatokba és a csoportfolyamatokba is betekintést engedek. A progresszív judaizmus hazai intézményesülése mögött az egyéni intenciókból adódó társadalmi cselekvéseket, a szervezeti és közösségi fejlődés hátterében és következményeiben az egyéni aspektusokat is bemutatom. Amikor az egyéni választások motívumait kutatom, rávilágítok a személyes mellett a társadalmi okokra, a közösségek által kínált identitásopcióra. Az egyéni identitás-(re)konstrukcióval párhuzamosan a kollektív identitásépítés, illetve a közösségépítés folyamataira.

V.2. A vizsgálat ontológiai és episztemológiai kiindulópontja

Mason (2001) útmutatásai szerint az első alapvető módszertani megfontolásnak célszerűen a kutatás ontológiai és episztemológiai kiindulópontjára kell vonatkoznia.

Tekintettel arra, hogy az identitás, illetve a véleményformálás társadalmi konstrukcióként fogható fel, az ennek feltárására irányuló kutatásom ontológiai kiindulópontja a konstruktivizmusra épít, amely szerint mind az egyéni, mind a kollektív identitás, illetve vélemény társadalmilag megformált és szituatív.

A kutatás episztemológiai kiindulópontját az interpretivista paradigma képezi, mivel az általam kutatott progresszív zsidó közösségek tagjainak identitását és identitáskonstrukcióját, valamint a közösséghez való csatlakozásuk mozgatórugóit az egyének saját interpretációján keresztül szeretném megérteni. A progresszív közösségek tagjainak identitásstratégiáját tehát alapvetően résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunka során, illetve kvalitatív interjúkra épülő kutatás keretében vizsgáltam.

A progresszív közösségekbe járó emberek, illetve a közösség szűkebb és tágabb társadalmi környezetének, viszonyának megismeréséhez többféle forrásból és sokféle típusú adat összegyűjtésére és elemzésére van szükség. Kutatásom fontos részét képezte tehát a szakirodalom-feldolgozás, hivatalos dokumentumok, közlések, a média és a társadalmi diskurzus fórumainak követése.

Az eszmei és rituális megújulásra törekvő vallási mozgalom – nem ritkán teológiai kérdéseket is érintő – vizsgálatakor kialakulásának és hazai megjelenésének társadalmi kontextusát társadalomtörténeti kutatás, fogadtatásának körülményeit primer és szekunder adatok szociológiai, és érték-normaalapú elemzés során dolgoztam fel.

V.3. Az adatgyűjtés módszerei

A kutatási probléma összetettsége, különböző aspektusainak empirikus vizsgálata többféle módszer és adatgyűjtési technika alkalmazását tette szükségessé.²¹

²¹ Feischmidt (2006) rámutat arra, hogy a kvalitatív kutatásokban nincsenek rögzített kutatási eszközök: a vizsgálat kérdése és célcsoportja, a kutatás terepe határozza meg, hogy „az interjútól a megfigyelésig, a történeti forráselemzéstől az intenzív önreflexióig terjedő skálán milyen technikákat használunk”, és gyakorta a kutatás különböző szakaszaiban, a probléma különböző aspektusainak feltárásakor más módszerek alkalmazására van szükség. (vö. Giddens 2000: 647; Letenyei 2006; Mason 2001)

V.3.1. Kutatás a közösségben

Bryman (2001) és Mason (2001) rámutat arra, hogy kvalitatív interjúkra épülő kutatás esetén a hangsúly azon van, hogy a feltárni kívánt valóságot annak résztvevői által, az ő interpretációjukon (tapasztalataikon és jelentésadásukon) keresztül értsük meg. Ehhez a kutatási terephez alkalmazkodó és kellően rugalmas, ún. terepközei adatgyűjtési módszerek és technikák alkalmazása bizonyult megfelelőnek (beszélgetések, vezérfonal interjúk, strukturálatlan és félig strukturált²², interjúvázlaton alapuló interjúk, diskurzusok megfigyelése). E mellett közösségi eseményeken való részvétel.

Az alkalmazott adatgyűjtési módszerek²³ kiválasztását nem csak a téma, hanem a közösségek mérete és jellege is meghatározta.

A vallásszociológiában a kis vallási közösségek vizsgálatára ugyanis gyakorta használt módszer a megfigyelés (vö. Andorka 2006: 644), illetve a nagyobb bevonódással járó résztvevő megfigyelés módszere. A kutató többnyire beszélget a közösség tagjaival, illetve az adatgyűjtés során strukturált, félig strukturált interjúkat, ritkábban strukturált interjúkat készít. A kutatás során rengeteg terepjegyzet, napló, feljegyzés készül az interjúszövegek mellett, amelyeknek csak kis része kerül napvilágra, illetve publikálásra. (vö. Horváth 1995; Letenyei 2006: 96) A résztvevő megfigyelésen alapuló kutatás mindig hosszú időt vesz igénybe, különösen akkor, ha a kutató többször visszatérve az időbeli változást is tanulmányozni és értelmezni szeretné. A terepmunka során a kutató nem kívülállóként van jelen a terepen, a kutatás érzelmi bevonódással is jár. (vö. Csákó 1995; Horváth 1995) Ez a fajta kutatás bizalmi kapcsolatot feltételez, és ugyan puha, de másként nem előállítható adatokkal és tapasztalatokkal kecsegtet.

²² A félig strukturált interjú Bryman (2001) meghatározása szerint egy sor előre meghatározott kérdést tartalmaz, ám az interjú készítőjének jogában áll megváltoztatni a kérdések sorrendjét, illetve további kérdéseket feltenni. Kvale (1996) értelmezésében viszont nem a kérdések, hanem a témák standardizáltak, és az interjúvoló nemcsak a kérdések sorrendjét, hanem formáját is belátása szerint határozhatja meg, az adott szituációtól függően.

²³ Mason (2001) adatgyűjtési módszerek helyett adatgenerálásról beszél, mivel úgy tekint a kvalitatív kutatást végzőre, mint aki szervesen hozzájárul az általa kutatott társadalmi valóság megalkotásához. Szerinte nincsenek kész adatok a világban, amelyeket csak össze kellene gyűjteni. A kutatást végző feladata az, hogy ráleljen azokra a módszerekre, amelyekkel a leghatékonyabban elő lehet állítani az adatokat a választott források segítségével.

A fenti megfontolások alapján hosszú időtartamú, résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunkát végeztem mindkét közösségben. Információim jelentős részét kötetlen beszélgetések és megfigyelések során szereztem, valamint strukturálatlan és félig strukturált interjúk során. A mély- és az élettörténeti interjúk szintén fontos alapanyagát adják elemzéseimnek.

Törekedtem a minél szélesebb körű, tagokat és érdeklődőket is elérő adatgyűjtésre.²⁴ Igyekeztem megismerni és megérteni a heterogén csoportok differenciáló jellemzőit, a társadalmi cselekvések és vélekedések változatait, és feltárni ezek okait és következményeit.²⁵ (vö. Babbie 1998: 312–313; Feischmidt 2006) Az adatközlők számát válaszadási hajlandóságuk (idejük, kedvük, hozzáállásuk) befolyásolta.

A kutatási folyamat *átláthatóságát* biztosítandó egy terepmunkán alapuló kutatás során – a kutatás kellő rugalmasságának meghagyása és a módszerek ciklikusan változó jellege (vö. Letenyei 2006: 61) folytán – egy előre meghatározott, standardizált és következetesen végigviendő stratégia helyett részletes és alaposan átgondolt kutatási tervet kell készíteni, amelynek változásáról, továbbá a módosítás okairól, a kutató ún. kutatási pozíciójáról, ennek alakulásáról, döntési helyzeteiről a kutatási beszámolóban számot kell adni. (vö. Mason 2001) Kutatási pozíciómat és döntési helyzeteimet magam is bemutatom a *Függelékben* (F.1). Ahol kitérek a terepmunka-tapasztalatok érvényességének és megbízhatóságának kérdésére is.

A helyi, akár kis társadalmi csoportokban, vallási szervezetekben végzett kutatás eredményeivel kapcsolatban is fel kell vetnünk az *általánosíthatóság* kérdését. Egy kis közösségben folyó terepmunka eredményei alapján ez nem a mintából történő, valószínűségi következtetéseket, vagy általános érvényű megállapításokat fogja jelenteni, hanem más folyamatokkal való összevetését, a jelenségek tágabb társadalmi kontextusának vizsgálatát, (és ezzel hasonlóságok, különbségek, s ezek alapján új típusok vagy variációk felismerését), illetve olyan kategóriák, elméleti keretek

²⁴ Végeztem kérdőíves (online és interjú) felmérést is a Bét Orim holdudvarának és tartósan távollévő tagjainak elérése végett, sok nyitott kérdéssel. (ld. Függelék: F.1.) A kutatásból érdekes és a közösség számára is hasznos eredmények születtek. A disszertáció azonban nem ezek elemzésére fókuszál. Első eredményeit publikáltam (Szász 2010), a komparatív vizsgálat későbbi terveim között szerepel.

²⁵ A progresszív zsidó közösségek esetén az életkor (pontosabban a generációs hovatartozás), a vallásosság, a személyes igények, a családi, szocio-kulturális háttér, a korábbi és jelenlegi identitásstratégiák mellett differenciáló tényező a szervezeti kötődés jellege is (egyesületi/hitközségi tagság, programokra járó érdeklődő, szimpatizáns).

megtalálását, amelyekkel megfigyeléseink a sokféle tényező és folyamat bonyolult összefüggését komplex módon figyelembe véve leírhatók, rendezhetők, értelmezhetők. (vö. Babbie 1998; Lofland 1971; Mason 2001)

V.3.1.1. A terepmunkáról

A megfigyelésen, illetve résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunkát egy kutatás keretében egyrészt más kutatási módszerekkel kombinálva alkalmazzák – például a kutatások előkészítő szakaszában, vagy egy felmérést követő pontosítás, tematikus mélyfúrás, információszerzés keretében (vö. Letenyei 2006) –, másrészt a kutatás ráépülhet erre a módszerre. Babbie szerint „a terepkutatás egyik fő erőssége, hogy segítségével a kutató egy átfogó, teljes szemlélethez jut”, és azáltal, hogy közvetlenül és holisztikusan figyeli meg a társadalmi jelenséget, „mélyebb és teljesebb megértésre tesz szert”. (Babbie 1998: 305) A terepkutatást közösségtanulmányoknál, attitűdök és magatartások vizsgálatánál tartja hasznosnak, amelyek a maguk természetes közegében ragadhatók meg a legjobban, továbbá bizonyos társadalmi jelenségek időbeni alakulásának megismerésére is. Lofland (1971: 71–92) a terepmunkát jelentésadások, viselkedések, személyközi és általában társadalmi interakciók, társadalmi viszonyok, kapcsolatok és szerepek, továbbá kis csoportok, szervezetek, települések vizsgálatánál ajánlja mint adekvát módszert.

A résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunka egyik alapvető követelménye a kulturális relativizmus: az előítélet-mentes szemlélődés, amely során a kutatónak a másság megértése érdekében nem a saját kulturális értékrendje alapján kell megítélnie a vizsgált kultúrát. Ez nemcsak az elfogulatlan megközelítést, a tudományos és emberi nyitottságot teszi lehetővé, hanem azt is, hogy a vizsgált közösségben elfogadják, sőt bizalmukba fogadják a kutatót.

Bizonyos fokig részesévé kellett válnom a tanulmányozott közösségnek, kultúrának ahhoz, hogy ne csak kívülről, de belülről is megismerhessem, átélhessem a történéseket, megérthessem a problémákat, meghallgathassam az emberek közléseit, lehetőleg a közösségi élet minél elfogadottabb résztvevőjeként; valamint hogy lehetőségem legyen tudakozódni arról, amit gondolnak – s ily módon mélyrehatóan és összefüggéseiben átlássam azt, amit elemezni vagy hitelesen ábrázolni szeretnék. (vö. A. Gergely 1996: 4–8; Borsányi 1988: 69; Feischmidt 2006; McCurdy, Spradley 1987: 5) Folyamatosan tanulnom kellett a zsidó kultúrát, a rituális élet mozzanatait, kifejezéseit és

szimbólumrendszerét, figyelemmel kellett kísérnem a közélet történéseit, hogy releváns kérdéseket tegyek fel, saját fogalmaikkal, kategóriáikkal tudjak érdeklődni, illetve értelmezni tudjam a látottakat. (vö. Geertz 1994: 174, 182) Másrészt hozzá tudjak szólni a beszélgetések témájához. Hiszen „a terepről, mint minden empirikus valóságról, csakis a bejáratosak, az otthonosan mozgók, a befogadottak, a nyelvet és szimbolikus valóságot értők hozhatnak tapasztalatot”. (A. Gergely 1995: 3)

A terepmunka alkalmat ad események és interakciók megfigyelésére, beszélgetésekre, kérdések feltevésére a megfigyelésekkel, illetve a vizsgált kérdések bizonyos részeivel kapcsolatban, strukturálatlan, illetve félig strukturált interjúk, mélyinterjúk készítésére.²⁶ A strukturálatlan interjúk során a kutató bizonyos témákat körül szeretne járni, de ha a válaszadó új vagy számára fontos témákat vet fel, azokat is nyomon követi, tehát a kutató érzékenyen figyel a válaszadóra, és az interjú (stílusában, tartalmában) rugalmasan alkalmazkodik hozzá (figyelmesen hallgat, továbbkérdez az új témában, visszakanyarodik az eredeti kérdéshez stb.).²⁷

A terepmunka kiváló lehetőség feltáró jellegű kutatásra, és a kutatás során felvetődő új szempontok figyelembevételére és beépítésére a kutatás további folyamatába.

A kutatás során az emberek személyes gondolataikba, érzéseikbe, élettörténetükbe avatják be a kutatót, emberi sorsok és emberi érzelmek tárulnak fel előtte. A kutatóban (jó esetben) kialakul egy érzékenység arra, milyen információkat osztottak meg vele bizalmasan, és tudatában van annak, hogy ezeket nagy diszkrécióval kell kezelnie.

²⁶ Hangfelvétel jobbára a mélyinterjúkról készül, a rövidebb, strukturálatlan interjúkról, alkalmi (alkalom szűlte) és tervezett beszélgetésekről nem. A kutató rövid jegyzetei vagy emlékezete alapján rögzíti ezeket terepmunka-naplójában, lehetőleg minél több szó szerint idézett mondat lejegyzésével. Amennyiben lehetőség van rá, újra rákérdez a bizonytalan részekre és bizonyos kérdésekre a kutatói benyomások és következtetések egyik kontrolljaként.

²⁷ Erről hasonlóképpen vélekednek a szociológusok, szociálintropológusok. „A terepkutatásban inkább strukturált interjúkra van szükség”, ez „olyan interakció a kérdező és a kérdezett között, melyben a kérdező ugyan tudja előre, hogy körülbelül mit szeretne tudni, terve azonban sem az egyes kérdések konkrét megfogalmazására, sem a kérdések pontos kérdés-sorrendjére nem terjed ki. A strukturálatlan interjú alapján véve olyan beszélgetés, melyben az interjúkészítő megszabja a beszélgetés fő irányát, s nyomon követ némely témát, melyet az interjúalany vet fel” – írja Earl Babbie (1998: 313–314).

V.3.1.2. Elbeszélt történetek

Az identitás kvalitatív kutatói szerint az identitás lényege nem a külsődleges jegyekben, kvantifikálható tulajdonságokban áll, hanem éppen alakulásában, formálódásában és ennek körülményeiben, továbbá személyes megélésében és interpretálásában. Ezt a történetiséget körülményeivel, a hozzá kapcsolódó szubjektív érzésekkel és értékelésekkel közvetett módon, az egyének elbeszéléseiből lehet megismerni. (vö. Erős 2001; Kovács – Vajda 2002; Pataki 2001)

Az élettörténeti módszer²⁸ sokuk számára látszik alkalmasnak arra, hogy az életútján végigtekintő, a jelen perspektívájából azt újra- meg újraszervező és (a történeteket és önmagukat is) értelmező emberek elbeszéléséből képet kapjanak a narratív identitásról, és ez alapján elképzelésük legyen az egyének önazonosságáról.²⁹ Kvantitatív kutatás során is meg lehet ragadni egyes jellemzőit, a változás irányát, rá lehet mutatni a korábbi és a későbbi állapotok ismérveire és a közöttük lévő eltérésre, de a folyamat és az egyéni megélés rejtve marad. Kovács Éva szerint „a karakterek – az ugyanazonosság – számszerűsítése azzal a veszéllyel fenyeget, hogy szituatív megnyilvánulásokat tartunk állandónak, átmeneti csoportosulásokat szilárd közösségeknek tételezünk”. (Kovács 2004: 233). Megkérdőjelezi továbbá, lehet-e egyáltalán értelmezni a történetiség és az egyéni tapasztalatok ismerete nélkül a kvantifikált tulajdonságokat. Őt idézve: „Van-e értelme ugyanazonosságot (...) kutatni úgy, hogy a vizsgált személyt vagy közösséget kiszakítjuk a narratív tudás birodalmából? (...) Tudunk-e értelmet tulajdonítani a kvantifikált jellegeknek anélkül, hogy e jellegek történetével (...) számolnánk? Nagyon valószínű, hogy nem. A kvantifikált ugyanazonosság-minták mögött ott várakoznak az elnémított hangok, ott mormognak a történetek.” (Kovács 2004: 227)

²⁸ Az élettörténet és az identitás összefüggéseiről Pataki írt kiváló tanulmányokat. (Kötetben: Pataki 2001) E módszert követve rögzített és elemzett zsidó identitás-történeteket Kovács Éva és Vajda Júlia (2002).

²⁹ „Az élettörténet önmagunk keresésének, megtalálásának, azaz a személyes identitás-alakulásunknak a rendszere. (...) A folyamatosan változó körülmények között gyakran komoly kihívások elé állítják identitásunkat. (...) A környezeti elvárások és a személyes fontosságok folyamatos feszültségben állnak egymással. A kettő közötti egyensúlyozásról szól élettörténetünk” – írja Bögre (2002: 10). Ez a felfogás a német fenomenológiai szociológiát követő biográfikafutatók véleményét tükrözi, akik az élettörténetnek kiemelt szerepet tulajdonítanak az egyén életében: úgy vélik, az önazonosságot egyedül az élettörténet képes megteremteni és megőrizni a folytonosan változó társadalmi körülmények között.

Kutatásom során magam is törekedtem az egyéni elbeszélések, értelmezések megismerését lehetővé tevő kutatási módszerek alkalmazására.³⁰

Készítettem élettörténeti interjúkat is (egészen 1999-től kezdve, ld. Szász 2002), amelyek nagyon érdekes és hasznos anyagát képezik a kutatásomnak, azonban a disszertációt nem a narratív interjúelemzés módszerével való feldolgozásuknak szenteltem. (Remélem, lesz módom későbbi közreadásukra.)

A Szim Salomban végzett korábbi kutatásaim során tettem szert egy olyan tapasztalatra, amelyben fontos adatgyűjtési és módszertani lehetőséget láttam. Tulajdonképpen nem interjú szituációban, hanem *természetes közegükben elhangzott elbeszélésekről* van szó. A progresszív közösségbe érkezők, illetve a régebbi tagok bemutatkozásairól. Ezek nem (pontosabban nem klasszikus, illetve nem feltétlenül) élettörténeti elbeszélések, nem narratív interjúk. Ám nagyon tanulságosak.

Az új tag vagy a közösséghez közeledő érdeklődő – első alkalommal és később is – bemutatkozik a közösség néhány tagjának, vagy (jellemzően) a közösségi alkalmon résztvevőknek. Ilyenkor élettörténetét, vagy annak fontosnak tartott részleteit összefoglalja, újrakonstruálja. Kiderül belőle, milyen családból származik, mi a foglalkozása, hobbjai, elmeséli, hogyan fedezte fel a zsidóságát (illetve a nem zsidó származású személy a zsidóság, a zsidó témák iránti érdeklődését), hogyan élte meg zsidó önazonosságát, és ez hogyan változott az idők során. Elmondja, hogy került kapcsolatba a közösséggel, kitől hallott, hol olvasott róla, mi keltette fel az érdeklődését. Mesél a családjáról, felmenőiről, gyermekeiről.

A résztvevő megfigyelés során természetes közegben volt alkalmam meghallgatni ezeket a *bemutatkozásokat*, történeteket. A narratív élettörténeti interjúktól több szempontból eltértek, de sok tanulsággal szolgáltak. *Nem a kutatónak, hanem a közösségnek szóltak.* A történet megalkotásakor az elbeszélő számot vetett a közösség elvárásaival, városaival, visszatérő témákat (pl. hogyan tudta meg, hogy zsidó) és újszerű, akár különleges elemeket szőtt bele. Az elbeszélés *monológként indult, és interaktív párbeszédként folytatódott*: a közösség tagjai is kérdeztek, megjegyzéseket fűztek az elmondottakhoz, felidéztek saját tapasztalataikat, érzéseiket.

³⁰ Az online felmérés adatainak feldolgozása során világosan szembesültem azzal, hogy bizonyos, szokatlan, vagy ellentmondani látszó válaszokat akkor tudtam megfelelően értelmezni, ha felismertem a válaszadó személyét, akivel korábban beszélgettem, interjút készítettem, így előzetes ismeretekkel rendelkeztem. Vagy pedig a válaszok alapján legalább egy mozaikos képet, rövid epizódokból szőtt élettörténetet alkottam a magam számára.

Ezek az alkalmakon tehát a narratíva diskurzusban folytatódott, a személyes életút a közösség életébe folyt, a zsidó önazonosság érzése egy zsidó közösség felé mobilizálta az egyént, vagyis az érzésből társadalmi cselekvés lett, a személyes és a kollektív identitás (alakulásának folyamata) összefonódott.

A diskurzus folyamán elhangzottak olyan vélemények, megnyilvánultak olyan attitűdök, amelyek az interjúk során nem derültek volna ki számomra (legalábbis ilyen világosan).³¹

A bemutatkozások és az ezeket követő párbeszéd tapasztalatait is rögzítettem a jegyzeteimben. Nem csupán kutatási nyersanyagokként szolgáltak, hanem sokat segítettek az értelmezésben. Az írásaimban az empirikus anyagnak csak egy kis részét tudom közreadni, nem beszélve a hosszabb elbeszélésekről, így inkább a tapasztalatait használok fel – de ezekből a szövegekből igyekeztem legalább néhány részletet bemutatni a disszertációban.

V.3.2. Kutatás a közösségekhez való viszony alakulásával kapcsolatban

A két közösség belülről való vizsgálata mellett a progresszív irányzathoz és a hazai közösségekhez való viszony alakulását kívülről, elfogadottságuk, illetve elutasításuk különböző okainak és ismérveinek vizsgálata alapján próbáltam feltérképezni és elemezni.

A vizsgálat során érték- és normaalapú (Szász 2008a), illetve konfliktuselméleti megközelítést (Szász 2007) alkalmaztam, és ezek alapján generáltam azokat az adatokat, amelyek lehetővé tesznek egy értelmező jellegű analízist.

³¹ Szeretnék erre egy rövid példát bemutatni. Egyik alkalommal egy középkorú nő mutatkozott be, aki fél éve járt a Bét Orimba. Elmondta, hogy nem vallásos, közeli hozzátartozói halála után fordult érdeklődése a zsidó hagyomány felé. Fontosnak érezte, hogy megmaradjon a család története. Elmesélte, amikor nem tud eljönni pénteken, otthon gyújt gyertyát, megtartja a kidust (a szombat megszentelésének rítusát), amelyen kisebbik fia is részt vesz. A hallgatóságból rákérdeztek, a nagyobbik fia is érdeklődik-e a zsidóság iránt. A nő elmondta, hogy nem. Mire egy 74 éves hölgy azt mondta: „*Majd érdekelni fogja! Amikor idősebb lesz.*” Vagyis: ahogy öregszik, érezni fogja annak a fontosságát, hogy a család története (és ebben a zsidó vonal) ne vesszen feledésbe. Ebből és a további reflexiókból kiderült, hogy az idősebbek maguk is átmentek hasonló érzéseken, gondolatokon. Nem volt meglepő a felismerés, de megerősítette bennem a közösséghez való csatlakozás tekintetében a felmenőkhöz való érzelmi kötődés, a hagyományörzés és -átadás iránti személyes és közösségi felelősség érzésének fontosságát.

A progresszív közösségek „kemény” tény- és számadatait – partnerségek, szervezeti tagság, együttműködések, taglétszám, támogatások (1%-os felajánlások, adományok) – hivatalos dokumentumok, APEH statisztikák, illetve tematikus interjúk alapján gyűjtöttem.

A progresszív judaista mozgalomról való vélemények és a hazai progresszív zsidókhoz való attitűd vizsgálatakor több forrásra támaszkodom:

- a) hivatalos vélemények dokumentumai (nyilatkozatok, állásfoglalások),
- b) a zsidó közélet diskurzusai (rögzített kerekasztal-beszélgetések, viták),
- c) on- és offline sajtóanyagok, releváns internetes portálok (blog, fórum) közlései,
- d) egyéni vélemények (interjúk) – a kutatás e felülete a disszertációnak nem része.³²

A hivatalos állásfoglalásokat, valamint a progresszív közösség(ek)ről megjelent közléseket 1998-ig visszamenően gyűjtöm. (vö. Szász 2002) A hivatalos állásfoglalásokat tartalmazó dokumentumok egy része hivatalos nyilatkozatként megjelent a zsidó sajtóban, vagy összefoglaló készült róluk. Más részük a hivatalos levelezések anyagában megtalálható (illetve a közösségek hírlevelében is megjelent).

A hivatalos vélemények, diskurzusok, írott (on- vagy offline) közlések elemzésére azért fordítok különös figyelmet, mert ezek a nyilvánosság fórumaiként a közvéleményre, az egyéni- és csoportvéleményekre egyaránt meghatározóak mind információtartalmukat, mind hangvételüket, attitűdjüket, érvrendszerüket illetően. A blog-bejegyzések, fórumhozzászólások értéktársításai szintén irányadóak olvasóik számára a progresszív zsidóság megítélését illetően. A zsidó kerekasztalok, illetve az online fórumok szövegeit 2005-től gyűjtöm, teljes körűen.

A hivatalos állásfoglalások teljes körűen feldolgozottak. A b)-c), illetve d) források szisztematikus feldolgozása folyamatban van, elemzésük közreadása későbbi terveim között szerepel. Az eredmények egy része megjelent írásaimban, és igyekszem a disszertációban is felhasználni.

³² A progresszív közösségek tágabb környezetében készített interjúk a progresszív judaizmusról, valamint a hazai mozgalomról való ismeretekre, véleményekre, attitűdökre, személyes tapasztalatokra kérdeznek rá. Az interjúk kezdetben strukturálatlanok voltak, ezek tapasztalatai alapján dolgoztam ki egy interjúvázlatot. A kutatás első szakaszának tapasztalata részben publikálásra került (Szász 2002).

V.4. Az adatok elemzése

Az adatok elemzését a fentebb vázolt Barth-féle modell szerint végeztem el.

A több évet átfogó kutatás lehetővé tette a változások megfigyelését, értelmezését, és így egy longitudinális elemzés elkészítését.

A megfigyelések, beszélgetések, interjúk, írásos dokumentumok forrásanyagából származó „puha” adatok közötti összefüggéseket kvalitatív interjú- és tartalomelemzés módszereivel elemzem, amelyet bizonyos pontokon kiegészítenek a tényfeltárás „kemény” adatai alapján készített statisztikák. A progresszív közösségek helyzetét és a hozzájuk való viszony alakulását hivatalos dokumentumok, on- és offline közlések, kerekasztal-beszélgetések alapján a dokumentum- és tartalomelemzés módszerével vizsgáltam.

A kvalitatív módszerekkel végzett mélyfúrások érzékeny, színes tapasztalatokat hoznak. A közösségekben végzett kutatási eredményeim érzékletesek, de lokálisak, terepspecifikusak.

Ha az általánosítás, vagy összehasonlítás igényével akarunk fellépni, folyamatosan ki kell tekintenünk a kutatás terepéről, nem terepspecifikus tendenciákkal, kutatási eredményekkel is kell foglalkoznunk, illetve kissé el kell távolodnunk, és onnan kell visszatekintenünk rá. Tehát a kutatásnak az adatforrások gyűjtésétől az elemzésig egyszerre kell émiikusnak és étikusnak, közelinek és távolinak, befelé figyelőnek, beilleszkedőnek, illetve kívülről szemlélőnek, kívülállóknak lennie. (vö. A. Gergely 2005: 25–29; Letenyei 2006: 62–63, 78–79)

A progresszív közösségekre vonatkozó tapasztalatokat tehát a makroszociológiai kontextus figyelembevételével, és a vonatkozó hazai és külföldi szakirodalom alapján tágabb társadalmi folyamatok fényében igyekeztem komparatív és reflexív módon interpretálni.

Összegzés

Kutatásom során kulturális relativista és holisztikus szemléletmódot követtem, igyekeztem az egyéni és közösségi motívumokról első kézből tudakozódni, a jelenségeket saját szocio-kulturális közegükben megfigyelni és értelmezni, ugyanakkor tágabb kontextusba helyezni, történetiségükben és jelenkori kulturális összefüggéseikben szemlélni, egyúttal egyediségüket is bemutatni. (vö. Boglár et al. 2005; Letenyei 2006) A tágabb kontextus egyfelől a hazai zsidó és szélesebb

társadalmi környezetre, interdependencia-rendszerre vonatkozik, másfelől összehasonlító perspektívára, nemzetközi zsidó, vallási és egyéb társadalmi trendekre, folyamatokra (pl. zsidó vallási megújódási mozgalmak, asszimiláció-disszimiláció, emancipáció, modernitás, posztmodernitás, társadalmi változások hatásai).

V.5. Az eredmények közreadásának etikai irányelvei

A kutatás során anonimitást ígértem, és következetesen biztosítom a közösség tagjai és szimpatizánsai személyiségének védelmére.³³ A közösség tagjai közül a vallási vezetőket, tanítókat nevezem meg, akiknek közösséghez való tartozása közismert és deklarált. Az interjúrészletek közlésekor a válaszadó nemét, életkorát, szervezeti-kötődését, vagy egyéb ismervét feltüntettem, ha ezek az adott kontextusban fontos háttér-információt nyújtanak a megértéshez, és a szöveggörnyezetből egyébként nem derül ki.

Az anonimitás biztosítása mellett bizonyos témák kifejtésénél, stratégiai lépések bemutatásánál, egyéni vélemények közreadásánál szigorú etikai elvet követtem a kezdetek óta, és erre törekszem most is. Teszem ezt azért, hogy ne éljek vissza bizalmukkal, és kutatói felelősségem tudatában védjem érdekeiket.

Fontos számomra, hogy az általam publikált anyagok informatívak legyenek, de bizalmas információkat, előítéleten alapuló értékelést ne tartalmazzanak.

A progresszív irányzat és a két progresszív közösség Magyarországon ismert, de egyelőre kevésbé elfogadott. Ezért ügyelnem kell arra, hogy írásaimmal – amelyet nem csupán a közösség tagjai, szimpatizánsai, hanem külső érdeklődők is olvasnak, idéznek – ne provokáljak irányukban feszültséget. A progresszív felfogás és gyakorlat a hagyományőrző vallásos zsidóság részéről eleve nagy ellenállásba ütközik – bemutatása mégsem jelent problémát, hiszen különböző kiadványokban és az interneten is deklarált.

³³ Már az első terepmunkám során kiderült, hogy az egyének életében adódtak olyan magán- vagy közéleti helyzetek, amikor „*nem volt tanácsos bevallania*”, hogy progresszív zsidó közösségnek a tagja.

VI. A PROGRESSZÍV JUDAIZMUS

VI.1. A progresszív judaizmus története

A zsidóságban mindig voltak újító mozgalmak, de igazán markáns, modernizáló változást a XIX. század elején, a felvilágosodás talaján szárba szökkenő reformer mozgalmak indítottak el.

Két meghatározó irányzat alakult ki, a liberális és a reform judaizmus, amelyek gyökerei a XVIII. századi felvilágosodásig nyúlnak vissza. Moses Mendelssohn német filozófus, a zsidó felvilágosodás (héber kifejezéssel *hászkálá*) nagy alakjának gondolatai is termékenyítően hatottak rá, aki a judaizmus újraértelmezését szorgalmazta mondván: a judaizmus nem vallás, hanem vallássá tett törvény lett. Annak érdekében, hogy a szövegek megértését elősegítse, irodalmi német nyelvre fordította a Biblia egyes részeit. (Szász 2010)

A liberális judaizmus az 1830-as évek Németországában bontakozott ki, és innen terjedt el szerte a világon. Újfajta vallásfilozófiájára a közép-európai zsidó értelmiség nagy gondolkodói hatottak, Martin Buber, Gershom Scholem, Franz Rosenzweig. (vö. Löwy 1988) Szemlélete rokon a buberi gondolattal, amely a törvények értelmét kereső és azok szellemében cselekvő vallásosságot tartja a zsidóság követendő példájának az ún. *hálašhikus*³⁴, a vallási törvényeket betű szerint követő életforma helyett. (Buber 1940) A reform judaizmus hasonló alapelvek mentén fejlődött ki, és az angolszász területeken lett igazán népszerű.

A racionális és humanista jellegű liberális és reform zsidó mozgalom a felvilágosult, modern életvitel közepette igyekezett megteremteni a zsidó identitás és a vallás megőrzésének lehetőségét és helyét: a hagyományos előírások kornak megfelelő újraértelmezésével, a szertartások megújításával. Sok helyütt nemzeti nyelven imádkoztak, és bizonyos vallási előírásokat el is hagytak (pl. a táplálkozásra vonatkozó szigorú kóšersági előírásokat).

Franciaországban a XIX. század közepén már liberális többség volt a zsidóságban. 1856-ban a Főrabbi Konferenciáján kimondták bizonyos reformok bevezetését a zsinagógai szertartásokba: lerövidítették a liturgiát, bevezették a francia nyelvű

³⁴ *Hálašhikus*: a zsidó vallás életviteli és rituális szabályrendszerének megfelelő.

hitszónoklatot (rabbi által tartott vallási tanítást, drósét), az orgonák felépítését, valamint több (ekkor inkább még csak fizikális) teret engedtek a nők számára. Miután 1905-ben megszűnt a zsidó egyháztanácsok állami támogatása, az újító irányzatok létrehozták autonóm vallási szervezeteiket. Elsőként a liberális zsidóság, 1907-ben, Union Libérale Israélite de France (Franciaországi Liberális Izraelita Szövetség) néven. (vö. Benbassa 1997: 144–150)

Az Egyesült Királyságba korán eljutott a reform és a liberális irányzat is.

Az első reform zsinagógát a németországi Seesenben alapították 1810-ben, a másodikat már az angliai Manchesterben, 1854-ben. A londoni székhelyű Mozgalom a Reform Judaizmusért (Movement for Reform Judaism) nevű szervezet egyértelműen Németországba vezeti vissza az irányzat keletkezésének gyökereit. Az amerikai reform judaizmusnál tradicionálisabbnak tekinti magát gyakorlatában. A szervezethez ma 42 reform zsinagóga tartozik, több mint 35 ezer taggal (a gyermekeket is beleértve). Ez a zsinagógai kötődéssel rendelkezők közel 20%-a.³⁵ A liberális judaizmus brit ernyőszervezetét 1902-ben alapították meg Liberal Judaism néven. Ma 35 zsinagóga a tagja, több mint 15 ezer hívővel.

Az Egyesült Államokba szintén német hatásra jutott el az irányzat, és itt terjedt el leginkább, mivel életképes választ adott az amerikai kultúra növekvő szekularizációjára és az asszimilációs nyomásra azáltal, hogy vonzó alternatívát kínált a zsidóságtól végleges szakítással és a teljes zsidó identitásvesztéssel szemben. (Silverstein 1994.)³⁶ Az 1873-ban Isaac Mayer Wise rabbi által alapított Amerikai Héber Hitközségek Szövetségét (Union of American Hebrew Congregations) tekintik a mai Reform Judaista Szövetség elődjének. Kezdetben 28 város 34 hitközsége volt a tagja, ebből fejlődött tovább egy 900 hitközséget tömörítő nemzetközi szervezetté.³⁷

³⁵ A brit felmérések adatai szerint a felnőtt zsidó válaszadók közel 4%-a liberális, 12,5-13%-a reform zsinagógához tartozónak vallja magát. (vö. Miller et al. 1996, Graham 2003) Egy 2010-es felmérés szerint a zsidó háztartások 19,8%-a reform, 8,7%-a liberális. (Graham – Vulkan: 2010: 13)

³⁶ Silverstein (1994) helyreigazítja azt az általános vélekedést, hogy a reform elsősorban eszköz volt az asszimilációhoz és a zsidó identitásvesztéshez. Ehhez egyrészt bemutatja, hogy a reform judaizmus tulajdonképpen párhuzamosan fejlődött a protestáns mozgalmakkal, mivel mindkét vallási irányzat ki volt téve az akkulturáció felé vezető párhuzamos trendeknek. Másrészt hangsúlyozza, hogy ez a folyamat segített megőrizni a judaizmust, mivel alternatívát kínált a teljes asszimilációval szemben.

³⁷ A szövetség közgyűlése 2003-ban javasolta a névváltoztatást, mivel inkább reform és judaista, semmint héber nyelvű és csupán amerikai a szövetség. Ma már az Egyesült Államokon kívül Kanadában, a Bahamákon, Puerto Ricóban és a Virgin-szigeteken képviselteti magát.

Ma az Egyesült Államokban a reform judaizmus a legnagyobb zsidó vallási irányzat 1,5 millió (több mint 1,1 millió felnőtt) hívővel. Az arányokat jól érzékelteti, hogy a zsidó vallásúak közel 40%-a reform zsidó. (vö. Mayer et al. 2003)

Azok, akik szigorúan törvénykövető életmódot már nem tudtak, vagy nem akartak folytatni, az új körülményekhez való alkalmazkodást a zsidó vallásban is kívánatosnak tartották, ám a vallási reformot túl nagyinak, túlon túl liberálisnak ítélték, deklarálták, hogy a zsidó vallási hagyományok ennél nagyobb megőrzését igénylik, és útjára indították a zsidó vallás ún. hagyományőrző irányzatát. Hitelveit a XIX. század végén dolgozta ki Solomon Schechter rabbi az Egyesült Államokban. Az irányzat az Egyesült Államokban és Kanadában a konzervatív, másutt a *maszorti* elnevezést kapta.

Európában a maszorti irányzat elterjedésének történeti okai is vannak. Az első reform közösségek az emancipáció, illetve több helyütt az 1840-es évek végének forradalmi hangulata közepette jöttek létre. Németországban az 1830-as években, Magyarországon 1848-ban (Einhorn Ignác vezetésével). A forradalmi hullámot követően egyfajta konszolidáció kezdődött; arra törekedtek, hogy kevésbé radikális, a háláchát tiszteletben tartó, de a modernizációval számot vető, bizonyos újításokat bevezető középutas megoldást találjanak.³⁸

A *rekonstrukcionista* mozgalom az 1920-as években kezdett kibontakozni az amerikai konzervatív irányzaton belüli alternatívaként, Mordecai Kaplan rabbi hatására. A reform irányzattól eltérően a háláchikus kérdések eldöntését nem az egyénre, hanem a helyi közösségre, annak normaképző erejére bízák.

A liberális, reform és rekonstrukcionista irányzatok követőit tömöríti a Progresszív Judaizmus Világszervezete (World Union for Progressiv Judaism, röviden WUPJ). 1928-ban alakult meg Berlinben, ma követőinek számarányát tekintve a legnépesebb zsidó vallási mozgalom a világon. 45 országban képviselteti magát; több mint 1200 zsinagóga és 1,8 millió hívő tartozik hozzá.³⁹ Az Európai Régióknak 163 tagszervezete

³⁸ Magyarországon a magát a konzervatív irányzattal rokonító neológia ettől eltérő történelmi úton jött létre az 1868-1869-es „országos egyetemes zsidó gyűlésen”. Erről a későbbiekben részletesen lesz szó.

³⁹ A WUPJ-nak 7 regionális ernyőszervezete van: (betűrendben) Ausztrália, Ázsia és Új Zéland; Dél-Afrika; Európa; Észak-Amerika; Izrael; Latin-Amerika és a Karib-szigetek; és a volt Szovjetunió területén. (vö. <http://wupj.org>)

van (ebből 153 zsinagóga, hitközség).⁴⁰ Magyarországi tagszervezete a Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség és a Bét Orim Reform Zsidó Közösség. Vallási döntésekben és a betéréseket illetően mindkét közösségnek a WUPJ Európai Régió vallási bíróságához kell fordulnia. A Bét Orim tagja az amerikai Reform Judaista Szövetségnek is. A londoni reform ernyőszervezetnek nem tagja, de mindketten tagszervezetei a WUPJ-nak.

Izraelben a progresszívnek nevezett mozgalom az amerikai reform irányzat izraeli megfelelője. Izraelben letelepedett amerikai rabbik közvetítésével jutott el ide. Az első reform zsinagógát 1958-ban alapították Jeruzsálemben, az első reform kibucot 1976-ban Aravában.

Magyarországon a progresszív, liberális és reform szavakat szinonimaként használják, szabadelvű, haladó szellemiséget értenek rajta. A Bét Orim Reform Zsidó Közösség nevében a reform szó a reformer felfogás mellett az amerikai típusú reform irányzatra is utal. Európában még 29 hitközség nevében szerepel a reform szó, mindegyik az Egyesült Királyság területén található, és az ottani (brit) reform irányzatra vonatkozik.

Európában progresszív, liberális, reform és maszorti rabbikat, kántorokat, közösségi vezetőket az 1956-ban alapított, londoni székhelyű *Leo Baeck College*-ban, illetve az 1999-ben alapított, berlini *Abraham Geiger Kolleg*-ben (mondhatni liberális rabbiképző főiskolán) képeznek. A Leo Baeck College (amely a vészkorszak után a progresszív zsidóság szellemi központjává vált) az első és legnagyobb progresszív zsidó egyetem és rabbinikus kollégium Európában, az Abraham Geiger Kolleg [College] pedig első a kontinentális Európában.⁴¹

Európán kívül a *Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion* amerikai reform rabbiképző intézet Cincinattiben, Los Angelesben, New Yorkban és

⁴⁰ A tagszervezetek megadása az ország és zárójelben a progresszív zsinagógák számának megjelölésével: Ausztria (1), Belgium (2), Cseh Köztársaság (2), Dánia (1), Egyesült Királyság (80 + 5 kapcsolódó szervezet), Franciaország (12), Hollandia (10), Írország (1), Lengyelország (2), Luxemburg (1), Magyarország (2), Németország (24 + 5 ifjúsági szervezet), Olaszország (3), Spanyolország (2), Svájc (2) Svédország (1).

⁴¹ *Abraham Geiger* (1810–1874) frankfurti rabbi a reform mozgalom egyik első szószólója volt, aki 1836-ban vetette fel egy zsidó teológiai fakultás megalapításának gondolatát. *Leo Baeck* (1873–1956) német-lengyel zsidó rabbi, a progresszív judaizmus egyik vezéralakja volt. A II. világháború után ment Londonba. Tanított a Hebrew Union College-ban, és volt a WUPJ elnöke. A Leo Baeck Intézetet a németajkú zsidóság történetének és kultúrájának tanulmányozása céljából hozták létre 1955-ben.

Jeruzsálemben kiépült kampuszaiban képeznek reform rabbikat, kántorokat, zsidó oktatókat és közösségi vezetőket. Az Amerikai Rabbik Központi Konferenciája (Central Conference of American Rabbis) 1899-ben jött létre; rendszeresen ad ki imakönyveket, oktatási segédanyagokat, összefogja és támogatja a világszerte ma már több mint 1800 reform rabbi munkáját.

A progresszív közösségek Európában sem a Közép-, Kelet- és Nyugat-Európában szokásos askenáz liturgiát követik, hanem az askenáz hagyományt kiegészítik bizonyos szefárd (keleti) elemekkel. Nyelvhasználatban a szefárd kiejtést követik, itt Magyarországon is (ahol egyébként az askenáz kiejtés a bevett).⁴² Ennek több oka van. Egyrészt a szefárd az egyetemi tanítás, a modern tudomány és közélet, a nemzetközi kommunikáció nyelve; továbbá Izrael állam hivatalos nyelve; másrészt világszerte a különböző progresszív közösségek liturgiája ezt a kiejtést követi.

Női rabbik a zsinagógában

A progresszív irányzat elkötelezett a nemek egyenjogúsága mellett, így a nők is betölthetnek bármely zsinagógai posztot, akár rabbik is lehetnek.⁴³ A rabbi hivatás emancipációját illetően az Egyesült Államok, Anglia és Németország jár az élen (itt maszorti/konzervatív rabbinők is működnek), ellentétben például Hollandiával, ahol még a reform beállítottságú holland zsidók sem engednek női rabbist működni.⁴⁴

Az első női rabbi Regina Jonas volt, akit 1935-ben avattak fel Németországban. Észak-Amerikában az első rabbinőt 1972-ben avatták Sally Priesand személyében. Magyarországon az első és eddig egyetlen női rabbi Kelemen Katalin, a Szim Salom rabbija, akit a Leo Baeck College-ban avattak rabbivá 1998-ban.

⁴² *Askenáznak* nevezik az ún. nyugati vagy európai, a közép-, kelet- és nyugat-európai zsidóságot. *Szefárdnak* az ún. keleti, a Spanyolországban és a mediterrán partvidéken elterjedt zsidóságot.

⁴³ A nők rabbihivatás felé fordulásának történetéről áttekintő összegzés olvasható a *Jewish Virtual Library* oldalán: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/femalerabbi.html>

⁴⁴ Béatrice de Gasquet francia szociológusnő részletesen foglalkozik a nők vallási életben betöltött szerepeivel. Úgy látja, a női rabbik helyzete a férfiakénál általában nehezebb, küzdelmesebb, férfi kollégáiktól eltérően ítélik meg őket. Létezik egy előzetes, kevésbé észrevehető szelekciós folyamat: a nők (többsége) inkább a férfiakra hagyja a rabbi szerepet, ők inkább hitoktatóként tanulnak tovább, és a gyülekezet oktatásában vesznek részt. Azok a nők, akik a rabbihivatás mellett döntenek, egyedülállók, vagy gyermektelenek, illetve gyermekeik már felnőttek, és többnyire már van felsőfokú végzettségük. A feminin jelleg, a (szélesebb értelemben vett) érzékenység pozitív többletet nyújt a hívek számára. Szeretnek kisebb közösséget választani. (Gasquet 2009)

Németországban több progresszív rabbi tevékenykedik (és még maszorti rabbinó is van⁴⁵). Ám ott, Németországban, Regina Jonas óta nem avattak női rabbist, egészen 2010 novemberéig, amikor is az ukrán születésű Alina Treigert, az Abraham Geiger Rabbiképző Főiskola végzett növendékét, felavatták Berlinben. Treiger Németországban fog szolgálatot teljesíteni.

VI.2. A reform irányzat első megjelenése Magyarországon

Hazánkban a XIX. század közepén már voltak rövidéletű reformkezdeményezések Horn Ede (Einhorn Ignác) vezetésével, amelyek kevésbé törvényorientáltak, de annál pezsgőbb hitéletet és „korhoz illő” magyar nyelvű istentiszteleteket szorgalmaztak. (vö. Frojimovics et al. 1995: 137–141)

Történelmi előzményének tekinthető az 1844-ben alapított, „A honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti Egylet” vagy röviden *Magyarító Egylet*, amely szorgalmazta, hogy időnként magyar nyelvű egyházi szónoklatok is legyenek a zsinagógákban. 1846-ban alakult meg a budai zsidó ifjúság indíttatásából a *Chevrat Tiferet Ha-Dat* (A vallás dicsősége) elnevezésű reformgyülekezet, amelynek élén Einhorn Ignác tartott (őt idézve) „korhoz illő” istentiszteletet, jobbára a budai ifjúsági egyletnél. (uo.)

Horn Ede személye igen különleges helyet foglal el nemcsak a hazai reform mozgalom, hanem a magyar zsidóság történetében is.⁴⁶

Horn 1825-ben született Vágújhelyen Einhorn Ignác néven. Teológiát, filozófiát tanult, szerkesztőségi munkatársként ismerte és kedvelte meg az újságírást. Az elsők között határozta meg önmagát magyar zsidóként. Öntudatosan volt magyar és zsidó, elkötelezett a magyar szabadság ügye mellett, és büszkén vállalva a zsidóság

⁴⁵ Például a svájci származású (59 éves) Beata Wyler Oldenburgban. Először konzervatív rabbiszemináriumba járt, majd a Leo Baeck College-ban tanult Londonban, 1995-ben avatták rabbivá.

⁴⁶ Horn Ede kapcsolatban állt a márciusi ifjakkal. 1849-ben Klapka György tábori rabbija lett. Az emigrációban írt a szabadságharcról és neves alakjairól. A *Die Revolution und die Juden in Ungarn* című írásában kiemelte a magyar zsidók hazafias érzelmét és részvételét a forradalomban. Jósika Miklós megkeresésére a Kossuth-emigráció egyik, Kossuth által is méltatott sajtótitkára lett. 1869-ben Jókai Mór hívására tért haza, újságíró, majd országgyűlési képviselő lett, 1875-ben pedig Tisza Kálmán kormányának kereskedelemügyi államtitkára.

történelmi múltját, képviselve a zsidóság megújódását.⁴⁷ Vezéregyénisége lett a hazai zsidók vallási reformjának és a társadalmi-politikai emancipáció ígérete által motivált magyarosodási mozgalmának.⁴⁸ 1848-ban főszerkesztője első hetilapjuknak, a *Der ungarische Israelit*nek, amelyben a zsidóság magyarországi helyzetével foglalkozott, síkra szállt az emancipáció fontossága és a magyarosodás mellett, vallási reformokat, magyar nyelvű istentiszteletet szorgalmazott.⁴⁹ Társaival 1848. július 8-án alakította meg a *Magyar Izraelita Középponti Reformegyletet*. Augusztus 4-i kiáltványukban⁵⁰ közzétették a berlini reformközséget követő szándékaikat, majd augusztus 10-én önálló gyülekezetté alakultak. Horn Berlinbe (a reform irányzat bölcsőjébe) ment tapasztalatszerzésre. Beszédében Isten imádatán túl az ember szeretete mellett is érvelt. Az értelem vallását akarta megteremteni, nemzeti nyelvű istentiszteletekkel, magyarázatokkal. El kívánta vetni a körülmetélést, a fej befedését. Lehetővé tette volna viszont a vegyes házasságokat. 1848 decemberében a Pesti Reform Egyletben már magyar nyelvű istentiszteleteket tartottak. (Fenyő 1999) Mellőztek szinte minden zsidó elemet (sófárt, imasálat, körülmetélést stb.), ösztönözték viszont a keresztény liturgiákból ismert kellékek (pl. az orgona) használatát, szertartásaikat nem szombaton, hanem vasárnap tartották, elhagyták a szombaton kívül az ünnepek előző esti kezdetét, az ünnepek második napját, továbbá az elhangzott héber szövegeket magyarra vagy németre fordították. 1852-ben a Helyhatóság mint „meg nem engedett szektát” feloszlatta. (Frojimovics et al. 1995: 141)

⁴⁷ Érdemként tartják számon, hogy a zsidókérdést, a zsidók helyzetét, a velük szembeni ellenérzéseket, antiszemita megnyilvánulásokat társadalmi összefüggéseikben, a mindenkori érdekviszonyok erőterében elemezte. Úgy vélte, a magyar zsidóknak saját zsidóságukat is értékesnek, megbecsülésre méltónak kell tartaniuk ahhoz, hogy a külvilág, a „befogadó társadalom” is megbecsülje őket. Publicisztikaiban arra törekedett, hogy az előítéleteket azok hátterének feltárásával, logikus érvekkel győzze le. (Fenyő 1999)

⁴⁸ 19 évesen már a reformtörekvésekről írt cikkeket német folyóiratokba. Magyar nyelvű istentiszteleteket propagált. 1847-ben a főrabbit helyettesítve magyar és német nyelven mondta el az (egyébként héber) áldásokat. Vezető pozíciót töltött be a zsidó ifjúság Magyarító Egyletében. Írótaisaival kiadta az első magyar nyelvű zsidó naptárat és évkönyvet, amelyben kortárs hazai zsidó szerzők magyar nyelvű írásait közölték le.

⁴⁹ Külön mellékletben szólítja fel a „mózeshitű” egyetemistákat, hogy az imákat, áldásokat nemzeti nyelven és fedetlen fővel mondják, az istentiszteleteken vezessék be az éneket és az orgonazenét.

⁵⁰ I. Einhorn [1848]: Grundprinzipien einer gelauerten Reform im Judenthum. Pest. Einhorn Ignác [1849]: A reformált izraelita valláselvei. Pest, pp. 1–16.

A vallási reform következményei

A szabadságharc leverése után kevésbé radikális formában próbáltak érvényt szerezni az újításoknak. A Kiegyezést követően az 1868-69-es zsidó kongresszuson létrehozott (neológ) egyházi szervezet a zsidó tradíciót – a szükséges mértékű változtatásokkal – igyekezett összeegyeztetni a modernizációval és a zsidóság kívánatosnak tartott asszimilációjával.

A magyarországi neológ (nevében is újító, a zsidó hagyományhoz való viszonyt megújító) irányzat az 1980-as évekig leginkább a konzervatív irányzattal volt rokonítható, jóllehet, eltérő történelmi kontextusban jött létre, s bár a reform mozgalom újításai közül többet integrált (ilyen például a magyar nyelvű hitszónoklat, a héber szövegek transliterált átírása, helyenként az orgona⁵¹ bevezetése), elveiben, gyakorlatában jóval szigorúbbnak mondják a nyugati konzervativizmusnál. Az elmúlt évtizedekben a konzervatív irányzatoknál számos változással találkozni, amely a reform mozgalom felé közelíti elveiket, gyakorlatukat. Ilyen a nemi szerepek megítélése, a nők számára a férfiakéval azonos jogok biztosítása a vallási, zsinagógai életben, és azonos rituális gyakorlatok engedélyezése. Ezzel szemben a magyarországi neológia továbbra is „a Sulchán Áruh talaján áll”, a nők egyenjogúsítása tekintetében különösen hajthatatlan. A Sulchán Áru egy XVI-XVII. századi törvénygyűjtemény, amelynek szigorú követését a mai korban egyre kevesebben tartják megfelelőnek a maguk számára a zsidóságban.

VI.3. A progresszív irányzat felfogása és gyakorlata

A reform irányzat szabadelvűsége gondolati és cselekvésbeli síkon egyaránt érvényesül, így a vallási megújulás tartalmi (vagyis ideológiai, teológiai) és formai (rituális/liturgikus, szokásbeli) jegyekben egyaránt jelentkezik.

A progresszív irányzat hívei a Tórát és a tórai törvényeket nem isteni eredetűnek, hanem Isten által ihletett, ám emberek által írottak tételezik. Következésképp a parancsolatokról másképp gondolkodnak, mint a hagyományos irányzatokban, ahol azokat transzcendens eredetűnek vélik, s emiatt betartásuk számukra kategorikus kötelességnek minősül. (Szász 2008a) A progresszív zsidók a vallási törvények

⁵¹ A Dohány utcai zsinagógában hazánk egyik legnagyobb orgonáját építették fel. Legelső felavatáskor (1859. szeptember 6-án) már orgona szólt. Orgonát találhatunk még a pécsi zsinagógában is.

betartását nem betű szerint, hanem azok szellemében tartják megfelelőnek, és ekképp ajánlják. A parancsolatokat nem kizárólag a híres Tóra-magyarázók alapján interpretálják, hanem szabadon elmélkednek róluk, és adekvátnak ismerik el saját értelmezéseiket is. Az Istennel való kapcsolatot személyesnek és párbeszéd jellegűnek, a kinyilatkoztatást be nem fejezett folyamatnak tekintik. Az etikai törvények követésére helyezik a hangsúlyt. Bizonyos törvényeket nem örökérvényűnek, hanem abban a történelmi korban ismernek el relevánsnak, amelyben keletkeztek. Nézetük szerint a folyamatosan változó világban a judaizmusnak is mindig meg kell (tudni) újulnia.⁵²

„A reform zsidóság a zsidó nép történelmében és irodalmában gyökerezik. A profétáktól, a Talmudból és a rabbinikus kommentárokból megtanultuk, hogy hagyományainkat újra kell értelmezni és át kell alakítani ahhoz, hogy sikeresen vegyük az új idők kihívásait” – mondja Charles Kroloff amerikai rabbi.

Mindazonáltal, céljuknak tekintik a zsidó tradíció megismerését, ám azt nem statikusnak, hanem folyamatosan változónak tartják, amely reagál a társadalmi változásokra, és az egymást követő nemzedékek tapasztalatait, a különböző kultúrák hatásait is magába építi. Ideológiájuk és a tradícióhoz való eltérő viszonyulásuk folyománya a vallási törvények újraértelmezése, a szertartások bizonyos mértékű racionalizálása (számuk csökkentése, hosszuk lerövidítése, a hagyományos kezdési időpontok elcsúsztatása), hogy a modern ember életritmusának és igényeinek jobban megfeleljenek. Úgy gondolják, hogy a zsidó tradíciónak a mai embert megszólítónak kell lennie, ezért megváltoztatása, új elemekkel való gazdagítása megengedhető. Az istentiszteletekből kihagyják az ismétléseket, nem ragaszkodnak az imák eredeti szövegéhez, olykor formai újításokkal a mai kornak megfelelővé teszik, sőt, elfogadhatónak tartják újabbak kitalálását is.

A progresszív zsidóságban természetesnek tartják, hogy sokféleképpen lehet hinni és értelmezni a tanítást. A régi időkben is így volt, amint a modern korban is. Istent szintén különféleképpen gondolják el: ki gondoskodónak, ki teremtő, transzcendens

⁵² A Szim Salom Közösség ezt így fogalmazta meg: *„A Tóra számunkra őseink hiteles beszámolója az ő Isten-élményükről, egy hosszú, belső fejlődési folyamatnak a feltárása. A Tóra Izrael egészének tudása Istenről, időhöz kötött és örökérvényű tanítások összessége. Az isteni revelációt nem a múltban lezártul egyszeri cselekedetként értelmezzük, hanem olyan találkozásként, amelynek minden nemzedék minden egyes tagja részesévé válhat. Ez az út a tanuláson, az imádkozáson és a micvák [parancsolatokkal] átszőtt életformán át vezet.”*

hatalomnak, más az emberben élő moralitásnak. S vannak agnosztikusok és ateisták is a progresszív zsidóságban (ők a zsidó történelem és kultúra fontos részeként fogják fel a zsidó vallást és a zsidó tanításokat) – amint erre a hazai progresszív közösségek vonatkozásában is rá fogok mutatni.

Az irányzat nagy szabadságot enged híveinek abban, mit tartanak meg a zsidó hagyományból, azon az alapelven, hogy *inkább kevesebbet, de azt mélyebben átélve, személyes indíttatásból tegyék* (amint ezt a Bét Orim rabbija is vallja).

A progresszív irányzat követői explicit módon kinyilvánítják azt, hogy számukra bizonyos parancsolatok prioritást élveznek. Szerintük mindenkinek jogában áll a parancsolatok közül – az etikai törvények betartása mellett – szabadon válogatni, azokat a maga számára hierarchikusan rendezni, és mindenkinek magánügye, hogy – néhány alapvető, elsősorban etikai előírásen túl – milyen parancsolatokat tart be. (A Szim Salomban azt mondják, „*itt mindenki maga állítja fel saját hálácháját*”). Ebből kifolyólag nem kéri számon senkitől a parancsolatok betartását (így például azt sem, hogy valaki kóser háztartást vezet-e).

Természetesnek tartják azt is, hogy a tradíció magába építi a szekuláris világban megjelenő, számukra értéket képviselő ideákat. Ennek egyik ékes példájaként a világi életben növekvő emancipáció némi fáziskéséssel ugyan, de maga után vonta az emancipációs törekvéseket a vallási életben is.

A progresszív mozgalom elkötelezett a nemek és minden ember teljes egyenjogúsága mellett az élet minden területén. Ebből kifolyólag az emancipációt érvényre juttatja a zsidó hitéletben is: egyenlő jogokat és kötelességeket biztosít a férfiaknak és a nőknek, a papi és a nem papi származásúaknak egyaránt.

A férfiak és a nők egyenlő eséllyel vehetnek részt a vallási, társadalmi és közösségi életben. Így a nők is betölthetnek bármely közösségi vagy zsinagógai posztot, lehetnek kántorok, rabbik, közösségvezetők, a Tóra tudós magyarázói. Egalitárius felfogásukból adódik a liturgia megváltoztatása. Szövegszinten a nemi státuszra vonatkozó részeket kihagyják, vagy módosítják.⁵³ A nők is beleszámítanak a minjánba (a tíz imádkozó ember közösségébe), és rituális tér- és tárgyháználatuk nem különbözik a férfiakétól: magukra vehetik az imasálat (tálitot) és az imaszíjakat (t'filint), nem kell elkülönülve

⁵³ Például, a hagyományos imarendben a férfiak azt mondják: „Áldott vagy Te, világ Királya, aki nem teremtett nőnek”, míg a progresszív zsidó férfiak és nők: „..., aki kedvére teremtett”. A „minden férfira” mondott áldásokat „minden emberre” mondják. Az „Ábrahám Istene” megnevezés helyett az „Ábrahám és Sára Istene” kifejezést használják.

ülniük a férfiaktól⁵⁴, családjuktól, felmehetnek a Tórához nyilvános Tóraolvasás alkalmával, káddist (szent imát) mondhatnak halottaikért.⁵⁵ A férj és a feleség viszonyát vallásjogilag is egyenlő alapokra helyezik.

Az egyenjogúság a házasság körüli jogokban és szokásokban is megmutatkozik. A progresszív irányzat követői úgy látják, a hagyományos zsidó esküvőn a mennyasszony lényegében passzív, és a házasságlevél (ketubá) csupán a férj anyagi kötelezettségeit tartalmazza feleségével szemben. A progresszív esküvőn a házasulandók egyenrangú, aktív félként vesznek részt, a házasságlevél kölcsönös kötelezettségeiket rögzíti a szeretetre és a törődésre. Hagyományosan a válás vallási eljárását csak a férj kezdeményezheti. Ha ezt nem teszi, akkor a nő – legyen akár polgárilag elvált – vallási értelemben továbbra is volt férjéhez van kötve. Amennyiben újránházasodik, a második házassága tiltott kapcsolatnak minősül, születendő gyermeke mamzer (tiltott kapcsolatból született) lesz, akinek tilos elfogadott kapcsolatból születettel házasodnia. A progresszív zsidóság igazságtalannak és így semmisnek tekinti ezt a törvényt, és számos hitközségnél a nő is elindíthatja a válás vallási eljárását, és hivatalos írást (getet) adhat volt férjének arról, hogy vallási értelemben is semmis a frigyük.

A progresszív irányzatban nincs kitüntetett szerepe a papi származású kohanitáknak és a lévítáknak, akiket a hagyományos irányzatokban bizonyos kiváltságok illetnek meg, és (jórészt kiváltságaik megőrzése érdekében) több előírás vonatkozik rájuk.⁵⁶

Az istentiszteletet általában a rabbi vezeti, de a liturgiában járatos laikusok számára is megengedett. Fontosnak tartják, hogy mindenki aktív részese legyen az istentiszteleteknek, ezért kántori kvalitásokat nem igénylő dallamokat tanulnak meg, és

⁵⁴ A reform és a maszorti zsinagógában a férfiak és a nők együtt ülhetnek. Neológ zsinagógákban a nők külön padosorokban, vagy karzaton foglalnak helyet. Az ortodox és a szigorúbb neológ zsinagógákban rács, függöny (mehicá) választja el a férfiak és a nők által használt teret.

⁵⁵ Ezeket a Tóra a férfiak számára előírja, ám – mutatnak rá a reform zsidók – az nincs kikötve, hogy a nők ezeket nem tehetik.

⁵⁶ A kohanitáknak és lévítáknak (Áron főpap, illetve Lévi törzsének leszármazottainak) kiemelt státuszuk van a hagyományos zsidó közösségekben: nyilvános Tóraolvasások alkalmával először őket hívják fel a Tórához, ők mondják a főpapi áldást, és kiváltságaikat őrizendő be kell tartaniuk számos előírást (közte olyat, amely tiltja elvált vagy betért nővel való házasságukat).

énekelnek együtt, illetve hagyományostól eltérő dallamvariációkat is felhasználnak (kortárs, táncházakból ismert dallamokat).⁵⁷

Az 1980-as évektől az amerikai reform irányzat már nem csak az anyai⁵⁸, hanem az apai ágon zsidó származású egyéneket is elismeri zsidó származásúnak. (Európában a matrilineáris leszármazást veszik figyelembe; akinek csak édesapja zsidó, annak be kell térnie.) További különbség az amerikai típusú reform és az egyéb zsidó irányzatok között, hogy egyes reform rabbik hajlandók vegyes házasságokat celebrálni, amennyiben a házasulandó felek között egyetértés van abban, hogy a zsidó vallás szerint élnek és gyermekeiket is ebben a szellemben nevelik fel.

A hazai progresszív szervezetekben szívesen fogadják azokat is, akik nem anyai ágon zsidók, vallásjogilag azonban a WUPJ Európai Régió matrilineáris irányelvét követik (mivel szervezetileg odatartoznak), de a betérés elé nem gördítenek akadályokat: intenzív (akár egy éves) felkészülés után sor kerülhet rá, ha belső indíttatásból, mély elkötelezettségből valaki ezt az utat választja. (vö. Szász 2002: 27–28)

A progresszív zsidók a társadalmi igazságosságot a zsidó lét egyik központi elemének tartják, amelyet az egyén életében (jócselekedetekkel) is morális kötelesség megvalósítani. Vallják, hogy figyelni kell az egyén belső életére (imádsággal, elmélyüléssel, meditációval, tanulással, énekléssel) és a környezetére is, ahol a békét kell keresni és előmozdítani, sokkal inkább hidakat építeni, mint határokat megvonni. A zsinagógáikban, közösségeikben szívesen fogadják az érdeklődőket is.

A Tikkun Olám, a *Világ megjavítása*, fontos eszme a progresszív irányzatokban.

„A világ megjavításának szándéka, a Tikkun Olam minden zsidó irányzat számára fontos, elmondhatjuk azonban, hogy az amerikai reform zsidóság hangsúlyozta elsőként e küldetés kiemelkedő jelentőségét. Mi Isten segítségére vagyunk ebben, hiszen a világ teremtése még nem fejeződött be” – mondta el Raj Ferenc reform rabbi.

„A zsidóság számára alapvető gondolat, hogy Isten Egy, s mi, emberi lények társai vagyunk a világ jobbá tételében” – vallja Charles Kroloff amerikai reform rabbi.

⁵⁷ A progresszív közösségekben is vannak kántorok, az istentiszteletek egy részén, illetve ünnepi istentiszteletek alkalmával énekelnek hol egyedül, hol a közösséggel együtt. A Szim Salomnak közel 10 éve tagja egy énekművész férfi, aki kántori feladatokat vállal. A Bét Orim az ünnepekre egy énekesnőt hív el, aki a hagyományos dallamvilágot jól ismeri, vendégkántorként énekel az ünnepi rendezvényeken.

⁵⁸ A zsidó vallási törvények azt fogadják el zsidónak, akinek édesanyja zsidó, vagy rabbinikus bíróság (3 tanúból álló bét din) előtt betér a zsidó vallásba.

VI.4. A progresszív mozgalom megítélése

A hagyományos irányzatok számára a Tóra és a háláchá egységes egészként követendő etalon.⁵⁹ A tórai törvények isteniek, ezért ezeket egyéni mérlegelés és válogatás nélkül be kell tartani, nincs elavulás (a törvények isteniek, tehát nem koptatja el őket az idő, nem lehetnek idejét múltak). Kötelező érvényűnek tekintik továbbá a rabbinikus döntvényeket is. Érték- és normarendszerükből kifolyólag a reformer szemlélet és gyakorlat számukra nem akceptálható. Továbbá, sokan gondolják úgy, hogy a diaszpórában élő zsidóságot évszázadokon át a zsidó tradíció (az ortodoxia szerint annak változatlan formában való) fenntartása, a hagyományos értékek szerint való életvitel, a zsidó tanítások által közvetített normák szigorú betartása őrizte meg, ezért a reformokban, a liberális felfogásban és gyakorlatban veszélyt látnak.

A progresszív/reform irányzat követői viszont úgy tartják, mozgalmuk az asszimilált rétegek számára a megnövekedett szekularizáció közepette is alternatívát nyújt a zsidó vallás és hagyomány megismerésére és követésére, és így hozzájárul a teljes zsidó identitásvesztés elkerüléséhez. Másrészt, a liberális felfogás nem a hagyománytól való elfordulást jelenti: inkább a személyes hozzáállásnak a szabadságát, egyéni kialakítását. Napjainkban egyre több progresszív közösségnél tapasztalható az, hogy igyekeznek személyes indíttatásból fakadóan egyre több előírást betartani, és héber nyelvű istentiszteleteket tartani. A hazai progresszív közösségekben is megmutatkozik az erre való törekvés, s mind jobban a fiatalok részéről.

A progresszív felfogást és gyakorlatot a másik pólus, az ortodoxiához képest próbálom bemutatni a következő táblázatban. (1. táblázat)

⁵⁹ A „mindenki felállíthatja saját hálácháját” felfogáson a hagyományos irányzatok követői felhördülnek: szerintük „*nincs ilyen meg olyan háláchá*”: egyféle háláchá (zsidó út) van, mégpedig az, amelyet Isten jelölt ki számukra.

1. táblázat. Az ortodox és a progresszív felfogás közötti különbségek

Ütközőpont	Ortodox felfogás és gyakorlat	Progresszív felfogás és gyakorlat
<i>A Tóra eredete</i>	A Tóra isteni eredetű. A benne lévő parancsolatokat tehát transzcendensnek feltételezik. Betartásuk kategorikus kötelesség.	A Tóra isteni ihletettséggű, de emberek által írott. Ezért a tórai parancsolatok hierarchikus rendezése, egy részük újraértelmezése, akár negligálása, megváltoztatása megengedhető, elfogadott.
<i>A normakövetés oka, mikéntje</i>	Kötelességből történik; szigorú. Preskriptív (előíró) felfogás van. Nem szükséges a meggyőződés. Az erkölcs felfogása teológiai (az erkölcsi normák Isten parancsai).	Személyes meggyőződésből történik. Igény van emotivista motívumra. Fontos az érzelmi, illetve gondolati elfogadás (a szellemiség megértése), a meggyőződés. Lehetséges a preferenciarendezés.
<i>A normakövetés motivációja</i>	Deontologista (kötelességelvű). [„Tedd meg, az eredménytől, következménytől függetlenül!”] Alapmotívum: a törvények tisztelete. A tórai parancsolatok kategorikus kötelességet jelentenek, és isteni eredetüknél fogva erős késztetést éreznek betartásukra. A rabbinikus törvények kevésbé kötelező erejűek, de előírtak és szokás erejüknél fogva is erős normatív nyomást gyakorolnak. A szocializáció során a külső normarendszert interiorizálják, ezért belső motivációt éreznek betartására, amely így önmagában rejti jutalmát.	Konzekvencialista (következményelvű). [„Tedd meg, ha jó a következménye!”] A parancsolatok többségét – az alapvető erkölcsi normákat leszámítva – nem feltétlen kategorikus kötelességnek fogják fel. Átbeszéljük, akár újra is értelmezzük az erkölcsi és egyéb törvényeket, szituációkat. Személyes értékeik, preferenciáik, ízlésük stb. szerint cselekszenek. Mind a cselekedeteiket, mind a normákat mérlegelik aszerint, hogy milyen következménnyel járhatnak. (cselekedet- és szabály-utilitarizmus)
<i>Normakövetés, háláchához való viszony</i>	A háláchá egységes egészként követendő etalon. Csak egy háláchá van.	A parancsolatok többsége közül mindenki szabadon válogathat, azokat a maga számára hierarchikusan rendezheti: felépítheti a „saját hálácháját”.

Ütközőpont	Ortodox felfogás és gyakorlat	Progresszív felfogás és gyakorlat
<i>Normák értelmezése és megtartása</i>	A régi Tóra-magyarázók tisztelete. Írott és Szóbeli Tan szigorú követése. Nincs elavulás. A cselekvés normák által meghatározott, a gondolat szabad. Szabad választás: a tekintetben van, hogy vallásos zsidó életet él-e valaki. Ha igen: meg van mondva, mit tegyen.	A ma emberének értelmezése is legitim. Sok norma nem általános, illetve nem örökérvényű. Adott kor és történelmi kontextus termelte ki. Nem követnek minden normát. Szabad választani. Szabad újra-gondolni, új szokásokat kitalálni. Nincs általános előírás a normakövetést illetően.
<i>Emancipáció</i>	Elutasítja.	Elfogadja, kinyilvánítja.
<i>Tradícióőrzés és -féltség</i>	A zsidó tradíció változatlan formában történő őrzése, fenntartása fontos – a tradicionális normák szerint való életvitel tartja meg a zsidóságot.	A zsidó tradíció értékes; megismerése is értékes. Aktualizálása, átalakítása megengedett. Modern életvitelbe illesztve, változó formában őrződhet meg. Egyébként a többség nem tud aszerint élni.

Forrás: saját koncepció. Első megjelenése: 2006-ban az „Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben” című konferencián. (Szász 2008a)

VI.5. A vallási megújulás társadalmi kontextusa

Ha megvizsgáljuk a vallási megújulás említett (liberális, reform, progresszív) változatait, azt találjuk, hogy mindegyik gyökerénél makroszinten bekövetkező társadalmi-kulturális változások állnak, illetve mikroszintű átalakulások: a vallási megújulást képviselő csoportok társadalmi helyzetének, értékeinek és értékítéleteinek, intencióinak megváltozása. A vallási megújuláshoz vezető, világszerte tapasztalható motívumok közül kiemelendő a modernizáció, a gondolati szabadság általános kíváncsága, az emancipáció mind szélesebb körű kivívása, a zsidóságnak a többségi társadalomba történő, egyre fokozódó asszimilációja, a szekularizáció növekedése, egyúttal az ezzel szinte párhuzamosan megjelenő (újra)vallásosodási igény, vagy legalábbis a hagyományok ápolásának igénye, mintegy a gyökerkeresés utáni vágy kifejeződéseként. Az egyéni késztetések, attitűdök és igények ezen túlmenően nagyon

változatos képet mutatnak – a különböző régiók és személyek eltérő történelmi tapasztalata, társadalmi-kulturális helyzete okán. (Szász 2008a: 99)

A modern kort Weber kifejezésével a világ „varázstalanítása” jellemzi. Változik a vallás és a vallásosság is. A vallásos gondolkodásban, a vallásgyakorlatban megnő a racionális elemek száma, és a laikus hívek aktívabb szerepet vállalnak a vallási szervezetek (mindennapi, programszervezési, illetve rituális) életében. Ugyanakkor növekvő igény mutatkozik a vallásosságban a személyességre, érzelmekre. A vallásosság jellegének megválasztása és tartalma személyes döntéssé válik, az individuális önmegvalósítás részévé. A vallás tehát már nem általános érvényű, megnő az individuális választás szabadsága, a vallási paletta heterogénné, a vallásosság sokszínűvé válik.

A progresszív irányzatban – amely a modernitás terméke, és gyökerei a felvilágosodásig nyúlnak vissza – szintén megjelennek ezek a tényezők. Felfogása szerint természetes, hogy az emberek sokféleképpen hihetnek, sokféleképpen gyakorolhatják vallásukat, fejezhetik ki zsidóságukat. A progresszív ideológiában és gyakorlatban számos racionális elem található: például a modern életvitelhez illeszkedő vallásgyakorlat kialakítása, az imaidők elcsúsztatása (nem a csillagok állását, hanem a munkaidőt veszik figyelembe, hogy a dolgozó emberek is odaérhessenek), a szertartások hosszának lerövidítése, az ismétlések kiiktatása. A hívek részvétele a programszervezésben, a közösség irányításában, illetve az istentiszteletek vezetésében is (amint ezt később látni fogjuk a hazai közösségek vonatkozásában is). A hittételek és a forrásszövegek újraértelmezése során racionális szempontokat emelnek be (pl. az előírások nem örökérvényűek, hanem a keletkezésük korában, az adott történelmi kontextusban relevánsak, az akkori társadalom viszonyait tükrözik). A zsidó valláshoz való közeledésben erős igény mutatkozik az élményre: az emocionális élmények mellett az intellektuális élményekre, a megismerés és értelmezés közös és egyéni „kalandjára”.

VII. MAKRO- ÉS MIKROTÖRTÉNETEK

VII.1. Társadalomtörténeti kitekintés

Ebben a részben a magyarországi zsidóság történetének azon fejezeteit igyekszem röviden áttekinteni, amelyek meghatározóak voltak nem csupán az akkori, hanem a későbbi nemzedékek számára, amelyek részét képezik a mai zsidóság kollektív emlékezetének. Kiemelem azokat a történelmi eseményeket és a hozzájuk kapcsolódó érzelmeket, amelyek az egyének életében sorsmozzanatokká váltak, és meghatározták az identitáskeresésük irányát. Visszatekintek a Kiegyezés korának társadalmára, amely a magyar nemzet részévé tette a zsidóságot, és a vészkorszakra, amely onnan kitisztította, majd a pártállami, szocialista rendszerre, amely újra visszafogadta, ám bizonyos zsidó (vallásos, cionista) identitásopciókat perifériára szorított. Illetve azokra az eseményekre és folyamatokra, amelyek a rendszerváltozás hajnalán elvezettek közvetett vagy közvetlen módon az első hazai progresszív közösség megalapításához.

XVIII – XIX. század

Magyarország a XVIII. század közepétől kezdődően, de főképp a XIX. században a kelet-európai zsidóság legfontosabb migrációs célpontja lett. Ebben számos tényező játszott közre: egyrészt Magyarországot a legtöbb európai országhoz képest kevésbé jellemezte a vallási türelmetlenség, másrészt az ország soknemzetiségű jellege történelmileg – akkor még – gyengítette a zsidóság etnikai különállásának ürügyével való megbélyegzés és távoltartás, esetleg kiűzés lehetőségét. Továbbá a zsidók meghatározó része rendelkezett mobiltőkével (minthogy földet nem vásárolhatott), azonkívül hatalmas piacismerettel és piaci összeköttetésekkel, s így valóságos kereskedelmi úrt töltött be. Tevékenységük haszonnal járt szinte az egész országnak: a birtokos nemességnek, az egyháznak, de még a parasztságnak is; a szabad polgárság kivételével, akiknek konkurenciát jelentett. Az osztálytársadalmi nyomás mégis itt volt a legkisebb, hangsúlyozottan a birtokos nemesség anyagi érdektől, nemzeti modernizációs célzattól vezérelt, „liberális” befogadó politikája miatt. A zsidóság nem csupán mobil-, hanem saját hagyományos kultúrájából fakadó műveltségtőkéjével is nagyban hozzájárult az ország modernizációs készségéhez.

A zsidóság és a nemzeti elit egysége 1848-ban lett teljes, midőn a „Hungarus-tudatú” (Karády 1997: 17) zsidók és a magyarok vállvetve harcoltak a szabadságharcban, és a forradalmi nemzetgyűlés első ízben mondta ki a formális egyenjogúsítást.

1867–1919: a dualizmus kora

1867-ben, a Kiegyezés évében politikailag fontossá vált, hogy a Dualista Királyságban a zsidók javítsák az etnikai magyarság arányszámát (amely velük együtt már kitett 50%-ot). Felajánlottak hát egy „asszimilációs társadalmi szerződést”, amellyel polgárjogokat nyerhettek a kulturális magyarítás elfogadása fejében. (vö. Karády 2001) A zsidók számára ez magában foglalta a magyar nyelv elsajátítását, magyar nevek felvételét, továbbá zsidó vagy izraelita vallású magyar állampolgárokként való elismerésüket. Nem tekintették őket etnikai csoportnak vagy nemzetiségnek, mint a többi kisebbséget – például a szlovákokat, románokat vagy szerbeket, akik kevésbé kedvezően válaszoltak a felkínált társadalmi szerződésre. E szerződés „maximális ütemű és mértékű polgárosodást és kulturális asszimilációt biztosított”, egyúttal megerősítette, illetve kialakította a magyar zsidóság államhűségét és ragaszkodását konkrétan Ferenc Józsefhez, aki az addigiakhoz képest rengeteg jogot biztosított számukra, amelyek révén bekerülhettek a szellemi, gazdasági, politikai elitbe is. A zsidóság így egy toleráns állam nemzeti elitjének szövetségese és partnere lett, amely az első világháborút követő évekig „mindenféle intézményes, sőt politikai antiszemita kezdeményezést leszerelt, illetve kizárt”. (Karády 1997: 21)

Az emancipációs törvényt 1867. december 20-án (a Kiegyezést követően) cikkelyezték be.⁶⁰ Egy évre rá a magyar királyi kormány összehívta az izraelita felekezet képviselőinek országos egyetemes gyűlését az egyházi és iskolai ügyek rendezése, állami keretbe illesztése végett, egy egységes, autonóm testület létrehozásának céljával. Azok, akik elfogadták az 1868-69-es gyűlésen kimondott határozatokat, az ún. *kongresszusi* vagy *neológ* egyházi szervezetbe tömörültek. A neológ irányzat képviselői a zsidó tradíciót megpróbálták a modernizációval és a zsidóságnak a többségi társadalomba való asszimilációjával összeegyeztetni. Igyekeztek fenntartani a múlt szokásait, de nem zárkóztak el attól, hogy ezek egy részét módosítsák, ha ezt a változó körülmények valóban szükségessé teszik. Tőlük elhatárolódva alakult meg 1871-ben az *ortodox* egyházszervezet Magyarországi

⁶⁰ 1867. évi XVII. tc. *Az izraeliták egyenjogúsításáról polgári és politikai jogok tekintetében.*

Autonóm Ortodox Hitközség néven. Azok az izraelita hitközségek, amelyek egyik szervezetéhez sem csatlakoztak, hanem megmaradtak az egyetemes gyűlés előtti jogállapotban, *status quo ante* néven ismertek. (vö. Újvári 1929: 804)

1919–1945: a Horthy-rendszer és a vészkorszak

A trianoni egyezmény után Magyarország területének kétharmadát és népességének felét veszítette el, és vált etnikailag egységesebbé. A zsidók jelenléte többé nem volt szükséges ahhoz, hogy emeljék a magyarság számát. Bibó rávilágított arra, hogy a magyar állampolitika érdekelt volt a zsidók politikai részvételének korlátozásában, ugyanakkor gazdasági lehetőségeik fenntartásában is – amelynek felszámolása később az ország „központi társadalmi kérdésévé” vált. (Bibó 1984: 221) A zsidókat többé nem vallási alapon, izraelita magyarokként különböztették meg. Alapvetően másnak, a magyarságtól elütőnek tartották őket. Újra reprezentatív idegenek lettek, s mint ilyenek, gyűlölet és üldözés tárgyai. (Heller 1997: 8–11) Úgy tekintettek rájuk, mint a befogadó közösségen élősködő, a vendéglátó társadalom vérét szívó parazitákra, „a közösség szervezetébe befűrődő idegen testekre”. (Hermann 1990: 85) A többségi társadalom őket tette meg minden nyomorúság, politikai és gazdasági baj, katasztrófa kútforrásául. (Hermann 1990; Pelle 1999)⁶¹

A gazdasági életben komoly pozícióra szert tett zsidók csoportja nemcsak a hatalmát féltő arisztokrácia és dzsentri réteg, hanem a széles tömegek ellenszenvét is kivívta, megvetve egy újfajta antiszemitizmus alapjait. A hatalom birtokosai és a feltörekvő középrétegek fenyegetve érezték magukat a társadalom rendjének megváltoztatására törő haladó szellemiségű irányzatok oldaláról is, amelyek élén szintén zsidókat láttak. Ugyanis a zsidó értelmiség és a szegényebb zsidó rétegek igen fogékonyak voltak a koreszmék iránt, részt vettek az ezekhez kapcsolódó mozgalmakban, csatáztak a klérussal, a földbirtokos arisztokráciával, bírálva a feudális maradványokat, ahogy a zsidó nagytőkével is, elítélvén a kapitalizmus negatívumait. Valószínűleg ekkor keletkezett a zsidó bankár és zsidó munkásvezér titkos kapcsolatáról, a „nemzetrontó zsidó összeesküvésről” szótt legenda. (Szárász 1984: 318–321)

⁶¹ Gyurgyák (2001) leírja, hogy a jogilag garantált emancipáció a mindennapokban inkább egy korrekt, távolságtartó viszonyt jelentett a zsidók és nem zsidók között (nem teljes elfogadást). Ez az 1910-es évek közepétől kezdett lassan megváltozni, majd egyre gyorsuló ütemben fordult át nyílt diszkriminációvá.

A századfordulón jelentkező, modern politikai antiszemitizmushoz hozzátartozott az az általánosabb érvényű, máig ható elgondolás is, amely a zsidóságot „nem gyengébb, kisebbségben levő csoportnak, hanem az egész világot uralma alá hajtó, misztikus hatalommal felruházott monstrumnak festi le”. (Erős 1993: 121) A zsidóellenességnek ez a fajtája elsősorban az asszimilált zsidóság ellen irányult, minthogy külső jegyek alapján sokszor már nem lehetett őket megkülönböztetni, az „ellenség” mintegy „láthatatlanná” vált, s így annál inkább igazoltnak tetszett „összeesküvő természete”. (vö. Arendt 1992; Csepeli 1998; Szabó 1981)

Az ország domináns politikai rétegei, illetve a lakosság egy részének ilyen alaphozzáállása mellett nem ütközött különösebb akadályba, hogy a zsidókat a társadalmi, kulturális élet különböző szféráiban először korlátozzák, majd újabb és újabb törvényekkel a gazdasági pozíciókból is kizárják, végül gettókba zsúfolják, illetve jelentős részüket náci haláltáborokban likvidálják. Ekkorra már mindenféle identitás legitimitását megtagadták tőlük, az egyetlen „zsidó” identitás-kategória kivételével, amelyet viszont faji alapon határoztak meg, függetlenül az aktuális csoport-hovatartozástól és a személyesen átélt énidentitástól. (Erős 1993: 200–201)

A zsidóság nagy része már beágyazódott az ország életébe. Kezdték feladni szeparatizmusukat, viseletben, viselkedésben, érzelmekben alkalmazkodtak környezetükhöz, és lazultak a vallás szabta kötelek is. Egyre nőtt a vegyes házasságok és kikeresztelkedések száma – nemcsak az asszimilációs kényszer diktálta érvényesülési stratégia, hanem az antiszemita erőszakra adott reakciók folyamányaként is. (Karády 1997: 132–150)⁶² A vészkorszak eseményei azonban megkérdőjelezték az asszimiláció sikerességét. A többség nem akarta, nem tudta elhinni, hogy a XX. századi Európában tényleg megtörténhet az, amin ők átmennek. Az utóbbi években sokat beszélnek arról, miért nem menekültek el, amíg még lehetett, illetve miért mentek „birka módjára” a gettóba vagy a halálba. Egyrészt mindenkit itt tartott valami: az ismerősök, a műhely, a ház... Másrészt fokozatosan megtörték őket; s a társadalom, amelyben éltek, szembefordult velük, így nem is lett volna igazán hova menekülniük. (vö. Pelle 1999: 50)

A világ zsidó áldozatainak száma mintegy 6 millió, amit 1961-ben a jeruzsálemi per folyamán Eichmann megerősített. (Stark 1995: 87) A magyarországi áldozatok számát csak viszonylag tág határok között lehet megbecsülni. „A magyar zsidó Vészkorszakkal kapcsolatban, a köztudatban elterjedt 600 ezer magyar zsidó áldozati

⁶² A vegyes házasságok gyakorisága 1941-ben, a kikeresztelkedéseké 1944-ben jutott történelmi csúcsára.

szám valószínűleg kissé eltúlzott. Megbízható becslések ennél kb. 50-100 ezerrel kevesebbre teszik a magyar holokauszt áldozatainak számát. De pontos számot valószínűleg soha senki nem fog tudni mondani.” (Karsai 1994: 12) A közvélemény – nemcsak nálunk, de világszerte is – csak vonakodva vette tudomásul a zsidókat ért kollektív tragédia dimenzióit, és a népirtást a háborús események „normális” kísérelésekként próbálta feldolgozni, amelynek során nemcsak zsidók százezrei, hanem a náci politikai ellenfelei, hadifoglyok és mások (pl. cigányok) is elpusztultak. (Pelle 1999: 33–34, 57, 134)

A túlélőknek meg kellett birkózniuk a holokauszt szörnyű emlékével. Több tízezren emigráltak.⁶³ Annak, aki Magyarországon maradt, fel kellett dolgoznia, hogy egy olyan társadalomban fog élni, amely egyszer kitaszította magából. A hallgatások majd fél évszázados időszaka következett. A publicisztikát, a szépirodalmat, a túlélők emlékiratait és a dokumentumköteteket nem számítva a zsidóság magyarországi történetéről és különösen XX. századi sorsáról nagyon kevés kortárs szerző írt tudományos értékű munkát. Bibó István 1948-49-es, a zsidóság helyzetével és a magyar társadalom felelősségével foglalkozó írásai után negyedszázad telt el, amíg Száraz György tanulmánya megjelent a *Valóságban*, 1975-ben. A zsidóság nem akarta feltépni sebeit a röviden és felületesen elvégzett számonkérés után, nem akart feszültséget fenntartani azzal a néppel, amellyel együtt akart élni, amelynek alkotó munkájában részt akart venni (Hanák 1984: 6; vö. Erős 1993: 23, 186–187), a magyarok pedig nem akarták tisztázni saját szerepüket az események menetében, amelyeknek a többség legalábbis passzív szemlélője volt. Áthárították a felelősséget a németekre és a nyilasokra. A keserű, kellemetlen emlékeket tapintattal próbálták áthidalni. Zsidó helyett elkezdtek üldözöttet mondani. „És ők nem tiltakoztak: elfogadták, sőt igényelték, szinte megkövetelték, mintha örök időkre elismernék a ’44-ben rájuk kényszerített abszurditást: hogy zsidónak lenni szégyen.” (Száraz 1984: 331)

1945–1989: a szocialista-kommunista éra

Az új rezsim radikális megoldást ajánlott fel számukra a „zsidó problémára”: egy új, egyetemes jellegű társadalmi rendszert, amelyben bármiféle partikularizmus – legyen az etnikai, helyi vagy vallási – irrelevánssá válik, és előbb-utóbb megszűnik.

⁶³ Mintegy 17 ezren vándoroltak Palesztinába, Izraelbe. Az adathiány miatt a tengerentúlon vagy Nyugat-Európában letelepedett zsidók számát csak tág keretek között lehet behatárolni. (Stark 1995: 102–104)

Az asszimiláció új formája vált elérhetővé és némelyek számára vonzóvá. (Mars 1999: 22–23) Azok a zsidók, akik elfogadták az ajánlatot, új karrierre találtak a politikai rendszerben, az államigazgatásban és a hadseregben, ahonnan eddig kizárták őket, de ahol most szükség volt rájuk. (vö. Karády 1992: 8–45) A kommunista ideológia a társadalom felosztásának alapjául az osztályt tette meg, s ezek az emberek kiváló osztályharcosok lettek. Jó páran nem az eszmék miatt léptek be a szocialista pártba, hanem annyira bíztak gyógyító erejében, abban, hogy a kommunizmus megakadályozhatja, hogy Magyarországon még egyszer üldözzék a zsidókat, hogy inkább elfogadták az eszméket is. Mindenesetre a pártot a zsidók túlreprezentáltsága jellemezte. Ez tápot adott egy újfajta antiszemitizmus kibontakozásának, amely a bosszúvágyó kommunista zsidó képét rajzolta meg. (Kovács 1997: 49–52)

A túlélők közül sokan utasították el vallásos örökségüket, mert a vészidőszak után már nem tudtak hinni egy eddig jónak és igazságosnak gondolt Istenben. Egyszersmind a kommunista rezsim 1948 után általánosan elnyomta a vallásos megnyilvánulásokat,⁶⁴ illetve felügyelte a vallási csoportokat a Vallási Ügyek Hivatalán keresztül.⁶⁵ Egyetlen szervezetbe forrasztotta az ortodox, neológ és status quo ante zsidó gyülekezeteket, hogy könnyebben ellenőrizhesse őket. (De a nem felelős posztokat betöltő egyének szintjén már kevésbé foglalkoztatta a szocialista pártot a vallásosság, legalábbis a személyi igazolványukba nem került be az, hogy zsidók.) Ennek folytán a zsidóknak mint vallási csoportnak magyar vallásos honfitársaikhoz hasonló élményekben volt részük. A hivatalos ateista ideológia és az akkulturáció sürgetésének politikája jelentősen erodálta a judaizmust és a zsidó identitást az egész közép-kelet-európai térségben. (Gitelman 1999) Mindazonáltal a régió egyetlen rabbinikus szemináriumát Budapesten volt, ahol rabbikat képeztek a szovjet tömb más részeibe is. (Mars 1999: 24)

⁶⁴ Soós Endre, a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaságának elnöke 1962-ben a felekezeti kötődésű zsidó népességet már csak 84 ezerre becsülte. Az 1960-as évek óta a nemzetközi szakirodalomban megjelenő 50-100 ezer fő között mozgó becslések elfogadhatónak tűnnek. (Stark 1995: 108)

⁶⁵ Szántó (1998: 13–33) az 1948-tól az 1960-as évek elejéig tartó időszakot a „kényszer-alatti szekularizáció” kifejezéssel illeti, az ezt követő konszolidáció időszakát pedig relatíve nagyobb vallási türelemmel jellemzi, amely elnéző volt a privát szférába szorult, vagy tradicionális keretek között folyó (s így ellenőrizhető) vallásos világnézettel és vallási gyakorlattal szemben. Ekképpen a zsinagógában folyó hitélettel szemben is.

A felekezeti lemorzsolódással egyidejűleg ellentétes irányú, statisztikailag megragadhatatlan folyamat is zajlott. A háborút követő jelentős növekedés, illetve a zsidó „vérvonal” megtörésének vágya megnövelte a vegyes házasságok gyakoriságát, amelynek folytán jelentősen gyarapodott a zsidó háttérrel, illetve rokon kapcsolatokkal rendelkezők száma. „A kommunista korszakban tehát a zsidóság vallásilag is elkötelezett magja összezsugorodott ugyan, holdudvara viszont jelentősen megnőtt” – írja Stark (1995: 108). (vö. Karády 2002)

A zsidóság és „holdudvara” azonban el volt vágva nemcsak a zsidó múlttal való kapcsolattól, hanem Izraeltől és (bizonyos mértékig) a külvilágtól is. A diktatúra ugyanis befagyasztotta az emigrációs mozgalmat, így a kényszerűen elhalasztott kivándorlásra csak 1956-ban kerülhetett sor.⁶⁶

A zsidó életet és kultúrát övező csend, a privát identitások „eróziója” következtében a zsidóknak zavaros tudásuk volt önmagukról. A marginalizálódott identitás-elemek utalással fejeződtek ki. A filmművészet és irodalom a ’60-as, ’70-es években szintén gyakran folyamodott ehhez az „utalásos” kifejezőmódhoz. (Erős 1993: 200–202)

1967: a fordulópont

A világ zsidóságának életében 1967 volt a fordulópont. Az arab-izraeli hatnapos háború izgalmi sokakban felébresztették zsidóságuk érzéseit, arra készítette őket, hogy a hivatalos állami állásfoglalással ellentétes hozzáállással kövessék az eseményeket, s azonosuljanak Izrael ügyével.⁶⁷ Az izraeli hadsereg győzelmei, Jeruzsálem keleti részének visszafoglalása őszinte örömmel és lelkesedéssel töltötte el őket. Az ekkor, illetve néhány évvel később, az 1973-as ún. jom kippuri háború idején átélt tapasztalatok következményeként többen eltávolodtak a szocialista asszimiláció folyamatától, illetve az erős érzelmi felindultságtól motiválva elkezdtek érdeklődni a zsidó hagyományok iránt, egy részük pedig szép lassan a rituális életbe is bekapcsolódott. (vö. Heller 1997; Kovács 2002)

⁶⁶ Ekkor 20-25 ezer fővel csökkent a hazai zsidóság száma. Karády kutatásai szerint 9 ezren Izraelbe, 17 ezren pedig Észak-Amerikába, Ausztráliába és Nyugat-Európába mentek. (Karády 1984: 103–104)

⁶⁷ A zsidó származású párttagok Izrael-iránti szimpátiája ellentétes volt az MSZMP hozzáállásával (amely Izraelben a kapitalista országot /az ellenséget/ látta), ami Kádár János nemtetszését váltotta ki. (vö. Kovács 2003) Megkérdőjelezte lojalitásukat ahhoz a rendszerhez, amely egyfajta társadalmi szerződést ajánlott fel a számukra, vele egyenjogúságot, befogadást és lehetőséget a zsidó stigmától való megszabadulásra.

A zsidóság és a zsidó kultúra iránt érdeklődni kezdő fiatalok a '70-es, '80-as években az Országos Rabbiképző Intézetbe⁶⁸ jártak el a péntek esti szombatfogadásokra, és ennek keretében hallgatták Scheiber Sándor előadásait. Az összejövetel nem csupán az ismeretszerzésnek adott teret, hanem találkozásoknak, kapcsolatteremtésnek, amelyek alapját jelentették az akkoriban még informális közösségek alakításának.⁶⁹

A '80-as évek közepén elindult egy reflexió-sor, amely az „emlékezet és felelősség” problémája körül kristályosul ki. (Erős 1993: 220)

1989 után: a rendszerváltás és az ezt követő időszak

1989 viharos politikai változások, az előre nem látható nagyszabású átrendeződések éve volt Magyarországon. A leglátványosabb fordulat a nyilvános kommunikáció, illetve a közvélemény formálódásában ment végbe. Új, hosszú ideig mesterségesen háttérbe szorított témák kerültek a nyilvánosság homlokterébe. Korábban mindenki által elfogadott, magától értetődő evidenciák és megkérdőjelezhetetlen tabuk váltak a közvélemény témáivá, nyilvános politikai diszkusszió tárgyává. A többségében a fennálló rendszer támogatását kifejezésre juttató vélemények helyére kritikus, elutasító, a szisztéma egészét megkérdőjelező véleményáramlatok léptek. (Angelusz 1992) Az ideológiai választások szerkezetében szintén alapvető átrendeződés történt. A kommunista rendszer felbomlásának egyik legjellegzetesebb tünete volt az, ahogyan Magyarországon az elmúlt két évtizedben sorra jöttek létre különféle csoportok, egyesületek, szerveződések, mozgalmak, vallási közösségek stb., amelyek újfajta identitásokat kínáltak tagjaiknak, vagy lehetővé tették az addig peremre szorított identitás-elemek nyílt kifejezését. Az emberek vállalni kezdték korábban illegitim, üldözött vagy nem-kívánatos identitásaikat a múlthoz, a tradícióhoz, a korábban elítélt szokásokhoz vagy eszmékhez való ragaszkodásukat. A legkomolyabb elmozdulás a hívő identitás nagyarányú növekedése, csaknem megduplázódása volt, ami a korábban lefojtott, illetve a nyilvánosság előtt némileg elrejtett vallásos érzelmek felszabadulásával hozható összefüggésbe. (Angelusz – Tardos 1992: 68) Ez egy folyamat eredménye volt, amelyet a rendszerváltozás természetesen felerősített.

⁶⁸ Az intézményt a közbeszédben Rabbiképzőnek, Rabbiszemináriumnak nevezik.

⁶⁹ Az Országos Rabbiképző Intézet péntek esti összejöveteleinek „ki nem mondott, ámde köztudott célja volt, a rendszerváltásig szinte egyetlen lehetséges helyszíneként és formában, a budapesti zsidóság és azon belül is hangsúlyozottan a fiatalság egyfajta közösséggé formálása” – írja Szarvas (2005: 182).

Megteremtette továbbá egy civil társadalom létrejöttének lehetőségét, amelyre – többek között – „éppen az identitásformák sokfélesége, az én és az identitás aktualizálásának és átélésének szabadsága, a külső kontrolltól és paternalista gyámkodástól mentes individualitás jellemző”. (Erős 1993: 203–204)

A rendszerváltozás szele a zsidó szellemi életben is pezsgést hozott. 1988-ban megalakult a magyar zsidóság világi szervezete, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület (MAZSIKE). Sokan életükben először csatlakozhattak egy zsidó közösséghez. A MAZSIKE létrehozása megteremtette egy szekuláris zsidó kultúra kiépülésének lehetőségét, amelyhez nem vallási, hanem kulturális-etnikai alapon lehet kapcsolódni. (vö. Gitelman 1999: 6)

A magukat zsidónak valló egyének bevett mintákat és új kifejezési formákat kezdtek keresni. Az identitások és identitásválasztási lehetőségek pluralizálódtak. (vö. Kovács 2002; Szarvas 2005; Szász 2008a) A Szim Salom Közösség ebben a légkörben alakult meg, és maga is részévé vált ennek a folyamatnak.

Az előadásairól és sorozatairól a szélesebb társadalomban is ismertté vált Bálint Zsidó Közösségi Ház (rövid nevén: a Bálint Ház) 1994-ben jött létre. Sokféle kulturális, tanulási és közösségi programot kínál, a legkisebbektől a legidősebbekig.

A magyarországi zsidóság elmúlt 1,5 évszázados történetén végigtekintve szeretném összegezni az egyes időszakok legfontosabb jellemzőit egyrészt a zsidóságról való gondolkodás, a róluk társadalmilag formált kép, másrészt a társadalom zsidókhoz való viszonya tekintetében, harmadrészt a zsidók szemszögéből (milyen lehetőséget láttak saját maguk és a társadalom viszonyában).

A következő táblázat elkészítése előtt áttekintettem Mars (2000, 2001) tipológiáját, de attól a fogalomhasználatban és a szempontokat illetően is eltértem.⁷⁰ (2. táblázat)

⁷⁰ Mars tipológiájában a dualizmust „*Habsburg*” rezsimnek nevezi, és úgy jellemzi, hogy ekkor a zsidóságot vallásnak tekintették, a társadalmi szerződés nevében befogadta a magyar nemzetállam, és a zsidók polgári jogokat kaptak a kulturális asszimilációért cserébe. A „*Horthy/Náci*” rezsim a magyar partikularizmus erősödésével a zsidókat idegennek tekintette, kirekesztette, az antiszemitizmus hivatalossá vált. A dejudaizáló „*kommunista*” rendszer univerzalizmusa formális egyenlőséget ígért a zsidóknak, hivatalosan elítélte az antiszemitizmust, és így újrakezdési lehetőséget kínált a túlélőknek. Ugyanakkor mindenféle partikularizmust elnyomott, és elszigetelte a zsidóságot a múltjától, Izraeltől és a külvilágtól. Az általa „*poszt-kommunista*” rendszernek nevezett pluralista érában a zsidóság sokszínűvé vált, polgárjogokat kapott, a társadalmi befogadás mellett a választás szabadságát. (Mars 2000: 4–6; 2001: 29)

2. táblázat. A magyar állam és a társadalom viszonya a zsidósághoz

A rendszer megnevezése	Időszak tartama	A zsidóságról való kép	Társadalmi attitűd a zsidók felé	Jellemzés zsidó szemszögből
<i>Dualizmus</i>	1867–1919	Vallás	Befogadás	Asszimilációs társadalmi szerződés
<i>Horthy-rendszer/ Vészkorszak</i>	1920–1945	Idegen	Kirekesztés; Politikai antiszemitizmus	Kitaszítotttság, diszkrimináció
<i>Szocialista – kommunista rendszer</i>	1945–1989	Elfojtásokkal terhelt kép	Befogadás feltételekkel (dejudaizálás) ⁷¹	Újrakezdés, az antiszemitizmus hivatalos elítélése; de elfojtás, izoláció;
<i>Rendszerváltás után</i>	1990-től	Sokféle	Sokféle (integráció)	Választási szabadság

VII.2. Elbeszélt történetek

A makrotörténetek mögött ott húzódnak a személyesen, vagy csoportszinten megélt mikrotörténetek. Ezek nem csupán interjúk szituációjában, hanem a közösségnek elbeszélt történetek során is előkerülnek: bemutatkozás alkalmával, vagy egy-egy előadáshoz, beszélgetéshez kapcsolódva.

A közösségnek elbeszélt történeteknek mindig része a származás, a család, a hagyománnyal való kapcsolat (vagy e kapcsolat hiányának) bemutatása, a holokauszt túlélésének (ki és hogyan, kinek a segítségével), személyes tragédiájának, illetve a rokonságbeli veszteségeknek az elbeszélése, a „hogyan tudtam meg, hogy zsidó vagyok” történetek elmesélése. Az első- és másodgeneráció tagjai mesélnek felmenőik asszimilációs törekvéseiről (pl. névmagyarosításról, kikeresztelkedésről). Elmondják, hol lakott kezdetben a család, és hova költöztek el. Ezt követi az iskola és az ott szerzett tapasztalatok, majd a felnőtt élet, a foglalkozás, a házastárs, a jelenlegi család bemutatása. A történet során kiderül, kinek mi volt sorseseemény az életében, mi fordította figyelmét a zsidó hagyomány vagy a közösség felé. (Pozitív élmény,

⁷¹ A befogadás alapja a szocialista-kommunista univerzalizmus, amely a tőkésosztályt tekinti ellenségének, a zsidóságot nem diszkriminálja. Feltétele a zsidó kötődésekkel való szakítás.

hozzátartozó elvesztése, általános érdeklődés stb.) A kommunista rendszer vagy mellékesen kerül elő, vagy bizonyos korlátozása által („államosítottak minket”, „nem mehettünk Izraelbe”, „akkor nem lehetett nyilvánosan...”, „csak engedéllyel lehetett”). Az 1967-es hatnapos és az 1973-as arab-izraeli háborút mint fontos mozzanatot kevesen említették bemutatkozások alkalmával, de a mélyinterjúk és életútinterjúk során kérdés nélkül is rátértek azok, akik ekkor szembesültek igazán zsidó önazonosságukból következő Izraellel kapcsolatos érzéseikkel.

Az alábbiakban – mivel teljességre nem törekedhetek – néhány részletet idézve igyekszem betekintést engedni a személyes történetekbe.⁷²

A dualizmus időszaka

A zsidó családok jó része az asszimiláció útjára lépett, különösen a fővárosban és a vidéki nagyvárosokban. Kulturálisan, nemzeti kötődésük szempontjából magyarrá váltak, a legtöbb családban magyarosították a nevüket, és fokozatosan eltávolodtak a zsidó vallástól is, ennek következtében sokan nem zsidó házastársat választottak maguknak, illetve kikeresztelkedtek.

„Egy teljesen asszimilált zsidó családban születtem Szegeden.” (73. nő, B.O. érd.)

„Nagyapám Deutsch-ról magyarosított Germánra. Hát, elég megmosolyogni való... (...) Apám már felvette a Német vezetéknevet.” (74. nő, Sz.S.)

„Apai nagyszüleim kitértek a zsidó vallásból.” (25. nő, B.O.)

„Anyai nagyapám zsidó származású, de kitért, és nem zsidó nőt vett el feleségül.” A gyermekei és unokái már nem zsidóként nőttek fel. (52. nő, nem vallásos, B.O. érd.)

Azok, akik hagyományörző családba születtek (többnyire vallásos, de előfordult, hogy zsidó öntudatú, szekuláris családba), nem magyarosították a nevüket.

A kikeresztelkedések, névmagyarosítások, vegyes házasságok száma a vészkorszakban is megnőtt, immár nem egy pozitív indíttatású azonosulás, hanem a diszkriminációtól és a gettóba hurcolástól való megmenekülés reményében.

⁷² Számos történet szövegét a Szim Salomról készült monográfiában is közöltem. (Szász 2002: 76–86)
Egy háromgenerációs családtörténetet Modla Zsuzsanna rögzített 2009-ben.

A két világháború között

A holokausztot megelőző időszakban nemcsak a felnőttek, de a gyerekek, fiatalok is érzékelték a társadalmi szintű, jogi és politikai erőre emelkedett diszkrimináció hatásait.

Az 1910-es években születettek zöme a zsidótörvények miatt nem mehetett hazai főiskolára, egyetemre. Az 1920-as években születetteket pedig szinte csak zsidó középiskolába vették fel. A háború után voltak, akik főiskolára, egyetemre mentek, mások egyénileg művelték magukat.

„A családom hagyományos, hagyományt tartó zsidó család volt, a szüleim tartották a hagyományt, a nagyszüleim ortodox zsidók voltak. Zsidó elemi és polgári iskolába jártam. Édesapám azt tanácsolta, hogy tanuljak szakmát. Még csak 1939 volt, de ők már akkor azt mondták: ki tudja, meddig leszünk még melletted. Tanulj ki egy szakmát. Ha nem ebből keresed a kenyered, akkor is tudsz varrni a családnak. Varrónő lettem. A numerus clausus miatt a zsidó lányok közül sokan fodrászok vagy varrónők lettek.” (88. nő, B.O.)

„A Vörösmarty utcai elemi iskolába jártam – ez az iskola csodálatos volt, demokratikus. A skót misszióhoz tartozott. Szóba nem jött az antiszemitizmus. Az iskolába főleg árva gyerekek jártak, zsidó gyerekek is. Az internátus vezetője egy skót farmernő volt. Felszólították, adja ki a zsidó gyerekeket. De ő azt mondta: 'Nem adom.' Otthonról hívták, menjen haza. De ő nem ment, azt mondta: 'Itt a vállalt feladat. Ha velük voltam a fényben, velük leszek a sötétségben is, amikor még nagyobb szükség van rám.' Kistarcsára ment, onnan deportálták. Auschwitzban halt meg. Az emléktábla avatás előtt derült ki számomra is, milyen áldozatot hozott. (...) Az elemi után csak zsidó gimnáziumba vettek fel. Az Abonyi betelt, a Pozsonyi úton nyitottak egy pótgimnáziumot.” A háború után továbbtanult. „Magyar nyelv és irodalom tanár lettem.” (78. nő, B.O.)

Antiszemita inzultusokról is beszámoltak: az utcán, az iskolában, egyéb helyeken. A gyerekeket a kortársaik részéről is ért atrocitás, de a felnőttek részéről is.

„Az életem során volt néhány antiszemita élményem. Amikor a mandulámat vették ki, a kórházban, fürdéshez készültem. Otthon mindig megnéztük a kezünkkel a víz hőfokát. A kórházban is beletettem a kezem, mire az ápolónő rácsapott: „Szemtelen kis zsidó!”. (...) Amikor kedves, művelt osztályfőnökömet elvitték, kaptunk egy új tanárnőt. (...) megkérdezte tőlem, ki Magyarország kormányzója. Mondtam: „Horthy”. 'Te kis zsidó! Talán Őföméltósága Vitéz Nagybányai Horthy Miklós! Ti zsidók így mondjátok, mi?'... Gondoltam magamban: igen. Mert én mindig csak úgy hallottam, hogy Horthy.” (78. nő, B.O.)

„Ért kiközösítés a háború előtt (a zsidótörvények, ugye), meg fizikai inzultus a háború előtt és a háború idején.” (76. nő, Sz.S., majd B.O.)

„Az elemi iskolában (1942 lehetett) a gyerekek lezsíróztak, és végigkergettek egészen hazáig. Lélekszakadva rohantam, attól féltem, hogy meg akarnak verni. (...) Volt ott egy rendes ember, (...) aki leállította a gyerekeket, úgyhogy nem lett folytatása. Súlyos atrocitásnak éltém meg, számomra hatalmas trauma volt.” (75. férfi, B.O.)

A vészkorszak

A vészkorszak elbeszéléséhez hozzátartozik a személyes sors és a család története is. Azok, akik kikeresztelkedtek, védlevéllel menekültek, védett házba kerültek, szerencsésnek mondják magukat az elhurcoltakhoz képest.

„Zsidó vagyok, de nem tudtam magamról. Később egyértelműen kiderült, mert sárga csillagot kellett magunkra tennünk. Én amúgy katolikus vagyok. Voltam ateista, buddhista, többször mentem zárdába is. A vészkorszak alatt is állandóan zárdába küldtek. Amiatt, hogy rendszeresen meg kellett játszanunk magukat, elfordultam egy időre a vallástól. Amikor nagyon beteg lettem, akkor találtam vissza ismét.” (75. nő, Sz.S.)

„Mindkét ágról zsidó vagyok, csak az egyik nagyapám nem az. Másik nagyapám keresztlevelet kapott, de ortodox maradt. Német kinézetű édesapám zsidókat mentett a második világháború alatt: papírokat adott nekik és munkát egy gyárban, később egy fantom-gyárban, ahol jó körülmények között dolgozhattak. A szüleim nem neveltek vallásosnak. Anyám néha felkiáltott: 'Smá Izrael!' Amikor megkérdeztem, hogy mi volt ez, azt válaszolta, „ez egy szép ima”. De azt nem tette hozzá, hogy zsidó ima.” (70. nő, Sz.S.)

„Ortodox, hagyományörző családból származom. 1944 áprilisában kikeresztelkedtem, így megmenekültem a deportálástól.” (88. nő, Sz.S., majd B.O. tag)

Mások külföldi követségek védettséget élvezve vészelték túl ezt az időszakot.

„A vészkorszakot itt, Budapesten vészeltük át, itt volt egy úgynevezett nemzetközi gettó, mindketten védlevelet kaptunk, nekem svéd, a férjemnek svájci. Ez volt a szerencsénk, mert ha nem Budapesten vagyunk, akkor nem beszélgetünk itt, akkor valahol elfüstöltek volna minket. Így aztán mi viszonylag szerencsésen úsztuk meg. De emlékszem, hogy a csillagos házban én azért féltem, jött egy légitámadás, szirénáztak... A szüleink és a nagyszüleink is megmaradtak.” (73 éves nő, B.O. tag) „Nekem a nagyszüleimet deportálták, de visszajöttek. Sok megpróbáltatás után, de életben maradtak”. (75. férfi, B.O.)

A szerencsés („csodával határos”) megmeneküléseket a bemutatkozások és az interjúk során is szívesen mesélik el.

„Feljöttem Budapestre, tanulni akartam. Egyetemre nem lehetett menni a numerus clausus miatt. A kertészeti főiskolára jelentkeztem. Az első év gyakorlattal indult: egy kertészetbe mentem. A második évben a numerus clausust kiterjesztették a főiskolákra is, felbontották a szerződést velem és a zsidó származású hallgatókkal. (...) Budapesten ismerkedtem meg a későbbi férjemmel. A háború alatt nem akarta a család, hogy összeházasodjunk, ezért 4 évig jegyben jártunk. Nem éltünk együtt, de jegyesek voltunk. '44-ben apám hazahívott azzal, hogy a gyerekek a szülei mellett a helye. A későbbi férjem azt mondta, ne üljek fel a vonatra, elvesz feleségül: a feleségnek a férje mellett a helye. Nem ültem fel a vonatra. Később kiderült: ezt a vonatot lekapcsolták, egyik részét munkaszolgálatra vitték, illetve a lágerba. Így maradtam én Budapesten. A szüleimet és az egész családot elvitték lágerba, mindenki odaveszett, csak én és a nagynéném, anyám testvére maradtunk meg. Ő Tel Avivba ment, ott élt. Többször meglátogattam.” (88. nő, Sz.S., majd B.O.)

„Elvittek minket a védett házakból is (a németeket nem zavarta, hogy védett házak voltak), az utolsó két hónapot a gettóban töltöttem. Apám nem várta meg, míg beviszik, maga ment be a téglagyárba, vitt magával lisztet, akkor még be tudott vinni ezt-azt. Hallotta, hogy hoznak embereket a védett házakból – meg is találtuk egymást.” (78. nő, Sz.S., majd B.O.)

Azok, akiket deportáltak, az átélt szörnyűségeket személyes élménymorzskába sűrítve, egy-egy történet, vagy az átélt élmények (az éhezés, a kegyetlenség, a megalázottság, az első tetvek felfedezésének rémülete, az iszonyatos látvány), a sorstársakkal való kapcsolatok elmesélésével próbálják valahogy leírni, elbeszélhetővé tenni. Van, aki egyáltalán nem képes rá. Más a holokauszt emléknapi keretében beszél el a történetét, és ennek utóhatását saját életére, érzéseire. „A lágerben átélt sok szörnyűség semmi volt a rákövetkező 55-65 év szenvedéseihez képest” – mondta el egy idős asszony –, amelyeket a vissza-visszatérő rémes, lélekörlő emlékek okoztak. Úgy érzik, nem lehet elképzelni, pláne átérezni, mi történt ott. De a közösség visszajelzése, meleg szavai fontosak minden túlélő számára.

„Mi nem tudjuk, mi az éhezés, még akkor sem, ha a böjtöket megtartjuk, és néha éhesek vagyunk. Hogy a dörgeműzéről ennyit lehet mesélni, hogy a történet java a kenyérdarabkákról, a hősieken hétfelé osztásról szólt, ki hiszi ezt ma el? Mese?! Hisz X. is azt mondta, hallgatott eddig, mert ezt nem hinnék el a mostani gyerekek. (...) Mi nem tudjuk követni, nem értjük, nem érezhetjük, amit kéne. Csönd van.” (30. nő, 2000-ben, Sz.S.)

A bemutatkozó elbeszélések alkalmával személyes történetükről azok beszélnek részletesebben, akik Budapesten vészték át ezt az időszakot. Azok, akiket elhurcoltak, elmondják, hova vitték őket, együttmaradtak-e családtagjaikkal,

ismerőseikkel, hányan jöttek vissza, és a családban, rokonságban kik élték túl. De a fájó sebeket ilyenkor nem tárják fel.

A későbbi generációk is elmesélik a mélyinterjúk alkalmával, miként vészelte át családjuk a holokausztot.

„Nyilvánvalóan meghatározó volt, hogy a szüleimnek az antiszemitizmust fiatal korban át kellett élniük. Nem tudom, mi lett volna, ha ez nem történik meg. Senki sem tudja. A szüleim már akkor ateisták voltak. Az apám szülei moderato vallásosak voltak. Szegénységben éltek, és egy szegény zsidó nem tud annyira jó [vallásos] zsidó lenni. Például, nem tudja megvenni a drágább kóser húst. Nehéz körülmények között kellett öt gyermeket felnevelniük, szóval nem a vallás játszotta a legfontosabb szerepet az életükben. Az apám ebből a milióból keveredett a szocdemekhez. 1938-ban kiutasították az országból, mert lengyel állampolgár volt, nem vette fel a magyar állampolgárságot ő maga és az egész családja sem, mert az apja meg akarta menteni a fiát a katonaságtól. Családja nagy részét elhurcolták Kamenyec-Podolskba, két idősebb nővére, aki már férjnél volt, túlélte. Apám úgy döntött, hogy ő bujkálni fog. Bécsbe kellett mennie (mert kiutasították az országból). 2-3 napokra tudott szállást szerezni. Az akkori feleségével csinálta ezt végig. Valaki beárulta őket. Akkor Auschwitzba vitték. Ott szabadult fel.” (50. nő, 2000-ben, Sz.S.)

A vészkorszakot követő évek

A túlélőknek nem csak a holokauszt szörnyűségeit kellett valahogy feldolgozniuk, hanem azt is, hogy egy olyan társadalomba kell visszailleszkedniük, amely kitaszította őket magából. A munkaszolgálatból, koncentrációs táborokból, vagy a pesti gettóból hazatérőknek kezdetben szinte nem volt hova visszatérniük, ingatlanjuk, ingóságaik mások tulajdonába kerültek.

„A holokauszt a háború után tabutéma lett. Azért sem beszéltek róla, mert anyagi előnyük volt belőle. Nekünk alig volt valamink, egy szobakonyhás lakásban laktunk, mégis, mikor visszajöttünk a lágerből, már ült ott valaki. A magyar társadalomban emiatt büntudat van. Lenyomják, takarják, nem néznek vele szembe.” (85. nő, B.O.)

„Annak, aki visszajött, azt mondta, aki a lakásban ült: Miért jöttetek vissza?” (76. nő, B.O.)

A vészkorszak után sokan elfordultak nemcsak a vallástól, hanem Istentől is, másoknak ambivalens érzéseik lettek. Felfoghatatlan volt, hogyan hagyhatta az Isten, hogy megtörténjen mindez (s éppen a választott népével). Az emberek többféleképpen gondolták el a dolgot: arra jutottak, hogy nincs Isten, vagy ha van, akkor a holokauszt az ő büntetése volt (de itt felvetődött a kérdés: milyen bűn érdemel ekkora, és ennyi

vétlen embert sújtó büntetést?). Sokan nem tudtak már hinni. Mások azt mondták, Isten sok százezreket megmentett.

„Az én szüleim számára a vallás, azután, hogy nagyapám éhen halt Buchenwaldban, végleg 'a másik oldalra', a többé át nem élhető dolgok közé került.” (48. nő 1999-ben, Sz.S.)

„Ortodox, hagyományőrző családból származom. Tudok héberül olvasni, ismerem az imákat, a rítusokat. Ha egyszerűen akarok válaszolni a kérdésedre, hogy vallásos vagyok-e, akkor most nem vagyok az. Auschwitz után nem tudtam hinni Istenben. Lágerben pusztult el néhány rokonom, és a Dunába lőtték a legkedvesebb nagybátyámat. Most ugyan nem tudok hinni Istenben, ám tagadni nincs bátorságom. Belső bátorságom. Vagyis önmagammal szemben félek nem hinni. Nem tudom azt mondani, hogy nincs. Nem vagyok, nem lehetek biztos benne.” (88. nő, Sz.S., majd B.O.)

„Ma azt gondolom, hogy Isten van: nem gondviselő, hanem egyszerűen van.” (75. férfi, B.O.)

A túlélők közül sokan beszéltek arról, mennyire „a zsigereikbe vésődtek” az emlékek.

„Nem bírom a meztelen emberek látványát. A Dunáról mindig az jut eszembe, hogy kihajtottak oda sok ezer zsidót, aztán belelőtték őket a folyóba.”

„Hosszú ideig a testvérem, amikor télen hóbuckát látott, egészen rosszul lett, hazament, mert az a kényszerképzelete támadt, hogy a bucka alatt csonttá soványodott, halott ember van.”

„Megpróbáltam megemészteni, hogy történhetett az egész. Persze a mai napig nem tudom. Történelmileg már nagyjából értem, hogy történhetett meg, de zsidóként megemészteni lehetetlen.”

A szocializmus időszaka

1945 után a szocialista-kommunista rendszer felkínált egy olyan ideológiát, amely más identitásopcióknál vonzóbbnak bizonyult számos zsidó számára. Többen beszámoltak arról, hogy szüleik meggyőződéses kommunisták lettek.

„Apám nem a zsidósággal azonosította magát, hanem az egész emberiséggel. Ő kommunista volt.” (48. nő, 1999-ben, Sz.S.)

„Anyai részről vagyok zsidó. A holokaust alatt majdnem mindenki elpusztult az anyai családból. Kivéve az édesanyám és a nagymama. Az anyám MADISZ⁷³ tag volt és párttag. A nagymama a zsidó ünnepek közül az újévet megtartotta, a böjtot tartotta. Én nem tudtam, mi a széder. A nagymama a holokaust miatt elvesztette a hitét. Azt mondta, hogy ha Isten ezt engedte, akkor neki nem kell ez az Isten.” (56. nő, B.O.)

⁷³ Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (1945–1948). Vezetését a kommunista fiatalok vették át.

A rendszer hivatalosan elítélte az antiszemitizmust, amely ebben az időben nem volt szalonképes, de a társadalomban, a felszín alatt létezett, és fel-felbukkant. (vö. Hermann 1990)

„Antiszemitizmussal persze találkoztam. Ez ellen nem tudok mit csinálni. Volt olyan is, hogy utánam sziszegtek: 'zsidó, zsidó'. (60. nő, Sz.S.; kisiskolás koráról mesél)

„Engem a pártállami időben elbocsátottak.” (60. férfi, B.O. érd.)

„Engem a munkahelyemen egy vita hevében egyszer csak lezsidóztak. Pontosabban a saját fajtámhoz küldtek” (62. férfi, Sz.S).

Néhányan megemlítették, hogy nem választották őket barátoknak, vagy partnernek zsidóságuk miatt, illetve a választottuk szülei nem nézték jó szemmel.

„A mama azt mondta, hogy az ő lányához nem való zsidó fiú.” (53. férfi, 1999-ben, Sz.S. érd.)

A dejudaizálás nem csupán azt jelentette, hogy a zsidókat nem különböztették meg elvileg, hanem azt is, hogy a nyilvános diskurzusból kizárták (tabusították) a zsidó témát, és teljesen ki- vagy marginális helyre szorult a privát szférában is.

A háború után született generáció tagjai közül sokan meséltek arról, hogy náluk a zsidóság *„nem volt téma”*. Ez sok esetben azt jelentette, hogy egyáltalán nem beszéltek róla, a gyerekek nem otthon tudták meg, hogy zsidó származásúak. Másutt nem volt titok (elmondták a gyerekeknek, a háborús történetekből kiderült), csak nem ez volt az otthoni beszédtema. Ehhez hozzájárultak a vészkorszak eseményei, illetve új identitásopciót kínáló rendszerhez való alkalmazkodás vágya.

„A nagyapám állandóan a háborús történeteiről mesélt. Mindennapi beszédtema volt otthon. Meg amikor összejöttek az öregek, akkor is erről beszéltek. Szóval én oda-vissza tudom, ki hogyan élte túl, melyik nap mi történt. Ilyen szinten.” (48. férfi, B.O.)

„A szüleim felvállalták zsidóságukat, nem tagadták, nem titkolták. Csak épp nem tűnt fontosnak, nem kérkedtek vele.” (középkorú nő, Sz.S.)

„A szüleink nem akartak nekünk folyton politikáról, történelemről beszélni, inkább kerülték a témát. A kerülgetés, hallgatás nagyon jellemző volt. Nem jó szó erre az, hogy titkolóztak, inkább tapintatosan elfedtek dolgokat. Az érzéseket mégis belénk oltották. Átadták, talán jobban is, mint szavakkal lehetett volna.” (középkorú nő, Sz.S.)

„Én a háború után születtem, de a túlélők generációja átadta szorongásait a mi nemzedékünknek. Át tudom érezni a félelmet, de nem félek folyamatosan, nem élek állandó rettegésben Magyarországon. A 'mi lenne, ha' csak elméletileg vetődik fel, mert szeretek itt élni, ide köt minden. A gyerekeink legtöbbje már azt gondolja, Auschwitz vele már nem történhet meg.” (61. nő, Sz.S.)

„Nagyon izgatott a másság, a saját másságom, a zsidóságom, amivel akkor még egyáltalán nem foglalkoztam tudatosan, sőt, tabutéma volt. A nagyapámról tudtam, hogy zsidó [de ebből sokáig nem vonta le azt a következtetést, hogy ő maga is az], egyébként viszont semmiféle pozitív kötődésem nem volt a zsidósághoz, és semmiféle tényszerű tudásom sem. A zsidó barátaimról nem is tudtam, hogy zsidók. Éreztem tehát, hogy én is más vagyok, csak nem tudtam definiálni, hogy miben vagyok más, és miről szól az én másságom. Ehhez két élmény kellett: szembesülés az antiszemitizmussal és a vallásos zsidó lét katartikus pillanataival. (59. nő, Sz.S.)

A rendszer egyéb hatásai ugyancsak előkerültek makro- és mikroszinten is: a vállalkozások államosítása, a külföldre való utazás, a gyülekezési lehetőség korlátozott, illetve kontrollált (államhatóság által megfigyelt) volta.

„A férjemmel szőrműzetünk volt. 1954-ben államosítottak minket. Munkát kerestem. Észrevettem egy hirdetést: ingyen orosz nyelvtanulás. Időm volt, szívesen tanultam, beiratkoztam. Az iskolában tanultam németet, franciát, latint, a zsidó iskolában hébert. Apám is mondta, hogy az orosz szép nyelv, és sokan beszélnek a környező országokban a szláv nyelveket.” (88. nő, B.O.)

„1962-ben a Zsidó Múzeumba mentem gyakorlati munkára. Itt találkoztam egy amerikai újságírónővel, akit a városban is kalauzoltam. Az esetet jelentette egy ismerősöm, akivel találkoztunk, mert ehhez engedély kellett. Nem hiszem, hogy rosszat akart. El akarta kerülni, hogy másvalaki jelentse (és így kiderüljön, hogy ő nem jelentette).” (68. férfi, B.O.)

A továbbiakban a korszak néhány meghatározó eseményére szeretnék kitérni, amelyek a hazai zsidóságban (így a progresszív közösségekhez csatlakozók életében) sem maradtak reflektálatlanul.

1956 élménye és „utóztöngéi”

Az 1956-os eseményeket igen különbözőképpen fogadta az ország, és azon belül a zsidó kötődésű emberek is. Voltak, akik tartottak a forradalommal járó felfordulástól, a változások hatásaitól, mások várakozással tekintettek elébe.

„Én kisfiú voltam akkor, hallottam, ahogy dübörögnek a tankok, féltem az utcán, láttam a fegyvereseket, a lumpen elemeket, fosztogatásokat. Gyermekkoromat éltem akkor, alapvetően boldogan, és úgy éreztem, biztonságban.” (61. férfi, B.O. érd.)

„Voltak riasztó események, de inkább reménykedtünk, mint féltünk.” (75. férfi, B.O.)

A felszínre került indulatoknak része volt az antiszemita hangok erősödése is, amely a túlélőkben és gyermekeikben legalábbis kellemetlen érzéseket keltett, és

némelyekben már ekkor megkérdőjelezte a rendszer által felkínált identitásopció sikerességét a zsidó-stigmakezelést illetően.

Az '56 utáni évekről beszélgetve, szóba került, hogy a társadalmi és családi „hallgatás” miatt nem igazán tudtak mit kezdeni a zsidóságukkal a gyermekek, fiatalok. Érezték a másságukat, de nem tudták megragadni.

Azok, akik a '60-as, '70-es években szüleikkel vagy saját munkájukból adódóan külföldre mentek, többféle, zsidósággal kapcsolatos impulzust szereztek. Pozitív és negatív élményeket egyaránt.

„14 éves koromban a család Bécsbe költözött. (...) A padszomszédom tudott magyarul, és történetesen zsidó volt. Elmentünk együtt szórakozni zsidó ifjúsági szervezetekhez. Sok mindent tudott, segített nekem abban, hogy jobban értem, miről szól ez az egész.” (60. nő, Sz.S. alap.)

„Német szakot végeztem. Első állásom az NDK-ban volt: egy évig a magyar szakmunkásoknak lettem a némettanára. (...) Az üzem egyik német munkatársa néhány pohár bor után elkezdte kifejteni, hogy Hitlernek milyen igaza volt és az Endlösungnak igazán be kellett volna következnie, mert akkor most nem lenne itt egyetlen zsidó se. Addig sohasem találkoztam direkt antiszemita inzultussal. (...) Úgy reagáltam erre, hogy közöltem vele: én zsidó vagyok. A férfi akkor jóságosan megsimogatta a fejemet, és azt mondta, hogy 'nem baj, azért te rendes ember vagy'. Akkor felmerült bennem a kérdés, hogy akkor én kikhez is tartozom, és kik is ezek a zsidók.” (59. nő, Sz.S. alap.)

Az 1967-es és 1973-as háború recepciója és hatása

A két arab-izraeli háborút több középkorú interjúalanyom is olyan eseményként említette, amikor – amellet és azáltal, hogy Izrael és a zsidó államban élő zsidó emberek sorsa miatt aggódott – saját zsidóságával szembesült, és a zsidó állam saját életében, szemléletében, identitásában betöltött fontosságával. Voltak olyanok, akiknek a családjá ekkor beszélt először a család zsidó gyökereiről.

„Az 1967-es arab-izraeli háború mély nyomokat hagyott az én generációmbeliekben. Magunkénak éreztük. Az én családom azért is, mert a nagynéném és az unokatestvéreim Izraelben éltek, és nagyon izgultunk értük is. Sokan ekkor vállalták föl a zsidóságukat. Ez az előzőekhez képest azért volt annyira meghatározó, mert 1945-től ezidáig nagyon friss volt a holokauszt okozta trauma, nem lehetett beszélni róla. '67-re sikerült időben annyira eltávolodni, hogy valahogy kezelhetővé vált a tudat számára, hogy mi történt. Végeredményben, már több mint húsz év telt el. (...) Összefogott az egész arab világ a zsidók ellen. Aggasztó volt látni, mire készülnek. Történelemtől függetlenül is az ember annak drukkol, aki a leggyengébb. Az, hogy ez egy sikeres háború volt, amelyet az izraeliek megnyertek, teljesen a csodával volt határos. Ez egy óriási megmérettetés volt. Úgy gondolom, hogy a zsidó öntudatot szerte a világon megerősítette. (...) A '73-as

eseményeket már felkészültebben figyeltük. Rendkívüli mértékben megerősítette a zsidó öntudatunkat. Úgy éreztük, valahogy meg kell ismernünk a zsidó kultúrát.” (60. nő, Sz.S. alap.)

„A ’67-es háború alatt közelebb kerültem Izraelhez. Éreztem, hogy én is zsidó vagyok, és hogy ezt ki is mondhatom.” (középkorú nő, Sz.S.)

„Zavart, hogy a propagandának köszönhetően sok zsidó Izrael-ellenes. Nem várom el, hogy szeressék, de egy zsidó ne legyen ellene; pláne azok után, amik történtek.” (55. férfi, Sz.S.)

„Sokáig nem tudtam, hogy zsidó vagyok. Nem mondták nekem otthon. Láttam anyu alkarján a tetovált számokat, de amikor rákérdeztem, olyan szomorú lett, hogy inkább hagytam, és nem kérdezgettem.” Az 1967-es hatnapos háború alatt derült fény a titokra. A család a rádió mellett ült izgatottan. „A mieink – mondták. Mire én csodálkozva megkérdeztem: Miért? Nekünk ott vannak rokonaink?” (47. nő, 2000-ben, Sz.S. alap.)

1970-80-as évek: az ismerkedések időszaka

A zsidó öntudatra ébredő fiatalok a Rabbiszeminárium péntek esti szombatfogadásaira jártak, és informális társaságokba – Antalfi Mária, Raj Tamás, Lovász Ferenc, Engländer Tibor körébe –, ahol a zsidó kultúrával, hagyománnyal ismerkedtek, és egymással is, hasonló érdeklődésű, zsidó gyökerű fiatalokkal. E körök a progresszív közösségek alapítóinak életében is meghatározóak voltak, ezért szerepükkel és későbbi hatásukkal részletesebben foglalkozom a *Függelékben* (F.2.).

„1983-1986-ban Antalffy és Engländer körébe jártam. Ennek hatására fordult az érdeklődésem a zsidó kultúra felé.” (51. nő, Sz.S., majd B.O. alap.)

„Nem kaptam vallásos nevelést. Volt egy hallgatólagos megállapodás, hogy otthon nem beszélünk ilyesmiről. (...) Amikor elkezdtem zsidó társaságba járni, nem volt kifogásuk ellene. Egy ismerős levitt a Rabbiképző kis zsinagógájába, ahol istentiszteletet tartottak, utána meg előadások voltak, érdekes vendégek. (...) Ez volt ennek az időszaknak tulajdonképpen az egyetlen olyan helye, ahol nyilvánosan össze lehetett jönni. Voltak baráti társaságok, de azokba valahogy be kellett jutni. Néhány évvel később az egyetemen vallásról beszélgetett az egyik barátjával (aki pannonthalmi öregdiák volt), elmondta neki, hogy ő zsidó. A barátja megörült neki, mondván: „neki is van sok zsidó barátja, és elvisz egy ilyen társaságba”. (48. férfi, Sz.S., majd B.O. alap.)

Az effajta összejöveteleket az államhatóság megfigyelte, amelynek ténye és következményei⁷⁴ tovább erodálták a fiatalok rendszerhez fűződő viszonyát. (vö. Mihancsik 1995)

⁷⁴ „Rendőrségi ügy lett belőle 1986-ban. Beidéztek a fiatalokat a rendőrségre.” (52. nő, B.O.)

„A fiataloknak azt mondták, hogy rendszerellenes cionista összeesküvésben vesznek részt.” (Lovászné)

A nagyobb szabadság iránti vágytól hajtva nem egy család választotta az emigrációt.

„Két fiam van. 1986-ban úgy döntöttek, elmennek Amerikába. Egy évig készültem fel rá. (...) Akkoriban nem lehetett tudni, visszajönnek-e, visszajöhetnek-e, s ha igen, mikor.” (78. nő, B.O.)

„Az egyik fiam 1985-ben Izraelbe ment. Jókor – még az orosz alija⁷⁵ előtt.” (73. nő, B.O.)

1988: Megalakul a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület

A MAZSIKE megalakulását fontos momentumként élték meg a hazai zsidóságban, különösen azok, akik nem vallási alapon érezték zsidó önazonosságát.

„Ez akkor egy óriási dolog volt, és teljesen hihetetlen, hogy megtörténhetett. Hogy a 'zsidót' hangosan ki lehet mondani. Merthogy addig tabunak számított.” (60. nő, Sz.S. alap.)

„Mi a férjemmel nem vagyunk vallásosak. MAZSIKE tagok vagyunk. Ott voltunk az alapításnál is. Az alapító ülés a Várban volt. Mindenki eljött, aki élt és mozgott, akinek volt zsidó kötődése. Egy baráti társaság alakult ki. Egymás lakásán találkoztunk.” (Elmeséli, hogy a közösség holdudvarából ki csatlakozott a baráti körükhöz.) (73. nő, Sz.S. majd B.O. tag)

Azok, akik úgy gondolták, zsidó identitásuk építéséhez, kifejezéséhez a zsidó hagyományok megismerése és ápolása is hozzátartozik, akik a korábbi években vallási irányban is elkezdtek keresgélni, szombatfogadásokra jártak, a zsidóságuknak ezt a (vallási, valláshoz kötődő) dimenzióját is teljesebbé akarták tenni.

„A MAZSIKE alakuló ülésén azt mondták: ők zsidó kultúrával akarnak foglalkozni, vallással nem. Szerintem a kettő nem elválasztható.” (72. férfi, B.O. szimp.)

A rendszerváltozás

A rendszerváltozással kapcsolatban 1989-ben megoszlottak a vélemények: akik számára a régi rendszer elviselhetetlen vagy kellemetlen volt, egy új és jobb rendszert remélt, bizakodott. Mások bizonytalanok voltak a változás kimenetelét illetően, aggódtak a felszínre kerülő antiszemita indulatok, szélsőjobboldali csoportosulások miatt.

„Nem volt ellenérzésünk, örültünk, hogy egy új, egy esetleg jobb rendszer jön.” (73. nő, B.O.)

„Nem lehetett tudni, hogy ebből mi lesz, hogy mekkora felfordulás lesz. Ma már másképp gondolunk vissza, de akkor nem tudtuk...” (48. férfi, B.O.)

⁷⁵ Alija: kivándorlás Izraelbe a diaszpórából. (Eredeti jelentése: felmenetel.)

A rendszerváltozás következményeként ki szokták emelni a megélénkülő zsidó életet, a sokféle kulturális programot, különféle zsidó szervezetek megjelenését, újjáéledését. Fontos jellemzőjének tartják a szabadságot, amely számukra a választás és öndefiníció szabadságát is biztosítja, de nagyobb teret enged az antiszemita megnyilvánulásoknak is.

„Most, hogy demokrácia van, sok mindent meg lehet csinálni, amit a kommunista diktatúrában nem. Előfordulnak zsidóellenes atrocitások is. De amíg az Európai Unióhoz akarunk tartozni, addig a törvény ezt büntetni fogja, remélem. Persze a verbális agresszió is fáj, meg veszélyes, de az ellen hatalmi eszközökkel nem sokat lehet tenni. Azt a mindennapokban kell elviselni.” (56. nő, Sz.S.)

Egy Izrael függetlenségének napja alkalmából rendezett összejöveten meséltek a résztvevők arról, milyen örömmel tölti el őket, hogy ma már nyíltan lehet beszélni Izraelről, és közösen megemlékezhetnek a megalakulásáról.

„A '80-as években nem lehetett nyíltan kimenni Izraelbe, Bécsen keresztül repültünk. Azt ajánlották, hogy napszemüveget, nagy szalmakalapot vegyünk fel, mert a bécsi reptéren is figyelték az embereket. Mindenkinél azt mondtuk, hogy Ausztriában töltöttük a szabadságunkat. Kint azt láttuk, mennyire büszkén, egyenes derékkal vállalják a zsidóságot az emberek. Ez nagy inspirációt adott, hogy itthon megpróbáljunk felépíteni egy ilyen zsidó önképet, szilárd öntudatot.”

A fiatal generációk történetei

A rendszerváltozás előtti években, s még inkább az 1990 után született fiataloknak nem közvetlenül az itt tárgyalt történelmi tapasztalatokból kifolyólag fordul figyelmük a zsidó kultúra és hagyomány felé. Közvetett módon hat a cselekvésükre: a család története, a zsidó kultúraátadásban bekövetkező diszkontinuitás folytán, illetve a család által átörökölt minták, identitásstratégiákból kifolyólag, amelyeket a gyermekek vagy követendőnek tartanak (szüleiket követve csatlakoznak a progresszív közösségekhez), vagy meg akarják változtatni, pozitív identitásmintákat keresnek maguknak. A gyökerek keresése, a zsidósággal való pozitív élmény inspirálta közeledés a zsidó kultúra felé, vagy éppen negatív (pl. antiszemita) tapasztalatok nyomán egy biztonságos közeg, és a stigmatizált identitás újraértelmezésének, pozitív, élményszerű tartalmakkal való megtöltésének lehetősége vonzza őket.

„Gyerekkorom óta tudom, hogy zsidó vagyok, de ez akkor még közömbös volt. A hagyomány egy találkozás hatására kezdett el érdekelni, és az ünnepek hatására. Nem a vallási előírások szerint

élem az életem, de érdekel. A Bét Orimmel édesanyám révén kerültem kapcsolatba. Megtetszett a társaság, a beszélgetések, a jó hangulat, a hagyomány megismerése.” (22. férfi, B.O. érd.)

„Zsidó származású vagyok. Néhány generáció kimaradt a vallásgyakorlat terén. Otthon karácsonyt tartottunk. (...) Voltam egy évet Amerikában, tanultam és dolgoztam. Az egyetemen tartottak zsidó istentiszteletet zsinagógában. Nem volt progresszív, hanem arra törekedett, hogy mindenkinek jó legyen, ebből a szempontból volt liberális. Megtetszett. Ott tanultam meg a liturgiát, az énekeket. Amikor hazatértem, úgy éreztem, szükségem van erre. Tavasszal eljöttem a Bét Orimba, és rendszeresen fogok járni, az biztos.” [– Hogy találtál rá a Bét Orimra? –] „Érdeklődtem. Hallottam, hogy Amerikából van itt rabbi. Ezért jöttem el.” [– A szüleid mit szólnak hozzá? –] „A szüleim támogatnak a döntésemben, nem bántják. Úgy nőtem fel, hogy figyeltek, de rám bízta, mit csinálok.” (24. nő, 2009-ben, azóta B.O. tag)

A zsidósággal való első találkozás

A személyes történetekhez tartozik a zsidósággal való első találkozás is.

Az a körülmény, ahogy az egyének saját zsidóságukról, zsidó gyökereikről tudomást szereztek, nagymértékben meghatározta későbbi viszonyukat a zsidósághoz és saját zsidó önazonosságukhoz. Ugyanakkor, a tapasztalatok és saját kutatási eredményeim alapján, nem determinálta végérvényesen identitásstratégiájukat. Azok, akik a családjuktól (viszonylag) természetes módon tudták meg, hogy zsidók, dönthettek (vagy érezhettek) úgy, hogy közeledni fognak a zsidósághoz, erős zsidó identitást alakítanak ki maguknak, mint ahogy úgy is, hogy a társadalom (valós vagy feltételezett) viszonyulása miatt elfordulnak tőle, illetőleg szituatív, rejtőzködő zsidó identitásstratégiát alakítanak ki. Hasonlóképpen, azok, akik véletlenül, furcsa érzések közepette, vagy egy traumatikus élmény folytán értesültek róla, szintén elindulhattak a zsidóság megismerésének, és egy pozitív identitás felépítésének útján, illetve megélhették tehernek, eltitkolandó jellemzőnek, stigmának. (vö. Erős et al. 1985; Kovács 1992) Jelentősége miatt külön fejezetet szentelek a témának a *Függelékben*. (F.3.)

A progresszív közösségek alapítói és a hozzájuk csatlakozók ezekkel a személyes élményekkel, egyéni, családi, mikro- és makrotársadalmi történetekkel érkeztek a közösségekbe. Ezek nyújtanak segítséget korábbi és jelenlegi intencióik és identitásstratégiáik megértéséhez. Ott húzódnak egyéni és kollektív céljaik háttérben, közösségalapítási, illetve csatlakozási kedvük mögött. A következő fejezetekben megismerhetjük az (ugyancsak folyamatosan változó) egyéni és kollektív igények nyomán formálódó közösségek életét, intézményi fejlődését, tevékenységét.

VIII. PROGRESSZÍV JUDAIZMUS MAGYARORSZÁGON

VIII.1. Bevezetés

Az asszimilációs folyamatok, majd a holokauszt okozta veszteségek és traumák, a pártállami rendszer által felkínált újfajta identitásopció, a szocialista és szekuláris út, a rendszer vallásellenessége, az Európa több részén növekvő szekularizáció mind-mind hozzájárult a zsidó kultúra kontinuitásának megtöréséhez, a zsidó hagyomány családban való átörökítésének megszakadásához. Sok családban a zsidóság „nem volt téma”. Kevés gyermek tudta meg természetes módon azt, hogy zsidó. (vö. Erős et al. 1985; Kovács 1999 és 2002; Kovács M. et al. 1992; Szász 2002)

Az 1970-es évektől kezdve a zsidóság iránt érdeklődő fiatalok keresték annak lehetőségeit, hogy a zsidó kultúráról tanuljanak, beszélgessenek.

A rendszerváltozás a magyar zsidóság életében is változást hozott. Zsidó szervezetek éledtek újjá és alakultak. 1989 után már három igen eltérő szellemiségű zsidó iskola fogadta a zsidóság iránt érdeklődő családok gyermekeit: a Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola, a Wesselényi utcai Mszoret Avot Amerikai Alapítványi Iskola, és a régóta működő Anna Frank, a későbbi Scheiber Sándor Gimnázium és Általános Iskola. (ld. Zsigmond 1999)

A rendszerváltozás után létesült vagy újraéledő vallási szervezetek oktatási programokat és ismeretterjesztő, sajátélményt adó tevékenységeket – tanulóköröket, tanfolyamokat, zsinagógai tanulási programokat, szervezett tanulóhétvégét, családi hétvégét, hagyományőrző gyerektábort, rendszeres gyermekfoglalkozásokat, szabadegyetemet – indítottak el felnőttek és gyermekek számára is, amelyek a hiányos ismeretek és gyermekkori élmények pótlását, illetve felelevenítését, gazdagítását célozzák. Ezek közösségi programként, tanfolyamként működnek, vagy oktatási egyesületek, alapítványok létrehozása által kapnak jogi, funkcionális, adminisztratív keretet. Napjainkban a választási lehetőségek széles spektruma áll nyitva az érdeklődők előtt. Ezek közé tartoznak a progresszív zsidó opciók.

VIII.2. A Szim Salom Közösség története és tevékenysége

A fejezet első részében a Szim Salom Közösség megalakulásának történetéről lesz szó, belső építkezésük folyamatáról, valamint a hazai zsidó vallási mezőbe való integrációjuk dilemmáiról, lépéseiről. A második rész tevékenységük és programjaik részletes bemutatásával folytatódik. A harmadik részben görcső alá veszem, kiket és miként szólít meg a közösség.

VIII.2.1. A Szim Salom Közösség története

♦ 1970–1986: a zsidó kultúra iránti érdeklődés, a kulturális tanulás időszaka

A Szim Salom későbbi alapítói a József körúti Rabbiképző Intézet péntek esti kidusaira⁷⁶ (szombatfogadó szertartásaira) jártak el, majd Raj Tamás rabbi körül kialakult egy tanulókör, ahol zsidó kultúráról, vallásról, filozófiáról tanultak a Raj család lakásán. Az 1970-es, 1980-as időszak tehát a zsidó kultúra iránti érdeklődés felélénkülésének, a kulturális tanulás időszakának kezdete volt. (vö. Függelék: F.2.)

♦ 1986–1992: a progresszív judaizmus megismerése, baráti körben

Az Országos Rabbiképző Intézetben találkoztak egy Londonban élő, progresszív zsidó házaspárral, akiknek személyisége, életvitele rendkívül szimpatikus lett számukra. A házaspár segített abban, hogy útmutatást és gyakorlati segítséget kapjanak a zsidó kultúra progresszív szemléletű gyakorlásához. Londoni progresszív zsidó fiatalok tartottak nekik előadásokat és rítusokat Budapesten, majd Londonban.

„1986-ban Kelemen Kata húga találkozott a József körúti Szemináriumban egy idősebb, szimpatikus, londoni reform zsidó házaspárral, Valery és Ernest Bellóval, akik azóta a Szim Salom tiszteletbeli elnökeivé is váltak, s bizonyos szempontból a szülőanyjává és apjává. Észrevették, hogy van itt egy olyan zsidó társaság, akiket nagyon érdekel a zsidóságuk, de ennek megismeréséhez itt, Budapesten, nem kapnak elég útmutatást.” Megszervezték, hogy londoni reform zsidó fiatalok jöjjenek hozzájuk Peszách szédert⁷⁷ tartani. *„Körülültük az ünnepi asztalt, magyar és angol zsidók, és egyszerre éltük át a Széder este családiasságát és az ünnep*

⁷⁶ A kidus („megszentelés”) a szombat és az ünnepek megszentelése borral és kaláccsal.

⁷⁷ Peszách az Egyiptomból való, csodákkal övezett kivonulás ünnepe. A Széder az erre emlékező ünnepi vacsora, amelynek meghatározott szertartásrendje van. (A ‘széder’ szó jelentése rend, szertartásrend.)

*egyetemességét. Ez az első Széder sokunk számára felidézte az elveszett „nagy család” hangulatát.” Ez az élmény elkísérte őket közösségük megalapításáig.
„A londoni fiatalok tanítottak is, helyesek is voltak, kedvesek is.”*

Visszaemlékezéseikben elmondták, hogy az évek során egyre inkább szükségletükké vált az ünnepek rendszeres megtartása, a közös együttlétek öröme, meghittsége. A zsidó hagyomány közös felfedezése, a tórai szövegek értelmezése kezdetektől vonzotta őket, ezért elkezdték működtetni a személyes hangvételű, de tudományos igényű Tóra-kört. 1989 és 1994 között az informális közösség tagjainak a lakásán tartották összejöveteleiket, a jelentős zsidó ünnepeket pedig a Lauder Javne Közösségi Iskolában. Időről időre ellátogattak hozzájuk londoni progresszív rabbik.

Kelemen Katalin elkezdett rabbinikus feladatokat vállalni: vezette a kurzusokat, az istentiszteletre való felkészülést, a Tóra-kört, a gyermekprogramokat. Egyre nagyobb igény lett a társaságban arra, hogy ebbe az irányba menjenek tovább együtt. Szerettek volna egy saját magyar rabbist. Kelemen Katalin maga is nagy örömét lelte ebben a fajta tevékenységben, és ezzel párhuzamosan, fokozatosan megfogalmazódott, hogy ő ezt a pályát választja. Így mindenki örömeire rabbinikus tanulmányokba kezdett a londoni Leo Baeck College-ban.

♦ 1992: a Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség megalapítása

A kis baráti társaság 1992-ben informális közösségből hivatalosan bejegyzett, vallási tevékenységet is végző egyesületté alakult.

„Azzal [hogy megalakulunk] jobban merjük vállalni ennek az egész zsidóságnak az örömeit és a szimchát, a zsidó örömet, az ünnepeket, a Szédernek a katarzist, s nem csak a vákuumot, a tabukat és a bús világnak a sötét rémeit. Hogyha megalakulunk, nevet adunk magunknak, akkor így a világ felé és magunk felé is most már megnevezhetően létezünk.”

Az volt az eredeti elképzelésük, hogy „a szombatot – ők, akik világi zsidók voltak – szeretnék „sábáttá tenni”, vagyis megélni azt, milyen zsidó keretek között ünnepelni a szombatot.

Amikor nevet kerestek maguknak, számtalan ötlet született. Végül a későbbi rabbi lett az egyesület névadója. A „Szim Salom” jelentése: „Adj békét!” Ezzel kezdődik az Ámida⁷⁸ utolsó áldása.

„A 'Szim Salom' az egyik legősibb áldás a zsidó liturgiában. Úgy éreztem, hogy az 'Adj békét!' olyan sok mindenre vonatkozik: a belső békére ennyi sok zavartság után, illetve a külső békére, mert nagyon vágytunk arra, hogy itt Magyarországon ez a közösség legyen elismert, békében éljünk a nem-zsidókkal, zsidókkal és magunkkal, a saját zsidóságunkkal” – mesélte Kelemen Katalin rabbinő.

Az alapítók (többségében a másodgeneráció felnőtt, gyermekes tagjai) kezdetektől látták és tudatosan felvállalták szerepüket a zsidó hagyományátadás folyamatában:

„Tudatosan kell megtanulnunk, hogy mindazt, amiben gyerekkorunkban nem részesültünk, most a gyerekeinknek, magunknak és a szüleink generációjának nyújtani tudjuk.”

A Szim Salom alapszabályában is rögzítették törekvéseiket:

„Az Egyesület közhasznú célja a zsidó hagyományok tanulása és ápolása, kulturális és karitatív tevékenység végzése (kulturális örökség megóvása, illetve szociális tevékenység, családsegítés, időskorúak gondozása). Alapvető célja, hogy nyilvános imádkozás számára zsinagógát teremtsen, továbbá, hogy elősegítse a kortárs judaizmus tanulmányozásában való részvételt, a gyermekek és felnőttek zsidó történelemre, kultúrára, teológiára, liturgiára oktatását, valamint tagjai számára lehetővé tegye az egyéni élet fordulópontjainak a zsidó rítus szerint történő átélését.”

A Szim Salom első évében egy segítő rabbi töltött három hónapot a közösséggel Fred Morgan személyében, aki segítette őket abban, hogy jövőbeli életüket, tevékenységüket liturgiai, szervezeti és teológiai szempontból is megalapozzák. Az alapítók ezért a mai napig hálásak neki: *„azt, hogy eljutottunk idáig, nagymértékben neki köszönhetjük”.*

♦ 1994–1998: az alapok letétele, közösségformálás

A Szim Salom az egyik alapító tagjuk lakásában alakult meg. A közösség ismerősökön keresztül bővült új tagokkal, érdeklődőkkel, külső helyszínt kezdtek el keresni. Egyik tagjuk közbenjárására a MAZSIKE helyiségében tarthatták

⁷⁸ Ámida: „állva mondandó ima”. A S’móne eszré b’ráchot (18 áldás) rövid elnevezése. Közösségi ima.

összejöveteleiket, ahol 1994-től 1998-ig maradtak. Több MAZSIKE tag ismerkedett meg ekkor a közösséggel, többen csatlakoztak is hozzá. A MAZSIKE hírlevelében minden hónapban lehozta a programjaikat 2000 márciusáig.

„Járt nekem a MAZSIKE Hírlevél. Abban olvastam a Szim Salom Közösségről. Jókat hallottam a Tóra-körről. Eljöttem, megnéztem. Nagyon megtetszett, azóta is eljárak rá. Szeretek együtt gondolkodni. Sok itt az értelmes ember.” (51. nő, 2000-ben, Sz.S. tag)

„MAZSIKE tag vagyok. Láttam a Szim Salom programját, és ismertem néhány tagját is a MAZSIKE-ből. Eljöttem. Úgy érzem, megtaláltam a közösségem.” (63. nő, Sz.S.)

1995-ben Fred Morgan közbenjárására tóratekerceset adományozott a Szim Salomnak a Weybridge-beli North West Surrey Zsinagóga. A díszes tekercshez Tóra-ékszereket az angol Bello és Rose házaspár adományozott nekik. Ez a közösség számára nagy dolog volt, ünnepi istentiszteleteiken már a díszesen „felöltöztetett” tóratekerceset használhatták (amely egyébiránt a II. világháború előtt egy magyarországi hászid közösség tulajdonában volt).

Kelemen Katalin 1998-ban fejezte be rabbinikus tanulmányait a Leo Baeck College-ban, ahol rabbivá is avatták.

♦ **1999–2006: immár saját helyiségben saját rabbival**

A Szim Salom 1999 januárjában költözött egy Fillér utcai, majd az év végén a Csalogány utcai lakásba. Mindkét lakást barátságosan rendezték be, közös erővel (felajánlásokkal, adományokkal, önkéntes munkával). Saját elképzelésük szerint szervezhették és ütemezhették programjaikat. Tanulási, hitéleti és közösségi alkalmakat szerveztek. Egy felfelé ívelő időszak kezdődött el a közösség életében.

1999. március 7-én tartották a rabbinő ünnepélyes beiktatását a BM Dunapalotában, neves külföldi vendégek részvételével. A közösségnek immár saját rabbija volt.

Régi barátai interjút készítettek vele (Pécsi 1999), elhívták beszélgetésekre. Az egyik legfontosabb a „Gyökerek – Az identitás keresése” című sorozat volt a Bálint Házban, ahol híres, érdekes közéleti személyiségek meséltek zsidóságukról, életük fontos mozzanatairól. Kelemen Katalin bemutatkozása, mind tartalmában, mind stílusában, érdeklődést, szimpátiát váltott ki a hallgatóság részéről.

„A pozitív zsidó identitás nem a gyerekkoromból jön. Ekörül odahaza vákuum volt, s így kialakulása későbből datálódik. Ebben sokat segített az első Széder 1980-ban, amely az első

igazán katartikus, hagyományos, zsidó élményem volt. Úgy éreztem, hogy 'na, ez az; most megérkeztem'. Megtaláltam mindazt, amit kerestem az ünnepekben. Régóta vágytam már egy igazán autentikus ünnepre. Az április negyedikék, november hetedikék már semmit nem jelentettek nekem, kiüresedtek. Szerettem volna valami olyan ünnepet, ami nemcsak személyes, mint a születésnap, vagy felemás, mint nálunk a karácsony. – Tudniillik mi megtartottuk gyerekkorunkban a karácsonyt, és a fa tetején egy vörös csillag volt. – Szerettem volna már valami egyértelműt és tisztát, sőt, zsidó identitású ünnepeket. A Széderrel kapcsolatban úgy éreztem, hogy ez az én népem történelméről szól, egy több ezer éves hagyományról, ez egy felszabadulás- és megszabadulás-ünnep, s ugyanakkor egy elég személyes ünnep is. (...) Úgy éreztem, megtaláltam, amit kerestem, amire vágytam. A zsidósághoz az utam a reform zsidóságon át vezetett” – mesélte el.

Életének momentumai, az előző politikai rendszerbéli személyes történetei, érzései, majd a zsidó hagyomány iránti érdeklődésének felélénkülése többeket saját életükre, érzéseikre emlékeztetett, a reform szellemiség is vonzó volt számukra, így közülük a szíves invitálásnak engedve többen el is látogattak a közösséghez.

„1999. októberben hallottam először a Szim Salomról a Bálint Házban, a Kelemen Katalinnal folytatott beszélgetés során.” Másfél hét múlva már megjelent a Tóra-körön. „Azóta nagyon jól érzem itt magam, Amikor csak tudok, jövök. Zsidósággal már jó pár éve foglalkozom. Úgy érzem, a Szim Salom éppen megfelel nekem.” (63. nő, 2006-ben, Sz.S. tag)

„A feleségem ateista, vagy annak mondható. Amikor beszámoltam neki a Bálint Házban hallottakról, a feleségem úgy nyilatkozott, hogy 'igen, ez valami olyan, amihez érdemes lenne csatlakozni, ahol akár még vallásos is tudna lenni'.” (45. férfi, 1999-ben, Sz.S. érd.)

Mások a helyszínen fejezték ki pozitív érzéseiket, viszonyulásukat.

„Szeretettel gratulálok. Nagyon örülök, hogy itt lehettem. Egy csodálatos útba nyerhettem bepillantást – a vörös csillagos karácsonyfától a Szim Salom megteremtéséig. Végigkísérte az útját egy harmónia, de azt hiszem, mindannyian érezzük, hogy rengeteg harc is húzódott mögötte. Ön egy bátor ember” – mondta egy 71 éves asszony Kelemen Katalinnak.

„Néhányan komoly problémát feszegettek a reform zsidókkal kapcsolatban. Na most, kérem, elvárjuk, hogy legalább a zsidóságon belül legyen tolerancia – az ortodoxok, a neológok és a reformisták között. Mert egy család vagyunk” – szögezte le egy 60 év körüli férfi.

♦ 1998–1999: dilemma: egyházzá alakulás vagy MAZSIHISZ-tagság?

Már 1998-ban felvetődött a kérdés, hogy a saját vallási vezetővel rendelkező közösség önálló egyházzá alakuljon-e, vagy inkább kérje tagfelvételét a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségébe (MAZSIHISZ).

A Szim Salom több mint 10 évig szembesült és küzdött jogi és politikai elismerése hiányával, egyéni és intézményi ellenszenvvel, elutasítással, a zsidóságban folyó és a zsidóságról szóló diskurzusból való kizártsággal. Megoldást kellett találniuk az ebből adódó problémáikra. Mint mondták: anyagi helyzetük bizonytalan, zsinagógájuk nincs, saját rítusaik szerint való temetkezésük jogi helyzete és a rituális fürdő használatának kérdése nem megoldott.

1998-ban a közösség felvételi kérelmet nyújtott be a MAZSIHISZ-hez, minthogy a kormányzattal való kommunikációt és az állami pénzek elosztását ez a neológ szervezet végzi. Ebben kinyilvánították, hogy a Szim Salom *„természerszerűleg a magyar zsidó hitközségek sorába tartozik”*, s mint ilyen, igényli, hogy a közösséget *„a MAZSIHISZ autonóm tagozatként fogadja tagjává”*. Kérelmüket azonban elutasították azzal az indokkal, hogy gyakorlatuk ellentétes a MAZSIHISZ alapszabályában foglaltakkal, miszerint az *„a Sulchán Áruch talaján áll”*. Az elutasítás indoka norma- és értékalapú volt. Ám háttérben finánciális, intézményi okok, a szerep-egalitárius szellemiséggel és a női rabbival szembeni, felháborodással teli ellenérzések álltak, valamint a híveik elvesztésétől való félelem, akik esetleg egy liberálisabb közösséghez csatlakoznának.⁷⁹ Sokan aggódtak a zsidóság, a zsidó tradíció „eltűnése”, a környező társadalomban való feloldódás, illetve a túlzott liberalizmus miatt.

Mivel nemzetközi nyomásra sem vált kedvezőbbé a fogadtatásuk, ismét felvetődött a közösség egyes tagjaiban az önálló egyházzá alakulás gondolata. A WUPJ londoni és amerikai képviselői nem támogatták, hogy a közösség önálló státuszú egyházzá alakuljon. Többek között azért sem, mert ez a zsidó egység megbontásaként lett volna értelmezhető. Hangsúlyozták, hogy a WUPJ fél évszázados hagyománya szerint a tagzsinagógák liberális beállítottságuknak megfelelően párbeszédre törekednek más irányzatok képviselőivel, illetve integrálódni próbálnak a föderatív szervezetekbe. Ez legnagyobb mértékben az Egyesült Államokban sikerült.

A közösség újragondolta stratégiáját. A közgyűlésen felvetődött a kérdés, hogy egy külön egyház alapításával *„nem égetik-e föl maguk mögött azt a hidat, mely [egyszer talán] a MAZSIHISZ-hez köthetné őket”*. A WUPJ képviselői biztosították őket arról, hogy támogatni fogják a közösséget a tagfelvételen.

⁷⁹ Gitelman (1999: 8) ebben az időben írta le, hogy a többféle zsidó identitástípus létezése feszültséget teremt a zsidók, illetve a különféle identitások képviselői között a nézetkülönbségek és az anyagi érdekek által teremtett konfliktus és versenyhelyzet okán. A feszültséget e mellett a „posztkommunista” régió sajátosságaival, a pluralizmus hagyományának és a másság tolerálásának hiányával magyarázta.

♦ **1998–2000: nemzetközi nyomás a Szim Salom helyzetének rendezése érdekében**⁸⁰

Az elutasítás okán 1998. novemberben magas rangú amerikai reform rabbikból álló delegáció érkezett Budapestre, hogy látogatásukkal előmozdítsák a progresszív irányzat népszerűsítését, valamint legitimitásának elismerését. Ám az eredmény elmaradt. A Szim Salom kérelmére 1999-ben a MAZSIHISZ nemleges választ adott:

„A magyarországi rabbikar és az autonóm ortodox hitközség mindenfajta csatlakozást az Önök által felvetett témában határozottan ellenez, illetve elutasít”. Ugyanakkor ígéretet tettek arra, hogy az ügy 2000. elején a MAZSIHISZ és a Budapesti Zsidó Hitközség legmagasabb fóruma (vagyis a közgyűlés) elé kerül.

A WUPJ nevében Alan Magnus küldött hivatalos választ az elutasításra. A levél egyfelől elfogadhatatlannak és a progresszív zsidókkal szembeni diszkriminációnak tartotta a MAZSIHISZ döntését, s amennyiben nem gondolják újra, további diplomáciai lépéseket helyezett kilátásba. A progresszív judaizmust létfontosságúnak ítélte „a magyar zsidók hitének visszaszerzésében és megtartásában”. A levélmellékletben sok háttér-információt küldött az irányzatról, a WUPJ történetéről, a régió rabbinikus bíróságának eljárás módjáról rabbiniqus kérdésekben.

A MAZSIHISZ ennek tudatában készült a közgyűlésre.

♦ **2000: a MAZSIHISZ világi zsidó szervezetként fogadja el a Szim Salomot**

A MAZSIHISZ 2000. I. félévi közgyűlésén hosszas vita előzte meg a Szim Salommal kapcsolatos döntést.⁸¹

A külföldi progresszív szervezetek nyomására, valamint a MAZSIHISZ-en belüli viták nyomán – miszerint a MAZSIHISZ-nek, mint a magyar zsidóság képviselőjének *„diszkriminálni nem szabad”*, ugyanakkor az alapszabályában foglaltaktól eltérő gyakorlatot folytató szervezetet sem fogadhat soraiba – a progresszív közösséget zsidó vallási szervezetként nem, de zsidó civil szervezetként nyilvántartásba vette. A vezetőség biztosította a Szim Salomot jó szándékáról és együttműködéséről. Erről 2000 februárjában nyilatkozatot adtak ki, amelyet a WUPJ-nak is eljuttattak.

⁸⁰ Az 1998–2000 közötti hivatalos levelezések és állásfoglalások szövegeit teljes terjedelmükben, illetve tartalmuk leírásával és lényeges részeit idézésével publikáltam: Szász 2002 (pp. 66–67, 91–95)

⁸¹ A közgyűlésről részletes beszámolót közölt az *Új Élet* (a MAZSIHISZ lapjának) 2000. május 1-i, valamint a *Szombat* zsidó politikai és kulturális folyóirat 2000. májusi száma.

„A Magyarországi Rabbikar egyhangúlag kinyilvánítja, hogy a Szim Salom mozgalom azon tagjait, akik a zsidó vallási törvények szerint zsidók⁸², testvéreinek tekinti, velük minden, a zsidóságot érintő politikai és társadalmi kérdésben együttműködni óhajt. Kijelentjük azonban, hogy a Szim Salom mozgalom a tradicionális neológ hagyományoktól alapjaiban különbözik, ezért hitközségként nem ismerhetjük el, felvételét a MAZSIHISZ-be nem fogadhatjuk el.”

„Tisztelt Vezetőség, Kedves Hittestvéreink! E nyilatkozat értelmében a MAZSIHISZ Vezetősége a Szim Salom Egyesület felvételi kérelmét elutasítani kénytelen. Egyúttal értesítjük Önöket, hogy Egyesületüket társadalmi szerveződésként, a Magyarországi Zsidó Civil Szervezetek nyilvántartásába vettük. Biztosítani kívánjuk Önöket, hogy a MAZSIHISZ teljes jó szándékkal viseltetik munkájuk iránt, és mindenkor örömmel néz elébe a magyarországi zsidóság érdekében az Önökkel történő közreműködésnek” – írta a MAZSIHISZ elnöke és ügyvezetője.

♦ 2001–2005: ideológiai és hitéleti fejlődés, közösségépítés

A sorozatos elutasítások folytán a Szim Salom közösség saját kezébe vette problémáinak rendezését. Erős hangsúlyt fektettek gazdasági és kulturális menedzsmentjükre, a közösségépítésre és a külkapcsolatok erősítésére, partnerségek létesítésére. Két- és háromgenerációs családok csatlakoztak a közösséghez. A tagság ebben az időszakban közel megduplázódott.

A közösség vezetősége tudatosan törekedett a közösségépítésre, igyekezett felmérni a tagok és érdeklődők igényeit.

A Szim Salomra ekkortól kezdve mondható jellemzőnek az átgondolt, stratégiai (racionalizált) működés, a „professzionális” vezetés és szervezés – a tagok világi életükben elsajátított kompetenciája, szakmája közösségbeli kamatoztatása révén.

A '90-es évek végén összeállított hitelveiket jobban kidolgozták, és megfogalmazták a nézeteiket a zsidó életet érintő témákban (a szentírásról, a kószerságról, a nők szerepéről, a zsidó házasságról, a homoszexualitásról, a halálról és a gyászról). Ezeket közzétették kiadványaikban és a honlapjukon is.

♦ 2002: megalakul a Szimcház Ifjúsági Csoport

A Szim Salom életének fontos állomása volt, amikor a harmadik generáció tizen- és huszonéves fiataljai megalakították Szimcház Ifjúsági Csoportot. Közös múzeum- és színházlátogatásokat, mozi- és videofilm-nézéseket, meghívott vendégekkel folytatott

⁸² Édesanyjuk zsidó, vagy rabbinikus bíróság előtt betértek a zsidó vallásba. A zsidó tanítás szerint betértek és a született zsidók egyenlőnek számítanak (Isten, a törvény (a Tóra), és így az emberek előtt).

beszélgetéseket, s egyéb szabadidős tevékenységeket szerveztek. A fiatalok részéről egyre határozottabb igény mutatkozott a zsidó hagyomány megismerésére, ápolására, a vallásgyakorlatban való részvételre. Aktivitásuk a Szim Salom jövőjét is meghatározta, egyre nagyobb gondot fordítottak a hagyományőrzésre, és egyre népesebb, stabilabb kör vett részt az istentiszteleteken. 2003-ban csatlakoztak a Budapesten székelő európai zsidó diákszervezethez, a EuroJews-hoz. Körükből kerültek ki néhány évvel később a Szim Salom vezetőségi tagjai, programszervezői.

♦ **2004: bejegyzik a Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközséget**

Mivel a belső építkezés folytán hitéleti tevékenységük is egyre intenzívebbé vált, felvetődött, hogy hitközségi minőségben jegyeztetik be magukat. Az önálló egyházi státuszt ekkor már a progresszív világszervezet sem ellenezte. 2004. decemberben hivatalosan is bejegyezte a progresszív hitközséget a Fővárosi Bíróság.

2004-től tehát világi és vallási entitással rendelkeznek: egyesületként és hitközségként is szerepelnek. Így mindkét minőségükben tudnak pályázni, továbbá tagjaik és szimpatizánsaik adójuk 1%-át kétszeresen utalhatják át nekik (1%-ot az egyháznak, 1%-ot az egyesületnek). Hírlevelük megjelenésének költségeit azóta részben a MAZSIHISZ-nél megpályázott és elnyert pénzből fedezik.⁸³

A Szim Salomnak kezdetektől fontos fóruma a havonta megjelenő *Szim Salom Hírlevél*, amelyben a programajánlókon és az azokról való beszámolókon, személyes hangú reflexiókon túl helyet kapnak a közösséget érintő adminisztratív, ideológiai, teológiai kérdések, a vezetőség beszámolói. Olvashatóak a tagok egyes tórai részekkel, bibliai alakokkal, vallással, etikával kapcsolatos gondolatai. Figyelemmel kísérik a magyar sajtót és a zsidó lapokat, valamint a nemzetközi reform mozgalom híreit. Az igényes írások hasznos ismeretforrást jelentenek olvasóiknak.

♦ **2005: elindul a nyitás a progresszív közösség felé**

A zsidóságban kibontakozó sokféleség folytán, éppen eltérő felfogásuk és gyakorlatuk, mondhatni újszerűségük okán 2005 áprilisában a Marom Egyesület meghívta a reform rabbinót más zsidó vallási irányzatok képviselőivel egyetemben az Erzsébet téri Gödör Klubba a „*Sokszínűség a zsidó hagyományban*” címmel szervezett

⁸³ Első pillantásra ez meglepő. Ám ha tekintetbe vesszük, hogy a Szim Salomot vallási tevékenysége miatt, nem pedig mint zsidó egyesületet utasították el, már érthetőbb, miért kapnak támogatást.

kerekasztal-beszélgetésre.⁸⁴ Olyan témák megvitatásába kapcsolódtak be, mint a hagyományhoz való viszony, a nők szerepe és státusza (egyenjogúság a rituáléban és a közösségen belül), a vegyes házasság és az asszimiláció kérdése a zsidóság szempontjából, a zsidó identitás megőrzése. – A többi résztvevő explicit módon vagy ironikus formában, de kifejezte elhatárolódását a rabbinitól és a reform irányzattól. A rabbinit „másnak”, a zsidó egységen kívülnek, a reform irányzatot elfogadhatatlannak minősítették, és azzal, hogy a hagyományból ’egyre többet’ enged, már nem zsidónak, sőt, a zsidóság fennmaradására nézve veszélyesnek tartották.

A diskurzuselemzés nem része a disszertációnak, ezért az alábbiakban csupán néhány példát említek az elhatárolódásra és a vallásos zsidó identitáspolitikai aktusokra.⁸⁵

Radnóti Zoltán (neológia): *„Egy valamit, amit a barátaim kihagytak, ami nagyon érdekes, és mindenkire jellemző, hogy mi, akik itt ülünk, 10 éve ismerjük egymást egytől egyig. Hát együtt nőttünk föl, Slomó (...) Máté volt még akkor, a Tomival együtt voltunk a Rabbiképzőben, (...) a Gáborral Izraelben az egyetemen. Katát azt nem ismertem, más generáció, (a közönség nevet) tehát 10 évvel idősebb nálunk. (...) Mi, akik ezen a részen ülünk, és ez a szép benne, hogy hiába képviselünk annyiféle irányzatot, mégis egységben vagyunk...”*

Köves Slomó (status quo ante): *„Egyszer leültem az apukámmal sakkozni, (...) a szabályokat gyorsan elmondta (...). Nekem nem tetszett. Azt mondtam, apu, sokkal jobb lenne, ha a paraszttal hármat lehetne egyszerre lépni. Jó, rendben, legyen most a kedvedért. (...) Aztán valahogy úgy alakult a játék, hogy úgy tűnt, hogy a bátyával jobb lenne, ha sréhen is lehetne menni. Apu, kérlek, alkalmazkodjunk, menjünk sréhen egy kicsit. Jó, Máté, a kedvedért menjünk. (...) És mire a játék végére értünk, akkor apukám, aki minden héten sakkozik, azt mondtá, Máté, ez egy szép játék, de ez már nem sakk.”*

Balázs Gábor (modern ortodoxia): *„Ha nem tartom meg a szabályt, csak átélem a vallást, ez számomra értelmezhetetlen kijelentés.” „Mi az, ami elválaszt engem a reform mozgalomtól? Hadd idézzek a Szim Salomtól a honlapjáról. 'A 613 parancsolat egy része azonban egy adott történelmi korhoz kötődik, ezért elavult, értelmét veszítette'. Részemre, mint ortodoxiához tartozó zsidónak, ez egész egyszerűen elfogadhatatlan, tehát innentől kezdve én úgy érzem, (...) sokkal nagyobb a különbség közöttünk, mint ami egyesít bennünket.”*

⁸⁴ Kelemen Katalin a progresszív/reform, Balázs Gábor a modern ortodoxia, Köves Slomó (lubavicsi hászid rabbi, a 2004-ben alakult Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség főabbija) a „status quo ante”, Radnóti Zoltán rabbi a neológia, Lózszy Tamás az ortodoxia képviselőjében. A reform rabbinnal sok egyeztetés után sikerült egy asztalhoz leültetni őket. E tekintetben úttörő jelentőségű volt az esemény.

⁸⁵ A vita teljes szövegét Vincze (2006: 268–306) is közzölte: <http://doktori.btk.elte.hu/folk/vincze/diss.pdf>

Lózszy Tamás (ortodoxia): A reformok „nem tudják magukról, (...) hogy nem zsidóként élnek, (...) és ha már nem akarnak asszimilált zsidóként élni, akkor sem fogják tudni, hogy mit kell tartani”. „Németországban tulajdonképpen nincs zsidóság, onnan indult a reform. (...) Magyarországon mi tartotta meg a zsidóságot? Egyértelműen az ortodoxia.”

Mindazonáltal – az elhatárolódások és viták ellenére –, mégis fontos változás történt: a Szim Salom és a progresszív zsidók részesei lettek a zsidóságról folyó és zsidóságon belüli társadalmi diskurzusnak.

Egy szerencsés érdekegyezés okán további rendezvényekre is eljutottak, és elismertségre is szert tettek. Történt ugyanis, hogy 2005-ben 18 szervezet megalakította a MAZSIHISZ hegemoniáját megkérdőjelező *Zsidó Közösségi Fórumot* (ZSKF). Úgy érezték, a hazai zsidóság sokszínűségét a MAZSIHISZ nem tudja és nem is óhajtja képviselni, így hát új összefogásra van szükség. Közös szervezték meg a *Párbeszéd a zsidóságról* című konferenciát 2005. november 17–20. között a Magyar Tudományos Akadémián.⁸⁶ A ZSKF-ben a Szim Salom olyan szervezetekkel is partnerkapcsolatba került, amelyek korábban őrizkedtek a velük való érintkezéstől, minthogy ellenszenvvel viseltettek irántuk. (A helyzet elemzéséről ld. Szász 2007, 2009)

Ettől kezdve egyre több diskurzusban vettek részt. A Marom Egyesület az elkövetkező években több kerekasztal-beszélgetést szervezett, például a hagyományhoz való visszatérésről,⁸⁷ a homoszexualitás kérdéséről és kezeléséről a zsidó vallás és a különböző irányzatok felfogásában⁸⁸, a nők helyzetéről, a modern kor és a hagyomány viszonyáról, a hagyomány újragondolásának témájáról. E kerekasztalokon a Szim Salom fiatal tagjai vettek részt, a hozzájuk való nexus elfogadóbb és a kerekasztalok légköre kellemesebb volt, mint a legelső kerekasztalé, lévén a fiatalok korábbról jórészt már ismerték egymást. Egy 30 éves nő a Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesületéből (UJS), egy 22 éves hebraista fiatalember az egyetemről ismert többeket. Ráadásul ezeken az alkalmakon nem volt „politikai” tétje a vitának, éppen az eltérő felfogások megismerése végett invitálták őket.

⁸⁶ <http://www.zskf.org/index.php?page=A+Konferencia>

⁸⁷ „Visszatérés... de mihez? – 'Bál tsuva' kerekasztal-beszélgetés. Fiatalok, akik „reformok, ortodoxok, neológok vagy haszidok lettek” címmel. (2005. okt. 19., Sirály)

⁸⁸ „Ne hálj férfival, ahogy nővel szokás, utálatosság az” címmel kerekasztal a homoszexualitásról és a zsidó hagyományról. (2007. márc.1., Sirály)

A kerekasztal-beszélgetéseknek a zsidó sajtóban és online médiában visszhangja volt, a *Szombat* internetes portál hosszabb összefoglalókat közölt, a témák különböző megközelítésének ismertetésével. A nem zsidó média is hírt adott róluk (*MTI*, *NOL*), illetve hosszabb cikket közölt interjúrészletekkel (*HVG*).

A Szim Salom a kerekasztalokat követően honlapján is közzétette nézeteit, vagy részletesebben kidolgozta egy-egy témával kapcsolatos álláspontját és gyakorlatát.⁸⁹

♦ **2006: szakadás a közösségben, a saját helyiség elvesztése**

2006 tavaszán a Szim Salom közgyűlésén a már lappangó feszültségek nyílt konfliktusként pattantak ki. A közösség tagjainak egy része kollektíve kivált a Szim Salomból, és egy új közösséget alapított. A kiválás mindkét fél számára komoly lelki, a közösség számára pedig szervezeti, kohéziós megrázkódtatás volt.

Erre rakódott rá problémaként, hogy a Szim Salom közösségnek a Csalogány utcai lakásból 2006-ban el kellett jönnie a ház lakóinak kérésére, akiket „zavart a járkálás”. Ezt követően közel három évig a Bálint Ház adott otthont programjaiknak.

♦ **2006–2009: stabilizálódás és forrásgyűjtés saját zsinagógára**

A 2006-os törés után tagjai tudatos, kemény munkája révén sikerült a közösség anyagi helyzetét stabilizálni, az 1+1%-os felajánlások érdekében eredményes kampánytevékenységet kifejteniük, amelyben PR kompetenciával rendelkező tagjaik sokat segítettek. Többféle korosztály számára kezdtek programokat tervezni és beindítani.

A Szim Salom tagjai korábban is szerettek volna saját zsinagóga épületet, a kiköltözés után a zsinagógakeresés akuttá és sürgető céllá vált.

Találtak a régi zsidónegyedben egy romos zsinagógaépületet, és 2007-ben úgy nézett ki, hogy az állam és a városvédő szervezetek (pl. az Óvás!) is támogatják, hogy megkapják az épületet, amennyiben elegendő anyagi forrást találnak a felújítására. PR-

⁸⁹ A kerekasztal-beszélgetéseken megfigyelőként jelen voltam, így a diskurzusok mellett az interakciókat, a hanghordozást, a közösség hangulatát is volt alkalmam végigkövetni. Ezután összegyűjtöttem a róluk szóló mindenfajta sajtó- és média-megjelenést (híradást, összefoglalót, reflexiót). A kerekasztalok ismertetése, a diskurzusok, valamint a személyes- és médiareflexiók elemzése túlfeszíti e dolgozat kereteit, ezért e helyütt csak a sajtóbeli és a Szim Salomot érintő következményeit említhettem meg.

és kampánytevékenységben jártas tagjaik munkája, külföldi szervezetek megkeresése, egy amerikai székhelyű alapítvány (a Friends of Sim Shalom) létrehozása révén is csak a szükséges pénz töredékét sikerült megszerezniük.

2008-ban megalakították a Zsinagóga Bizottságot a közösség vezetői mellett önkéntes szakértők és segítők részvételével, illetve a Gazdasági Bizottságot, a közösség hosszabb távú anyagi helyzetének felügyelete, élénkítése érdekében. A zsinagógakereséssel párhuzamosan 2009-ben Rituális Bizottságot hoztak létre, amelynek önkéntes tagjai arra vállalkoztak, hogy az istentiszteletek, ünnepi alkalmak körüli rituális teendőket ellássák. Tevékenységüket hathetes intenzív elméleti felkészülés előzte meg, megalapozandó a gyakorlati megvalósításhoz szükséges rituális, liturgiai ismereteket.

Végül le kellett mondaniuk a zsinagógaépület megszerzéséről, és egy megvalósítható célt kellett kitűzniük. Egy alkalmas lakás felújítására sikerült anyagi forrásokat összegyűjteniük, amelynek felújítási munkálatait 2009-ben kezdték meg. 2010-ben költöztek be.

♦ 2008: megnyitja kapuit a Talmud Tóra első osztály

A közösségbe járó szülők növekvő igénye folytán 2008 novemberétől progresszív hittan programot indítottak el 6-8 éves gyerekek számára *Talmud Tóra kita alef / első osztály* címmel kéthetente hétvégi foglalkozásokkal. A rabbino a Talmud Tóra megnyitását „történelmi eseménynek” tartja a közösség jövője szempontjából.

„Történelmi esemény a Szim Salom életében, hogy 5769-ben megnyitja kapuit a Talmud Tóránk. Minden k'hilá k'dusá [gyülekezet] fennmaradásának záloga az, hogy mit tesz a gyermekekért. Kezdetnek egy kita alef osztályt indítunk, 6-8 éves gyermekek számára. Ez az iskola az első progresszív magyar Talmud Tóra lesz, melynek alapfilozófiája a hagyományos zsidó általános emberi morális értékekre nevelés. Célunk egy olyan spirituális-lelki fejlődés érzékeny, finom támogatása, amelynek kulcsszavai: a világ iránti bizalom, a szeretet és a kapcsolódás képessége, a pozitív énkép, az intellektuális kíváncsiság. Az első tanév gerince hagyományosan a betűvetés. Tananyagunk az alefbét komplex módszerrel való elsajátítását tartalmazza, valamint néhány áldás, bibliai történet és az ünnepek a gyerekek korának megfelelő szintű megismerését, megélését. Az élménycentrikus, a gyerekek kreativitására épülő órákon a verbalitás mellett fontos szerepet kap majd a mozgás, a zene, a vizualitás-kézművesség, a drámajátzás.” (Kelemen rabbi a Talmud Tóra programról, 2008-ban)

♦ **2008–2009: sokszínűség, diplomáciai lépések, partnerkapcsolatok kiépítése**

A hazai zsidóságban egyre nagyobb hangot kap az igény arra, hogy a magyar zsidóság sokszínűsége megfelelő képviselőt kapjon, s ezt ne egy hegemon helyzetben lévő, neológ vallási ernyőszervezet, a MAZSIHISZ gyakorolja. Az „ügy” már a napi sajtóban is hangot kapott, és így kikerült a szélesebb nyilvánosság elé.⁹⁰

A kérdés megvitatására a MAZSIHISZ 2008. november 16-ára összehívta a döntési jogkörrel nem rendelkező ún. Magyar Zsidó Kongresszust. A magyar zsidók online fórumain⁹¹ megfogalmazódott a kétség, vajon mennyiben tekinthető ez a kongresszus érdeminek, s mennyiben kívánja csupán a látszatot fenntartani.

A progresszív közösségek, a szétválásuk okozta feszültség dacára egy közös cél érdekében, 2008 novemberében összefogtak, és közös nyilatkozatot tettek közzé a maszorti szemléletű Marom Egyesülettel egyetemben arról, hogy nem kívánnak részt venni a kongresszuson, mivel érdekeiket nem érzik képviselve általa. Helyette közösen értekeznek majd arról, mit kellene tenniük az érdekképviselőikért.

A vallásközi párbeszéd jegyében a Szim Salom Közösség 2008-ban kapcsolódott a *Világvallások Együttműködési Fórumához*.⁹² A közös célok, együttműködési lehetőségek megbeszélése mellett minden évben megrendezik a *Világvallások Hete* elnevezésű rendezvényt egymás megismerésére.

A Szim Salom áttörésnek értékelte, hogy 2009. januárban a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány (MAZSÖK) újabb tagokkal bővült, és a Szim Salom is bekerült a kuratóriumába (lévén az szja 1%-os felajánlások alapján társadalmi támogatottsága közel akkora, amint az ortodox hitközségi ernyőszervezeté). A Magyar Állam a Szim Salom részéről egy 30-as éveiben járó nőt (a közösség egyik vezetőségi tagját) nevezte ki kurátornak, akit egyben a pályázati kiírásokat készítő és a pályázati döntéseket előkészítő bizottság tagjául is választottak.

♦ **2010 – ismét saját helyiség, új programok, aktív hitélet**

A közösség az adományokból, felajánlásokból összegyűlt pénzen felújított egy háromszobás lakást, és hosszú távú bérleti szerződést kötött. A helyiség 80-100 fő befogadására képes (70-80 ülőhelyet tudnak biztosítani). Új „zsinagógájuk” hivatalos

⁹⁰ Például: a Népszabadságban és a HVG-ben.

⁹¹ Például: szombat.com, judapest.org

⁹² A Világvallások Együttműködési Fórumáról: <http://www.vef.hu>

megnyitója 2010. februárban volt neves hazai és külföldi vendégek részvételével. Ekkor avatták fel bimájukat (tóraolvasó-emelvényüket), egyik vezetőségi tagjuk és családja adományát. Az eseményről a zsidó média mellett az MTI is tudósított.

Az, hogy ismét saját helyiségük van, nagyban segíti az istentiszteletek megtartását, nyugalomát, meghittségét, lehetővé teszi és inspirálja újabb programok beindítását.

A közösségben kezdetektől van bizonyos munkamegosztás, a kijelölt célok elérése, a sokasodó programok megvalósítása érdekében azonban szükség volt arra is, hogy az önkéntesek bevonását folyamatosan és hatékony módon valósítsák meg. A munkából a fiatalabb generáció tagjai is mindinkább kiveszik a részüket, ami az aktív korú generációkat még inkább inspirálja a bevonódásra.

A Talmud Tóra két évfolyam számára fut, az Ifjúsági Csoport új életre kelt. A közösségben egyre többen művelődnek ki liturgiai téren: héberül tanulnak, szövegtanulásra, istentiszteletekre járnak. Megalakult „*a Tóraolvasók köre*”.

VIII.2.2. A Szim Salom tevékenysége, programjai

A Szim Salom rendszeres programjai a szombatköszöntő szertartások és tanulási alkalmak, a heti-kétheti rendszerességű oktató programok, tanulókörök, alkalmi programjaik pedig a jeles napokhoz és ünnepekhez kötődő ünnepi rendezvények, és a kedvelt, de alkalmoszerű események, mint a családi hétvégék, közös kirándulások, eseti megmozdulások (jótékonyági akciók, béketüntetésen való részvétel). A jeles napok történetével, kapcsolódó szokásaival való ismerkedés, az ünnepek, és a rájuk való felkészülés számos lehetőséget kínál a tanulásra, és mindegyiknek részét képezi a progresszív szemlélet és gyakorlat megismerése is. (Szász 2002)

A *péntek esti programok* kidussal és közös vacsorával változatos formában és tartalommal szolgálják a tagok igényét (a tanulásra, az ismerkedésre, a spiritualításra, a közösségépítésre).⁹³ A progresszív közösségekben a péntek esti találkozók két fajtáját különböztetik meg. A *Kábalát Sábát* („szombat fogadása”, köszöntése) zsoltárénekléssel egybekötött istentisztelet. Az *Oneg Sábát* („szombati öröm”) alkalmakon (amerikai mintára) hagyományos szombati dalokat énekelnek, előadásokat hallgatnak, és tematikus

⁹³ Régebben csak otthon, családi körben mondtak kidust. Később a zsinagógában is megszentelték a szombatot, hogy a közösség szegényei és a vándorok is eleget tudjanak tenni a kidus kötelezettségének (Jólesz 1985: 78), manapság pedig azért, hogy a szekuláris környezetből érkezők is megismerhessék, közösségben ünnepelhessék.

beszélgetések is vannak. A tagok bemutatathatják a civil életben végzett munkájukat, művészeti, tudományos vagy egyéb tevékenységüket, külföldi utazásaik élményanyagát. Irodalmi, filozófiai, teológiai előadásokat tartanak kortárs külföldi vagy magyar szerzők írásairól. Családtörténeti sorozatuk nagyon kedvelt volt: tagjaik meséltek életükről, családjukról, a zsidósághoz fűződő viszonyukról, s arról, hogy kerültek a közösségbe.

„Mindig nagy megtiszteltetés számunkra, amikor ilyen személyesen és közelről beavatódunk a saját tagjaink életébe. Azt hiszem, hogy nekünk is és a gyermekeinknek is ez az egyik legérdekesebb és legtermészetesebb tanulási folyamat a zsidóságról.” (49. nő 2000-ben, Sz.S.)

Emlékszem, A. elhozta a jelmezeit, jelmeztervező volt, én meg csak ámultam, kicsoda foglalkozás. Mindenki bemutatkozott, ki kicsoda. Nem csak úgy ültünk le egymás mellé, hogy 'szia', hanem megismertük egymást. (78. nő, 2010-ben, egykori Sz.S. tag)

A Szim Salomban évekig használtak fénymásolt füzeteket péntek esténként. 1999 végén kezdtek el intenzíven foglalkozni saját reform *imakönyv* (szidur) elkészítésével, amely tükrözi a reform szemléletet, az egalitárius felfogást.⁹⁴

A *Tóra-kör* egy interaktív bibliai szövegelemzés, amely a Szim Salom talán legkedveltebb és a legáltalánosabb érdeklődésre számot tartó programja. 15-20 ember jön össze a különleges közös tanulásra. A résztvevők közül van, aki zsidó vallású, más a maga módján istenhívő, vagy ateista. A Tóra-kör 1992-ben indult. A dr. J. H. Hertz által szerkesztett, kétnyelvű, nyomtatott *Zsidó Bibliát* (Tórát) használják, illetve a Tóra könyv alakú (magyar és angol nyelvű) kiadásainak többféle változatát. A sokféle forrásnak megvan az az előnye, hogy különböző kommentárokat és fordításokat nézhetnek meg. Mondatról mondatra haladnak, minden részletét megvitatják irodalmi, teológiai, nyelvészeti, szociológiai, történelmi szempontból, illetve nagyon személyes módon, egyéni életük egy-egy pillanatát feltárva a többiek előtt. A szöveget különböző, egyre mélyülő szinteken elemzik. Kezdve a héber szavak lefordításától, értelmezésétől a szereplők etikai megítélésén át a filozófiai, teológiai magyarázatokig és személyes

⁹⁴ „Saját imakönyvünkben az imák héberül, magyarul (ami részben saját fordításuk) és transliterációval (latin betűs átírással) is szerepelnek. Az a célunk, hogy mindenki otthonosan érezze magát nálunk, és instrukciókat kapjon ahhoz is, hogyan kell megfogni egy imakönyvet – azért, hogy ne érezze azt, hogy én ebben benne is vagyok, meg kívül is vagyok, hogy hiába vagyok zsidó, de nem tudok az egészszel mit kezdeni. Úgyhogy elkészítettük ezt a kis imakönyvet, amelyet bárki tud kezelni és használni: az is, aki egész életében imádkozott, az is, akinek most van életében először imakönyv a kezében, s aki ily módon velünk tud rögtön imádkozni, még ha nem is tud héberül” – mesélte a rabbiasszony.

interpretációkig. A résztvevők számára a Tóra-köri közös szövegelemzések, az ezzel kapcsolatban kialakuló viták nemcsak szellemi pezsgést jelentenek, hanem kaput nyitnak a zsidó kultúra és saját zsidóságuk megismeréséhez is.

„Azt hiszem, azért élvezzük annyira a Tóra-köri beszélgetéseket, mert mi, akik szekuláris zsidónak mondtuk magunkat eleinte, amikor ez az egész elkezdődött, egyre inkább a saját mítoszunkat látjuk a Tórában. Igazán furcsa, ahogy az ember világi zsidóból vallásos zsidóvá válik” – mondta el egy olyan nő, aki a Szim Salommal fejlődve vált fokozatosan vallásossá.

Nagy kedvüket lelik szombati és ünnepi dalok tanulásában és éneklésében. 2002-től gitárkísérettel énekelnek, tagjuk lett ugyanis egy fiatal énekes, lant- és gitárművész, aki zsidó fesztiválokon is előad szefárd dallamokat.

A Szim Salomban egy évtizede volt még Hávdálá-klub, Minján-kör, „Bevezetés a judaizmusba” előadássorozat. Ezek megszűntek, illetve más formában folytatódtak.

A *Minján-kör* egy kis liturgiai kör volt, amelyet két harmincéves fiatal alapított 2000-ben, ahova barátsággal várták mindazokat, akikben hozzájuk hasonlóan élt a vágy a zsidó hitnek a mindennapokban történő megélésére, azonban ez irányú ismereteiket még hiányosnak tartották. A névválasztás kifejezte az alapítók céljait: ugyanis a minján tíz, közösen imádkozó, a zsidó vallási életben járatos felnőttből álló gyülekezetet jelent (a reform irányzatban a nőket is beleértve), s ők azt szerették volna, hogy a Szim Salom Közösségben is „kinevelődjének” olyan emberek, akikből istentiszteletekkor biztosítva lenne a minján. A Minján-kör néhány hónapot élt meg. Rövid élete ellenére két fontos ok miatt nem hagyhattam említés nélkül. Egyrészt kifejezte az igényt a hitélet területén való tanulásra, a közösségi mellett az otthoni szférában megvalósuló vallásgyakorlatra. Másrészt a liturgiaoktatás néhány évvel később szervezett formában is elindult a közösségben kezdő és haladó szinten, *Liturgia óra* címen a rabbinő vezetésével. 2010-re pedig kinevelődött egy liturgiában járatos kör, a Tóraolvasók köre.

A *Bevezetés a judaizmusba* előadássorozat egy zsidó vallás- és kultúratörténeti előadássorozatot takar, amely 1999-ben indult el a Szim Salomban. Az előadó Kelemen Katalin rabbi volt, általában 6-12 személy vett részt rajta, közöttük olyanok is, akik máskor nem jártak a Szim Salomba, de érdeklődtek a zsidóság, a judaizmus iránt, és máshol nem lett volna lehetőségük – felnőtt fejjel, munka mellett, kötöttségek nélkül, akár vallástalanul is – ezzel megismerkedni, erről tanulni. Az előadássorozat ütemezésénél ügyeltek arra, hogy a témák lehetőség szerint kötődjenek az aktuális ünnepekhez, hogy bárki megismerkedhessen azok történeti, vallási, rituális hátterével.

Az érdeklődők megismerték az egyes témák progresszív vonatkozásait, gyakran több reform elgondolást is, párhuzamba állítva az ortodoxia és a neológia felfogásával. 2000-ben felvetődött, hogy érdemes lenne külső (zsidó közösségi) helyszínen folytatni a sorozatot. 2003-ban a Bálint Házba került, aminek megvolt az az előnye, hogy jóval többen értesültek az előadássorozatról. Ennek folytán bővült azoknak a köre, akik a Szim Salommal és a progresszív irányzattal megismerkedhettek, növelve a potenciális tagok, a későbbi pártoló és tényleges tagok, szimpatizánsok számát.

1999-ben és 2000-ben *Bemutató, tanuló istentiszteletek és szertartások* is kapcsolódtak az előadássorozathoz. Ezek olyan alkalmak voltak, amikor az előadások keretében hallott, elméletben megismert dolgokat kipróbálhatták a gyakorlatban is. A rabbino és a rítusokban jártasabbak elmagyarázták a kevésbé járatosoknak az istentisztelet és az egyes rítusok felépítését, menetét és kellékeit (dramaturgiáját), teológiai és ideológiai hátterét. Elmondták, mi az ima, hogyan imádkoznak, és miért úgy. Utána kipróbálták a gyakorlatban is, meg-megállva, magyarázattal. A rabbino elmondta, hogy ő mélyen átérzi a tagok erre való igényét, annál is inkább, mert a közösség alakulásakor neki is még zárt, felfedezni való volt minden ima, nem tudott mit kezdeni velük, nem tudta, hogyan kerülhet közelebb hozzájuk. – A bemutató istentisztelet keretében tanultak a szombatfogadás liturgiájának felépítéséről, gondolatvilágáról és költészetéről, sok dallal és hazavihető „tankazettákkal”. Máskor megismerkedtek a kidus (a borszentelés) és az asztali áldás, a bencsolás (birkát hámázon, „étkezés utáni ima”) mikéntjével, utána a Hávdálá szertartás (a Szombat búcsúztatása, elválasztása a hétköznapiaktól) dramaturgiájával. Ilyenkor egymástól is sokat tanulhattak. Az istentiszteletre rendszeresen eljárók remélték, hogy ezután bátrabban jönnek majd mások is a közös imádkozásra.

2010-ben ismét tartottak két tanuló istentiszteletet a liturgia óra keretében, ahol az érdeklődő, de a liturgiában kevésbé járatosak számára alkalmat adtak a tanulásra, hogy ők is magabiztosabban vehessenek részt a szertartáson, és így egyben a liturgia menete gördülékenyebb, a szertartás harmonikusabb, fennköltebb legyen, mindenki számára megteremtve és növelve a spirituális (illetve emocionális, hangulati) átélést és élményt.

Az *istentiszteletek* a zsidó liturgia megismerésének, átélésének és gyakorlásának is teret adnak. Sokáig csak kéthetente szombat délelőtt tartottak sácharit (reggeli) istentiszteletet kidussal, részben az akkor még kisszámú érdeklődés, részben a tagok elfoglalt élete miatt. Az istentiszteletre járók egy idő után igényelték a péntek esti Kábálát Sábát istentiszteletet is, amelyet 2000. márciustól tartanak a párhuzamos

heteken. A tóratekercset korábban csak jeles alkalmakkor vették elő, az utóbbi néhány évben viszont a sácharit istentiszteletek alkalmával is felmutatják a díszes ruhába öltöztetett Tórát, és abból olvassák fel a hetiszakaszt.

„Mióta rabbinkat beiktattuk, járok istentiszteletre. Egy kisebb csoport jön itt össze rendszeresen. Nekünk szükségünk van erre is. Elmerülünk a héber szavak dallamában, megtanulunk egy rutint, amit bármikor elő tudunk venni, és ha elfárad a szemünk, odapillantunk a magyar fordításra.”
(30. nő, 2000-ben, Sz.S.)

A szombati istentiszteletek és Tóra-körök előtt héber nyelvtanulás folyt. 2004 után a „Bevezetés a judaizmusba” sorozat egy ideig szünetelt, majd más formában, a *liturgia órák* keretében folytatódott tovább „Bevezetés az imák világába”, illetve „A zsidó imakönyv: liturgia haladóknak” címmel. 2010-ben többek részéről jelentkezett igény a hébertanulásra. Tanfolyami jelleggel egy héber nyelvtanár nő oktatja kezdő és haladó szinten. A jövőre nézve tervezik még „Bibliai és imakönyv-héber nyelvtanfolyam” elindítását, és felvetették egyéb – klasszikus (bibliai), illetve modern (ivrit) – héber nyelvtanfolyamok megszervezését is az érdeklődéstől függően.

Az évek során az istentiszteletek meghittebbek, fennköltebbek lettek. A Szim Salom 2008-ban megválasztott elnöke, egy 30 esztendőes fiatalember, céljául tűzte ki, hogy megerősítse a szombat délelőtti istentiszteletek minijénjét (imádkozó közösségét), és korosztálya, a fiatal (18–35 éves) felnőttek számára vonzó közösségi programokat alakítsanak ki, akiknek egy része még diák éveit tölti, más a családalapítás kezdetén áll, illetve kisgyermekes, és életkorának, családi helyzetének, érdeklődésének megfelelő programokat, hitközségi tevékenységeket igényel. Mára kinevelődött egy olyan kör – a „báál koré – a Tóraolvasók” köre –, amelynek tagjai járatosak a liturgiában, a szertartás körüli teendőkben, és maguk is tudják vezetni a szertartásokat, kalauzolni a kevésbé járatosakat. A kör 12–15 főből áll, többen a fiatal felnőtt korosztály tagjai.

A haladó liturgia órák kiegészítéseként egyéb tanulási lehetőségeket kínálnak a rabbi vezetésével, elősegítve a közösség liturgiai fejlődését. A rabbinnő késztetést érzett arra, hogy egyszemélyes szövegmagyarázatok (drósék) helyett interaktív szövegtanulási üroseket tartson. 2010 őszétől hétköznap *Haszid mese-elemző siúron* vehetnek részt az érdeklődök „a Bráclávi Náhmán történetei” címmel. A péntek estéek „megújításaként” pedig egy rövid interaktív szövegtanuláson a másnapi istentisztelethez, az aktuális tórai szakaszhoz kapcsolódóan. A szombati istentiszteleten a hetiszakasz felolvasása után „továblépésként” a próféták könyvéből vesznek kiegészítő olvasmányt.

A Szim Salomban a hitélet és az azzal kapcsolatos tanulás a növekvő igények folytán egyre nagyobb teret kapott, egyre elmélyültebbé, komolyabbá vált.

Közösségi események

Az Oneg Sábátok mellett egyéb közösségi események is vannak a Szim Salomban. A *családi táborok* hitéleti, tanulási és közösségi eseményekre, a közösség összekovácsolására is alkalmat adnak. Mióta saját helyiségbe költöztek, ismét lehetővé vált sokféle program (például könyv- és filmklub, kézműves kör) beindítása. Alkalmi összejövetelek, játékonysági akciók, közös sütés-főzés, teázás megvalósítására is lehetőséget ad a konyhával felszerelt lakás.

2000 tavaszán, egy Jom HáSoá (holokauszt emléknapi) megemlékezés alkalmával jelentkezett igény arra, hogy rendszeres beszélgető csoport keretében foglalkozzanak a holokauszttal, feldolgozzák a traumákat, és felépítsenek, újrakonstruáljanak egy saját, harmonikus(abb) zsidó identitást. 2001-ben László Klára szociológus és Kapusi Gyula pszichológus, tanár, pszichodráma pszichoterapeuta, szupervízor vezetésével indult el az *Identitás csoport*.⁹⁵ A beszélgető csoporthoz elsősorban a holokauszt túlélők és a második generáció köréből csatlakoztak. A csoport külön entitás, a csoporthoz való tartozás átnyúlik egyéb csoporthatárokon: összejöveteleire továbbra is eljárnak azok, akik a Bét Orim Közösségnek lettek tagjai.

Gyermek- és ifjúsági programok

A Szim Salomban rendszeres *gyermekprogramok* is vannak. A kezdeti programok idővel átalakultak, korosztályonként és jellegüket tekintve differenciálódtak.

Egy évtizede a *Hávdálá-klub* keretében szülők és gyermekek közösen vettek részt gyermekprogramokon és uzsonnán havonta egy szombat délután. Közösen búcsúztatták a szombatot a hávdálá szertartás keretében – innen kapta a klubfoglalkozás a nevét. A gyerekprogramok szervezője úgy látta, gyakoribb összejövetelekre és szakképzett óvónőre, tanárnőre lenne szükség. 2002-ben már szakképzett vezetője lett a *gyerekfoglalkozásoknak*, aki az ünnepi eseményeken is foglalkozik a gyerekekkel.

Ugyanebben az évben alapították meg a *Szimház Ifjúsági Csoportot*, amelyben a fiatalok saját korosztályuknak szóló programokat szerveztek. Az elmúlt 3-4 évben nem

⁹⁵ Az *Identitás csoport* nem az első ilyen jellegű csoport. Virág Teréz 1990-ben a MAZSIKE keretében szervezte meg elsőként a holokauszt túlélők beszélgető csoportját, a KÚT csoportot.

hirdettek programot: többen külföldre mentek, dolgozni kezdtek. Egykori vezetője ma a Leo Baeck College rabbinövendéke.

A gyermekprogramok egykori résztvevői mára felcseperedtek, barátaikkal és az új érdeklődőkkel együtt újraélesztették az Ifjúsági csoportot. 2010 őszétől „*A Palacsinta, a Tóra és mi*” címmel a rabbinő vezet számukra foglalkozásokat.

A gyermekek egy részét zsidó óvodába, iskolába járatják szüleik, ahol a hét öt napján foglalkoznak velük, náluk kisebb igény van rendszeres gyermekprogramokra, mások szerettek volna ilyen foglalkozásokat. A kisiskolás korosztálynak 2008 novemberétől progresszív Talmud-Tóra oktatási programot indítottak el, amelyet a közösség rabbija tart egy tanítónő részvételével, sok játékkal, zenével, alkotótevékenységgel, kéthetente vasárnap délelőttönként. Párhuzamosan a *kistestvérek számára* is biztosítanak foglalkozásokat. 2010 őszétől már két évfolyamnak (az 5-6 és 7-8 éves osztálynak) tartanak progresszív Talmud-Tóra foglalkozásokat.

Külső tanulási programok

2005 óta a Szim Salom rabbija és az ifjú rabbinövendék számos *külső tanulási programon*, konferencián tart előadást és tart progresszív tanulást.

A rabbinő 2006-ban részt vett a Bálint Ház „*TanHáz – XXI. Századi Jesiva – Zsidó egyetem felnőtteknek*” című programjában, ahol heti váltásban modern ortodox, progresszív, ortodox és neológ szellemiségben folyt a tanulás. A sorozat 2008-tól átalakuló formában és tartalommal futott tovább „Szabad Zsidó Tanház” néven, ahol „*Vannak-e korlátok a reformzsidóságban?*” címmel beszélt a reform felfogásról.⁹⁶

A Szim Salom bekapcsolódott a Limmud napok (más néven KESET konferencia) szervezésébe, amelyen előadóként is részt vesznek.⁹⁷

A Szim Salom PR tevékenysége során újabb és újabb megmutatkozási és párbeszéd lehetőségeket keres. 2010 őszére már azt tervezték, hogy a zsidó ünnepekhez kapcsolódó programjaikat külső helyszínen, és a gazdag programokkal tulajdonképpen szabadtéri kulturális fesztivál formájában valósítják meg.

⁹⁶ Hazánkban a reform zsidó(ság) kifejezésnek nincs egységes írásmódja: egybe és külön is írják.

⁹⁷ A Limmud Magyarország Alapítvány célja, hogy elősegítse önfenntartó, pluralista zsidó közösség építését, elsősorban a tanulás élményén keresztül, olyan alkalmak (konferenciák, klubnapok) szervezésével, amelyek lehetővé teszik a zsidó kultúrával való ismerkedést, a zsidósághoz való közeledést.

VIII.3. A Bét Orim Közösség története és tevékenysége

A fejezet a Bét Orim megalakulásának körülményeivel, tevékenységük és arculatuk kialakításával, valamint az érdeklődők megszólításának mikéntjével foglalkozik.

VIII.3.1. A Bét Orim Közösség története

♦ *Előzmények: kollektív kiválás a Szim Salomból*

2006 júniusában a tagság egy része kivált a Szim Salomból. A kollektív kiválás, és a progresszív közösség szakadása nem volt feszültségmentes folyamat. Belső, szervezeti konfliktusok (interperszonális nézeteltérések, eltérő elképzelések) miatt került rá sor, ugyanakkor az egyének számára belső konfliktussal járt a korábban közösségnek tartott társadalmi csoportból való kilépés, a régi barátságok esetleges eróziójának elgondolása, az új közösség jövőjének bizonytalansága. Mindenki őrzött szép emlékeket a közösségről, sokat tevékenykedtek benne.

Az előkészítő és alakuló üléseken komoly bizonytalanságok fejeződtek ki, sokan adtak hangot kétségeiknek: valóban jó lépés-e a kiválás, megmaradnak-e a barátságok, meg tudják-e teremteni a közösség egzisztenciális, infrastrukturális hátterét, lesz-e majd saját reform felfogású rabbijuk. Végül arra jutottak, hogy a jövő ugyan bizonytalan, a múlt (a Szim Salom és az ott töltött időszak) fontos része az életüknek, de már nem megfelelő, nem tartható a számukra, ezért a jelenben az új közösség alapítása felé vezet az útjuk.

Akik maradtak a Szim Salomban, jó szívvel tették. Azok, akik bizonytalankodtak, mindkét közösséggel kapcsolatban maradtak (hol tagként, hol érdeklődőként).

Mindkét fél diszkrét volt, egyikük sem nyilatkozott a konfliktusról nyilvánosan: egyfelől a régi érzésekre és kapcsolatokra, másfelől a hazai progresszív mozgalom védelmére való tekintettel.

♦ *2006 – megalakul a Bét Orim Egyesület, első programjaik elindulnak*

12 személy vált ki a Szim Salomból, közülük 9 fő korábban vezetőségi tag, illetve aktív (programszervező, közreműködő) volt. Felvették a kapcsolatot olyanokkal is, akik korábban szintén aktívak voltak a közösségben, utána pedig vagy távoztak, vagy passzívak lettek. A Bét Orim Közösséget 21 fő alapította meg, és további szimpatizánsok jelezték érdeklődésüket.

2006 júniusában-júliusában intenzív közös együttgondolkodás és tevőleges munka eredményeként elkészítették alapító irataikat, lefektették hitelveiket.

Az alapítók szerettek volna kifejező, de egyszerű, könnyen érthető és leírható nevet. Felvetődött a „fények háza” elnevezés is, amely többféle jelentéstartalmat hordoz: utal a *szombati gyertyák fényére, az emlékezés gyertyáira, a sokféle gondolatra* mint fényekre, vagyis arra, hogy az alapítandó közösség házában sokféle gondolat fér el. Valamint arra, hogy a közösség *„a világosság, a jóság, a haladás otthona kíván lenni”* – amint ezt az alapítók bemutatkozásukban elmondják, leírják. Raj Tamás főrabbit kérdezték meg, hogyan lehetne a szóösszetételt héberül helyesen, és a magyar fül számára sem idegenül csengően leírni. Ennyiben a közösség egyik névadójaként is számon tartja.

Raj Tamásnak a Bét Orim életében tevőlegesen is nagy szerepe volt. 2006-ban könyvesboltja adott helyszínt alakuló üléseiknek, ahol személyesen nem volt jelen, később sem lett tagja a közösségnek, viszont szívesen vállalta, hogy tanítja őket.

A Bét Orim Progresszív Zsidó Egyesületet 2006 szeptemberében jegyezte be a bíróság. Megalakulásukról már a *Bét Orim Hírlevél*ben számoltak be. A hírlevél azóta is a közösség havonta megjelenő orgánuma, amelyben tanulságos írásokat, hasznos információkat olvashatnak az érdeklődők a programokról, előadásokról, a közösség életéről, a nemzetközi mozgalomban történt eseményekről.

Első nagyünnepüket szeptemberben Raj Tamás, az iskola rabbija jóvoltából a Lauder Javne Zsidó Iskola zsinagógájában tartották (ahol kezdetben a Szim Salom is). Agora Akadémia néven progresszív szabadegyetemet indítottak el. Első előadásán Fenyő István irodalomtörténész Einhorn Ignárról és a magyar reformkorról beszélt.

Hazánkban már a XIX. század közepén voltak rövidéletű reformkezdeményezések, élén Einhorn Ignáccal. Ez 2006-ig történelmi érdekesség volt csupán, mígnem a Bét Orim deklarálta honlapján és médiaanyagokban (pl. a *sofar.hu Füles-videóján*), hogy *„szervezetünket az 1848-ban alapított és 1852-ben feloszlott Pesti Középponti Reform Zsidó Egylet újraalapításának tekintjük”*.

Fenyő előadása során Einhorn Ignác élete és munkássága részleteit megismerve született meg az elhatározás, hogy az általa vezetett egylet folytatóinak, újraalapítóinak tekintik magukat. Fenyő István tanulmánya felkerült a Bét Orim honlapjára.

A Bét Orim az Einhorn-féle reformok közül csupán a héber szövegek transliterált átírását és magyarra fordítását tartja meg (amivel más irányzatoknál is találkozunk). Választásuk oka tehát nem gyakorlatukban, vagy egyszerűen a „reform zsidó” névazonosságban rejlik. Sokkal inkább az egylet szellemiségében, Einhorn kiemelkedő,

öntudatos magyar (és) zsidó személyiségének felismerésében, amelyek jó alapul szolgáltak ahhoz, hogy a frissen alakuló, „Szim Salom-os” múlttal és így progresszív zsidó identitással rendelkező, reményteli, de egyelőre bizonytalan helyzetű fiatal közösség történelmi kontinuitásba ágyazhassa magát, olyan példaértékű történelmi alakot mutatva fel, akinek életét Kossuth és Jókai méltatta, és az utókor elismerését is kivívta.

A Bét Orimnak nincs saját helyisége, programjaikat a Bálint Házban tartják.

Első évükben a péntek esti szombatfogadások, szabadegyetemi előadások és ünnepek mellett közös családi tanulásokat, Családi Talmud-Tóra foglalkozásokat tartottak, amelyen korábbi tanítómesterük, Lovász Ferenc is aktívan közreműködött.

„A Talmud Tóra informális oktatási programját már eredetileg úgy alakítottuk ki, hogy az akár párhuzamosan vagy akár egyszerre is lekösse a különböző korosztályok figyelmét. (...) A Bét Orim Családi Talmud Tórán egyrészt olyan tudást igyekszünk adni a gyerekeknek, amely a későbbiekben zsidó identitásuk alapjául fog szolgálni, másrészt a felnőttek közben kötetlen formában ismerkedhetnek meg azokkal a zsidóságu gyakorlatokhoz elengedhetetlen ismeretekkel, amelyeket a saját gyerekkorukban esetleg nem volt alkalmuk elsajátítani.”

♦ 2007– a Raj fivérek tanítani kezdik a közösséget

A közösség felnőtt tagjai szerettek volna a zsidó hagyományról még többet tanulni, forrásszövegek megismerésével, értelmezésével foglalkozni. Nagyon örültek volna egy saját rabbinak, és a Szim Salomban megkedvelt Tórákör folytatásán is gondolkodtak. Raj Tamás rabbi segített nekik mindkét téren: elvállalta egy külső érdeklődők számára is nyitott Tórákör vezetését, és elhívta testvéröccsét, a Kaliforniában élő Raj Ferenc reform rabbit, hogy tanítsa a közösséget.

Raj Tamás híres és nagyon tisztelt tanítómestere volt több generációnak. Életében és halála után is sokat meséltek hozzá fűződő viszonyukról. Nagy tudású és bölcs tanító volt, aki figyelt azokra, akik elmentek hozzá tanulni, akinél a tanítványok (fiatalok és idősek, zsidók és nem zsidók, vallásosak és agnosztikusak) újra meg újra átélhették a felfedezés, a mélyebb megértés élményét, és bepillantást nyerhettek egy általuk feltárolt gazdag kultúrába. Bibliaiskolája sokakat vonzott. Többen is a Tórákörön keresztül kerültek kapcsolatba a Bét Orim Közösséggel: van, aki továbbra is laza, de érdeklődő kapcsolatot ápol vele, mások eljárnak egyéb programjaira is, és vannak olyanok is, akik a Bét Orimnál találták meg elképzeléseiket, és tagként csatlakoztak hozzá.

Raj Ferenc a budapesti neológ Országos Rabbiképző Intézet végzett rabbija. Budapesten praktizált, majd 1972-ben az Amerikai Egyesült Államokba ment, ahol

reform rabbiként tevékenykedett. 2006-ban vonult nyugalomba. Szívesen tanított, így élt a lehetőséggel, hogy hasznossá teheti magát Budapesten. Először 2007 elején jött el, majd ősszel az ünnepi és ismeretterjesztő rendezvényeket vezette. A közösség és a rabbi ismerkedett egymással. A szimpátia kölcsönös volt, így elfogadta a felkérést, hogy az alakuló hitközség rabbija legyen.

Felvette vele a kapcsolatot a maszorti szemléletű Marom Klub Egyesület is, akik elhívták a „*Miért pont maszorti és miért nem reform/neolog/ortodox?*” című kerekasztal-beszélgetésükre, ahol a maszorti irányzat jellemzői mellett a zsidó vallási hagyomány megújításának lehetséges útjait járták körül. A Maromhoz kötődő vallási közösség, a Dor Hadash, 2006-ban alakult meg, néhány hónappal a Bét Orim után.

Első látogatása idején került sor a Bét Orim Közösségben az első betérésre. A közösség egyik tagjának, egy középkorú nőnek, ez már régi vágya volt. Raj Ferenc rabbi felvette a kapcsolatot a világszervezettel, és összehívott egy vallási bíróságot, amely előtt a „jelölt” vizsgát tett és betért a zsidó vallásba.

♦ 2008 – megalakul a Bét Orim Reform Zsidó Hitközség

Raj Ferenc amerikai reform rabbiként ösztönözte, hogy a Bét Orim hitközségi minőségében nevében és szemléletében is reform zsidó legyen. Így Magyarország második reformer felfogású és gyakorlatú hitközsége Bét Orim Reform Zsidó Hitközség néven került bejegyzésre 2008. januárban.

A Szim Salom alapítói számukra vonzó hazai minta híján angliai mintát követtek, amelyet saját igényeik szerint formáltak és töltöttek meg tartalommal. A Bét Orimra szintén jellemző a külföldi minták iránti figyelem, az alapítók korábbi tapasztalatai és vallási vezetőjük okán, aki az amerikai reform vonal követését javasolta nekik. A közösség megalakulása óta vágyott egy saját rabbira. Raj Ferenc egy barátságos, nagy tudású, nemzetközileg ismert reform rabbi volt, testvére a nagy tiszteletben álló Raj Tamásnak. Mivel a közösség lényegi különbséget nem látott abban, hogy a reform vagy a progresszív vonalat követi, szervezetileg pedig a WUPJ kötelékébe tartozott, nem haboztak eleget tenni javaslatának.⁹⁸

⁹⁸ A Bét Orim ügyezetője egy internetes zsidó média videóján elmondta, hogy „a Bét Orim alapításával az amerikai típusú reform judaizmusnak akartak új képviseletet Magyarországon”. Eredetileg nem ezzel a céllal alapítottak közösséget, ám időközben ezzel az irányzattal kerültek kapcsolatba. Interpretációjával tehát újrakonstruálta a jelen perspektívájából a múltat, célracionálissá tette a múltbéli szándékokat.

Raj Ferenchez (neme, neológ rabbi végzettsége, háttere) miatt másképp viszonyulnak a zsidó vallási mezőben, mint Kelemen rabbinőhöz.⁹⁹ A konferenciákon, a személyes találkozások alkalmával barátságos légkör fogadja. Ám a beszélgetések kellemes hangulatán kívül diplomáciai és gyakorlati előrelépés nemigen történt a reform közösség helyzetét illetően. Továbbra is nehézséget jelent számukra egzisztenciális biztonságuk, rituális gyakorlatuk kellékei, saját helyiségük és társadalmi bázisuk megteremtése.

♦ 2009–2010 – *elmélyülés a liturgiában, vallásközi párbeszéd indul*

Raj Ferenc, látva a közösség igényét a tanulásra és a hitéletre, az év felét Magyarországon tölti. 2009 őszétől elindult a „Bevezetés a judaizmusba” sorozat Raj Ferenc vezetésével, valamint a „Bevezetés az imák világába, a zsidó liturgiába” kurzus egyik tagjuk vezetésével (akit a közösség előimádkozóként is számon tart).

Lefordították és megjelentették Charles Kroloff rabbi *Reform Judaism, a Jewish Way of Life (Reform zsidóság – Egy zsidó életforma)* című könyvét magyar nyelven, Raj Ferenc bevezetőjével, magyarországi, európai vonatkozásokkal. Fontos információs könyvecske lett, és hasznos kiegészítő irodalom a „Bevezetés” tanfolyam számára.

2009 elején a New York állambeli Temple Sinai reform közösség tóratekeresztet adományozott a Bét Orimnak Raj Ferenc közreműködése nyomán.¹⁰⁰

2010. március 8-án elhunyt Raj Tamás. A tanítványok felkérésére fivére folytatja a bibliaiskoláját.

A Bét Orim a vallásközi párbeszéd jegyében 2009-ben meghívta a hessen-nassauai keresztény zsidó társaság képviselőit, akikkel a párbeszéd lehetőségeiről beszélgettek. 2010. őszén részt vettek a „*A dialógus sodrában*” című zsidó-keresztény konferencián. Kapcsolatot ápolnak Iványi Gábor metodista lelkésszel és közösségével.

⁹⁹ A két progresszív közösség vallási vezetőjéről a *Függelékben* (F.4.) írok bővebben.

¹⁰⁰ Az ajándékozás hátteréről Raj Ferenc mesélt a közösségnek. A régi rabbi volt az ő első mecénása. Az új, fiatal rabbi pedig Raj körzetében volt segéd rabbi. „Amikor meséltem a közösségről, szeretettel emlékeztek meg rólunk.” – „Miért adományozták oda az egyik Tórájukat? Ez a fiatal rabbi elhatározása volt. Egy új Tóra íratása nagyon drága, szófért kell fogadni. Akkor íratnak újat, ha egyik kis Tórájukat egy kis közösségnek adományozzák.” Közbenjárására a Bét Orim közösséget választották.

VIII.3.2. A Bét Orim Község tevékenysége, programjai

A Bét Orimban a kezdetektől megtartják a zsidó ünnepeket és a szombatfogadást, és érdeklődésüktől hajtva előadássorozatokot, tanulási alkalmakat szerveztek.

Már megalakulásuk után útjára indították *Agora Akadémia* néven Progresszív Zsidó Szabadegyetemüket, amelynek keretében zsidó történelemről, irodalomról, művészetekről, pszichológiáról, szociológiáról, politikáról, filozófiáról, zsidó hagyományról, jogról, tudománytörténetről, zsidó misztikáról, illetve a laikus és a vallásos gondolkodásban megjelenő szabadelvű, progresszív irányzatokról hallhatnak előadásokat az érdeklődők, neves, nemzetközileg is elismert előadók tolmácsolásában. A szervezők úgy látták, a magyarországi zsidóság körében igény van a szélesebb értelemben vett zsidó- és az egyetemes kultúráról szóló, nyitott, magas színvonalú, neves kutatók előadásaiból álló sorozatra, s e tekintetben – idézem a szervezőket – „*az Agora Akadémia új és hiánypótló elemként illeszkedik a magyarországi zsidóság oktatási rendszerébe*”. Az előadásokhoz kapcsolódó tanulmányokat, hangfelvételeket, összefoglalókat elérhetővé teszik a honlapjukon.

A zsidó hagyomány közelebbi megismerése, a Tóra, a Talmud értelmezése iránt nyitottak és tanulni vágyók *Raj Tamás* rabbi kedvelt *Tórákörébe* is bekapcsolódhattak.

A Bét Orimban péntek esténként is vannak kulturális programok, az Agora Akadémiánál kötetlenebb módon és változatos formában az *Oneg Sábát* sorozat keretében, amelyet 2007 áprilisától tartanak a *Kábálát Sábát* alkalmakkal váltakozva. Előadásokat hallgatnak, híres embereket hívnak el, aktuális, érdeklődésre számot tartó témákról beszélgetnek, illetve tagjaikat is ösztönzik, meséljenek arról, amivel foglalkoznak, amerre jártak. Itt van lehetőség arra, hogy az alkotóművészek (írók, rendezők), kutatók (történész, levéltáros) bemutassák munkáikat. 2008 januárjától havonta egy szombat délután a *Bét Orim Filmklubban* a zsidósággal, illetve a magyarországi zsidó történelemmel valamiképpen kapcsolatos témájú filmekből szemezgetnek, a vetítés után pedig beszélgetnek az alkotókkal.

Fennállásuk első évében *családi Talmud-Tóra* összejöveteleket tartottak, ahol a közösség apraja-nagyja megismerkedhetett az ünnepek történetével, liturgiájával, a kapcsolódó szokásokkal, és betekintést nyerhetett kultúrtörténeti érdekességekbe. A gyerekek mesét hallgattak, rajzoltak, kézműves foglalkozáson vettek részt.

2007 ősztől a rendszeres családi tanulások helyét átvették az ünnepekre való közös felkészülések, közös kirándulások, *családi hétvégék* (egy tagjuk kertjében, korábban

Szarvason). A Tórákörök szellemi kirándulásai mellett *Tóráköröket* szerveztek a természetbe, és 2008 tavaszán a felmerülő igények által fellelkesülve kezdték el a „*zsidó emlékek nyomába eredő kirándulások*” szervezését. Ezek az alkalmak nagyon fontosak a közösség életében: mind a közös élmények, a közösség összekovácsolódása, mind a programok által felkínált, illetve az informális tanulási lehetőségek szempontjából.

Raj Ferenc az istentisztelet vezetése, a péntek esti előadások, beszélgetések mellett a Bálint Ház által is meghirdetett *Bevezetés a judaizmusba* tanfolyamot tartja stabil, 20-25 fős hallgatósággal. A közösség tanulni vágyó és betérésre készülő tagjai, szimpatizánsai mellett külső érdeklődők is járnak rá, más hitközségek tagjai és felekezeten kívüliek is. Életkor tekintetében is heterogén az összetétel: fiatalok és idősebbek is aktív tagjai a csoportnak. Megismerkednek a zsidó teológiával, történelemmel, a zsidó ünnepekkel, a zsidó élet fordulóival, a fontosabb zsidó forrásszövegekkel, ezek hagyományos és reform értelmezéseivel, a gyermeknevelés, a betérés kérdéseivel, szó esik a zsidó természetfelfogásról, művészetről, Izraelről is. A sorozat 2010 őszétől „Bevezetés a zsidó vallásba és kultúrába” címmel folytatódik, tematikája rugalmasan változik a sorozatra járók érdeklődésének megfelelően.

A judaizmusról való tanulás, a péntek esték hangulata felkeltette az igényt arra, hogy az istentiszteletek liturgiáját, az imák világát közelebbről megismerjék, a héber szövegeket értően olvassák. 2009 decemberétől *liturgia órán* vehetnek részt az érdeklődők a péntek esti szombatfogadás előtt.

Kedvelt elfoglaltságuk zsidó liturgikus dalok és dallamvariációk éneklése. Több alkalommal meghívták Polnauer Flóra énekesnőt (aki ünnepi rendezvényeiken is közreműködik), hogy tanítson nekik zsidó énekeket, zsoltárokat.

2010 szeptemberétől Raj Ferenc vezeti elhunyt fivére Tórákörét *Raj Tamás Akadémia* néven a tanítványok felkérésére, ahol a zsidó forrásszövegeket a hagyományos és modern zsidó exegéták kommentárjai alapján értelmezik.

A közösség jótekonysági akcióikat szervez, és együttműködik más szervezetekkel.

A Bét Orimban is egyre több a fiatal felnőtt, ezért tervezik fiatalok számára meghirdetendő programok indítását. Itt a heti-havi rendszerességű gyermekprogramok iránt kisebb az érdeklődés, mivel a családok többségénél a gyerekek már felnőttek, másutt még nincs gyerek, vagy még kicsik, illetve zsidó oktatási intézménybe járnak.

VIII.3.3. A közösségépítés folyamata

A Bét Orim alapítói az új közösségben is kamatoztatni tudták a közösségi munka terén szerzett tapasztalataikat. Ez felgyorsította a Szim Salomban még hosszú évekig tartó folyamatokat, az egyesület és a hitközség alapítását, ideológiájuk és gyakorlatuk kommunikálását, információáramlásuk megteremtését, programjaik beindítását. A Szim Salom szervezeti és interperszonális kapcsolatainak kiépítésében ők is közreműködtek, kiválásukkor ezek általában megmaradtak, átöröklődtek a Bét Orimra is. Nagy segítségükre volt, hogy egykori tanítómestereik, Raj Tamás és Lovász Ferenc, szívéen viselték a kis közösség sorsát, tanították az érdeklődőket, egészen halálukig.

A Bét Orim Közösség tevékenységével, rendszeres és alkalmi programjaival szeretné biztosítani a zsidó hagyomány megismerését és ápolását, a zsidóságról, a történelmi és kortárs zsidó kultúráról való ismeretszerzés lehetőségét, a hitéletben való elmélyülést, liturgiai oktatást, a zsidó ünnepek közösségi megtartását, a kötetlenebb együttlétet. Lehetőségeket kínál fel, amelyekkel az érdeklődők kedvük, igényük szerint élhetnek. Alulról építkező jelleggel, a tagok, érdeklődők bevonásával próbálnak fejlődni. Kikéri véleményüket, közös beszélgetéseket szerveznek, ahol együtt összegzik az elmúlt időszakot, és tervezik az elkövetkezőt, bevonva őket a közösségépítés, a programtervezés folyamataiba. A vezetőség ezt követően igyekszik a felvetődő és népszerű ötleteket megvalósítani, illetve ezt előmozdítani.

A közösség rendszeres szervezői feladatait néhány fő látja el, ők egyben vezetőségi tagok is, akiknek munkáját barátaik és más lelkes tagok támogatják. Az aktivisták kis részben lecserélődtek az utóbbi két évben (betegség, költözés, munkahelyi elfoglaltság miatt). A fiatalok közül egyre többen és tudatosabban vállalnak feladatot (hírlevél-szerkesztést, programtervezést és -szervezést, egy-egy program reklámozását, a közösségépítésben való aktív részvételt). Úgy érzik, nekik is be kell vonódnuk. Szeretnék hosszú távon biztosnak látni a közösség jövőjét. Ennek az idősebbek is örülnek, bennük látják a közösség jövőjét.

A közösség vezetői és programszervezői világosan látják a zsidó hagyományátadásban bekövetkező diszkontinuitást, ennek okait, továbbá saját szerepüket, feladatukat a zsidó identitásépítés és kultúraátadás terén. 2007 áprilisában, első Peszách széder estéjük kapcsán a szervezők kiemelték, hogy a közösségi ünnep jelentősége az, hogy a zsidó kultúrához, illetve saját zsidóságához utat keresők

számára lehetőséget ad részt venni az egyébként családi ünnepen, élményekkel gazdagodni, kulturális tudásra szert tenni.

„Bár zsidó hagyomány szerint a Széder nem annyira közösségi, sokkal inkább családi ünnep, egy reform közösség számára misszióknak tűnik a Széder-este közösségi ünneplése. Tagjaink többsége az asszimilációból visszautat kereső zsidó ember, akik számára az egyéni és a közösségi emlékek összefonódnak, a profán élmények vallásos tartalommal telítődnek. '...íme a sanyarúság kenye, amelyet Atyáink Egyiptomban ettek, mindenki, aki kívánja, jöjjön, egyék velünk, és ünnepelje velünk a Peszáchot'. Azaz, ne legyen senki ezen az estén, aki nélkülözi a családot, a közösséget, az ünnep áhítatát és hangulatát.” (a Bét Orim vezetősége)

A reform közösségben – különösen a kezdeti időszakban – a szombatfogadás és az ünnepek alatt is tanulják az emberek a liturgiát. A szervezők ügyelnek arra, hogy a hozzájuk érkezők, akik eleinte inkább nézelődnek, benyomást gyűjtenek, ne érezzék elveszettnek magukat, útmutatást kapjanak. A szertartás vezetője meg-megáll, értelmező megjegyzésekkel fűszerezi az adott szövegrészt, vagy eseményt. Számos alkalmat találnak, hogy bevezessék a zsidó hagyományba a közösséget, történelmi távlatokat nyissanak meg, rámutassanak a reform szemlélet sajátosságaira. Emiatt jól érzik magukat azok is, akik már járatosak a zsidó hagyományban, de nyitottak új ismeretekre, és a reform szemlélet vonzó számukra.

VIII.4. Kiket szólít meg, és kiket vonz a progresszív irányzat?

VIII.4.1. Kiket szólítanak meg a progresszív közösségek?

Egy szervezet önreprezentációja, a magáról kialakított kép alapvetően fontos mind tagjai, szimpatizánsai, mind leendő tagjai, és általában a külvilág felé.

A **Szim Salom Közösség** mindazokat megszólítja, akik szeretnék jobban megismerni zsidó gyökereiket, akik hagyományörző és egyben modern közösségre vágnak. Az irányzat bemutatásával, hitelveik, nézeteik, céljaik ismertetésével igyekeznek felkelteni az érdeklődést a progresszív judaizmus iránt, és megszólítani azokat, akik ilyen szellemiséggel szimpatizálnak. Élményt, tudást, új utak felfedezését, szabadságot, hagyományt, közösségiséget kínálnak.

„A Szim Salom a progresszív (reform) judaizmus szemléletén alapuló vallási, oktatási és kulturális programjain szeretettel várja az érdeklődőket.” „Várunk mindenkit, aki szeretné

jobban megismerni zsidó gyökereit, valamint azokat, akik közösségre vágyva többet akarnak megtudni a progresszív judaizmusról” – írják honlapjukon.

A zsidóság megélését a hagyományon keresztül és az átmeneti rítusok biztosításával is szeretnék támogatni. Az átmeneti rítusok az egyéni élet egyik állomásából a másikba vezetnek. Egyik jelentőségük abban áll, hogy miközben felkészül rá az ember, és „végigmegy” a stációin, egy kultúra részének és folytatójának élheti meg magát, a kollektív önazonosságon keresztül személyes önazonosságát gazdagíthatja.

Kiemelt figyelmet fordítanak a fiatal korosztályok oktatására és nevelésére. Ezzel egyrészt azokat a (jelenlegi és leendő) gyermeket szülőket szólítják meg, akik fontosnak érzik gyermekeik zsidó szellemben való nevelését, másrészt azokat a fiatalokat, akik szeretnének zsidó rítus szerint a „törvény fiává/lányává” válni, párjukkal megesküdni.

„Feladatunknak tekintjük, hogy tagjaink számára lehetővé tegyük az egyéni élet fordulópontjainak a zsidó rítus szerinti átélését (születés-névadás, felnőtté avatás, házasság, temetés-gyász). Fennmaradásunk zálogának a gyerekek tanítását tartjuk. Ezért ősi hagyományunk szellemében célunk héder (vallási iskola) működtetése. B'né micvá (A törvény gyermekei) programunk keretében – a progresszív szemléletnek megfelelően – egyforma képzést nyújtunk a fiúknak és lányoknak. Hagyománnyá szeretnénk tenni gyermekeink rendszeres táboroztatását.” (Idézet a Szim Salom ismertetőjéből, honlapjáról.)

Ezek olyan lehetőségek, amelyekre saját maguknak is igényük van, illetve volt.

A **Bét Orim Közösség** önreprezentációja részeként bemutatja céljait, jellemzőit, a közösség nyitott, barátságos voltát, amely szívesen látja az érdeklődőket. Leírja változatos programjait, amelyek között megtalálhatja a neki megfelelőt az is, akit a világi előadások vagy a kötetlen beszélgetések érdekelnek, de az is, aki tanulási alkalmakra vágyik, és az is, aki hagyományörzésre, vagy hitéletre.

„Milyen tevékenységekben lehet részt venni? Modern, befogadó, egalitárius liturgiai alkalmakon keresztül egy nyitott hitéletben. Rendszeres és alkalmi oktatási rendezvények segítenek közelebb kerülni a korszerű judaizmushoz. Színvonalas világi előadásokon és kötetlen beszélgetéseken keresztül lehet bekapcsolódni egy vonzó és tagjaira odafigyelő közösséghez.” (Idézet kiadványukból.)

„A kérdéseidre válaszolunk, de mi nem kérdeziünk. Nem fojtunk meg a gondoskodásunkkal, nem akarunk megtéríteni, nem akarjuk jobban tudni, hogy mi a jó neked. Rendezvényeink modern, közösségi események. Kulturális, művelődési és sport összejöveteleink a családok számára is nyitottak, követhetőek, élvezhetőek. Istentiszteleteink vidámak, interaktívak, izraeli népdalok és

könnyűzenei feldolgozások közös éneklésével, majd hangulatos vacsorákkal, jóízű beszélgetésekkel telnek. A tagság sem feltétel, azt is szívesen fogadjuk, ha csak érdeklődőként látogatod néha rendezvényeinket” – írják facebook oldalukon.

Már e néhány sorban is kifejezésre juttatják, hogy nem akarnak rátelepedni a hozzájuk érkezőkre. Ezzel néhányuk korábbi (közvetlen, vagy közvetett) élményeit, illetve mások (feltételezett) félelmeit kívánják feloldani. (A kis vallási közösségekről él egy kép, miszerint beszippantják, magukhoz láncolják a csatlakozókat.)

A hazai progresszív közösségek taglétszáma összesen néhány száz főre tehető. Emiatt gyakran teszik fel a kérdést az érdeklődők és a közösség társadalmi környezetében is, hogy szükség van-e két progresszív közösségre, van-e társadalmi bázisuk hosszabb távon. A Bét Orimban úgy látják, hogy a reform irányzat a mai igényekre olyan válaszokat tud adni, ami vonzó lehet a zsidó gyökerekkel vagy érdeklődéssel rendelkező emberek számára, és annak a felnövekvő generációnak is, amely nem találkozott sem a pártállami rendszer viszonyaival, sem a háború előtti idők iránti nosztalgiával, sem annak varázsával, ahogy a második generáció tagjai a zsidó kultúrához mint felfedezésre váró titokhoz kezdtek közeledni. Az ezzel kapcsolatos közös beszélgetéseik esszenciáját a honlapjukon is megfogalmazták a Bét Orim vezetői:

„Sokan megkérdezik, vajon egy ilyen kis ország még kisebb lélekszámú zsidóságának miért lehet igénye két reform zsidó közösségre. Véleményünk szerint Magyarország zsidósága éppen azért kis létszámú, és fogyatkozik generációról generációra ijesztő ütemben, mert a hagyományos vallásgyakorlás, a nemzeti, a kulturális kötődés és a cionizmus együttesen sem volt képes megtartani a zsidóságot, és megfékezni az asszimilációt. S nem kell látnoki képességekkel rendelkezni ahhoz, hogy megjövendöljük, ha a modern korok emberének nem tudunk követhető, és a mindennapi életükbe beilleszthető, lelkipurdalás nélkül gyakorolható vallást, identitást és kultúrát kínálni, e folyamat csak romlani fog. (...) A legtöbben vagy semmilyen formában, vagy nem vallási keretek között kezdték megélni zsidóságukat. Aztán hirtelen jött egy időszak, amikor paradox módon, talán épp a rejtőzködés feladása, egy titok felfedésének a kalandja, vagy talán az előző generáció világa iránt érzett nosztalgia miatt, a túlélők gyermekei körében egy zsidó reneszánsz volt megfigyelhető. De nem sokáig. A harmadik generáció már sem a nosztalgiát, sem a titok felfedésének örömét nem érzi. Mit mond számukra a zsidóság? Legjobb esetben a közösséghez tartozás örömét, ami persze nem kevés. Ezt az érzést ma leginkább a reformközösségek képesek átérezni, és átadni azoknak, akikben él még valami érdeklődés identitásuk, gyökereik iránt.”

VIII.4.2. Mi kelti fel az emberek érdeklődését?

Az előző alfejezetben láttuk, kiket és mi módon szólítanak meg a progresszív közösségek. Mindkét helyen érdeklődtem a felől, mi keltette fel a hozzájuk csatlakozók érdeklődését a progresszív irányzat, illetve a progresszív közösség iránt, illetve hogyan kerültek kapcsolatba velük.

A Szim Salom alapító tagjainak zöme a másodgenerációhoz tartozik, akiknek felélénkült az érdeklődése a zsidó kultúra iránt, és identitáskeresésük a judaizmus egy modern felfogásához vezetett, amely biztosította számukra az általuk igényelt gondolati és cselekvésbeli szabadságot, és lehetővé tette zsidóságuk kifejezését és megélését a zsidóságról való tanulásban, a zsidó ünnepek megtartásában, a zsidó rítusokon keresztül, egy zsidó közösség tagjaként.

A zsidó kultúra és tradíció megismerése, a zsidóság megélése, ápolása iránti vágy vezetett el az alapításhoz, és ez vonzott számos érdeklődőt a közösséghez.

A Szim Salom későbbi tagjai között sokan az idősebb generációhoz tartoznak: számukra egy biztonságos, barátságos közösséget jelent, illetve lehetőséget arra, hogy a (részben) negatív tartalmú zsidó önazonosság pozitív tartalmakkal telítődjön.

A Bét Orim alapító tagjai is zömmel az első- és másodgenerációhoz tartoznak.

A Szim Salomhoz, illetve a Bét Orimhoz csatlakozóknak egy-egy program, a zsidó kultúra, tradíció megismerése, megélése, egy hagyományörző, aktív zsidó közösséghez csatlakozás lehetősége, a közös beszélgetések, az irányzat szellemisége keltette fel az érdeklődését – egy barátjuk, ismerősük elbeszélése, vagy a vallási vezető külső helyszínen történő előadása, a honlapján leírt célok, gondolatok alapján, illetve programjait látva.¹⁰¹

A tagok és érdeklődők döntő többsége felsőfokú végzettséggel rendelkezik (a háború előtt születettek között vannak középfokú végzettségűek, a fiatalabbak között elvétve).

Elmesélték, hogy a progresszív közösség tevékenysége is érdekes volt a számukra. Volt, akinek az elfogadó, egyenjogú szemlélet keltette fel az érdeklődését, más jókat hallott az ismerőseitől a Tóra-köri beszélgetésekről, a tanulási, művelődési lehetőségekről, a közösségi alkalmak barátságos légköréről, és többeknek igényük volt

¹⁰¹ Előfordult, hogy valakinek a közösségről írt tanulmányom keltette fel az érdeklődését, és egyszer-egyszer ennek kapcsán megkerestek.

a személyességre: a hagyomány megélésében, a zsidó kultúrához való közeledésben, a zsidóság közös és egyben személyes felfedezésében.

„Azt gondolom, hogy főleg olyanok jönnek ide, akik soha nem mennének egy ortodox vagy neológ zsinagógába. Mert (például) sokkal több személyességre van szükségük ahhoz, hogy csatlakozni tudjanak. Zsidó kultúrát együtt gyakorolni, megismerni: ez biztos, hogy igényük volt azoknak, akik ellátogattak hozzánk, csatlakoztak.” (49. nő, 2000-ben, Sz.S. alap.)

Többen úgy gondolják, hogy annak, aki „teljesen kezdő”, nem járatos a zsidó vallásban, a liturgiában, ismerkedni szeretne a kultúrával, de jelenleg nem érzi magát vallásosnak, nem szeretné, ha erre vonatkozó elvárásokat támasztanának vele szemben, nem tudja előre, merre fordul az élete, egy progresszív közösség megfelelőbb.¹⁰²

„Keddenként jártunk Szántó T. Gábor zsidó irodalomról szóló sorozatára a Bálint Házba. Ott találkoztunk Bét Orim tagokkal, és a Bálint Ház hírlevelében láttuk a programjait. A barátnőm vetette fel, hogy eljönne a Bét Orimba, mert szívesen tartozna egy közösséghez, és itt az alaptól lehet kezdeni a tanulást. Én 2009 októberében jöttem el Raj Tamás Tórákörére. Írtunk a Bét Orim e-mail címére, és szívesen invitáltak minket ide a péntek estére.” (42. nő, B.O. érd.)

„Az vonzott, hogy elfogadóak, nyíltak, érdeklődőek. Nem tolakodóak, és elmehet köztük olyan is, aki semennyire nincs tisztában a vallással kapcsolatban, vagy nem zsidó.” (25. férfi, B.O.)

„Nagyon tetszik itt a nyitottság, a „nincs rossz kérdés”, a szabad választás lehetősége, az otthonosság.” (52. nő, B.O. érd.)

A tagok, érdeklődők mindegyike keres valamit. „Barátságos közösséget”, „odafigyelést”, „tisztá, őszinte zsidó ünnepeket”, „pozitív identitásképet”, „megnyugvást”. Sokan vannak, akik a gyökereiket keresik. Van, aki válaszok után kutat magánéleti traumája után.

A vegyes származási háttérrel rendelkezőknek korábban kevés tapasztalatuk volt a zsidóságról, vagy egyáltalán nem volt. Zsidó szülő, nagyszülő elvesztése utáni „hiányérzet”, „gyökerkeresés”, a fiatal felnőttek pedig egy (általánosabb) kereső időszak során jutottak el a progresszív zsidó közösséghez.

„Édesapám zsidó, édesanyám református. Meg lettem keresztelve, de nem kaptam vallásos nevelést. Édesapámat deportálták, de sikerült túlélnie nővérével együtt. Édesapám halála után hiányérzetem támadt. Emiatt jöttem el a Szim Salomba.” (45. nő, 1999-ben, Sz.S.)

¹⁰² Valójában más hitközségeknél is kínálnak tanulási lehetőséget. De ez személyes érzésük.

„Édesapám kikeresztelkedett zsidó, édesanyám keresztény, én magam is meg vagyok keresztelve reformátusnak. Volt egy kereső időszak az életemben, amikor a zsidóságot találtam a legmegfelelőbbnek, ideológiája miatt pedig a reform irányzatot, melyről 4 évvel ezelőtt olvastam a Szombatban. Ezért idén betértem a zsidó vallásba. (...) A Tórát az Isten nyelvünknek és szívünknek adta. Az számít igazán, mi megy benned végbe, amikor megteszel valamit. Nem a rítus (teljes és tökéletes) megcselekedése a lényeg.” (30. férfi, 2000-ben, tagja volt a Sz.S-nak)

Az érett korúak közül többen mesélték, hogy közeli hozzátartozójuk halálakor mentek el a közösségbe.

– Amikor megismerkedtünk a Szim Salomban, Te már régóta ott voltál. Hogy kerültél a Szim Salomba? Az alapítástól kezdve ott voltál?

– „Nem az alapítástól, de viszonylag az elején. 1993-ban mentem oda. Üzletünk volt a Batthány tér közelében. Oda jött be ruhát varratni Györgyi. Tudod, az első ruhánál elkezd az ember beszélgetni, a második ruha, az már barátság. Sokat beszélgettünk, nyitott volt, jóban lettünk. 1993-ban a lányom Kubába ment a férjével, akit oda helyeztek, tudósító volt. Nem akartam a lányoméknak terhére lenni, itt maradtam. Györgyi mondta: gyere hozzánk a Szim Salomba! Kérdeztem: az meg micsoda, eszik vagy isszák? – Ez egy zsidó hitközség. – Nem kell nekem még egy hitközség – mondtam –, amúgy sem vagyok annyira vallásos. – Györgyi hívott, hogy menjek el, nézzem meg. Akkor még nem volt saját helyisége. A Garay utcában is volt, illetve mindig valakinek a lakásán jöttek össze, hol K-éknál, hol S-éknál. Kelemen Kata sokat volt Londonban – tudod, akkor tanult [a Leo Baeck College-ban]. (...) A lányomat 1995-ben vesztettem el, megpattant egy ér a szívében. Borzasztó volt. (...) Nem vagyok egyedül, unokázom, a fiammal egy házban lakunk.” (88. nő, Sz.S., majd B.O.)

„A Szim Salomba úgy kerültem, hogy akkor halt meg a férjem. 2000-ben. Gondolkodtam, mihez kezdjek az életemmel. Kezembe került a MAZSIKE Hírlevele (ami járt nekem), s akkor vettem észre a Szim Salom programját a hátoldalán, addig nem. A Csalogány utca néhány sarokra volt tőlem, gondoltam, elmegyek. S. Kati fogadott először. Csak ketten voltunk, beszélgettünk. A következő pénteken elmentem. Viki fogadott. (Aki ismerte, tudja, milyen kedves nő volt, sajnos már meghalt.) Viki azzal fogadott, hogy tudjuk ki vagy, már sokat hallottunk rólad, közénk tartozol. Ez a „közénk tartozol” nagyon jól esett akkor. Anikó kezembe nyomott egy könyvet a gyászfeldolgozásról, Polcz Alain könyvét. Gondoltam: szerencse, hogy ilyen kedves emberek közé kerültem. Tényleg szerencse volt, sokáig jól éreztem magam.” (78. nő, Sz.S., majd B.O.)

A barátságos légkör, az el- és befogadás a közösség felé való közeledésnél is fontos tényező volt, és később is fontos megtartó erőt jelent.

Mindkét közösségben említették (a tagok és az érdeklődők is), hogy mindenkit szívesen fogadnak, az sem érzi kívülállónak magát, aki nem zsidó (anyaágon nem, vagy apaágon sem). Aki más helyeken is járt, azt mondja, ott nem tudott úgy otthonra lelteni, mint az adott progresszív közösségben.

„Itt bárkit nagyon nagy szeretettel fogadnak. Az, aki nem zsidó, az sem érzi kívülállónak magát. Én még nem vagyok zsidó (édesanyám nem zsidó), de szeretnék betérni. (...) Jártam más helyeken is, de bármennyire is vonzott a dolog, sehol nem találtam még úgy otthonra, mint itt.”
(30. nő, 2003-ban, Sz.S.)

Voltak, akik egy-egy programra figyeltek fel, a program jellege, illetve vezetőjének személye miatt. A Bét Orimban többen említették, hogy Raj Tamás, illetve Raj Ferenc személye keltette fel az érdeklődésüket.

„Raj Tamás főrabbi úr könyveit előzetesen olvastam már, és olvastam, ő vezeti a Tórákör. Neve garanciát jelentett számomra.” (52. nő, B.O. érd.)

„Az én érdeklődésemet Raj Ferenc rabbi úr megnyerő személye keltette fel (interneten keresztül, videón), majd a közösség bemutatása honlapjukon.” (33. nő, B.O. érd.)

Volt, akinek választására az irányzat szellemisége és gyakorlata volt meghatározó.

„Nagyon sokan vannak a mai korban, akik egyáltalán nem tartják a zsidóságot, akiknek az ortodoxia nem egy élhető forma. Például most, a mi nemzedékünknek, a holokauszt utáni második nemzedéknek, és a gyermekeinknek, akik az adott történelmi körülmények között nőttünk fel, az ortodoxia egyáltalán nem lett volna járható út. De többeknek a neológia sem. Ugyanis nem tudnak beilleszkedni egy ortodox értékrendbe. Nem tudják feladni a civil életüket; de nem is akarják. Például nem tudnak lemondani arról, hogy továbbra is emancipáltan éljenek.” (49. nő, 2000-ben, Sz.S.)

„Ami vonzott, az elsősorban nyilván a zsidóság, tehát az a forma, ahogy a Szim Salomban próbálják tanulni, élni a zsidóságot. (...) a nyitott gondolkodás (...)” (28. nő, 2003-ban, Sz.S.)

„A szellemisége vonzott.” „Maga a reform irányzat”. „A reform felfogás.” „Ragaszkodtam a reformhoz.” (B.O. tagok és érdeklődők)

A progresszív irányzatot választó nőknek különösen fontos az *egalitárius* szemlélet, amelyet a férfiak is az irányzat lényeges ismervének tartanak. Néhány női tagnak éppen a női rabbi személye miatt lett szimpatikus a Szim Salom.

„Nekem csak a reform irányzat felel meg. Emancipált felfogása miatt.” (30. nő, 2000-ben, Sz.S.)

„Németországban élek. A Szim Salomra és a Bét Orimra az interneten találtam rá. A Szim Salom iránt az keltette fel az érdeklődésemet, hogy a nők is aktívan részt vehetnek a vallásgyakorlásban, nem elkülönítve a férfiaktól. A Bét Orim iránt pedig az, hogy sok lehetőséget nyújt az ismeretek bővítésre.” (51. nő, B.O., Sz.S. érd.)

„A Szim Salom iránt a női rabbi keltette fel az érdeklődésemet.” (31. nő, B.O., Sz.S., érd.)

„... Engem a női rabbi, és a teljes egyenjogúság is nagyon vonz, lehet, hogy egy kis feminizmus is van ebben...” (30. nő, 2003-ban, Sz.S.)

„A reform zsidóságban egy alapgondolat, hogy a férfiak és a nők egyenjogúak. Nincsenek külön a zsinagógában. A minjában nemcsak tíz férfi tartozik, hanem tíz ember, így a nőket is beleszámítják. Számomra ez egy nagyon fontos szempont. Nem vagyok feminista, de ez fontos számomra. Minden tisztséget, amit egyébként hagyományosan csak férfi tölthet be, azt a reformban a nő is. Lehetnek rabbik is. Minden tevékenységet, micvát, amit a férfiak végeznek, a nők is végezhetik: olvashatnak Tórát. A Szim Salomban Kelemen Katalin a rabbi, az első női rabbi. Ami szintén fontos számomra.” (47. nő, Sz.S.)

„Azok a nők, akik koedukált iskolába jártak, mint én, és akiknek teljesen természetes volt, hogy mindenben egyenrangúak a fiúkkal, azok nem tudnak egy olyan vallásos zsidóságot választani, kizakítva eddigi életükből, hogy csak a zsinagógában ne ülhessenek a barátjuk, a férjük, a nagyapjuk mellé, és ne tehessék ugyanazt, mint a férfiak. Egyszerűen ez egy törés lenne.” (49. nő, 2000-ben, Sz.S.)

A szabadelvű, modern szemlélet azokat szólítja meg, akik a zsidó vallásról való gondolkodásban elvárják és igénylik a szabadságot. Férfiakat és nőket egyaránt.

„...Akinek az az igénye, hogy a vallásban legyen megmondva, mi a jó és mi a rossz, adott helyzetben mit csináljunk stb., az nem a reform közösséghez fog eljönni.”

„Vallásos vagyok, van egy viszonyom az Örökkévalóval. De nem várom meg, hogy megmondja, mi a helyes, mit kell tennem. Ez a viszony egyfajta partnerkapcsolathoz hasonlítható.” (59. nő, Sz.S.)

Azok, akik autentikus élményre vágynak, a vallásgyakorlás terén szilárd alapokra, világos keretekre, azok inkább hagyományos hitközségekhez mennek.

„Ha eljön valaki egy reform közösségbe, akkor élvezi. De addig, amíg eljut ide... Van, aki azt mondja, hogy ha már elmenne, akkor ortodox zsinagógába menne.” (Raj Ferenc rabbi, B.O.)

A Szim Salom esetén a női rabbi is szembetűnően elűt a megszokott zsidó vallási képtől. (De épp ezért feltűnik azoknak is, akik számára fontos az egalitárius szemlélet.) A Bét Orimban pedig a helyszín az, amely nem árasztja azt a zsinagógai hangulatot, amit egy zsidó vallás felé közeledő elvárna. (A Bálint Ház egyik helyiségében tartják az istentiszteleteket, ahol székek, asztalok vannak. Szépen megterítik az asztalt, imakönyveket, füzeteket osztanak, gyertyát gyújtanak. A szertartások során vannak pillanatok, amikor a profán környezetre már nem is figyelnek az emberek, elmélyednek

a liturgiában, majd utána a közös beszélgetésben.) Ezt persze nemcsak az érdeklődők, hanem a közösség tagjai is érzik, szeretnének saját helyiséget, idővel zsinagógát.

Néhányan meséltek arról, hogy rabbit kerestek maguknak, így találták meg Kelemen Katalin, illetve Raj Ferenc rabbist.

„Mezuzát¹⁰³ akartam az ajtófélfámra. Azt mondták, ehhez kell egy rabbi. Ez a rabbi az én esetemben Kelemen Kata volt. Így kerültem a Szim Salomba.” (60. nő 1999-ben, Sz.S.)

„A férjemmel rabbist kerestünk. Raj Ferenc adott össze minket.” (41. nő, B.O.)

Vannak, akiket az érdekes előadástémák vonzottak a közösséghez. A Tóra-köri értelmező beszélgetéseket többen említették, mint olyan programot, amely felkeltette az érdeklődésüket, és amit azóta is nagyon szeretnek.

„A régebbi, közösen gondolkodó, értelmező beszélgetéseket szerettem. Most már nincs olyan program – a Tóra-kört leszámítva –, amely igazán érdekelne.” (48. nő, 2000-ben, Sz.S.)

„Járt nekem a MAZSIKE Hírlevél. Abban olvastam a Szim Salom közösségről. Jókat hallottam a Tóra-körről. Eljöttem, megnéztem. Nagyon megtetszett, azóta is eljárak rá. Szeretek együtt gondolkodni. Sok itt az értelmes ember.” (61. nő, Sz.S.)

„Nagyon szeretem a Tóra-körök szellemiségét. Sokan vagyunk itt értelmiségiek.” „Igazi szellemi kaland számunkra minden egyes alkalom.” (55 éves férfi, Sz.S. tag)

A közösségek fontos jellemzőiként sokan a szellemi kalandokat emelik ki, a színvonalas, érdekes programokat, *kellemes időtöltéseket*. A *hagyományörzés és -átadás* fontosságát. A *tanulás* lehetőségét.

„Az interneten találtam rá a Bét Orimra. Azt láttam, hogy sok lehetőséget nyújt az ismeretek bővítésére, ez keltette fel az érdeklődésemet.” (51. nő, B.O. érd.)

„Fontos számomra a zsidó tanítások és hagyományok megismerése.” (66. nő., B.O.)

Mások számára fontos a zsidó vallás *spirituális* megélése is.

„Mindenképpen egy vallásos szervezetbe, hitközségbe akartam kerülni, mert úgy láttam, hogy a zsidó diákszervezetekben (csak) a kultúrát adják át, nem a vallást. A Szim Salomra a nők – emancipált – helyzete miatt esett a választásom.” 2003 óta külföldön él a családjával, ahol

¹⁰³ Az ajtófélfára helyezett kis pergamentekercs, illetve az azt tartalmazó mives tok.

reform zsidó közösségnek a tagja. Tartja a kapcsolatot a hazai közösségekkel, ha Budapesten jár, ellátogat hozzájuk. (35. nő, érd.)

„Egy éve kezdtem el járni a Bét Orimba. Kiskoromtól tudom, hogy apai ágon zsidó vagyok. 20 éves koromban jöttem rá, hogy anyukám is zsidó, elég megdöbbenő volt. Mindig érdekelt a zsidóság. A zsidó vallás iránt az egyetem első éveiben kezdtem el érdeklődni, egy órák hatására (zsidó kutatási témát választottam) és egyre több zsidó megismerésének hatására. A zsidó vallási törvények egy részét betartom. Időhiány miatt keveset járok a Bét Orimba. (...) Sajnálom, hogy csak minden második héten van Kábálát Sábát.” (24. nő, B.O. érd.)

A progresszív közösségek demokratikus, alulról szerveződő jellege is olyan jellemző, amely többek számára szimpatikussá teszi őket, és ami a vezetőség számára is értékként jelenik meg.

G. D.-nek, aki 2006 és 2008 között a Szim Salom elnöke volt, köszönetet mondott az újonnan megválasztott elnök a szervezetük demokratikus és transzparens működésének előmozdítása érdekében végzett tevékenységért. Szavai megjelentek a Szim Salom 2008 nyári hírlevelében.

„Köszönöm G. D.-nek, hogy egy olyan hitközség vezetését vehetem át tőle, amelyet ő nehéz helyzetből sikeresen stabilizált, majd működésén radikálisan fejlesztett, mindezt úgy, hogy megerősítette a demokratikus, transzparens vezetési kultúrát.”

„Egy nemzetközi találkozón egy hannoveri rabbi kérdezett a Bét Orimról, hogy miben különbözik más hitközségektől. Azt mondtam, ami először eszembe jutott, tehát biztosan igaz lehet – mondta Raj Ferenc rabbi a közösségnek –, a Bét Orim alulról szerveződik. Amerikában alulról szerveződnek a közösségek. Itt a Bét Orimban is az alulról szerveződés a jellemző.”

Őszintének, hitelesnek tartják a közösségeket, ami a tagoknak fontos megtartó erő, az érdeklődők számára pedig a tagként való csatlakozás irányába ható tényező.

„Nem igazán tudunk képmutatók lenni, (nincsen mire), ezért hiteles.” (32. férfi, B.O.)

„Nekem nagyon fontos itt a közös célokért való munkálkodás, a folyamatos tanulási lehetőség, a párbeszéd, az őszinte véleményalkotás, és egymás segítése minden szinten.” (63. nő, B.O. érd.)

Vannak olyanok is, akik csalódtak más hitközségekben, vagy a hitközségi ernyőszervezetben, és emiatt kerestek új vallási szervezetet maguknak.

Amikor jó egy évtizeddel ezelőtt felvetődött a MAZSIHISZ-hez való csatlakozás kérdése, egy idősebb férfi azt mondta, ő nem szeretné. *„Ki is lépnék a Szim Salomból, ha erre sor kerülne. Onnan menekültem el ide.”* Kellemetlen tapasztalata miatt.

„Be akartam térni a zsidó vallásba – s ez most meg is történt. Máshonnan elküldtek, ezért eljöttem a Szim Salomba, ahol nagyon jól érzem magam.” (65. férfi, 2000-ben, Sz.S.)

Néhányan még megemlézték rossz tapasztalataikat más zsidó hitközségeknél (elküldték őket, vagy nem úgy fogadták, ahogy igényelték volna). A progresszív közösségeknél az elfogadás és a tolerancia dominál, vegyes házasságban élőket, vegyes származási háttérrel rendelkezőket, vallásosakat és vallástalanokat, nem zsidó származású és vallású, de a zsidó kultúra iránt érdeklődőket is szívesen fogadnak.

A nem zsidó származású, nem zsidó háttérrel rendelkező érdeklődőket elsősorban intellektuális, teológiai vagy művelődési érdeklődés hajtja: Raj Tamás és Tóráköre, a „Bevezetés” kurzusok, egy-egy érdekes előadás, program. Idővel magával a közösséggel is szimpatizálni kezdenek. Mindkét közösségben találkozni olyan érdeklődővel, akit az irányzat szellemisége és nyitottsága vonzott, fokozatosan élénkült fel spirituális érdeklődése, és alakult ki benne az igény arra, hogy rituálisan is betérjen. (A nem zsidó hátterű érdeklődőkről a *Függelékben* (F.6.) írok részletesebben.)

Mivel a hazai közösségek a WUPJ Európai Régiójához tartoznak, rájuk annak matrilineáris irányelvei vonatkoznak a zsidó státusz kérdésében: akinek édesanyja nem zsidó származású, annak egy tanulási időszak és spirituális elmélyedés után rabbinikus bíróság előtt be kell térnie a zsidó vallásba.¹⁰⁴ Ez belső készítésén, egyéni döntésén múlik – a közösségnek ettől függetlenül tagja lehet.

VIII.4.3. Kiket vonz a progresszív irányzat?

Pontosabban: kiket és miért vonz a progresszív zsidó irányzat ideológiája, gyakorlata, illetve kiket vonzanak a hazai progresszív közösségek?

A kutatási tapasztalatok alapján a kérdésre adott válaszok az alábbiakban foglalhatók össze.

1. a) A nem hívők és/vagy vallási értelemben nem zsidók és/vagy vegyes házasságban élők, de a tradíció iránt érdeklődők egy része számára a progresszív irányzat vonzóbb a többi vallásos irányzatnál, mert befogadóbb.
- b) Az autentikus élményre vágyók viszont *nem* egy reform, hanem inkább egy hagyományosabb zsinagógába, illetve közösségbe mennek.

¹⁰⁴ Az amerikai reform irányzatban a patrilineáris leszármazást is elfogadják.

2. a) Akik gyökereiket a zsidó történelmi múltba, kultúrába, hagyományba vezetik vissza, de a jelenben szeretnék aktív részesei lenni ennek a kultúrának, és a maguk számára alkalmas módon kialakítani viszonyukat és gyakorlatukat, azok számára szimpatikus lehet.
- b) Akik gyökereiket keresve stabil kulturális rendszert (felfogást, gyakorlatot, intézményeket) keresnek, azoknak az állandóan változó progresszív irányzat *nem* vonzó identitásopció.
3. a) Az elfogadó attitűd vonzó azoknak, akik közelednek a zsidó valláshoz, de nem kiforrott a viszonyuk: igényük támadt egy vallásos tevékenységet is végző, zsidó közösséghez tartozásra, ahol pozitív élmények érik őket, és ahol nem várják el a vallásosság kinyilvánítását.
- b) Ez a hozzáállás teszi vonzóvá az irányzatot azok számára is, akiket a holokauszt ingatott meg vallásos hitükben, vagy akiket egyéb megrázó, antiszemita, diszkriminatív megnyilvánulások távolítottak el a zsidóságtól, és szívesen lennének egy barátságos, zsidó közösségben, ahol nem feszülnek a vallásosságra vonatkozó elvárások velük szemben.
4. A hagyományos zsidó vallási szervezetekben „csalódottak” új lehetőséget látnak a progresszív irányzatnál a vallásosság megélésére. A csalódottságnak három fő okát tudtam körvonalazni.
 - a) A be nem fogadás, elutasítás kellemetlen élménye más hitközség(ek)nél.
 - b) A vallási törvények betartásának elvárása és gyakorlata közötti disszonancia. (Többet várnak el, mint amennyit valójában tartanak.)
 - c) Saját igényeik (pl. személyesség, reflektáltság) ki nem elégítettsége. Szeretnék korszerű válaszokat a mai korban élő ember mai kérdéseire. Szeretnék személyes élménnyé tenni a vallásosságot, de nem értik a rituális nyelvet. Úgy érzik, a progresszív közösségekben támogatást kapnak, és lehetőséget a válaszok keresésére.
5. a) A vallási emancipációval egyetértő nők és férfiak számára vonzó a progresszív irányzat.
- b) A zsidó tradíció iránt érdeklődő, modern életvitelű, teljesen asszimilált, zsidó kötődésű, értelmiségi nők, akik a tudományos életben is megszokták és elvárják az egyenjogúságot, a szabad gondolkodás jogát, különösen szimpatizálnak vele.

A zsidó hagyomány iránt érdeklődő, asszimilált és emancipált zsidó nők egy része a Magyarországon bevett irányzatok egyikében sem tudná magát jól érezni

– elmondásuk szerint –, mivel ott a rítusokban nem a modern világi életben megszokott, vagy legalábbis elvárt egyenjogúsággal vesznek részt, hanem bizonyos korlátozások érik őket. Ezért számukra a progresszív irányzat egy lehetséges, vonzó alternatívát nyújt.

6. A vallásosak viszonya az irányzathoz attól függ, hogy mit várnak a vallástól.

a) Azok számára lehet vonzó, akiknek a vallásosság az önmegvalósítás, az élet teljesebbé tételének módja, akik nagyfokú gondolati szabadságot szoktak meg és ezt vallási kontextusban is igénylik, akik a törvények lényegét szeretnék megérteni, és prioritásaiknak, lehetőségeiknek megfelelően egyéni szabályokat állítanak föl maguknak.

b) Akinek viszont az az igénye, hogy a vallás legyen teljesen normatív rendszer, amelyhez lehet igazodni, az nagy valószínűséggel *nem* a progresszív irányzathoz fog közeledni, hanem szilárdabb (lefektetett) kereteket keres magának.¹⁰⁵

7. Több értelmiségi és fiatal számára a pozitív zsidó identitás felépítésének reményén¹⁰⁶ túl a gondolati szabadság, valamint a megújulási mozgalmakban rejlő potenciál és dinamizmus miatt szimpatikus az irányzat.

8. A progresszív közösségek számos tanulási, művelődési, közösségi programot kínálnak, a zsidó valláshoz és hagyományhoz való közeledésnél nem szabják kritériumnak a vallásosságot, a zsidó szokások gyakorlását az egyén választására bízzák, ezért a zsidóság iránt érdeklődő és ahhoz részint intellektuálisan, részint érzelmileg (de nem vallásos hittel) közeledő szekuláris zsidók is vonzó lehetőséget lát(hat)nak benne.

9. A nem zsidó háttérű egyének számára a progresszív irányzat nyitottsága, illetve a progresszív közösségek programjai, tanulási, művelődési lehetőségei, a hozzájuk érkezők barátságos fogadtatása teszi vonzóvá az irányzatot és a hazai közösségeket.

¹⁰⁵ Tomka (1999) a két típust így jellemzi: a) aki „aktív, alkotó, autonóm módon vallásos”, b) „aki számára a vallás eszköz”.

¹⁰⁶ Kovács András szintén rámutat arra, hogy a fiatal generáció közül „sokan keresnek pozitív öndefiníciót saját zsidóságuk számára, amelyet aztán nyíltan vállalnak. Sőt, maga a nyílt vállalás is az identitásteremtés része”. (Kovács 2002a: 38)

Tapasztalataim azt mutatják, hogy a progresszív irányzat egyszerre tölt be hagyományőrző és -megújító, vallási és világi-kulturális funkciót. A progresszív zsidók e funkciókat mind igénylik, és az ellentmondás csupán látszólagos.¹⁰⁷ Az asszimilált zsidóság jelentős része ugyanis a zsidó kultúrától jórészt elzártan élt, és ma sem kíván szigorúan törvényorientált zsidó életmódot követni. A progresszív közösségekben lehetőség kínálkozik arra, hogy megismerjék a zsidó tradíciót, értelmezzék, adott esetben újraértelmezzék, az átvett formákat új tartalommal töltsék meg, vagy átalakítsák oly módon, hogy azok átélhetővé, követhetővé váljanak számukra, és hozzájáruljanak zsidóságuk megéléséhez és felépítéséhez.

Hazánkban a bevett (ortodox és neológ) zsidó vallási irányzatok aggódnak amiatt, hogy a nagyobb szabadságot megengedő reform irányzat tőlük csábít el híveket. Valójában a tényadatok és a kutatási eredmények ezt nem támasztják alá. Elsősorban azokat szólítja meg, azoknak kínál alternatívát és azoknak vonzó, akik a hagyományos irányzatoknál nem találják meg (vagy úgy érzik, hogy nem találnák meg) a helyüket, akik keresik zsidó közösségüket, illetve akik a vallási életben is igénylik az emancipáció érvényre juttatását.¹⁰⁸ Az elfogadó attitűd vonzó azoknak is, akik vegyes házasságban élnek, vagy háláchikusan nem számítanak zsidónak.¹⁰⁹ A zsidó kultúra iránt érdeklődő, modern szemléletű értelmiségiek számára a gondolati szabadság, a hagyományról való szabad gondolkodás, a kornak megfelelő interpretációk miatt szimpatikus az irányzat. Ugyanakkor nincs (kiváltképp tömeges) elvándorlás a hagyományos irányzatoktól a progresszív közösségek felé; taglétszámuk viszonylag alacsony, tehát egyelőre a szekuláris környezetből sem csatlakoznak hozzájuk nagy számban.

¹⁰⁷ A paradoxon a *revival* fogalmával oldható fel, amelyet a társadalomtudomány olyan kulturális jelenségekhez kapcsol, amelyek korábban elvesztették funkciójukat, survival emlékek maradtak, aztán új élettel töltődtek meg, ismét funkcionálni kezdtek, élményszerűvé lettek az átvevők igényei szerint, és ezzel újra érvényessé váltak. (Marót 1945, Papp 2005: 38)

¹⁰⁸ Az egalitárius szemlélet nemcsak a nők, hanem sok férfi számára is szimpatikus. Azok, akik a zsidó tradíció követését hagyományosabb formában, de egalitárius felfogással igényelték, a 2006-ban megalakult Dor Hadash maszorti közösséghez csatlakoztak.

¹⁰⁹ A zsidó vallásjog szerint zsidó az, akinek édesanyja zsidó, vagy aki betér a zsidó vallásba.

VIII.5. Társadalmi bázis és támogatottság

Ebben a fejezetben a két progresszív közösség tagságát, holdudvarát, támogatottságát, illetve ennek alakulását veszem górcső alá.

VIII.5.1. A progresszív közösségek társadalmi bázisának kiterjedése

A progresszív közösségek taglétszáma csak viszonylag tág határok között adható meg – részint az átmeneti és tartós távollétek, a fluktuáció (távozás, halálozás) miatt, részint azért, mert egy-egy személy (tagsági) öndefiníciója is változik az idővel.

A Szim Salom egy kis baráti közösséggént alakult meg, ismerősök révén bővült. Taglétszáma az ezredfordulón kezdett növekedni, az újonnan érkezők közül többen is vállaltak feladatokat a közösség életében, 2001 és 2004 között már pezsgő élet folyt a korábbi helyiségükben. A későbbi Bét Orim alapítók távozásával megcsappant a létszám, de valójában a legjelentősebb hatása a közösségi munkára volt.

A Bét Orim Közösséget 21 fő alapította meg, fennállásuk első évében 49 főre nőtt a taglétszám. Azóta további tagok és még több érdeklődő csatlakozott hozzájuk.

A Szim Salom Közösség szűkebb tagsága (belső köre) 40-60 fős, a Bét Orim Közösségé 30-40 fős. A tagság egy része tartósan távol van a közösségtől (munka, gyermeknevelés, külföldi tartózkodás, betegség miatt.)¹¹⁰ Mások nagyobb ünnepek, kiemelt események alkalmával, vagy bizonyos programokra járnak. A Szim Salom holdudvara 300-500 fős, a Bét Orimé 300-400 fős. A Bét Orim programjairól néhány ezer ember értesül a Bálint Ház programfüzetéből és még több a honlapjáról. Itt a Szim Salom programjait is feltüntették abban a 2006-tól 2009-ig tartó időszakban, amíg programjaikat saját helyiség híján ott tartották. Ennek nyilvánvaló előnye volt az, hogy szélesebb körhöz jutott el programjaik híre. Ugyanakkor az érdeklődők egy (nem kis) része úgy látogatta egy-egy programjukat, mint általában a Bálint Ház rendezvényeit, kulturálódás, kultúrafogyasztás céljával. Szorosabb kapcsolatot csak kifejezetten erre való belső készítésre alakított ki.

A két közösség holdudvarának mérete és határa inkább sejthető, mint megragadható. Elektronikus hírlevelük több száz címre megy ki. A Szim Salom levelezési listájára 2010-ig 400 címzett iratkozott fel. A fiatal Bét Orim hírlevele

¹¹⁰ A taglétszám a tagdíj-befizetések, elhalálozások, új csatlakozások alakulása szerint is változik.

jelenleg már 250 címre megy ki (az előadókat, vendégeket nem számítva). A címzettek közé egyének és családok is beletartoznak; és a feliratkozók száma nő. Honlapjukat ennél többen látogatják.¹¹¹ A nagy népszerűségnek örvendő Facebook közösségi oldalon további érdeklődők kapnak hírt a programjaikról. A Szim Salomnak ezen a portálon 100, a Bét Orimnak több mint 220 ismerőse van – közte más zsidó vallási vagy világi szervezetek képviselői, tagjai. Többen tagjaik ismerősei, akik közül van, aki még sosem járt a progresszív közösségeknél.

A Bét Orim heti rendszerességű programjain (tanulás, péntek esték) 10-25 fő vesz részt, bizonyos előadástémák 30-50 főt is vonzanak. 2010-ben a Széder estére 75 fő regisztrált (az őszi ünnepeken ennél kevesebben voltak). A Szim Salomban több a gyerek, stabilan működnek a kisebbek és nagyobbak programjai (játékos és komolyabb, interaktív tanulás), egy-egy programon 8-40 fő vesz részt. Számításaik szerint az évközi programokat 75-100 fő látogatja összesen (gyerekekkel együtt). A Széder estét már a '90-es évek végétől a BM Dunapalota nagytermében tartják, az utóbbi években több mint százan vesznek részt rajta. A szombati istentiszteletekre a '90-es évek végén még kevesen jártak, 5-8-12 fő, akik akkoriban még inkább csak ismerkedtek a liturgiával. Az ezredforduló utáni években már többen jártak, a fiatalok komolyan bevonódtak a hitéletbe, stabil és fontos bázisát jelentették és jelentik az istentiszteleteknek.

VIII.5.2. Egyházi és civil 1%-os felajánlások

A progresszív közösségek társadalmi támogatottságát a személyi jövedelemadó (szja) egyházi 1%-os felajánlások alakulása alapján részletesen vizsgálom a *Függelékben* (F.5.) az *APEH 1%-os statisztikák* alapján. E fejezetben csak a felajánlók számának alakulását tekintem át bővebben.

A Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség 2004-ben alakult meg, 2005-ben 76, 2006-ban már 173 fő ajánlotta fel személyi jövedelemadója egyházi 1%-át, 2006 után pedig több mint 200 fő. 2006–2008 között volt a legtöbb bevétele, a 30-40. helyen állt az egyházak között a befolyt összeg, és 4. helyen az egy főre jutó átlagos felajánlások alapján. A Bét Orim Reform Zsidó Hitközséget 2008-ban jegyezték be, és 2009-ben már 143 fő ajánlotta fel nekik az szja egyházi 1%-át. Az 54. helyre került a felajánlott összeg

¹¹¹ A Szim Salom magyar nyelvű honlapját a látogatási statisztikák alapján 800, angol nyelvű honlapját 280 különböző (IP címmel rendelkező) látogató olvassa. Az adatok forrása: a Szim Salom éves jelentése.

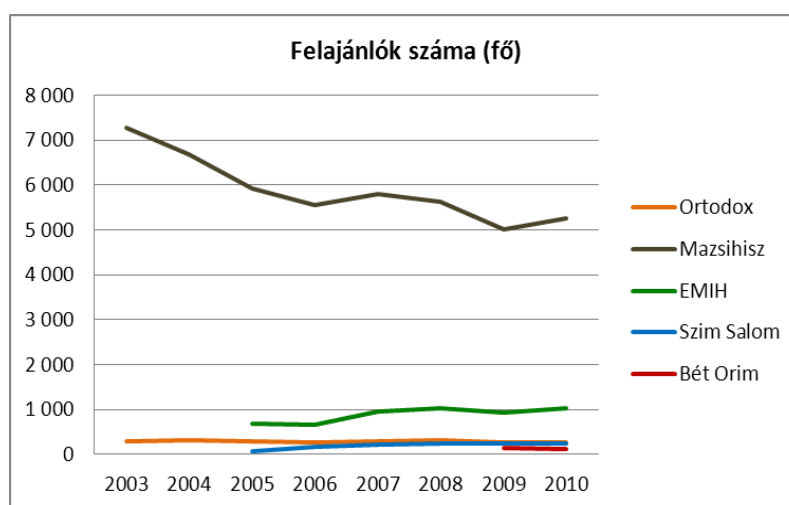
és a 4. helyre az 1 főre jutó felajánlások alapján (miközben a Szim Salom a 12. lett). 2010-ben kevesebb felajánást kapott (126 főtől), a 81., illetve 21. helyre került. (vö. F.5.)

A következő táblázat és ábra a többi zsidó egyházhoz viszonyítva mutatja támogatóik számának alakulását. (3. táblázat, 1. ábra)¹¹²

3. táblázat. A zsidó egyházaknak szja 1%-ot felajánlók száma

Adózás éve	Ortodox	Mazsihisz	EMIH	Szim Salom	Bét Orim
2003	299	7 284	-	-	-
2004	313	6 671	-	-	-
2005	293	5 912	689	72	-
2006	267	5 554	661	175	-
2007	293	5 795	965	222	-
2008	308	5 624	1 019	253	-
2009	256	5 017	925	250	143
2010	263	5 263	1 030	238	126

1. ábra. Zsidó egyházaknak szja 1%-ot felajánlók száma

A MAZSIHISZ felajánlóinak száma jelentősen (évente átlagosan 4,5%-kal) csökkent. A Szim Salomé évről évre növekszik. Alig kisebb az ortodox támogatókénál. Az EMIH támogatottsága növekvő tendenciát mutat, átlagosan 4-szerese a Szim Saloméénak.

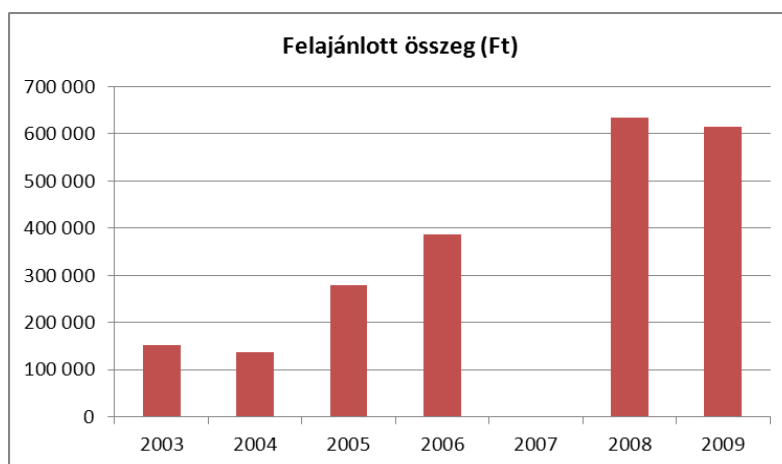
¹¹² Rövidítések: *EMIH*: Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Status Quo Ante); *Mazsihisz*: Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége; *Ortodox*: Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség.

A Szim Salom *civil szervezetként* (mint egyesület) is kap 1%-os felajánlást, a befolyt összeg növekvő tendenciát mutat, a felajánlók száma azonban alacsonyabb, mint az egyházi 1% esetén, 50 fő alatti.¹¹³ (4. táblázat, 2. ábra)

4. táblázat. Civil szja 1% felajánlás a Szim Salom Közösségnek

Adózás éve ¹¹⁴	Felajánlott összeg (Ft)	Felajánlók száma (fő)
2003	151 933	nincs adat
2004	136 381	nincs adat
2005	279 048	nincs adat
2006	386 761	nincs adat
2007	nem szerepel	–
2008	633 579	39
2009	613 974	47

2. ábra. A Szim Salomnak felajánlott civil szja 1%-os összeg alakulása

Az ábra saját szerkesztés.

¹¹³ Ez abból adódik, hogy az egyházi 1%-ot olyanok is felajánlják, akik nem tagjai a közösségnek, vagy csak ismerősük jár oda, míg a civil 1%-ot olyan szervezetnek adják, amelynek tagjai, közelebbi szimpatizánsai. A szimpatizánsok és a tagok egy része is úgy dönthet, hogy ha az egyházi 1%-ot a Szim Salomnak adta, akkor a civil 1%-ot másik szervezetnek. A 39-47 fő azon aktív keresők számát mutatja, akiknek az életében a Szim Salom (léte, jövője, támogatásának biztosítása) kiemelt fontosságú.

¹¹⁴ A 2010. adóévről a disszertáció benyújtásáig nem közöltek adatot.

VIII.5.3. Külföldi és hazai erőforrások

A közép-kelet-európai országok helyzetükből adódóan kezdetben a világ zsidóságától függtek finansziális támogatás, kulturális javak, oktatók, nevelők és egyéb szakképzett személyek tekintetében, és tőlük vettek át szervezeti és működésbeli modelleket. Ennek folytán egyfajta paternalista kapcsolat alakult ki a külföldi adományozók, ernyőszervezetek és a helyi befogadók között. A külföldi (nyugat-európai, amerikai, izraeli) szervezetek önállóságra ösztönzik a helyi közösségeket, és fokozatosan kivonulnak a közvetlen támogatás paternalista, anyagilag és emberi erőforrás tekintetében is megterhelő állapotából. (Gitelman 1999: 9)

Mindkét közösség esetén megjelenik a „vallási import” jelensége: a Szim Salom Angliából kapott ideológiai és rituális téren is támogatást, Kelemen Katalin a londoni Leo Baeck College-ban végezte rabbinikus tanulmányait, és az ott megismert Fred Morgan töltött náluk néhány hónapot segítő rabbiként. A Bét Orim Közösséghez az Egyesült Államokból érkezett reform rabbi Raj Ferenc személyében, először azért, hogy tanítsa a közösséget, később hivatalos rabbijuk lett. Ez nem egyedülálló jelenség. A WUPJ Európai Régiójának több országában tapasztalható az elmúlt években, hogy nyugalmazott amerikai reform rabbik adnak új életet a közösségeknek, tanítják őket, segítik megerősödésüket. A világszervezet részéről diplomáciai támogatást is kapnak.

A hazai progresszív mozgalmat a WUPJ jelentős összegekkel segítette. 1999 óta fokozatosan csökkenti ennek mértékét, de céltámogatásokat még juttat a közösségeknek. Mindinkább saját lábukra kell tehát állniuk, pályázati forrásokat keresnek, 1%-os kampányt folytatnak, igyekeznek szélesíteni társadalmi bázisukat, adott célokra (pl. zsinagóga, helyiségbérlés, imakönyv-kiadás) adományokat gyűjtenek, tagjaikat bevonják a különböző (szervezeti, pénzügyi, rituális és egyéb) feladatok ellátásába. Az American Joint Distribution Committee (JOINT) mellett a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítványánál (MAZSÖK) is tudnak pályázni a hitélet és a közösségi programok (pl. családi hétvégék), oktatási programok, hírlevél-kiadás költségeinek rész-finanszírozására. Külföldi reform gyülekezetek, hazai és külföldi magánszemélyek pénzbeli és tárgyi adományokkal, rituális tárgyak (pl. tóratekeres) felajánlásával támogatják őket.

VIII.6. Társadalmi felelősségvállalás és párbeszédre való nyitottság

VIII.6.1. Társadalmi felelősségvállalás, jótékonyság

A progresszív zsidóságban a társadalmi igazságosságot, a világ megjavítását a zsidó lét egyik központi elemének tartják, amelyet az egyéni életében (jócselekedetekkel) is morális kötelesség megvalósítani. Vallják, hogy figyelni kell az egyén belső életére (imádsággal, meditációval, tanulással, énekléssel) és a környezetére is, ahol a békét kell keresni és előmozdítani, sokkal inkább hidakat építeni, mint határokat megvonni.¹¹⁵

A hazai progresszív közösségekbe járók általában anyailag stabil körülmények között, de nem fényűzően élnek. A tehetősebbek anyagilag is támogatják a közösséget (adományok, felajánlások formájában), de a támogatást a kispénzüiek is megteszik a maguk lehetősége szerint pénzben, vagy természetbeni hozzájárulás, önkéntes tevékenység formájában. A nélkülözőknek mindkét közösségben igyekeznek kedvezményeket vagy segítséget adni. (Például térítésmentes részvételt a Peszách széder esti vacsorán, vagy támogatást, ruhát, betegség idején ellátást, ebédet.)

„Mit kaptam a Bét Orim Közösségtől? Egy időben ebédet, amikor betegség miatt rászorultam. A fiam tanulásához segítséget. Együttléteket, az összetartozás érzését.” (56. férfi, B.O. érd.)

A szolidaritás nem csupán tagjaikkal szemben, hanem általában a rászorulókkal, zsidó és nem zsidó háttérűekkel szemben (ár- és belvízkárok által sújtott, háborús övezetekben, vagy fedél nélkül élők iránt) egyaránt megmutatkozik. A kezdetektől erős a késztetés mindkét közösségben a szociális célú tevékenységek folytatására, és ez irányú együttműködések kialakítására. Jótékonyági akciókat, tárgy- és ruhagyűjtést szerveznek, pénzadományokat gyűjtenek, együttműködések alakítanak ki más szervezetekkel (alapítványokkal, segély- vagy karitatív szervezetekkel). Teszik mindezt saját szociális érzékenységüktől hajtva, és értékes kulturális örökségük tudatában. A jótékonyság ugyanis a zsidó hagyománynak is fontos – a cödoko (jótétemény) és a micve (vallási parancs, előírás, illetve jótett) véghezvitelében gyökerező – része.

¹¹⁵ A Tikkun Olám a világ megjavítását, a Tikkun HáNefes a lélek megjavítását jelenti. A Sálom szó békét jelent: népek és nemzetek közötti, ember és természeti környezet, vagyis az egész világ békéjére vonatkozik. (A sálom szó a héber *slm* töből származik, amelynek jelentése: teljes, egész.)

A Bét Orim nagyünnepekre szegényebb sorsú vendégeket is fogad. Többek között a Magyarországi Zsidó Szociális Segély (MAZS) Alapítvánnyal, illetve a Jaffe Zsidó Családsegítő Szolgálattal együttműködve 2009-ben a jótékonyági akcióval egybekötött purimi bazár alkalmával gyerekholmikát, játékokat gyűjtött. Majd ruhaneműt az Oltalom Karitatív Egyesület részére. A Bét Orim egyik alapító tagja (egy nyugdíjas hölgy) a MAZS Alapítvány önkénteseként a közösség látóterébe eső idős, beteg, vagy mozgásukban korlátozott emberek gondozását, felkeresését be tudja kapcsolni az önkéntes programba. A Bét Orim vezetősége fontos célként jelölte meg az idősök igényeinek felmérését, illetve az idősgondozás megfelelő, színvonalas megvalósítását. (A Bét Orim szűkebb és tágabb körében végzett felmérés alapján a tagok és az érdeklődők több mint a fele szívesen részt venne jótékonyági akciókban.)

A Szim Salom karitatív tevékenységével már első terepmunkám idején találkoztam. (Szász 2002) 1999 tavaszán az egyik 60-as éveiben járó hölgy tagjuk megszervezte, hogy a JOINT¹¹⁶ (zsidó humanitárius segélyszervezet) által a délszláv bombázások elől Budapestre menekített 200 anyát és gyermeket a Park Szállóban elszállásolják, a gyerekek a „Lauder óvodába” és a „Scheiber iskolába” járjanak. A Szim Salom meghívta egy baráti vacsorára a menekülteket, tisztálkodó szereket, BKV bérletet, jegyet, pénzadományt gyűjtött a részükre, illetve közvetített amerikai reform és európai progresszív közösségek adományainak eljuttatásában.

A Szim Salomban az utóbbi évek legnagyobb sikerét a Hospice Ház javára rendezett „sütizés” (sütemények sütése és jótékony célú árusítása) hozta: a jó előkészítés és a lelkes közreműködés eredményeként 116 000 Ft gyűlt össze, amelyet a közösség saját keretéből 130 000 Ft-ra, egy ablak költségére egészített ki.

A társadalmi felelősségvállalás kiterjed mindenféle – nemcsak zsidó, hanem általános – érték megóvására: a közösség tagjai békedemonstráción, valamint környezetvédelemmel kapcsolatos kerekasztalokon és tevékenységekben vesznek részt, síkra szállnak a régi zsidónegyed megóvásáért, zsidó emlékek után erednek (fiatalok és idősebbek, mindkét közösségben), fotón örökítik meg (és kiállítást rendeznek).

¹¹⁶ American Joint Distribution Committee. <http://www.jdc.org>

VIII.6.2. A vallásközi párbeszédre való nyitottság

A progresszív zsidó irányzatok deklaráltan és hagyományosan törekcszenek a vallások közötti párbeszéd előmozdítására, folytatására. Saját magukról a zsidóságon belül is egy lehetséges irányzatként gondolkodnak: a judaizmus egyik, de nem az egyetlen és mindenki számára ideális alternatívájának tekintik magukat. A hazai közösségekre is jellemző ez a hozzáállás. A vegyes házasságban élő párok, vegyes házasságban született gyermekek előtt is nyitva állnak, e tekintetben az elfogadás, és nem a kirekesztés jellemzi őket. Barátsággal fogadják a vegyes párok nem zsidó tagját is, akik párjukat egy-egy előadásra, ünnepi alkalomra, vagy akár rendszeresen elkísérik.

A progresszív irányzat és a hazai közösségek alapeszméje a gondolatok sokféleségének elfogadása. Fontosnak tartják azt is, hogy a sokféle elképzelést, gondolatot megosszák egymással az emberek.

Raj Ferenc reform rabbi tömör megfogalmazásában: *„abban kell egyetérténünk, hogy nem kell egyetérténünk”*. Úgy látja, nem mindenki számára a reform irányzat az üdvöztítő út, és az irányzaton belül is sokféle alternatíva létezik. *„Egy ortodox zsidó legyen jó ortodox, egy konzervatív vagy neológ zsidó legyen jó konzervatív, egy reform zsidó legyen jó reform zsidó, egy vallástalan zsidó pedig vallástalanként legyen jó zsidó, egy nem zsidó pedig legyen jó nem zsidó”* – mondja el sokszor a közösségben.

A Szim Salom Közösség 2008-ban kapcsolódott a *Világvallások Együttműködési Fórumához*.¹¹⁷ Részt vettek egyeztető beszélgetéseken és a *Világvallások Hete* elnevezésű rendezvényen 2009 és 2010 novemberében, házigazdaként is. A rendezvénysorozat más kultúrák és más világnézetben állók megismerésére ad lehetőséget, az évközi egyeztető megbeszélések pedig diplomáciai és stratégiai egyeztetésekre, elgondolásaik megvitatására kínálnak alkalmat. A rabbinő elvállalta a felkérést, hogy a zsidó szellemi útról írjon a *Tárház* című folyóiratba (ahol a keresztény, a buddhista és a hindu szellemi út bemutatása is helyet kapott).

A Bét Orim eddig főként a keresztény-zsidó párbeszéd lehetőségeit kereste. Az Agora Akadémiára különböző felekezeti felsőoktatási intézmények történész, hebraista kutatóit is felkérlik előadóként. 2010 júniusában a közösség meghívta a hessen-nassauai keresztény zsidó társaság képviselőit, akikkel a keresztény-zsidó párbeszéd lehetőségeiről beszélgettek. Raj Tamás Tórákörére korábban is jártak keresztény

¹¹⁷ <http://www.vef.hu>

kötődésű érdeklődők, Raj Ferenc „Bevezetés a judaizmusba” sorozatára szintúgy, akik a közösség egyéb programjain is részt vettek alkalmilag, vagy rendszeresebben. Egyikük a Keresztény-Zsidó Társaságnak a tagja. A közösség vallási vezetője és tanára is előadott a Társaság által szervezett „*A dialógus sodrában*” című zsidó-keresztény konferencián 2010. októberben más zsidó felekezethez tartozó zsidó értelmiségiek, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem tanáraival egyetemben. A konferencia megnyitóján Dr. Fodor György, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Rektora felkérésére Raj Ferenc rabbi mondott beszédet. A dialógus folytatásaként 2010 novemberében Iványi Gábor methodista lelkész és a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség Békásmegyeri Gyülekezete látta vendégül a közösséget, hogy a különböző vallási irányzatok mai együttműködésének lehetőségeiről beszélgessenek.

VIII.7. Az Arcénu Egyesület

A teljes nevén *Arcénu Magyarország Reform- és Progresszív Cionista Egyesülete*ről csak röviden írok, mivel kutatásom témája nem a reform cionista szellemiség és e közösség tevékenysége. A disszertáció szempontjából három ok miatt fontos szót ejteni róla: 1) a zsidó önazonosság, a progresszív felfogás, az Izrael iránti pozitív érzelmek és felelősségvállalás sajátos összefonódása áll az alapítás mögött; 2) mindkét közösségből vannak tagjai; 3) személyük és az Arcénu (tevékenységével) a híd szerepét tölti be a Szim Salom és a Bét Orim között.

2007-ben vetődött fel először egy reform cionista – a Szim Salomtól és a Bét Orimtól is független – szervezet alapításának gondolata.

A szervezet alapító elnöke 2009 januárjában beszámolt izraeli látogatásáról, az ARZENU (reform cionista világszervezet) kongresszus tapasztalatairól és a hazai szervezet céljairól a Szim Salomban, majd egy hétre rá a Bét Orimban is. A szervezetbe mindkét közösségből invitált tagokat. Számos egyeztető megbeszélés után az Arcénu 2009 márciusában alakult meg. Tagszervezetévé fogadta az ARZENU, valamint a Magyarországi Cionista Szövetség. Elképzelésük szerint tevékenységükkel a két közösség közötti kapcsolatok kialakítására is törekшенek.¹¹⁸

¹¹⁸ „Lesznek autentikus izraeli meszibák (táncos estek), kapcsolaterősítő rendezvények a Szim Salommal, a Bét Orimmal, és a szélesebb értelemben vett nem reform közösségekkel és más cionista szervezetekkel.” (Megjelent a Sz.S. és a B.O. hírlevelében is.)

Az Arcénu célja a reform- és progresszív irányzathoz, valamint a világi zsidósághoz kötődő emberek „közelítése” Izraelhez különböző információs, oktatási és közösségi tevékenységeken, egy valósághoz közeli Izrael-kép kialakításán keresztül. Célja továbbá az izraeli-magyar barátság elmélyítése. A progresszív szellemiségből adódóan a férfiak és nők teljes egyenjogúságát hirdeti az élet minden területén. Törekszik a békére és a világ megjavítására, síkra száll a (vallási, etnikai, szexuális) kisebbségek jogaiért, valamint egy demokratikusabb, egalitáriusabb Izrael megteremtéséért. Síkra száll azért, hogy Izraelben a különböző irányzatok egyenlő megítélés és támogatás alá essenek, a nem ortodox betéréseket az ortodox betérésekkel egyenrangúnak fogadják el. Támogatja a polgári (civil) házasság ügyét (hogy aki szeretné, választhassa ezt az opciót).

A reform cionizmus nem az Izraelbe való kivándorlásra sarkallja híveit. Felfogása szerint a diaszpórában élő zsidóság maga is nagyon sokat tehet Izraelért, reális információk adásával, pénzügyi és egyéb támogatással (pl. önkéntes tevékenységgel).

VIII.8. A hazai progresszív közösségek viszonya

A Bét Orim és a Szim Salom közötti viszony változóban van.

A Szim Salom tagok egy részének kiválása a közösségből, és a Bét Orim megalapítása, majd az ezt követő egy-két év feszültségekkel teli, ám a kívülállók számára alapvetően csendes időszak volt.

A két közösség épp egy időben tartotta programjait a Bálint Házban: a Szim Salom a földszinten, a Bét Orim az emeleten. Az egyidejű érkezések, összenézések mellett az áthallások zavaró tényezők voltak, amelyet igyekeztek intelligens és toleráns módon kezelni, közös egyeztetéssel megoldani.¹¹⁹

2008-ban már összekacsintások voltak egy-egy közösségben, megemlítve, hogy a másik közösség a liturgia melyik részénél tart („*a másik gyülekezet most tart itt*”, „*halljátok, ők is itt tartanak*” az éneklésben).

¹¹⁹ „A Bálint Házban vissza-visszatérő, főleg istentiszteleteinket zavaró áthallások ügyében eddig tett és teendő lépéseket vitattuk meg. A Bálint ház úgy észlelte a problémát, mintha az a Szim Salom és a Bét Orim konfliktusa lenne, nem pedig szervezési probléma, ezért a jövőben inkább a Szim Salommal párhuzamosan programokat tartó Bét Orimmal való közvetlen egyeztetéssel próbáljuk kivédeni az áthallásokat.” (Részlet a Szim Salom 2007. márciusi közgyűléséről készült beszámolóról. Megjelent a Szim Salom 2007. áprilisi hírlevelében.)

2008 novemberében a Szim Salom és a Bét Orim a maszorti szemléletű Marom Klub Egyesülettel (a Maszorti Olami tagszervezetével) közösen deklarálták távolmaradásukat a Magyar Zsidó Kongresszusról, mivel úgy látták, „*a Magyar Zsidó Hitközségek Szövetsége érdekképviselési monopóliumának megszüntetésére, más anomáliák fől számolására, a valóságot jobban tükröző keretek kialakítására a kongresszus alkalmatlan*”.¹²⁰ A jövőjüket hosszabb távon befolyásoló, vagy meghatározó döntéshozatali keretek és folyamatok nem megfelelő volta, és ennek folytán közös érdekeik fontosabbnak bizonyultak az átmeneti, nem közösségi, inkább személyes nézeteltéréseknél.

Amikor az előkészítő egyeztetések után a Szim Salom akkori elnöke (egy 30 éves fiatalember) egy péntek estén felment a Bét Orim összejövételére, kedvesen, viccelődő szavakkal fogadta Raj Ferenc rabbi és a jelenlévő tagok, érdeklődők.

A jelenlévő Bét Orim alapító tagokkal beszélgetve tudakozódtam, mit gondolnak a két vezető közötti érintkezés kedélyes hangulatáról, s egyáltalán, a két közösség közötti együttműködés lehetőségéről. Többen fontosnak tartják a diplomáciai együttműködést, mindkét részből, ez kedvezően mozdította elő a megbeszéléseket. A Szim Salom aktuális vezetője, illetve a Bét Orim vallási vezetője nem volt jelen az egykori Szim Salom tagok 2006-os kiválását előidéző konfliktus idején, ezért e tehertől mentesen tudtak megbeszéléseket folytatni. Raj Ferenc amerikai reform rabbiként megszokta és természetesnek tartja, hogy több reform rabbi és közösség van jelen egy régióban, akik párbeszédet folytatnak egymással.

Egyébiránt a Szim Salom elnökének már korábban is az volt az álláspontja, hogy „*a magyarországi zsidó képviselési rendszer megreformálása kapcsán a többi progresszív zsidó közösséggel érdemes szorosabban együttműködnünk*” – amit 2008. májusi megválasztásakor a Szim Salom közgyűlésén, később pedig a hírlevélben is ismertetett.

2008 óta a Szim Salom Közösség honlapján feltünteteti kapcsolatai között a Bét Orim Közösséget is, mint „*Budapest másik reform zsidó közösségét*”, illetve a Marom Egyesülethez közeli Dor Hadash maszorti közösséget, mint „*a nemzetközi konzervatív zsidó irányzat hazai közösségét*”. A Bét Orim Közösség pedig a „Reform zsidóság – egy

¹²⁰ Az állásfoglalás teljes szövege a Szombat internetes portálon is olvasható:

<http://www.szombat.org/miert+alkalmatlan+a+MAZSIHISZ+altal+osszehivott+magyar+zsido+kongresszus+a+magyar+zsidosag+demokratikus+kepviseletere.html>

zsidó életforma” című kiadványában a reform irányzat magyarországi intézményei sorában feltünteti a Szim Salom Közösséget és az Arcénu Magyarország Egyesületet is.

Az Arcénu bizonyos szempontból hidat képez a Szim Salom és a Bét Orim között. Független szervezet, amely mindkét közösséget megszólítja, s amelyhez mindkét közösségből csatlakoztak tagok, érdeklődők (ha nem is nagy számban).

Az Arcénu kezdeményezése és közreműködése révén 2010. májusban a Szim Salom és a Bét Orim Egyesület az Arcénu Egyesülettel együtt ünnepelte Izrael állam megszületését a Szim Salom saját helyiségében, majd Jeruzsálem fennállását a Bálint Házban a Bét Orim meghívására. A fogadó közösség vendégül látta a másik közösséget mindkét alkalommal, ami lehetőséget adott a kötetlen beszélgetésre, ismerkedésre is.

A három közösséggel felvette a kapcsolatot (elsőként a Szim Salommal 2008-ban) a WUPJ progresszív zsidó cionista ifjúsági tagszervezete, a Netzer Olami¹²¹ és azon belül a fiatal felnőttek progresszív szervezetének (TaMar) Magyarországon tartózkodó képviselője, aki a közösségek fiataljait igyekszik megszólítani. A májusi rendezvényeken ő is részt vett.

A 2010. május végi közgyűlésen a Szim Salom (akkor már leköszönő) elnöke összefoglalójában az elmúlt év egyik legfontosabb eredményének értékelte a Bét Orim Közösséggel felvett *„egészséges diplomáciai kapcsolatokat”* – az új helyiségük megtalálása, felújítása és használatba vétele, illetve a Világvallások Egyeztetési Fóruma (VEF) munkája mellett. A Bét Orim vezetősége is fontosnak tartja a diplomáciai együttműködést, és úgy látja, a hazai reform mozgalmat erősíti, ha több reform szervezet van, amelyek együtt jobban tudják képviselni érdekeiket.

A progresszív közösségek vezetői fontos diplomáciai fejleménynek tartják, hogy a WUPJ támogatásával megkezdődött az egyeztetés egy magyarországi progresszív ernyőszervezet létrehozása érdekében.

VIII.9. Összefoglalás

Zsigmond Anna (1999) a zsidó oktatási intézmények feladatát és célját nem a múlt feltámasztásában, hanem a jelenhez szorosan kapcsolódó és egyben a zsidó tradíciót ápoló, a zsidó identitást építő oktatásban és nevelésben látja. Részben hasonlóak ehhez a progresszív közösségek céljai, ám ők igyekeznek „zsinagógájukat” az istentisztelet, a

¹²¹ <http://www.netzerolami.org>

tanulás és a közösség házává tenni, és – a gyerekfoglalkozások mellett – döntően felnőttek számára biztosítják a zsidó kultúrával való ismerkedés lehetőségét, a zsidó hagyomány ápolását, a zsidó identitás megélését, kialakítását.

A két progresszív közösségben számos tanulási, kulturális és szabadiós program indult el: judaizmus(ok)ról szóló tanfolyam, liturgiaoktatás, forrásszöveg-értelmezés, tanuló istentisztelet, közös felkészülés az ünnepekre, daltanulás, világi előadások, családi hétvége, gyermekprogramok. A Szim Salomban a zsidó vallási oktatás iránti érdeklődés kifejezettebb már az érdeklődők nagyobb létszámánál fogva is, így ott a liturgiaoktatás, a héber nyelvoktatás és a gyermekfoglalkozások korosztályonként, illetve tudásszintenként is differenciáltak. A Bét Orimban több programot kínálnak a zsidó kultúrával, a történeti és kortárs zsidósággal kapcsolatos témák megismerésére, ennek részeként szabadegyetemi előadásokat, filmklubot, felolvasó- és előadóestet szerveznek.

Mindkét közösség igyekszik megszólítani a zsidóság felé közeledő embereket, felkínálva nekik egy nyitott, szabadon gondolkodó közösség életébe, programjaiba való bekapcsolódás lehetőségét, a zsidó kultúra és vallás megismerését, a zsidó identitásépítés támogatását az egyéni szabadság meghagyása mellett.

A két közösség vezetősége közös érdekeiket, valamint a hazai zsidóságban betöltött szerepüket látva az utóbbi években diplomáciai kapcsolatokat alakított ki, és egymásról mint „a másik” reform zsidó szervezetről gondolkodnak, írnak és beszélnek.

Céljaik közé tartozik a zsidóságon belüli és a vallások közötti párbeszéd folytatása.

Arra törekednek, hogy egzisztenciális biztonságukat megteremtsék, közösségüket tovább építsék, érdekérvényesítő képességüket partnerségek és szervezeti tagságok, illetve tagjaik egyéni és szervezetük intézményi kapcsolathálózata aktivizálása útján növeljék. Továbbá szorgalmazzák, hogy a zsidó vallási mezőben egyenrangú félként, a zsidó vallás egy lehetséges irányzatának képviselőiként kezeljék őket.

A zsidóságon belüli sokszínűség kimondása és értéként való kezelése a hazai zsidóságon belüli elfogadottságukra is kedvezően hatott, aminek következtében a hozzájuk közeledőket nem, vagy kevésbé tartja vissza halványuló „stigmatizáltságuk”.

Bekapcsolódtak a zsidó témák megvitatásának diskurzusába, ahol a progresszív megközelítést, felfogást és gyakorlatot fejtik ki a zsidó hagyományhoz való viszony, a zsidó identitás, a nők helyzete, a homoszexualitás, a vegyes házasság, a zsidó vallási hagyomány megújítása kérdésében, és egyéb, érdeklődésre számot tartó témákban. Ezenkívül általánosabb értékekért is fellépnek – jótékonyági akciókat szerveznek,

zsidó emlékek nyomába erednek, törekednek a vallások közötti párbeszédre –, amelynek során kapcsolatba kerülnek más zsidó és nem zsidó szervezetekkel is.

A progresszív zsidó közösségek szempontjából a hazai zsidó vallási (és világi) miliőt bourdieu-i értelemben vett mezőnek tekinthetjük, ahol harc folyik egyrészt sajátos tőkefajtákért (gazdasági, rituális-kulturális erőforrásokért, elismertségért, elfogadásért), másrészt a játékszabályok átdefiniálásáért (a reform közösségek elfogadásáért, a zsidó-státusz, vagyis a „ki számít zsidónak” újragondolásáért), illetve a mezőben hatalmi pozícióban lévők részéről a tőkék és játékszabályok megtartásáért. Ennek során a progresszív közösségek aktivizálják tőkéiket (személyes és intézményi kapcsolathálózatukat, vezetőik, tanítómestereik tudástőkéjét, illetve elismertségét, presztízsét, valamint tagjaik kulturális és emberi tőkéjét feladatvállalások formájában), és igyekeznek továbbiakra is szert tenni (pénzügyi forrásokat, tárgyadományokat szerezni, partnerségeket kialakítani, tudástőkéjüket építeni, arculatukat kialakítani).

VIII.10. Tőkeelméleti megközelítés és értelmezés

VIII.10.1. Rövid elméleti áttekintés

Röviden szeretném áttekinteni az elmélet lényeges fogalmait és összefüggéseit. Pierre Bourdieu (2000) meghatározásában a mező bizonyos pozíciók közötti viszonyok összessége. Egyfajta játéktérként is értelmezhető, ahol sajátos tőkék (erőforrások, aduk) és nyereségek vannak jelen. A mezőben harc folyik a tőkékért, a releváns tőkefajták sajátos összetételéért, a játékszabályok átdefiniálásáért, illetve megtartásáért. Bourdieu a tőkén anyagi vagy elsajátított (inkorporált) formában felhalmozott munkát ért. Három fő fajtáját különbözteti meg: a gazdasági, a társadalmi és a kulturális tőkét (amely utóbbinak inkorporált, tárgyasult, intézményesített formáját is elkülöníti). (Bourdieu 1998) Elméletébe beemeli a szimbolikus tőke fogalmát is, amely alatt a kulturális elismertségek összességét érti, amely társadalmi erőforrásként funkcionál az elismerésért, a státuszért és a presztízsért folyó hatalmi harcban. (Bourdieu 1978) A tőkeelmélet további tőkefajtákat is számon tart, ilyen például az emberi tőke (az ember mint erőforrás, tudástőkéjével, képességeivel), a tárgyi tőke (amely részben átfed a tárgyasult kulturális tőke fogalmával), illetve a természeti tőke. A mezőbeli pozíciót a tőkével való ellátottság határozza meg. A mező határait, a bekerülés szabályára mindig magában a mezőben kérdezzük rá. Vannak a

bekerülés előírása szempontjából alacsonyan és magasan kodifikált mezők. A tényleges és potenciális erőviszonyok által meghatározott mező egyszersmind harcmező is, annak a harcnak a színhelye, amelyet az erőviszonyok adott konfigurációjának megőrzéséért vagy átalakításáért vívnak. (Bourdieu 2000) Az egyes tőkefajtákat Bourdieu elsősorban az egyén szempontjából tekinti, én e mellett tágabb, társadalmi (közösségi, szervezeti) értelemben is használom.

A társadalmi tőke nem önmagában a társadalmi kapcsolatokat jelenti, hanem az e kapcsolatokban rejlő erőforrásokat. Bourdieu (1998) elsősorban az individuum szempontjából értelmezi a fogalmat. Aktuális és potenciális erőforrások összességének tekinti, amelyek „a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának” birtoklásához kapcsolódnak. Az egyén társadalmi tőkéjének nagysága kapcsolati hálójának kiterjedésétől és a vele kapcsolatban állók tőkéinek nagyságától és összetételétől függ. A kapcsolatháló egyéni vagy kollektív beruházási stratégiák terméke, amelyek tudatosan vagy öntudatlanul olyan társadalmi kapcsolatok megteremtésére és fenntartására irányulnak, amelyek előbb-utóbb közvetlen haszonnal kecsegtetnek. A társadalmi tőke hasznát Bourdieu elsősorban abban látja, hogy multiplikáló hatást gyakorol a többi tőkére (azok átváltására, hasznosíthatóságára). A tőkeelmélet más gondolkodói (pl. Coleman, Putnam, Fukuyama) a társadalmi tőkét nemcsak az egyén szintjén értelmezik, hanem a társadalom szempontjából is fontos kollektív tőkeként, amely egyének közötti kapcsolatokba ágyazott, belőle fakad a csoportkohézió, az együttműködés, illetve a szolidaritás és bizalom normái, valamint a társadalmi csoportok problémamegoldó potenciálja (Putnam). (vö. Orbán – Szántó 2005; Lengyel – Szántó 1998)

VIII.10.2. Az elmélet alkalmazása

A tágabb, zsidó társadalmi kontextusban erőforrásokért, a határok meghúzásáért és a szabályok átdefinálásáért zajló küzdelmeket, illetve mikro- és mezoszinten zajló társadalmi folyamatokat találunk. A progresszív közösségek helyzetét és stratégiai lépéseit a zsidó vallási és világi (bourdieu-i értelemben vett) mezőben szemlélhetjük és értelmezhetjük, amelyben dinamikus folyamatok és állandó küzdelmek zajlanak: csak hogy elsősorban intézmények, zsidó szervezetek, és másodsorban az őket képviselő egyének között (gondolhatunk itt a zsidó kerekasztalok résztvevőire). A mezőt tehát pozíciók közötti viszonyrendszernek tételezem, amelynek fontos jellemzői

azok a tőkefajták, amelyekkel leginkább lehet érvényesülni, és amelyben a résztvevők pozícióit, hatalmi helyzetét az határozza meg, mennyi és milyen fajta erőforrással rendelkeznek, és tőkeellátottságuk hogyan változik az időben.

A progresszív közösségeknek működésükhöz szükségük van gazdasági erőforrásokra (pénzügyi bevételekre, „zsinagógára” és berendezési tárgyakra), rituális tárgyakra (tárgyasult kulturális tőkére), a rituális intézmények (pl. fürdő) használatának lehetőségére, érdekeik érvényesítéséhez pedig arra, hogy bizonyos szervezetek testületébe bekerüljenek. Ezeknek megszerzése a MAZSIHISZ-től is függ, amely korlátozottan juttat erőforrásokat a számukra.

A hazai zsidó vallási mezőben kiemelkedő pozíciót tölt be, mint láttuk, a MAZSIHISZ, amelynek erejét növeli speciális kapcsolata az állammal (a zsidó szervezetekkel való kommunikáció lényegében a MAZSIHISZ-en keresztül valósul meg). Azon szervezetek, amelyek megkérdőjelezzik a MAZSIHISZ hegemoniáját, szeretnék megváltoztatni a hatalmi- és kommunikációs struktúrát, az „adu” szerepét betöltő tőkefajta jellegét, a határokat és a belépés szabályait egyaránt. A deklaráltan kiemelt tőkefajta szimbolikus, presztízsertékű: a zsidó vallási hagyományok betartása a Sulchán Áruh (rituális törvénygyűjtemény) szerint, illetve a neológ vagy ortodox hitközségi státusz. A hatalmi pozíciót biztosító társadalmi-politikai jellegű tőke az állammal való kiemelt kapcsolat, valamint a vallásos zsidóságon belüli társadalmi bázis (a hitközségek számbeli dominanciája). Ebből adódik gazdasági tőkével való ellátottsága is. A jelenlegi struktúra és a MAZSIHISZ pozícióinak fenntartása bizonyos funkcióiból és kulturális intézményeiből adódik. Fenntartója és támogatója zsidó oktatási intézményeknek, zsinagógáknak, szociális intézményeknek (pl. szeretet kórház, MAZS Alapítvány), civil szervezeteknek. Az oktatási intézmények alap-, közép- és felsőfokon biztosítják a zsidóságról való tanulást, a neológia ideológiai, gyakorlati, intézményi továbbélését.

A MAZSIHISZ-t bírálók nem vitatják el a fenti funkciók ellátásának szükségességét: hegemon helyzetét vitatják, szeretnének több beleszólást az ügyekbe és a gazdasági erőforrások elosztásába. Úgy érzik, a sokszínű zsidóság érdekeit nem tudja képviselni egyetlen, még hozzá neológ hitközségi kötődéssel rendelkező szervezet, és valójában nem is érdeke (hiszen saját pozícióit gyengítené általa, legalábbis rövid távon). Céljuk egy új, demokratikus ernyőszervezet létrehozása, ahol az új zsidó szervezetek is képviseltethetik magukat. Meg kívánják változtatni azt a szabályrendszert, amely egyes zsidó szervezeteket, társadalmi csoportokat nem fogad be.

A progresszív közösségeknek helyzetük javítására, erőforrásaik bővítésére egyfelől külföldi szervezetek és tagjaik, szimpatizánsaik támogatásából, adományaiból van lehetőségük: ilyenek a céltámogatások a WUPJ részéről¹²², az szja 1+1%-os felajánlások, egyéni pénzadományok, tagjaik és külföldi egyének, szervezetek hétköznapi (székek) és rituális (tóratekercs, tóraékszerek) tárgyadományai, tagjaik önkéntes tevékenysége. Másfelől világi zsidó alapítványok pályázati forrásai (ilyen a nemzetközi JOINT és a magyar MAZSÖK). Mindkét közösség igyekszik (vezetőségi tagjaik közbenjárása nyomán) külföldi (főként amerikai vagy nemzetközi) támogatást szerezni. Törekednek szervezeti kapcsolataik bővítésére és együttműködésre hazai zsidó (pl. a Zsidó Közösségi Fórumot kezdeményező szervezetekkel, az EszterHáz zsidó feminista egyesülettel) és nem zsidó szervezetekkel (a vallásközi párbeszéd, az értékóvás, a jótekonysági akciók révén), kapcsolatok felvételére és ápolására progresszív közösségekkel és szervezetekkel. Ha a helyzet úgy kívánja, aktivizálják a szervezeti kapcsolatokban rejlő erőforrásokat (ekként járt közben a WUPJ a Szim Salom érdekében), szervezeti céljaik (pl. egzisztenciális biztonság, média-megjelenési lehetőség, érdekérvényesítés, jótekonyság) érdekében pedig tagjaik és szimpatizánsaik egyéni kapcsolathálójára is támaszkodnak. Belső építkezésük fontos részét képezi a közösség társadalmi kohéziós ereje, tagjaik önkéntes tevékenysége mellett ismereteik bővítése (az inkorporált kulturális tőke), tanítók, vallási vezetők tudástőkéje, amely a mezőben való küzdelem során is felvértezi őket (a nyilvános viták, kerekasztal-beszélgetések során felkészülten tudnak reflektálni kérdésekre, kritikákra). Intézményesített kulturális tőkéik, mint a progresszív rítus szerint való átmeneti rítusok, közte a bár/bát micvá (a törvény fia/lánya rituális felnőtt) státusz, vagy a betérést igazoló okmányok. Azonban ezeket a bevett irányzatokban nem ismerik el (tehát a reform betérteket nem fogadják el) – érdekérvényesítésük során e szabályrendszer újragondolására és megváltoztatására is törekednek. Szimbolikus tőkét jelent számukra a progresszív irányzat nemzetközi elismertsége és követőinek nagy száma, valamint vezetőik presztízse (gondoljunk pl. a köztisztletben álló Raj fivérekre, vagy egyes vezetőségi tagok hitelességére a tágabb társadalmi környezetben).

¹²² A WUPJ támogatása nem kiapadhatatlan, a szükséges mértékig próbálja csökkenteni, és arra ösztönzi a kisebb tagszervezeteket is, hogy próbáljanak saját lábukra állni.

IX. IDENTITÁS-(RE)KONSTRUKCIÓ REFORM ZSIDÓ KÖZÖSSÉGBEN

Ebben a fejezetben azzal foglalkozom, miként orientálja az emberek érdeklődését saját zsidóságuk érzete, továbbá, milyen szerepet tölt be a zsidó vallás és hagyomány, illetve a közösség az identitásuk formálódásában. Elsőként megvizsgálom a zsidó vallási-kulturális hagyományok ápolásának és identitásépítésüknek a kapcsolatát. Ezután rátérek arra, a zsidó identitásuk érzete miként hat preferenciáikra, attitűdjeikre. Majd a zsidó identitásuk intenzitásának, tartalmának és kifejezésének dinamikáját igyekszem feltárni – a progresszív zsidó önazonosság alakulását is vizsgálva – a közösségben szerzett tapasztalataik, élményeik tükrében. Bemutatom, mit vártak és mit kaptak az egyének a progresszív közösségektől, és hogyan látják a progresszív közösségek, illetve az irányzat helyét, szerepét és jövőjét a magyarországi zsidóságban – a zsidó identitás és a hagyományörzés szempontjából.

IX.1. Vallás – hagyomány – identitás

IX.1.1. A zsidó hagyományhoz való viszony

A progresszív közösségek tagjai és szimpatizánsai szekuláris háttérből érkeztek. A háború előtt születettek között is kevesen vannak, akik hagyományörző zsidó családba születtek, és gyermekkorban ismerték meg a zsidó hagyományt – amelytől életük során eltávolodtak egészen, vagy nagy mértékben (a zsidó ünnepeket megtartották).

A két közösség alapító tagjai gyermek- vagy fiatal korukban tudták meg, illetve fedezték fel, hogy van zsidó kötődésük. A közösségekhez később kapcsolódók között többen említették, hogy gyermekkori családjukban nem (vagy alig) esett szó a zsidóságról, volt, aki felnőtt korában tudta meg, hogy vannak zsidó gyökerei.

A zsidó hagyománytól a többség tehát el volt zárva.

Érdeklődtem, *mikor és minek a hatására* kezdte el őket foglalkoztatni a zsidó hagyomány. Többen fiatal korukban (középiskolás, egyetemista korukban, vagy fiatal felnőttként), amikor az embert általában is a keresés időszaka jellemzi. Volt, aki olvasmányélménye (számára meghatározó szerző, illetve gondolat), vagy egy

hozzátartozója, ismerőse, egy meghatározó találkozás hatására. Mások akkor, amikor megtudták, hogy vannak zsidó gyökereik, illetve a rendszerváltozás idején, a társadalmi átalakulások miatt fordultak a zsidóság felé, egyre több ismeretet és élményt szereztek, egyre beljebb kerültek. („*Lassacskán ismertem meg nagyon szép részleteket.*”) Az általános pezsgés is felcsigázta az érdeklődést: a megalakuló zsidó szervezetek, a zsidó témájú előadások, a felélénkülő zsidó életet tükröző és dokumentáló zsidó honlapok tartalmi. Többben egy sorseselemény, traumatikus élethelyzet (közeli hozzátartozó elvesztése, súlyos betegség) folyamánként, amikor kapaszkodót és érzelmi biztonságot igényelve (új) közösséget kerestek, és zsidó gyökereiket kutatták. A zsidósággal való ismerkedés sokaknál párosult a tanulás, a forrásszövegek értelmezésének, vagy a zsidó és egyetemes művelődés igényével. Azok, akik a rendszerváltozás előtt eljártak informális tanulókörökbe, társaságokba (Raj Tamás, Lovász Ferenc, Antalfi Mária, Engländer körébe), vagy a József körüti rabbiszemináriumba, ezeket is megemlítették, mint olyan fontos tényezőt, amely jellemző volt erre az időszakra, és hatással volt későbbi életükre is.

Azok, akik a rendszerváltozás előtt és alatt tanulási lehetőségeket kerestek, tanulókörökbe jártak, és hasonló érdeklődésűek társaságát keresték, számszerűleg kevesebben vannak ugyan, de a zsidó kultúra és hagyomány iránti érdeklődésük őket sarkallta közösségalapításra. Akiknek érdeklődése később fordult a hagyomány felé, a zsidósághoz a tanuláson keresztül kezdtek el közeledni. Ők azok, akik heti rendszerességgel járnak a progresszív közösségek tanulási alkalmaira. A művészek, illetve a művészet iránt érdeklődők, diákok és kutatók zsidó témákkal kezdtek el foglalkozni. Zsidó zenét hallgattak, zsidó költészettel ismerkedtek, zsidó írók és költők írásait dolgozták fel, zsidó témában végeztek kutatást.

Az érdeklődés felkeltésében és fennmaradásában emocionális tényezők is szerepet játszottak: a zsidó kultúra szépsége („*mert gyönyörű*”), a zsidó közösségekben kialakuló kapcsolatok (*közösség, társaság, elfogadás, törődés, „személyes baráti kapcsolatok*”), a felmenőkhöz való érzelmi kötélék, a hagyományörzés és -átadás iránti személyes és közösségi felelősség (*szülői hagyomány folytatása, a zsidóság tudatos felvállalásának fontossága*). Mint az alábbi esetben.

„*Nem vagyok vallásos. Nem kaptam vallásos nevelést. És megmondom őszintén, nem vagyok vallásos [most sem]. 4 éve meghalt a férjem, a nagymamám. Nehéz időszak volt. Úgy éreztem, fontos, hogy megmaradjon a család története. Elkezdtem ezért érdeklődni a gyökereim iránt. Az*

interneten olvastam Raj Tamás biblia órájáról, elkezdtem arra járni. Őt kérdeztem meg a Bét Orimról. Egy barátnőm a Frankelbe kezdett el járni. Nekem a Frankel távoli. Nem tudom az imákat. Itt legalább megtanulom. Ezért úgy döntöttem, hogy ő oda, én meg ide járok. Hozzám a reform zsidóság közelebb áll. Nincs elkülönítés. A mai kornak megfelelő. – Közösségi erőnek kell lenni, és itt együtt vannak az emberek, imádkoznak. Amikor nem tudtam eljönni pénteken, a kisebbik fiammal gyertyát gyújtottam. Az internetről töltöttem le zsidó dalokat, nagyon szépek vannak, vagy 300 féle. A fiaim nem kaptak vallásos nevelést, számukra ez kuriózum. A két kisebbik járt Szarvasra a bátyám gyerekeivel, akik a Lauderben érettségiztek. Ma különösen fontos, hogy az ember fel tudja vállalni a zsidóságát. Az ismeretekben sok a hiány, amit lehetne pótolni. Amikor tudok, jövök.” (56. nő, B.O.)

A zsidó hagyomány iránti érdeklődésnek nemcsak intellektuális, hanem gyakorlati dimenziója is van. A közösségbe járok (tagok, érdeklődők) több zsidó hagyományelemet tartanak most, mint korábban, minthogy zömmel nem vallásos zsidó családból származnak, kevesek szülei voltak hívők, vagy tartották a nagyobb ünnepeket.¹²³ Ez alól az a néhány 65 év feletti kivétel, akik gyermekkori családjukban (szinte) minden hagyományelemet tartottak, de életük során egy időre eltávolodtak a hagyománytól, és a saját, jelenlegi családjukban a gyerekkorihoz képest kevesebbet tartanak (ünnepeket igen, kósért nem).¹²⁴ (A generációkra visszamenően vallásos, hagyományörző családok gyermekei jórészt már tartoznak valamilyen zsinagógakörzethez, általában neológ, ritkábban ortodox körzethez, és jellemzően nem mennek el reform közösség programjaira.)

A hagyományelemek közül leginkább a zsidó ünnepek (jobbára közösségi) megtartása jellemző, az átmeneti rítusok kevésbé: a zsidó temetkezés a leginkább, a fiúgyermek körülmétélése (brit milá), a bár micvá és bát micvá szertartás¹²⁵, a zsidó rítus szerinti esküvő kisebb arányban.

¹²³ Ez nemcsak a progresszív közösségekre érvényes. Kovács (2002) is ír a második világháború előtt és alatt születettek tradíciótól való eltávolodásáról, és a másod-, harmadgenerációban tapasztalható, újfajta közeledésről (a fiatalabb csoportok zsidó szokásokat vesznek fel, gyermekkori családjukéval összehasonlítva jelenlegi családjukban több hagyományelemet tartanak).

¹²⁴ A háború előtt születettek közül is csak kevesek gyermekkori családja tartotta a vallási előírásokat (ortodox családok is voltak közöttük; ismerik a Tórát, tudnak héberül). Másutt a szülők vagy vallástalanok voltak, vagy hívők vallásgyakorlás nélkül, illetve a nagyobb ünnepek megtartásával.

¹²⁵ A bár/bát micvá felnőtté avatási szertartás, amely után a fiúknak/lányoknak be kell tartaniuk a parancsolatokat.

A tagok és az érdeklődők között is a Peszách széder és a Hanuka a legkedveltebb ünnepek. Legnagyobb létszámban Peszách és az őszi nagyünnepek¹²⁶ alkalmával vannak jelen. A tagok többsége böjtöl Jom Kippurkor és gyertyát gyújt péntek este. Többek (a Bét Orimban a válaszdók felének) családjában jellemző a zsidó temetkezés (zsidó temetőben, illetve zsidó rítus szerint), a szombat megtartása (valamilyen formában, jobbra nem háláchikus előírás szerint), és bizonyos kósersági előírások betartása (ez nagyon különböző mértékű, de általában a disznóhúst mellőzik). Nem mindenkinél, de a hívő, vallásos, illetve a zsidó vallás felé közeledők háztartásában van mezuzá (mezüze) az ajtófélfán. A zsidó temetkezés és a zsidó név (pl. Áron, Benjámin, Eszter, Judit, Lea) választása a nem vallásosak körében is többekre jellemző a II. világháború után születettek között. A fiúgyermekek körülmetélése kevesebbekre. A Szim Salomban a fiatalok részéről a zsidó átmeneti rítusok iránt növekvő igény van, de ezek a rítusok nem gyakoriak (1-1,5 évente van felnőttkori bár/bát micvá szertartás, betérés). Zsidó rítus szerinti esküvőt nemcsak istenhívő, zsidó vallású párok tartanak, hanem hagyományörző attitűdből adódóan a nem vallásos, de erős zsidó identitással és hagyományörző attitűddel rendelkező párok is. Azoknál, akik ápolják a zsidó hagyományokat, a hagyománytartás a családban általában többekre jellemző. A vegyes házasságban élőkénél is előfordul, hogy a házastárs, vagy a gyermek tart bizonyos hagyományelemeket (pl. a házastárs elkíséri feleségét a zsidó ünnepi rendezvényekre, a gyermek részt vesz az ünnepeken, eljár a programokra).

IX.2. Vallási-kulturális gyakorlatok – vallásos és kulturális identitás

IX.2.1. Progresszív világnézetek

A vallási fejlődés folyamatában a vallásosságnak két szélső típusa van: az egyik egyéni választás, személyes meggyőződés, elköteleződés (személyes, egzisztenciális kérdésekre keresett és megkapott válasz, útmutatás okán). A másik egy adott vallási kultúrába való beleszületés, és normatív erejű, társadalmilag átörökölt magatartásmintákhoz, hitrendszerhez, világlátáshoz, rituálékhoz, szervezeti struktúrához való igazodás. (Tomka 2000: 33, 59)

¹²⁶ Kiemelten Ros Hásáná (Újév), Jom Kippur (az Engesztelés napja), Szukot (Sátoros ünnep, valamelyik tagjuk kertjében tartják), Szimchát Tóra (a Tóra örömnépe) napjain.

A hazánkban rövid múltra visszatekintő progresszív irányzathoz, illetve a progresszív zsidó közösségekhez való csatlakozás értelemszerűen személyes döntést kíván, nem pedig beleszületést. Nem feltétlenül jelent azonban vallásos világnézetet, mint inkább az identitáskeresés egy állomását, az identitásépítés aktuálisan választott opcióját.

Detlef Pollack elgondolását továbbfejlesztve Tomka a transzcendenciához való viszony és a világnézet intézményesültsége alapján négy világnézeti alaptípust különböztet meg. (Tomka 2000: 33–34) – A rendező elvek és a típusok a következők: (5. táblázat)

5. táblázat. Világnézeti alaptípusok (Detlef és Tomka alapján)

	Kontingencia Világnézeti nyitottság;	Konzisztencia Világnézeti zártság
Immanencia, evilágiság	világnézeti nyitottság és keresés, de megtalált vallásosság nélkül = <i>vallási keresés</i>	világnézeti és egzisztenciális kérdések és válaszok hiánya = <i>pragmatizmus</i>
Transzcendencia	világnézeti nyitottság és megkapott vallási válasz = <i>élő vallás(osság)</i>	világnézeti és egzisztenciális kérdések hiánya, de vallási válasz = <i>rutinszerű kultúrvallás</i>

Forrás: Tomka (2000: 38)

A kontingencia esetlegességet jelent, amelyre átmenetiség és a világ nem magától értetődőnek tekintése, vagyis a világnézeti nyitottság jellemző. A konzisztens világnézet állandó, belső ellentmondásoktól mentes, stabil és zárt, amelyre a világ magától értetődőnek tekintése és befejezettség a jellemző.

Egy évtizede a progresszív judaizmus hazai ága az „élő vallás” kategóriájába volt sorolható, követőit a kontingencia (mindkét típusa) jellemezte. A kutatási tapasztalatok alapján ez ma is így van: az immáron bejegyzett és lefektetett hittételekkel rendelkező progresszív zsidó hitközségek továbbra is az élő vallás(osság) intézményei, régi és új tagjaikat, ha eltérő mértékben is, de kontingencia jellemzi, amely lehet evilági, vagy transzcendens (élő vallásosság).

IX.2.2. A vallásosság megközelítése a progresszív közösségekben

A vallásosságot több dimenzióban szokták vizsgálni (vö. Földvári – Rosta 1998): a hit, a vallási érzés és élmény, a vallási ismeretek, a vallásgyakorlat és a mindennapi élet vallásossága területén. A vallási-kulturális gyakorlatok egy részének felelevenítése, mint például a zsidó ünnepek megtartása, a péntek esti gyertyagyújtás, a péntek esti szombatfogadáson való részvétel a vallásosság meglétére mutat a rituális dimenzióban, miközben nem feltételez vallásos hitet, a mindennapokban megnyilvánuló vallásgyakorlatot, hanem hagyományörzés, a zsidó identitás kifejezése és a közösségiség is motiválhatja. A progresszív közösségekben általánosnak mondható a zsidó vallásról és a progresszív judaizmusról való ismeretek bővítése, a rítusokban való alkalmi (nagyobb ünnepekhez kötődő), vagy rendszeres közösségi részvétel. De az élmény dimenziójában nem mindenki él át vallásos érzéseket. A progresszív zsidó tanítások megismerése, a progresszív szemlélettel való egyetértés önmagukat vallástalannak meghatározó emberekre is jellemző. Dobbelaere és Jagodzinski (1995) az egyházhoz való kötődést és az átmeneti rítusok igénylését is a vallásosság indikátorának tartja. A progresszív közösségek egyesületként alakultak meg, később tettek szert hitközségi státuszra, ezért a hozzájuk csatlakozók szervezeti kötődését nem tekinthetjük automatikusan felekezeti kötődésnek. Bizonyos átmeneti rítusok (pl. zsidó temetkezés, zsidó név adása, zsidó esküvő) vallástalan zsidóknál is jellemzőek, azaz vallási gyökerű szokáselemek, amelyeken keresztül kifejezik zsidó önazonosságukat.

A hagyományos zsidó vallási irányzatokban a vallásosságot a vallási előírások betartásával, a háláchá szerinti életvitellel „méri”, ez alapján ítélik meg. A progresszív közösségekben e nélkül is tarthatja magát vallásosnak valaki „a maga módján”, bizonyos hagyományelemek őrzése által, a péntek estéken való részvétel folytán.

A vallásosság egyes dimenziókban tapasztalható indikátorai tehát nem feltétlenül mutatnak tényleges vallásosságot. A kutató megteheti, hogy vallásosnak tart valakit, ha egy dimenzióban megnyilvánul a „vallásossága”. Vagy szigoríthatja a besorolás feltételeit (több dimenzióra), alapkritériumként szabhatja meg az istenhitet, de ez is önkényes eljárás, és éppen a vallási-kulturális gyakorlatok sokszínűsége vész így el. Hagyatkozhat a vallásos-szekuláris önbesorolásra, de a fentiek alapján ez sem lesz egységes: az egyének különböző szempontok alapján minősítik magukat vallásosnak, vallásgyakorlónak. Vannak, akik vallásosnak mondják magukat, bár a mindennapjaikban nem élnek vallásos életet. Mások tartanak bizonyos vallási

előírásokat, tartják az ünnepeket, átmeneti rítusokat, minden péntek este elmennek a közösség szombatfogadására, de nem mondják magukat vallásosnak.

Az alábbiakban ezért a zsidó valláshoz való közeledés szempontjait, illetve a vallási hagyományban gyökerező vallási-kulturális gyakorlatok felújításának, megtartása mikéntjének, motivációinak és tartalmainak sokrétűségét igyekszem bemutatni.

David Graham (2003) is foglalkozik a szekuláris-vallásos öndefiníció problematikájával. Londoni zsidók körében végezte vizsgálatait. Úgy találta, hogy a vallásossághoz nem a világnézetet, hanem a vallásos gyakorlatot kapcsolják az emberek; ebből kifolyólag akkor definiálják magukat vallásosnak, ha a vallásos előírásokat betartják és rendszeresen gyakorolják. Ám ez nem jelenti azt, hogy valakinek „inkább szekuláris” zsidóként ne lehetne vallásos világnézete, vagy egy szekuláris zsidó ne tarthatna meg bizonyos hagyományelemeket. Graham ezért megvizsgálta az egyes hagyományelemekhez való viszonyt és gyakorlatot (péntek esti gyertyagyújtás, Peszách széder megülése, böjtölés Jom Kippurkor, kóser háztartás vezetése), a zsinagógába járást (a megjelenés gyakoriságát hétköznapi, illetve ünnepnapokon), valamint a zsinagógai/hitközségi tagságot. Megközelítése és eredményeinek diszkussziója számomra is elméleti, módszertani tapasztalatokkal szolgált.

IX.2.3. Közösségi vallásgyakorlás és a privát szféra „vallásossága”

A zsidóság iránti érdeklődés a zsidó kultúráról, hagyományról való további ismeretek megszerzésére ösztönzi az embereket. A tanuláson keresztül közelednek a zsidósághoz, élményeket gyűjtenek (tudásban, tapasztalatban). A nem vallásos világnézetűeknél is megmutatkozik a vallás iránti érdeklődés. Ez idővel bizonyos hagyományelemek felvételét, vagy spiritualitás iránti igényt vonhat maga után. A szokások megtartása (vallásos hittel vagy a nélkül), illetve a vallásgyakorlat, először a közösségben kezdődik el, ahol a közösségi rítusok során az egyén megfigyeli, megtanulja ezek mikéntjét (az áldások szövegét, a rítusok menetét, tartozékait), és utána „viszi haza”: előkészületeket tesz, kipróbálja a tanultakat, és fokozatosan hagyománnyá teszi saját, privát szférájában.

A valláshoz való közeledés szép pillanatai az otthon tartott rítusok. Amikor előkészülnek rá, átélnek azt, hogy a zsidósághoz tartoznak, hogy a világ sok pontján ugyanígy készülnek elő például a szombatfogadásra, tehát a felkészülés ideje, tevékenységei közepette is intenzíven és személyesen megélhetik, kifejezhetik zsidóságukat. Amikor érdeklődtem a valláshoz való visszatérőknél,

betérőknél, hogyan telik a péntek estéjük, elmesélték, hogy a közösségi rítus után otthon is gyertyát gyújtanak, csütörtökön, pénteken előkészülnek a szombat megtartására. Egy fiatal nő elmondta, abban is gyönyörűséget talál, hogy megveheti és hazaviheti az ünnepi kalácsot (bárceszt) és a bort.

A vallásos életmódnak a közösségi rítusok csak egy kis részét jelentik. A vallásos életmódról (pl. az otthoni szokásokról, előírásokról, kóserági szabályokról) a „Bevezetés...” kurzusokon tanulnak, és a közösségi alkalmakon is beszélgetnek róla a rabbival és a közösség ebben járatos tagjaival. A vallásos családba született, idősebb nők is szoktak útmutatást, tanácsot adni a fiatalabbaknak (akkor is, ha ők már nem tartják a szokásokat). De többször tanúja voltam annak is, hogy a zsidó környezetben felnőtt, vagy azt egyre jobban megismerő, hagyománytartó fiatalabb nemzedék tanítja az idősebbet a rituális gyakorlatra. Azok, akik maguk nem tartanak kósert (illetve csak bizonyos kóserági előírásokat követnek), a vendégekre való tekintettel igyekeznek ismereteket szerezni, hogy illendően tudják őket fogadni.

Egy idősebb nő (aki akkor még csak néhány hete csatlakozott a Szim Salomhoz), elmondta, hogy vendégeket fogad, de nem járatos abban, hogyan kellene őket a szombati asztalnál fogadni. *„Én sajnos nem tudok kidust tartani, nem lesz autentikus. Hát igen. 'Értelem és érzélem'. Valaki mondta egyszer nekem, hogy én érzelmileg zsidó vagyok, de értelmileg soha sem leszek az. Nincs meg hozzá a rituális tudásom.”* Az egyik fiatalasszony rögtön felajánlotta a segítségét: elmagyarázza neki, hogyan kell szépen fogadni a szombatot, mit kell vásárolnia, miként kell megterítenie az ünnepi asztalt, gyertyát gyújtani és áldást mondani.

Persze a rabbik is sok tanácsot adnak. *„Unokaöcsém a feleségével Izraelben él, és a felesége nagyon komolyan tartja a kósert. A halételekkel mindig gondban vagyok...”* (76. nő, B.O.) – *Kóser a ponty és a kardhal. Nem kóser, aminek pikkelye és uszonya van* – mondta Raj F. rabbi.

Mindkét közösségben vannak olyan alkalmak, amikor együtt főznek, sütnek. A Szim Salom a saját helyiségében. A Bét Orim tagok, érdeklődők pedig valamelyik tagjuk lakásán. Nemrégiben sólet partit tartottak. A szombati közös étkezések („piknik vacsorák”) alkalmával mindenki hoz valamit az asztalra, nagyon ízletes, zsidó ételeket is. Itt is érdeklődnek az elkészítés módjáról. Előfordul, hogy valaki az (elhunyt) édesanyja, nagymamája főztjének ízeire emlékszik vissza, azokat szeretné visszahozni a saját háztartásába.

„Néztünk az interneten recepteket. Sóletet is készítettünk többször, jól sikerült.” (32. férfi, B.O.)

„Sóletet is szoktam csinálni, persze. Arról vagyok híres! Majd megkóstoljátok.” (76. nő, B.O.)

A zsidó szokások felvétele (szombatfogadás, mezuzá az ajtófélfán) nem egyszerre történik, hanem kis lépésekben, belső spirituális igény, tanulás, felkészülés után. Azok számolnak be róla, akik (öndefiníciójuk szerint is) vallásgyakorlónak tartják magukat,

vagy akik a zsidó valláshoz gyakorlatban, spirituálisan is elkezdene közeledni, illetve éreznek egy belső indítást a rítusok megtartására (pl. otthoni gyertyagyújtás, zsidó ételek készítése). A privát szféra mélyebb vallásossága (napi imával, áldásokkal, egyeseknél a kóser koszt) kevesebb emberre jellemző. Sok tanulás előzi meg, mindenki többet tud (vagy szeretne tudni), mint amennyit vallásgyakorlóként tart (vagy tartani szeretne). – Vincze (2006: 186) ezt a megállapítást a zsidó valláshoz való visszatérőkre általában (más irányzathoz tartozó közösségekben is) érvényesnek tartja.

Mindkét közösségben tartanak péntek esténként kidust, kéthetente Kábálát Sábát istentiszteleteket. A péntek estéi közösségi események is, a tagok, érdeklődők egy része a közösség és a hagyományápolás miatt vesz részt rajta, másokban fokozott igény van a spirituális elmélyedésre. A Szim Salomban a kiduson kóser bor van. (1999 után a vendégeikre való tekintettel vittek kóser bort; bevett gyakorlattá vált, és ma már megformált belső igénynek tesz eleget.)

A Szim Salommal kapcsolatban már írtam a 2002 óta felélénkülő hitéletéről, és az immár stabil bázissal működő, mind többeket vonzó istentiszteletekről. Szombat délelőtt tartják a „Zsidó imakönyv – liturgia haladóknak” című sorozatot, amelyet kéthetente istentisztelet, másik héten Tórákör követ. Az istentiszteleteken a liturgia óra hallgatói is részt vesznek, gyakorlatban is „kipróbálhatják a tanultakat” és átélhetik a szertartás élményét. A közös hitgyakorlás, a belső spirituális elmélyedés és a zsidó liturgia szépségének személyes élménye nyomán, az istentiszteleteken rendszeresen résztvevőkben megfogalmazódott az igény heti rendszerességű szombati szertartások iránt. Meglátásom szerint az egyéni és a közösségi vallásosság igen szoros kapcsolatban van. A fiatal felnőttek részéről (a Szimház Ifjúsági csoportban, a belőlük felnövő közösségi aktivisták részéről) is határozott elképzelés volt arról, hogy a zsidó vallásban és hagyományban elmélyednek, a szombati istentiszteleteken való részvételt erősítik: létszámban, liturgiai tudásban, és ezzel együtt spiritualitásban. Az egyéni vallásosodás a közösségben és a közösséggel fokozódott. A közösség vallási életét az egyéni igények és cselekvések élénkítették. A közösségben megfogalmazódó igények a vallási élet és a vallásos közösség tudatos fejlesztését, építését indították el. Ennek fontos része volt a Rituális Bizottság létrehozása és a Tóraolvasók körének kialakítása. A szertartás körüli teendők feladatainak megosztásával a közösség érdeklődő tagjai személyesen is jobban bevonódtak a hitéletbe, felelőssé váltak, felkészülésük során több ismeretre, nagyobb rutinra tettek szert.

„Nekem személyesen is fontos a Sábát SÁCHÁRIT szertartásunk minjénének megerősítése. (...) Idehaza a nyár folyamán két vezetőségi ülésen már új tisztségemben vehettem részt, amely máris megváltoztatta elképzeléseimet bizonyos dolgokról. Immáron elnökként lehettem jelen szarvasi táborunkban is, ahol az ottani zsinagógában átélhettem, hogy milyen erőteljes és magával ragadó (...) közösségünk, amikor együtt imádkozunk ilyen környezetben...” (Idézet a 2008 nyarán megválasztott világi elnök, egy akkor 30 éves fiatalember gondolataiból.)

Kelemen Katalin rabbi felhívása Rituális Bizottság létrehozására (megjelent a Szim Salom 2009. márciusi hírlevelében):

„Közösségünkben régóta felmerült igény, hogy liturgiai működésünk szervezését és gyakorlati tennivalóit egy – a rabbival szorosan együttműködő – hozzáértő, kompetens, kreatív önkéntesekből álló team lássa el. Ez a munkacsoport mindenütt a zsinagógai működés egyik alapköve: a Rituális Bizottság (RIBIZ). Világszerte az a zsinagógai gyakorlat, hogy a Rituális Bizottság gondoskodik a sábat és ünnepi samesz¹²⁷ feladatok ellátásáról, az ünnepek tárgyi feltételéről (beleértve ünnepi étkezések), a szertartások minden olyan részletéről, amely nem a rabbi hatásköre. Ide tartoznak természetesen a Széfer Tóra¹²⁸ körüli teendők is – Tóraolvasók rótája, micvák¹²⁹ kiosztása, szükség esetén a szóferral¹³⁰ való kapcsolattartás... Rendszeres – a Széfer Tórából való – Tóraolvasási gyakorlatunk megteremtésének egyik alapfeltétele ez a csapatmunka. A RIBIZ tehát rendkívül sokrétű, színes, komplex tevékenységek köré ölel fel – különböző érdeklődésű és affinitású emberek megtalálhatják benne a kedvükre való feladatot. Ezennel meghívom mindazokat, akik kedvet éreznek e csoport létrehozására és abban való elkötelezett munkára, hogy vegyenek részt a kiképző tréningen. Egy gyorsstalpaló tanfolyamot indítok március végén: hat alkalom (...) délutánonként. (...). Témák: sábat, zárándokünnepek, őszi Nagyünnepek, szent könyveink: Tóra, Tánách, Tóratekercs. (...) Tanulásra, majd cselekedetekre fel!” Idézet a Talmudból: „Nagyszerű dolog a tanulás, mert cselekedetekhez vezet.” (Talmud, Kidusin 40b)

A Bét Orimban is sok elméleti tanulással és személyes élményekkel igyekeznek megalapozni a rituális, vallási tudást. Nemcsak a fiatalabbak, hanem az idősebbek is úgy érezték, szeretnék megismerni a szombati liturgiát, elmélyülni a forrásszövegekben. A rítusok körüli teendők megvalósítását egy rendszeresen járó, aktív társaság látja el. Egyre növekszik azoknak a száma, akiknek kifejezett igénye van a spiritualitásra. Jelenleg azok közül, akik vallásosnak mondják magukat, nem folytatnak szigorú

¹²⁷ Samesz, sámesz: templomszolga.

¹²⁸ Széfer Tóra: Tóratekercs.

¹²⁹ Micvá: vallási előírás, vallási kötelezettség. Jócselekedet értelemben is használják (azon az elven, hogy ha valaki betartja az előírásokat, az előírások szerinti szolgálatot vállal, az jó cselekedetnek minősül).

¹³⁰ Szófér: írástudó, a háláchában és a kalligráfiában jártas személy, aki a Tórát másolja, mívesen ír a tekercsre, és a szükséges javításokat elvégzi.

törvénykövető életmódot, jobbra az ünnepeket tartják, a péntek esti szombatfogadásokra járnak, gyertyát gyújtanak. A tagok harmada hívőnek mondja magát vallásgyakorlás nélkül. Mások a maguk módján vallásosnak határozzák meg magukat (van egy személyes hitük, bizonyos előírásokat betartanak). A fiatalabb generációk fokozatosan tartanak több előírást otthon is, kifejezve így módon a maguk vallásosságát, hitét, zsidóságát. A közösségi vallásgyakorlás – az ott megszerzett elméleti és gyakorlati ismeretek révén – támogatja a privát szférában folyó vallásgyakorlást, és a személyesen megélt, gyakorolt vallásosság élénkíti a közösségi vallásgyakorlást is.

„Vallásos családba születtem. A rabbinátus szerint nem élek vallásos életet. A magam érzése szerint vagyok vallásos. A nagyobb ünnepeket megtartom. (A férjemmel eljártunk a Dohány utcai zsinagógába nagyobb ünnepeken.) Zsinagógába ide a Bét Orimba járok, minden pénteken.”
Előtte a Szim Salomba. *„Nem tartok kósert. Disznóhúst nem eszünk.”* (76. nő, B.O.)

„10 éves koromban tudtam meg a nagymamámtól, hogy zsidó vagyok. Jó érzés volt. Jártam hittanra, tudok héberül olvasni, volt bát micvám. (...) A zsidó vallási törvények egy részét tartom. Otthon gyújtok gyertyát péntek este, van mezüze az ajtófélfán (gyerekkoromban ezek nem voltak). Kósert nem tartok. Vallásosnak tartom magam. A vallási hagyományok megélését kaptam a közösségtől. (...) Járok a Kábálát Sábátokra. Szeretnék több vallási rendezvényt.” (54. nő, B.O.)

„Egyéni útkeresésből indult, ahogy rátaláltam a progresszív zsidóságra. (...) Nekem fontos, hogy legyen aktív hitélet, és nagyobb hangsúlyt fektetnék rá, de hát végülis hitköztség vagyunk, a hitélettel kell sokat foglalkozni.” *„Folyamatos volt a bevonódás, a változás. Nem a vallási előírások szerint élem az életemet. Tartom a szombatot, gyújtok gyertyát péntek este, otthon is, megtartom a nagyobb ünnepeket. (...) Most költözzünk be az új lakásba, lesz mezüze, lakásavató bulival. (...) Szeretünk főzni, kerestünk a Neten zsidó ételeket, recepteket, csináltunk sóletet is.”* (32. férfi, B.O.)

Mindkét közösségben fontosnak tartják, hogy az intellektus és a spiritualitás harmóniába kerüljön: sokat tanulnak, értelmezik a tanítást, a liturgiában ismeretekre és rutinra igyekeznek szert tenni, de időt hagynak a belső elmélyedésre, a belső fejlődésre is. A közösségiség is nagyon lényeges eleme vallásos élményeiknek, érzéseiknek, és ezzel együtt zsidó identitásuknak.

„A Szim Salom anno a lakásunkon alakult meg, nem csoda, hogy zsidó identitásomban központi szerepet játszott mindig is a közösség. Rabbinkkal még a Szim Salom születése előtti időkből ismerjük egymást, (...) német nyelv magántanárom volt. (...) Azóta is folyamatosan tanulok tőle; különösen fontos számomra, ahogy a szent szövegek tudományos megközelítését a spiritualitással tartja egyensúlyban.” (32. férfi, Sz.S)

„A Bét Orim Közösségtől elfogadást, befogadást, kaptam, nagyszerű közös élményeket, a zsidósággal kapcsolatos tudást, spirituális élményeket. Harmonikusan meg tudom élni a zsidóságot, van egy közeg, ahol ezt gyakorolhatom. Amióta ide járok, még inkább fokozódott bennem az az érzés, hogy a zsidóság közösségközpontú vallás.” (25. nő, B.O.)

„Eljártam a Rabbiképzőbe Á-val, megtanultuk mi is 25 percen elmondani (ledarálni) a pénteki liturgiát. Ennek is megvan a maga helye. De itt másképp viszonyulunk ehhez. Itt a reform közösségben arra törekszünk, hogy az istentiszteleteken mindenki részt tudjon venni. Az énekeket nem kántor éneкли (...), hanem együtt a közösség. A szövegeket együtt mondjuk, az énekeket együtt énekeljük, nem úgy, mint amikor a rabbi, az előimádkozó mondja, és a közösség időnként be-bekapcsolódik. Inkább nem mondunk végig mindent, nem énekelünk el minden zsoltárt, de időt szánunk arra, amit igen. Mivel mindenki részt vesz, és elmélyül benne, nincs közben beszélgetés. (Nem úgy, mint más zsinagógákban, ahol nem is értik, vagy ha értik, alig tudják követni, miről van szó.) Időt hagyunk az elmélyülésre...” (36. férfi, B.O.)

„Gyakorló reform zsidóként, a reform zsidó szokásokat és elveket magamévá téve vagyok itt. (...) Az én édesanyám Auschwitzot megjárt holokauszt túlélő. Ez egy nagyon fontos dolog, tehát a zsidóságom nekem alapállásban negatív: a hiányok élménye, hogy nekem nincsen nagypapám, nagymamám, van egy lelkileg meggyötört mamám – mindez nagyon komoly gyökértelenséget jelentett először. És ezt tudtam én úgy feldolgozni, hogy ma már azt gondolom, hogy én meg tudom élni a zsidóságot pozitívan, a kislányom a Lauderba jár, tudja, hogy zsidó, evidens számára, hogy az, ez nem is kérdés. Ma már boldogan vállalom azt, hogy zsidó vagyok, és ennek a pozitív oldalát igyekszem megélni minden szempontból. Egyébként zsidó családtörténeti kutatással foglalkozom. (...) Tehát folyamatosan ebben élek, még a munkám is ezzel kapcsolatos. A magyarországi zsidóság múltját kutatom. Amit most egyre többen kérnek. Ez most egy újabb irányzat: mindenki szeretné megtalálni a gyökereit. (...) Öröm egy közösséghez tartozni. Számomra a zsidóság nem vallás, hanem életforma, egy származás, egy kultúrához való tartozás, talán még azt is ki merem mondani, hogy egy néphez való tartozás. Én nem vagyok úgy vallásos, mint mondjuk egy hívő katolikus, aki templomba megy, imádkozik, hiszi azt, amit neki katolikusként kell és elszáldozik, gyón stb. Igyekszem péntek esténként gyertyát gyújtani, amikor alkalmam van rá, és itt péntekenként az Oneg Szábaton, ezt általában vagy én csinálom, vagy én szervezem. És nagyon fontos, hogy ez egy közösség keretében történik. Tágabb értelemben ez a zsidósághoz való tartozás, annak a tradícióival, életformájával, az ünnepeinek a megtartásával, megélésével, ami jó. Jó dolog Peszáchot ülni, Hanukakor trenderlit pörgetni, böjtölni, megtanulni egy kultúrát, talán egy nyelvet is – bár ez nekem nem sok sikerrel járt, de a lányom, sokkal jobban teljesít a Lauderban –, tehát valami pluszt magunkhoz venni, ez jó. És szűkebb értelemben jó egy olyan közösséghez tartozni, (...) akik hasonlóan gondolkodnak, akik nagyon nyitottak és befogadóak, szemben sajnos egy csomó olyan élménnyel, ahol a zsidók kevésbé befogadóak, inkább elutasítók, és nem szeretik az idegent, vagy a másként gondolkodót” – mondta el egy 42 éves Sz.S. tag nő 2003-ban, amikor a MAZS¹³¹ munkatársai ellátogattak a Szim Salomba, és a zsidóságról, illetve reform zsidóságról kérdezték.

¹³¹ MAZS: Magyar Zsidó Szociális Segély Alapítvány (a JOINT magyarországi szervezte).

A közösségek betérésre készülő, betért, illetve felnőttként bár micvá/bát micvá előtt álló tagjai igen aktívak a programokon való részvétel, és a feladatokban való szerepvállalás tekintetében is. (Megmutatkozik ebben érdeklődésük, felkészülésük iránti elkötelezettségük, az újfajta kulturális miliő felfedezésében és a rituális gyakorlatok végzésében rejlő izgalom, a tanulás folyamatos, intenzív jellegéből következő gyakori részvételük is.) Épp ezen aktivitásuk és ennek mások általi percepciója az oka, hogy megválasztják őket vezetőségi tagnak, illetve elismerik tevékenységüket bizonyos programok főszervezőiként.

IX.2.4. Hagyományőrzés és identitás

A reform közösséghez csatlakozók számára a zsidó kultúra közös tanulmányozása, a rítusok átélése, a zsidó közösséghez való tartozás élménye és a zsidóságról való – minden szempontból szabad – együttgondolkodás egy lehetséges út afelé, hogy újonnan talált zsidó identitásukat megtöltsék tartalommal. Úgy érzik, ők elindultak ezen az úton, és most keresik a módját, hogyan fejezzék ki zsidóságukat egy vallásos kontextusban. (Mars 1999: 25) A hagyományos ünnepek „reform köntösben” való megtartásával (vö. Szász 2002: 45–56), bizonyos vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítésével a hagyományok szellemében, mégis különös, sajátos módon megélhetik zsidó identitásuk pozitív töltetét, amelyre az utóbbi években, évtizedekben nagy igényük támadt.

A zsidó hagyományok felelevenítése és ápolása egy évezredes kultúrához kapcsolja őket. Ez az egyének és közösségeik számára is fontos tényező. Hiszen egy csoport annál szilárdabban érzi magát beágyazva a világba, minél messzebbre vezetheti vissza keletkezését az időben, és minél ősibb sorsmozzanatokot kódolhat jelképeibe. (Csepeli 1992: 77)

IX.3. A zsidó identitásérzés mint orientáló tényező

A zsidó önazonosság érzete, a zsidósághoz (a zsidó néphez és kultúrához) való tartozás érzése, az identitás-kifejezés módjainak keresése a progresszív zsidó szervezetek esetén, mint láttuk, nagyban befolyásolta az egyének érdeklődését, közösségválasztását. Zsidó önmagukat keresve találtak rá a vallásra, alapítottak közösséget, vagy csatlakoztak hozzá.

Nem arról van szó, hogy zsidó témák iránt csak zsidó származásúak érdeklődhetnek, hiszen láttuk, hogy a zsidó kultúrával való ismerkedés, egy zsidó közösséghez való (lazább-szorosabb) csatlakozás nem csak zsidó kötődéssel rendelkező egyéneknél mutatkozik meg. Sem arról, hogy ha valaki zsidónak érzi/vallja magát, akkor (szükségképpen) zsidó közösséghez csatlakozik, érdeklődni kezd a zsidó kultúra, vallás, hagyomány iránt. Hanem arról, hogy az általam kutatott közösségekben a zsidó identitás-(re)konstrukciója igen fontos momentum volt mind a közösségképződés, mind a zsidó hagyományhoz és valláshoz való viszony szempontjától.

Sokakban kialakul „a zsidóság nagy alakjai, teljesítményei felett érzett büszkeség” (Kovács 2002), bizonyos (etnikai, származási) csoportazonosság érzése folytán. De nem ez az alapja zsidó önazonosságuknak és egy zsidó közösséghez való csatlakozásuknak.

Zsidóságuk – különböző mértékben és nem kizárólagosan – hatással van érdeklődési körükre, társas kapcsolataikra, kultúra- és médiafogyasztásukra, preferenciáikra, bizonyos témák és „dolgok” iránti attitűdjükre (pl. az antiszemita megnyilvánulásokkal kapcsolatos érzéseikre, véleményeikre, Izraellel kapcsolatos beállítódásukra), megmutatkozik a zsidóságot érintő események iránti növekvő figyelemben.¹³²

IX.3.1. Zsidó témák iránti érdeklődés

IX.3.1.1. Kedvelt témák és programok

A progresszív közösségekhez csatlakozók döntő többségére a felnőttkori tanulás, vagy előadások, kulturális programok látogatása jellemző. A felnőttek közül zsidó iskolába a háború előtt születettek közül jártak néhányan (zsidó elemeibe, gimnáziumba), illetve a háború után született másodgeneráció gyermekei (a Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskolába).

Szeretnének többet tudni a zsidóságról azok is, akik kevés ismerettel rendelkeznek, és azok is, akik azt mondják, alapos ismereteik vannak.

Elsősorban a zsidó kultúra és történelem, illetve a vallás és hagyomány témáival kapcsolatos ismeretterjesztő programok iránt van nagy érdeklődés, de kedveltek az alkalmi közösségi programok, pl. a kirándulások, városnézések, családi hétvégék is. Ezeket követi a zsidó művészet, majd Izrael története.

¹³² A kortárs zsidókutatók ezeket a zsidósággal való azonosulás jegyeinek tartják, ezért a felmérésekben rákérdeznek. (vö. Cohen et al. 2005; Kovács 2002; Mayer et al. 2001; Miller et al. 1996; Shapiro 2003)

A holokausz és az antiszemitizmus témája iránt az előzőekhez képest kisebb az érdeklődés (átlagosan közepes mértékű, van, akit kifejezetten érdekel, mást egyáltalán nem). A holokauszról és az antiszemitizmusról sok helyen hallottak, sokat tudnak róla, itt nem ezzel foglalkoznának, hanem szeretnék a zsidó kultúrát megismerni, pozitív identitásképet felépíteni. Ugyanakkor a téma gyakorta felvetődik előadások és beszélgetések alkalmával. Beszámolnak személyes, napi érintettségéről (őket, családtagjukat, illetve ismerőseiket ért antiszemita megjegyzésről, inzultusról), a média híreiről, beszélgetnek arról, hogyan lehet kezelni az effajta helyzeteket.

Jom HáSoá (holokausz emléknapi) összejövetelek alkalmával közösen emlékeznek meg a holokausz tragédiájáról. 2001-től működik az *Identitás beszélgető csoport*, ahol a holokausz személyes és kollektív tapasztalatával foglalkoznak, és közösen igyekeznek feldolgozni a traumákat, és harmonikusabb zsidó önazonosságot felépíteni. A Bét Orim Közösség tagjai bekapcsolódtak a progresszív világszervezet, a WUPJ égisze alatt futó holokausz-kutatásba (élettörténeti interjúkat készítettek). A Bét Orim Filmklubban és az Agora Akadémián a holokausz és az antiszemitizmus témája is előkerül, és sok érdeklődőt vonz. Tagjaik és szimpatizánsaik között vannak, akik a holokausz múzeumi bemutatásával, illetve oktatásával is foglalkoznak (egy-egy idősebb tagjuk elvállalta, hogy elmegy iskolákba, történelem- vagy osztályfőnöki órára, ahol holokausz-túlélőként személyes élményeiről beszél a diákoknak).

További érdeklődésre számot tartó témaként említették a zsidóság viszonyát más vallásokhoz, kultúrákhoz, a zsidó nézetet a filozófiában és a pszichológiában (néhányan a kabbalát). Van, aki Izrael kapcsán a mindennapi életre kíváncsi, más a történelmére, illetve a jövőjére.

Az aktuálpolitikai érdeklődés a zsidóságot közvetlenül vagy közvetetten érintő hírek, események informális megvitatásában nyilvánul meg, de a tagok, érdeklődők a programszerű politizálás iránt – legalábbis a közösség keretein belül – kevésbé nyitottak.

Érdeklődésüknek megfelelően a közösség által kínált programok közül nagyon népszerűek az ünnepek, illetve a művelődési lehetőségek, előadások, vetítések, valamint a közös tanulások, különösen a Tórákör. Kedveltek a bevezető kurzusok, amelyeken az érdeklődők bővíthetik általános ismereteiket a zsidó vallásról, kultúráról, és akinek igénye van, a zsidó liturgiában is elmélyedhet. A liturgia iránti érdeklődés kezdetben inkább intellektuális jellegű, mint spirituális, illetve a közösségi szombatfogadásokon, istentiszteleteken való otthonosság megszerzése motiválja. A spiritualításra való igény a bővülő ismeretekkel, személyes (és egyben közösségi) élményekkel fokozódik.

IX.3.1.2. Kultúra- és médiafogyasztás

A zsidó kultúra iránti érdeklődés megmutatkozik a médiafogyasztásban (zsidó folyóiratok, portálok), a zsidó kultúra fogyasztásában (zsidó témájú könyvek, filmek, színdarabok, előadások, kiállítások), külső zsidó kulturális rendezvények látogatásában is. Az általam megkérdezettek közel fele jár zsidó fesztiválra, zsinagógában tartott koncertre, zsidó témájú beszélgetésekre, igen kedveltek az irodalmi témájú rendezvények (a Bálint Házban, a Spinoza Kávéházban). Azok a szülők, akiknek gyermekei zsidó iskolába járnak, említik, hogy el szoktak menni a zsidó iskolai programokra (műsorokra, ünnepi alkalmakra).

A közösségek hírlevelei mellett a legtöbben kulturális folyóiratokat olvasnak, a *Szombat* és a *Múlt és Jövő* folyóiratot. Az *Új Élet* a MAZSIHISZ hivatalos lapja – az idősebbek közül azok olvassák, akiknek korábban volt hitközségi kötődése, és járatták. Az *Erec* a Magyar Cionista Szövetség lapja, térítésmentesen postázzák az igénylőknek, a tagok és érdeklődők egy (kisebb) részének évek óta jár.¹³³ Szinte mindenki naponta internetezik, és néhány kivétellel néznek zsidó portálokat. Saját szervezetükén kívül leginkább a szombat.org portált. Néhányan a zsidó.com, a Jewish Meeting Point és más portálokat (pl. mazsihisz.hu, or-zse.hu, sofár.hu), a fiatalabb korosztály alterzsid (alternatív zsidó) blogokat, fórumokat (pl. a pilpul.net és 2009-ig a judapest.org portált). A hírlevél-szerkesztők szemlézik a WUPJ portált. Ezen kívül egyéni érdeklődés alapján válogatnak.

IX.3.1.3. Zsidó közélet és világi kultúra

Michael Brenner a kortárs Amerika és a weimari Németország zsidó kultúrájának párhuzamairól és eltéréseiről írt tanulmánya (Brenner 2002) több olyan vonatkozásra is rávilágít, amely a magyarországi zsidóságra és a progresszív irányzatra is érvényes megállapításokkal szolgál. Hannah Arendtet idézi, aki a XIX. századi német zsidók akkulturációjáról azt írta, hogy azoknak a zsidóknak, akik a német világi kultúra

¹³³ A *Remény* a MAZSIHISZ és a Budapesti Zsidó Hitközség (BZsH) társadalmi, közéleti, kulturális folyóirata, az érdeklődők közül olvassák néhányan. Az *Egység* hászid ismeretterjesztő és a *Gut Sábesz* című folyóiratot a Chábád Lubavics Egyesület adja ki (jelképes 20 Ft-os áron). A progresszív közösségekben nem jellemző, hogy ezeket olvassák, inkább egy-két érdeklődő ismeri. A *Budai Sófár* a BZsH Budai Körzetének havonta megjelenő folyóirata, amelyet több mint 1000 címre küldenek ki térítésmentesen. Azok az érdeklődők olvassák, akik a Budai Körzet kulturális programjaira is eljárnak.

részesei szerettek volna lenni, el kellett hagyniuk a judaizmust, zsidó származástudatuk ellenére. Ezzel szemben, a XX. században már úgy is részt tudtak venni a szekularizáció folyamatában, hogy egyidejűleg zsidó kulturális örökségükkel is törődtek. Már nem volt tartható a XIX. századi definíció, amely a judaizmust vallási felekezetként fogalmazta meg, mivel a német zsidók többsége saját zsidóságát sokkal inkább etnikai vagy kulturális alapon határozta meg (a liberális zsidók a közös származás tudata alapján is), semmint kizárólag vallási terminusokban. Mindeközben a német és az európai kultúrától sem kívántak elszakadni. Ez pedig a német zsidó kultúra egy újfajta tradíciójának felfedezését eredményezte a zsidó tudomány, oktatás, irodalom, zene és képzőművészet területén.

A magyarországi zsidóságnak is igénye van zsidó világi kultúrára. A Bét Orim és a Szim Salom Közösség is nagy érdeklődéssel fordul a zsidósággal foglalkozó, a régi vagy kortárs zsidó világra reflektáló tudományos, irodalmi, művészeti munkák felé, tagjaik közül többen alkotó módon részesei is ennek a kultúrának, amely a weimari és a kortárs amerikai zsidó kultúrához hasonlóan a mainstream kultúrától nem elkülönült módon létezik, és nem zárt, hanem érthető és élvezhető a nem-zsidók számára is. Zsidó forrásokat használnak, a hagyományból vagy a közös sors élményéből és a kollektív tudatból merítenek. Témáik között szerepel a zsidó történelem és meghatározó részleteinek feltárása, értelmezése, a zsidó szimbólumok, a holokauszt utáni spiritualitás, a zsidó mivolta való reflexió, a gyökerek kutatása, s ezen belül a családfa-kutatás, az elbeszélt történelem (oral history), a zsidó kultúra reneszánsza. A progresszív közösségek péntek esti összejöveteleiken a kortárs zsidó kultúráról beszélgetnek, a zsidó tudomány, művészet és a közélet jeles képviselőit hívják el magukhoz, a Bét Orimban progresszív szabadegyetemi sorozatot is indítottak.

A zsidóságban zajló diskurzusok, kerekasztal-beszélgetések témája is a modern korban felvetődő kérdésekre való reflexió, illetve a régi kérdések újragondolása a zsidó hagyomány, és annak különféle megközelítése alapján. E kerekasztal-beszélgetéseken rendszerint részt vesznek a különböző zsidó vallási irányzatok képviselői, hogy olyan témákról értekezzenek, mint a nők helyzete a zsidóságban, a homoszexualitás megítélése, a zsidó mivolt értelmezése, és annak megvitatása, miként lehet zsidóként élni az adott kor és társadalom viszonyai között – amint ezt megtették a weimari Németország és a kortárs Amerika zsidó közösségeiben is. A fiatalok intenzíven fordulnak zsidó témák felé, héberül tanulnak, a Bibliát tanulmányozzák, mégsem feszül antagonisztikus ellentét zsidóságuk és a világi kultúrában való részvételük között.

Az élő zsidó vallási és világi kultúra felpozíciója és konstruálása mellett a múlt emlékeinek, a hagyományos zsidó kultúra értékeinek írásos, képi, muzeális megőrzése, oktatása, áthagyományozása is kiemelt fontosságú – amint azt Gitelman (1999) is leírja. Ugyanakkor a megőrzés intézményei (múzeumok, galériák, tudományos körök) a kortárs zsidó művészek és kutatók számára is teret adnak a megmutatkozásra.

IX.3.2. Kapcsolati preferenciák

IX.3.2.1. Párválasztás

Mindkét közösségre igaz az, hogy a többség nem vegyes házasságban él. A vegyes házasságot egyébként a tagok és érdeklődők többsége nem tartja rossznak, szívesen fogadják a vegyes házasságban élőket, de sokak számára (személy szerint) fontos a *párválasztás*nál, hogy az illető zsidó-e. Vagy örülnek, ha zsidó társat találnak maguknak. Másoknál ez nem szempont – mivel vegyes kapcsolatban élnek/éltek, illetve egyéb, például jellembeli tényezők alapján választanak.

„Volt már nem zsidó barátom. De most már a párválasztásnál is fontos számomra, hogy zsidó társat találjak. A zsidó vallás előírásai szerint szeretnék élni, és zsidó szellemben szeretném nevelni a gyerekeimet. Ezért fontos, hogy a párom zsidó legyen.” (vallásos fiatal nő, B.O.)

„Amikor házasságot kötöttem, még nem tudtam származásomról.” Tehát nem vetődött fel szempontként. (43. nő, B.O. érd.)

„A párválasztásnál nem volt fontos számomra, hogy a párom zsidó-e. A vegyes házasságot nem tartom rossznak. Magam is vegyes házasságban élek.” (59. férfi, B.O., nem vallásos)

A vegyes házasságban élők tapasztalatai sokfélék, van pozitív („*szeretetteljes kapcsolat*”), inkább negatív („*nagyon nehéz*”; „*elváltam*”), és másféle is („*komoly kapcsolataim zsidókhoz kötődtek*”).

„A kevés nagyon szerencsés közé tartozom. Mindkét férjemmel harmonikus, szeretettel teli kapcsolatban élek. Mindenkinek ezt kívánom. A második férjem nem volt zsidó, az első igen.” (76. nő, B.O.)

„Elvált vagyok. Az első férjem, zsidó származású volt, a második nem.” (66. nő, Sz.S., B.O. érd.)

„18 éve ugyanabban a házasságban élek, és nincs is szándékomban ezen változtatni.” (42. nő, B.O., tervezi a tagságot)

„Én magam is vegyes házasságból származom (édesanyám zsidó, édesapám nem), de magamat teljes mértékben zsidónak tekintem. Jártam zsidókkal és nem zsidókkal is, de a komoly kapcsolataim mind zsidókhoz kötődtek.” (21. nő, B.O. érd.)

„A volt férjem (elváltam) nem zsidó, katolikus.” (61. nő, Sz.S., B.O. érd.)

IX.3.2.2. Barátválasztás

A progresszív közösségekbe járok *baráti köre* heterogén. Barátválasztásukat alapvetően szimpátia tényezők határozzák meg.

Mivel zsidó közösség(ek)be járnak, itt is kialakulnak barátságok, de baráti kapcsolataik nem korlátozódnak erre a közösségre: a közösségen kívül is kötnek zsidókkal és nem zsidókkal is baráti kapcsolatot. Vannak, akik szívesebben barátkoznak zsidókkal, mert jobban megértik magukat, bizonyos dolgokról – mint mondják – hasonlóan gondolkodnak.

„Nálam a barátválasztást nem az határozza meg, hogy zsidó-e az illető, hanem a szimpátia.” (50. nő, 2000-ben, Sz.S.)

„Sok zsidó barátom van. Mi eleve egy baráti társaság voltunk. Az útkeresésünk előtt vagy az alatt találkoztunk. Ebből a magból nőtt ki a Szim Salom.” (57. nő, Sz.S.)

„Régebben nem volt sok közöm a zsidósághoz. Most, hogy idejárom, új, zsidó barátokra tettem szert, de attól még őrzöm a régieket.” (65. nő, 2000-ben, Sz.S.)

„Szívesebben barátkozom zsidókkal. Zsidók között biztonságban érzem magam. És itt megértik, miért fontos számomra egy zsidó ünnep vagy az emlékeim.” (70. nő, Sz.S.)

„A baráti köröm majdnem mind zsidó. Jó kapcsolatokat ápolok nem zsidókkal is, például a szomszédaimmal. De igazi, mély, szoros barátságom mindig zsidókkal volt. Olyan dolgokat tudunk egymással megbeszélni, amiket nem zsidókkal nem. (...) Akár a múltbéli dolgokkal, akár a jelenbeliekkel, a politikai dolgokkal kapcsolatban. A barátaim értik, és hasonlóan gondolkodnak ezekről.” (73. nő, B.O.)

„Gyermekkoromban nem foglalkoztam azzal, hogy a környezetemben ki zsidó. A baráti körömben sok zsidó volt, de ez utólag derült ki számunkra.” (60. nő, Sz.S.)

„A barátaim fele zsidó. De sok nem zsidó barátom is van. (...) Nem amiatt barátkozom szívesebben valakivel, mert zsidó.” (25. nő, B.O.)

„A barátaim nagyobb része zsidó. [– Szívesebben barátkozik zsidókkal? –] Nem, nem jellemző.” (60. férfi, B.O.)

„Szívesebben barátkozom zsidókkal. Már gimnazista voltam, amikor valaki levitt a Rabbiképző kis zsinagógájába. Pár alkalommal voltam, (...) összeházasodtam egy iskolatársammal, aki

meghívott valami házibuliba, és akkor így, szép lassan, elkezdtem bevonódni. (...) megpróbáltam minden helyre eljutni, ami felderíthető volt, saját kíváncsiságból.” Sok zsidó barátja lett. „A barátaim nagy része zsidó.” (48. férfi, B.O.)

A zsidó önazonosság, a zsidókkal való összetartozás érzése, a zsidó hagyományok közös megismerése és ápolása mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyének zsidó közösséghez csatlakoznak.

IX.3.3. Az Izraelhez fűződő viszony

Az Izraelhez fűződő viszonyukra, érzéseikre is hat zsidó önazonosságérzésük (mivel ebből adódóan a zsidó államhoz is bizonyos kötődést éreznek). Másrésről, zsidó identitásukra hatnak az Izraellel kapcsolatos érzések (izraeli élményeik, vagy az 1967-ben felfedezett másfajta lojalitás, kötődés révén), valamint elgondolásaik Izrael szerepéről, jelentőségéről a zsidóság történelmében, kultúrájában, jelenében.

„Nem vagyok egy elérzékenyülő típus, de amikor megérkezem a Ben Gurion repülőtérre, és kiszállok a repülőből, az elmondhatatlan élmény. (...) A sógornőmet látogattam meg Ber Seevában. Fantasztikus élmény, a környező sivatag csodálatos. Minden zsidónak át kellene élnie szerintem.” – „Ahogy távolodott el a gépem Izraeltől, könnybe lábadt a szemem.” (76. nő, B.O.)

„Kinek mit jelent Izrael? A nemzet és nép fogalma? (...) Az izraeli ismerőseim úgy fogalmaztak, hogy zsidó nép és izraeli nemzet (államalkotó nemzet) van. Nekem a nép és a nemzet fogalma nem ugyanaz. (...) Amikor ott voltam Izraelben, úgy éreztem, oda tartozom. Érzelmileg érintett. Amikor felszállt a gép, ahogy távolodott el Izraeltől, összeszorult a szívem...” (39. férfi, Sz.S., B.O. érd.)

„A rendszerváltás előtt, ’89-ben Izraelbe mentem, kint dolgoztam néhány évig. Turistaként is jártam Izraelben, él kint közeli rokonom, barátom. (...) Követem az izraeli politika alakulását.”
Az Izraellel való összetartozás érzése „közepesen erős”. (48. férfi, B.O.)

Sokan jártak is már Izraelben; és sokan tervezik. Többeknek él kint rokona, ismerőse, ezért élénkebben érdeklődnek az izraeli politika alakulása iránt. Általában bizonyos (és vannak, akik kifejezetten erős) összetartozást éreznek Izraellel. Néhányakat egyéni tettekre sarkallt (tanulni, dolgozni mentek Izraelbe, önkéntes tevékenységet vállaltak az izraeli hadseregben), illetve közös cselekvésekre, szervezetalapításra (az Arcénu reform cionista szervezet megalapítására). Többen úgy gondolják (nemcsak itt, hanem szerte a világon), hogy a holokauszt után egyfajta biztonságot is jelent a zsidó állam létezése, ahova veszély esetén el lehet menni.

Megoszlanak a vélemények arról, hogy „Izrael a zsidóság igazi hazája”, illetve „szellemi központja” lenne-e. A zsidó vallás tanítása szerint a zsidóság bölcsője és hazája, de a zsidó kultúra és a zsidó vallási hagyomány a diaszpórában is sokat változott, az európai kultúra, az európai gondolkodók is hatottak rá. Magyar zsidóként Magyarországot tartják hazájuknak, az európai kultúra örökösének tekintik magukat, de történelmileg Izrael földjéről eredeztetik a zsidóságot (mint nép, és mint kultúra), azonkívül az izraeli látogatások mély (emocionális) hatással vannak rájuk.

„Fontosnak érzem Izrael létét. Az utóbbi években minden nyáron kimegyek segíteni az izraeli hadsereghez. Az étkezésnél segítetek: terítetek, konyhai munkákban veszek részt. Idén már nem megyek, mert öregnek érzem magam ehhez.” (58. nő, 2000-ben, Sz.S.)

„Nagyon fontos Izrael. Személy szerint nekem is, és az egész zsidóságnak. A zsidók büszkéek lehetnek Izraelre. A diaszpórában is lehet tenni Izraelért: önkéntesség, adomány, felvilágosítás, oktatás, fórum hozzászólás formájában.” [Elmondja, hogy van, aki Izrael-ellenes uszításokra reagál, felhívja a figyelmet a média torzításaira.]. *„Izraelnek is jó, ha vannak támogatói a világban.”* (40. férfi, Sz.S., B.O. érd.)

„Örülök, hogy van Izrael. Közöm van egy több ezer éves kultúrához, egy sikeres országhoz, de Izrael nem az én országom, messze van. Az én mindennapjaim itt telnek. Izrael jó, hogy van: végső menedék. De azt hallottam, hogy többen visszajöttek, mert nem érezték kint jól magukat. Valami hiányzott nekik, ami itt megvolt.” (62. nő, Sz.S.)

Az izraeli belső politikai, jobban mondva valláspolitikai és a belőle fakadó társadalmi helyzetre vonatkozóan néhányan (valóban kevesen, akik a valós helyzetet jobban ismerik) megfogalmaztak kritikákat, közte a reform zsidókat ért diszkriminációt, és szeretnék, ha Izrael egalitáriusabb, demokratikusabb társadalom lenne (idővel). Ez az Arcénu szervezet célja is.

Az Arcénu egyik alapítója beszélt erről. „A világszervezet szeretné jobbra tenni Izraelt, szeretné, hogy ne különböztessenek meg embereket. A különböző irányzatok egyenrangúak legyenek. Szeretné elérni, hogy a zsidó államban tartsák tiszteletben a kisebbségeket. Nincs szekuláris zsidó esküvő: hát lehessen ilyen. Befogadóbb, nyugati típusú, demokratikus társadalmat szeretne. Nem támogatja a radikális cionizmust (miszerint a palesztinoknak sehol sincs helye).” (40. férfi)

„A fiam Izraelben lakik, egy kis jemeni közösségben él. Neki is vannak negatív tapasztalatai. Lefotózta a női rabbit, mire lefűjták a fotókiállítást. Az egyik jelöltet a választásokon azzal gyanúsították, hogy járt reform közösségben...” (73. nő, B.O. érd.)

A gyerekeknek, iskolásoknak is mesélnek Izraelről, Izrael földjéről, bennük egy kedves, pozitív kép él róla. 1999-ben egy kis mackót is kaptak Izraelből.

1999. április 24. a gyerekek megismerkednek Dov mackóval. *„Dov mackó Izraelből jött, vele indultunk a sábát rejtelseinek felfedezésére. Varrtunk neki kipát, amelyre egy jó zsidó kismackónak szüksége van. Dov mackó most mindig más családban figyeli, hogy milyen zsidó élet zajlik ott, és naplót is vezet róla.”* (48. nő, 1999-ben, Sz.S.)

IX.3.4. Az antiszemitizmus percepciója

A holokauszt kollektív emlékezete és történelmi tapasztalata (az antiszemita érzelmek politikai és fizikai diszkriminációba, népirtásba való átcsapásának tapasztalata) érzékenyebbé teszi a zsidó gyökerekkel rendelkező embereket az antiszemita megnyilvánulásokkal szemben. Az üldöztetéseket átélt emberek óhatatlanul összekapcsolják a vészkorszakkal, feleleveníti bennük annak történéseit, személyes tapasztalatait. A gyűlöletbeszéd, az antiszemita kijelentések a szavak szintjén valós (akár egy jövőbeni egzisztenciális) veszélyt és diszkriminációt sugallnak. Azok is érzékelik, akiket személyesen nem ért traumatikus élmény, de a zsidóság kollektív élményanyaga és történelmi tapasztalata nyomán személyes érintettséggé válik. (vö. Kovács 2005) A kérdés felvetődik informális beszélgetések során is.¹³⁴

A szélsőjobb érzékelhető előretörése miatt szinte mindenki szerint nőtt az elmúlt években a zsidóellenesség Magyarországon, mértékét nagynak vagy közepesnek ítélik meg.¹³⁵ (Néhányak szerint a felszínen jobban érzékelhető, de alapvetően nem változott.) A válaszadók egy részét személyesen is érte zsidóságaival kapcsolatos sérelem, antiszemita megjegyzés formájában. Néhányukat fizikai inzultus (buszon, utcán), illetve kiközösítés is (*„nem választottak barátnak/partnernek”*). Mások azt mondják, hogy rajtuk (külső jegyekben, fiziognómiai adottságaik tekintetében) nem látszik, így nem gondolják róluk, hogy zsidó származásúak lennének. A jövőre nézve megoszlanak a vélemények az antiszemitizmus alakulásával kapcsolatban: növekedést, vagy stagnálást várnak (csökkenő tendenciát a fiatalok). Zsidóüldözéstől van, aki egyáltalán nem tart, másnak vannak ilyen gondolatai, félelmei, de azt mondják, racionálisan végiggondolva az Európai Unióban, egy jogállamban ennek nincs

¹³⁴ *„Az antiszemitizmust nem lehet kiirtani. Csendben van, alszik, de létezik. Ki-kiszakad egy-egy megjegyzés formájában az emberekből.”* (88. nő, B.O.) *„Nincs csendben, nem alszik, de létezik.”* (58. férfi, B.O.)

¹³⁵ Az általam megkérdezettek között fele-fele arányban.

realitása. A gyűlöletbeszéd, a bujtatott beszéd nyilvánvalóan sérti őket. A többség úgy tartaná jónak, hogy ne terjeszthessék szabadon a nézeteiket azok, akik rendszeresen zsidóellenes kijelentéseket tesznek, mások a szólásszabadságra való tekintettel csak bizonyos keretek között, szabályozott formában. Vannak, akik szerint a tiltás nem oldja meg a problémát: egyrészt azért, mert a tiltott gyümölcs vonzóbbá teheti az antiszemita beszédmódot, és még inkább a zsidók ellen hangolhatja a társadalmat (illetve a társadalom bizonyos részét), másrészt ha egy formát megtiltanak, akkor találnak majd más kifejezési módot, megfogalmazást.

2009-ben a magyar sajtóban is foglalkoztak azzal a kérdéssel, vajon a holokauszt-tagadást büntethetővé kellene-e tenni. A törvényi tiltással kapcsolatban pro és kontra érvek is elhangoztak, mindazonáltal abban egyetértés volt, hogy nem tartják jónak a holokauszt-tagadást. Volt, aki a tiltás normatív erejét, más pedig az ellentétes reakciók várható lehetőségét hangsúlyozta. A téma a közösségekben is előkerült, beszélgettek a dilemmákról, elmondták saját meglátásaikat, kétségeiket is. Miután a holokauszt történéseit dokumentálták, és utóbb elismerték, a holokauszt tagadása nem a történelmi realitások talaján áll, hanem az antiszemita beszéd részét képezi.¹³⁶ (vö. Kovács 2005)

IX.3.5. Gyermeknevelés

A zsidósághoz és zsidó kultúrához való személyes viszony fontos mutatója a *gyermeknevelés* is. A válaszadók egy része gyermekét a második világháborút követő évtizedekben nevelte, mások ebben az időszakban születtek, amikor a zsidó kultúraátadás többségében nem, vagy korlátozottan volt jellemző. Ugyanakkor kevés kivételtől eltekintve a magát zsidóként definiáló szülők gyermekei zsidónak tartják magukat (vegyes házasságban is). Tehát a zsidó kultúra valamiféle átadása megtörtént.

A reform közösségekbe járó tagok és érdeklődők többsége meghagyta gyermekeinek a szabadságot abban, hogy eldöntsék, mikor és hogyan közelednek a zsidó kultúrához. Másnak már felnőttek a gyerekei, amikor a zsidó kultúra felé fordult, így nem volt szempont a családban, hogy formális vagy informális zsidó oktatásban részesüljenek a

¹³⁶ A Bét Orimban folyó beszélgetés néhány gondolata:

„A holokauszt-tagadók is tudják, hogy volt [holokauszt] – tagadásuk kódolt beszéd.”

„Én nem tartom jónak a büntethetőséget. Ez csak további antiszemita indulatokat szül.”

„Megfelelő módon el kell ítélni a holokauszt-tagadást, de nem törvényi tiltással.”

„A törvény normatív, rögzíti, mit tart a társadalom helyesnek és helytelennek.”

gyerekek. Azok körében viszont jellemzőnek mondható, akiknek 20-25 év alatti gyermekei vannak. Innen adódik, hogy összességében a válaszadók kisebb hányada nevelte zsidó szellemben a gyermekét, és inkább a fiatalabb korosztályokra jellemző. (Akinek még nincs, leendő gyermekei nevelését zsidó szellemben képzei el.)

A Bét Orim esetén egy-egy családban jártak vagy járnak a gyerekek zsidó óvodába, néhány (a tagoknál 3, az érdeklődőknél 5-6) családban zsidó iskolába, kétszer annyi a szarvasi hagyományőrző táborba. A Szim Salomban ennél több családban járnak, vagy végeztek a gyerekek zsidó iskolában. A legnépszerűbb a Lauder Iskola.

Többféle okból íratják a gyerekeket zsidó iskolába a szülők. Szeretnék biztonságos (antiszemita atrocitásoktól mentes) környezetben tudni, ahol megismeri a zsidó kultúrát, magától értetődően kialakul, megerősödik a zsidó identitása.¹³⁷ A Lauder Iskola ezen kívül pedagógiai szemlélete és gyakorlata miatt is vonzó a szülők számára. Vannak, akik gyermekeiken keresztül élik meg zsidó önazonosságukat, fedezik fel új tartalmait, ismerik meg a zsidó kultúra és hagyomány elemeit, ami bennük is identitásértelmező, identitáskonstrukciós folyamatokat indít el. (vö. Szarvas 2005: 190)¹³⁸ A kutatás során több alkalommal észrevettem, milyen büszkéek a szülők gyermekeikre, akik járatosak a zsidó liturgiában, tudnak héberül olvasni, ismerik a zsidó énekeket, és a közösségi alkalmakon ezeket mindenki előtt „megmutatják”. A rítusok vezetői biztatják is őket erre („*Te ezt ismered*”, „*Olvasd fel/énekelj Te is!*”).

A kultúraátadás folyamata

A kultúraátadás folyamatának iránya sok esetben nem az idősebb generációtól a fiatalabb felé ível. Ez csak a pártállami rendszerben is hagyományápoló, vallásgyakorló családokra jellemző¹³⁹, illetve azokra a családokra, ahol a szülők ifjú, illetve felnőtt korukban megismerkedtek a zsidó kultúrával, és ezt tudatosan is szeretnék átadni gyermekeiknek.

¹³⁷ „*A fiamat a Lauderbe járatom, hogy legalább ilyen fiatalon ne tapasztalja meg az antiszemitizmust. Néha azonban görcsbe rándul a gyomrom, amikor minden félelem, óvatosság nélkül, a legnagyobb természetességgel mondja mindenfelé, hogy ő zsidó, zsidó iskolába jár.*” (51. nő, 2000-ben, Sz.S.)

¹³⁸ „*Sokan – kimondva vagy kimondatlanul – az iskolától várják az identitás manifestálását, azt, hogy gyermekeik zsidósághoz való viszonya világos, határozott formát öltjön, s ezzel őket magukat is segítse a viszony kialakításában, újraértelmezésében.*” (Szarvas 2005: 190)

¹³⁹ „*Vallásos családban nőttek fel. Gyerekkorom óta őrzöm a hagyományokat a férjemmel együtt. A kislányunknak is megtanítunk mindent.*” (40. nő, 2000-ben, Sz.S. tag).

„A Szim Salomba a '90-es végén kezdtem el járni. A gyermekeim néhány évvel ezután születtek. Szeretném átadni nekik a zsidó kultúrát, kiskoruk óta járunk az ünnepekre. Fontosnak tartom, hogy legyen rabbink.” (42. nő, Sz.S.)

Aki szívesen megismertetné gyermekével a zsidó kultúrát, de úgy érzi, nem tudja, vagy fontosnak tartja, hogy kortárs csoportban szerezzen élményeket és ismereteket, az formális vagy nem-formális zsidó oktatási-nevelési intézménybe, programra viszi.

A gyermeküket zsidó oktatási intézménybe írató szülők az iskolai programokon, tankönyveken keresztül is közelebb kerülnek a zsidó kultúrához. A progresszív közösségekben nem egy családdal lehet találkozni, ahol a közösségbe járó fiatal vagy már érett felnőtt invitálja szüleit a közösség programjaira, és/vagy hozza el kisebb vagy már nagyobb, illetve felnőtt gyermekeit, akik később rendszeresen, vagy alkalmanként (ünnepekre, kirándulásra) elmennek.

A zsidó identitás átadása nem csak a zsidó kultúra és hagyomány megismertetését jelenti. A szülők, nagyszülők pozitív viszonyulásuk mellett a féltelmeiket, negatív érzéseiket is átadják, stigmakezelési mintákat örökítenek át a gyermekeiknek. (vö. Kovács 1992) Próbálják megóvni őket az antiszemitizmustól, például úgy, hogy zsidó iskolába viszik őket.¹⁴⁰ De ha a gyerek találkozik antiszemitizmussal, igyekeznek tanácsot adni nekik (saját identitásstratégiájuk átadásával, illetve, ennek felülírásával). A közösségben is szoktak arról beszélgetni, miként kellene reagálni ilyen szituációkban.

„Két gyermekem van, zsidó iskolába járnak. A fiam öntudatos zsidó, (bár szőke, kék szemű) verekedésbe keveredett antiszemitákkal. A lányomat pedig leszállították a troliról. (Mindkettő vagány.) A lányomnak azt mondtam, jól tette, hogy leszállt.” (45. nő, B.O.)

„Én azt mondom, jobb nem belekeveredni, inkább el kell onnan menni.” (75. férfi, B.O.)

„Én nem tudtam reagálni, annyira ledöbbsentem, amikor a lányom mesélt arról, hogy őt antiszemita megnyilvánulás érte. Teljesen lefagytam, akkor nem is tudtam mit mondani.” (60. nő, B.O.)

¹⁴⁰ A deklaráltan zsidó oktatási intézmények mellett vannak olyan iskolák, amelyekről közismert, hogy biztonságos miliőt és magas színvonalú oktatást nyújtanak. Ezekbe is szívesen iratják a gyerekeket.

IX.3.6. Plurális felfogás és többes kötődések

A progresszív közösségekbe járó emberek szinte mindegyikének (nagyon, vagy elég) erősek a zsidó érzései, ám a zsidóságuk nem jelent kizárólagosságot az életükben. Nem ez az egyedüli, ami fontos a számukra, és érdeklődési körük nemcsak zsidó témákra terjed ki. Néhányan úgy fogalmaztak, hogy elég erős a zsidó identitástudatuk, de öndefiníciójuk lényege nem, vagy nem csak ez.

„Európai polgárnak tartom magam. Van bizonyos zsidó tudatom, és elég erősek a zsidó érzéseim, de más dolgok is fontosak a számomra...” (42. nő, B.O.)

„Én elsősorban inkább humanistának tartom magam, és csak azután zsidónak.” (75. férfi, B.O.)

„Nagyon fontos számomra a zsidóságom. És teljesen természetes, hogy ezzel együtt más dolgok is nagyon fontosak. A családban, a munkában, az életben.” (50. nő, Sz.S.)

A zsidó önazonosság erősödése és a zsidó közösségbe járás nem jelent (legalábbis teljes) szakítást azzal a kulturális rendszerrel, amelybe az egyén belenevelődött. Többeknél a zsidó ünnepek megtartása és ezzel együtt a korábbi, nem zsidó ünnepek elhagyása része zsidó identitásuk megélésének és kifejezésének. Míg vannak olyanok, akik – különböző okokból – nem hagyják el a nem zsidó ünnepeket.

Ennek egyik tipikus példája a karácsony. Ott, ahol a család tagjai közül csak egyvalaki, vagy nem mindenki csatlakozott a közösséghez, fordult a zsidóság felé, megtartják a karácsonyt. Többen meséltek arról, hogy maguk vagy gyermekeik vegyes házasságban élnek, így gyermekeik, illetve unokáik számára fát állítanak, megajándékozzák őket. Nagymamák mesélnek arról, hogy unokájuk a családban megszokta a karácsonyt, így megtartják a számára. Van, ahol megtartják a közel egy időbe eső zsidó ünnepet, a Hanukát is, majd a „karácsonyozás” jön. A Szim Salom egyik fiatal női tagja egy nyilvános kerekasztal-beszélgetésen elmondta, hogy neki igénye van a Hanukára és a karácsony megtartására, és ez nem jelent problémát a számára (az jelentené a problémát, ha nem tehetné). A karácsony ilyen esetben a vallási elemektől mentes, a család és a szeretet ünnepe, alkalom az ajándékozásra.¹⁴¹

¹⁴¹ Rékai Miklós néprajzkutató Balog Gábor rendező-operatőrrel közösen készített „*Hanukarácsony. Egy ünnep élete*” című dokumentumfilmjében (2008) vegyes házasságban élő Szim Salom tagokat is megszólaltat, akik az együttélés, illetve a zsidó és keresztény ünneptartás tapasztalatairól vallanak.

Többes identitás

A progresszív zsidó közösségek tagjainak (és a hozzájuk járó érdeklődőknek is) van bizonyos (nem homogén) közös zsidó kulturális identitástudata, amely alapvetően a közös történelmi múlt, a zsidóság eredetének tudatán, illetve az összetartozás érzésén alapul. Nem csupán zsidó, hanem többes identitással rendelkeznek: magyarnak is és zsidónak is tartják magukat¹⁴², a magyar kultúra részesének, örökösenek, ugyanakkor zsidó kötődéssel rendelkezőnek, illetve zsidó vallásúnak (a magukat vallásosnak definiálók), valamint európai polgárnak is.

A magyarságuk és a zsidóságuk is fontos a számukra, magyar és zsidó identitásuk van, mint általában a magyarországi asszimilált zsidóságnak. A kultúrájuk magyar, az anyanyelvük magyar, a hazájuk Magyarország, sporteseményeken a magyaroknak drukkolnak, a magyar történelem az ő történelmük, a magyarság sorsa, jövője az ő sorsuk és jövőjük is. Vagyis nem egyszerűen Magyarországon élő zsidók, hanem magyarok, magyar kultúrájú, magyar zsidó tudatú emberek.

A Szim Salom hitelveinek nyilatkozatában deklarálta is, hogy tagjai magyar állampolgároknak tartják magukat, akiknek zsidó önazonossága vallási-kulturális jellegű.¹⁴³ A Bét Orim magától értetődő természetességgel veszi tagjainak magyar és zsidó önazonosságát. – Minkét közösség nyitva áll külföldi állampolgárok előtt is.

„Magyarnak is és zsidónak is tartom magam. Magyar zsidónak.” (55. nő, B.O.)

„Én száz százalékgig magyarnak és száz százalékgig zsidónak érzem magam.” (57. nő, Sz.S.)

„Nálam a zsidóságom és a magyarságom békében megfér. De néha megriadok, hogy nem szabadna, hogy békében megférjen. De nem szoktam vele törődni.” (50. nő, 2000-ben, Sz.S.)

„Szerintem az a természetes, hogy a magyarságunk és a zsidóságunk ne kerüljön ellentétbe bennünk.” (62. nő, Sz.S.)

„Elsősorban európai polgárnak tartom magam. Magyar zsidó európai polgárnak.” (41. férfi, B.O.)

¹⁴² Kivéve a külföldi állampolgárok, akik Magyarországon élő (pl. amerikai) zsidónak tartják magukat.

¹⁴³ „A progresszív zsidó közösség tagjai teljes jogú magyar állampolgárok, akik emberi méltóságuk tudatában tagjai annak a demokratikus magyar politikai közösségnek, amely a magyar állampolgárok számára a politikai jogok egyenlőségét alkotmányosan garantálja. Magyar identitásuk alapja állampolgárságuk, zsidó önazonosságuk pedig vallási-kulturális jellegű, s a két identitást nem csak összeegyeztethetőnek tartják, hanem úgy vélik, hogy a kettő erősíti egymást.” (idézet a Szim Salom Hitelveinek nyilatkozatából)

„Én zsidó vagyok, de magyar is. A családban megtartjuk a zsidó ünnepeket. De az unokáim miatt a karácsonyt is megünnepeljük, Jézuskázás nélkül.” (63. nő, Sz.S.)

„Zsidó vagyok, keresem a gyökereimet, eljöttem ebbe a közösségbe. Ugyanakkor magyar vagyok: azért, hogy itt élek, magyarul beszélek, magyar költők verseit olvasom és idézem, a magyar kultúra él bennem, az olimpián a magyaroknak drukkolok (...).” (50. férfi, Sz.S.)

Egy fiatal nő (egykori Sz.S. tag), amikor Angliába ment a családjával, magyar nyelvű dajkát (babysittert) keresett gyermekei mellé. *„Nekem fontos, hogy magyarul beszélő legyen az illető. Ez nekem segítség, hogy a babáim kétnyelvűen cseperedjenek fel, mert a párom angol anyanyelvű.”* (2005-ben) *„Én főleg külföldön tanultam a zsidóságot. Magyarul azt mondom, hogy 'Én istenem, jó istenem, lecsukódik már a szemem'. (...) „Zsidó felsőoktatásban is tanultam, azóta is érdekel a zsidóság. Folyamatban lévő kutatásom témája: speciális magyar zsidó elemek a hagyományban.”* 2009 júniusában a Bét Orim egyik péntek estéjére dél-afrikai dallamokat hozott. *„Néhány éve már Dél-Afrikában lakunk, az ottani progresszív zsidó közösségnek vagyunk a tagjai. Az ottani zsidó közösségünkben szokás dél-afrikai népdalok dallamára énekelni zsidó zsoltárokat. Én magyar népdal dallamára is megpróbáltam énekelni a zsidó énekeket, és nagyon szépek voltak.”* Biztatta a jelenlévőket, énekeljék együtt vele a 'Kis kece lányom...' című magyar népdal dallamára a 'Löchá Dodi' refrénü¹⁴⁴, közkedvelt szombatfogadó zsidó éneket.

A magyar zsidó többes identitás többnyire magától értetődő a számukra. De előfordul, akinél nem fér meg békében a kettő, hanem egzisztenciális dilemmát okoz, főleg akkor, ha már találkozott nyílt antiszemitizmussal, illetve átélte a vészkorszakot.

A Szim Salom már megalakulásakor célul tűzte ki e két identitás harmonizálását, a megtépzott vagy homályos-kialakulatlan zsidó identitásrész pozitív rekonstrukcióját – minekután az erőteljes asszimiláció, szekularizáció, a pártállami rendszer és az antiszemitizmus vagy a holokauszt borzalmi miatti elfojtás, a zsidóságtól vagy a zsidó hagyományoktól való elfordulás a zsidó identitáselemeket zavarossá, kialakulatlaná, és a magyar identitáselemekkel sokszor összeegyeztethetlenné tette.¹⁴⁵

Minden ember számára alapvető cél, hogy megtalálja a harmóniát azzal a (szűkebb és tágabb) közösséggel, amelynek tagja, és azzal az „értelemmel”, amely magyarázatot ad, és így biztosítja számára, hogy rendezett világban, ne pedig káoszban éljen. (vö. Boglár et al. 2005: 13–14) A progresszív közösségek feladatuknak érzik e harmónia biztosítását.

¹⁴⁴ „Jöjj, barátom, fogadjuk hát, Szombatot, a szép arát...”

¹⁴⁵ „A progresszív judaista hitközösség, mint egyházba szervezett önkéntes társulás lehetőséget és példát kíván nyújtani arra, hogyan lehet pozitív zsidó identitást felépíteni a zsidó vallási és kulturális életben való részvételen keresztül, illetve az előző nemzedékek által átélte traumákat úgy feldolgozni, hogy az ne a feszültségek áthárítására, hanem pozitív magatartásminták meghonosításához és általánossá válásához vezessen.” (Szim Salom tagok egy csoportja, 1999)

IX.4. A zsidó identitás megélése és kifejezése

IX.4.1. Bevezetés

A zsidósághoz való tartozás szempontjából a progresszív közösségekbe járók számára kiemelten fontos magának a zsidósághoz való tartozásnak a (személyes) érzése, a származásuk, a zsidó kultúra iránti érdeklődés, és az abban való tájékozottság. Fontosak a közösségi élmények, a zsidókkal való kapcsolattartás, a zsidókkal való baráti kapcsolatok bensőségessége. Nem csak az idősebbek, hanem a középkorúak és a kisgyermekesek is megemlézték a zsidó múlt emlékének ébrentartásának és a hagyományátadásnak a fontosságát. Ugyanakkor a vallási hagyományok ápolásának saját zsidó identitásuk szempontjából azok tulajdonítanak kiemelt jelentőséget, akik magukat vallásosnak és vallásgyakorlónak tartják. A progresszív közösségekbe járók többsége tehát elsősorban nem a zsidó vallásgyakorlat miatt tartja magát zsidónak. Hanem azért kezdett közeledni a zsidó valláshoz, hagyományhoz, mert zsidónak tartja magát. Akik számára a spiritualitás fontossá vált, zsidó önazonosságuk érzése, megélése és kifejezése szempontjából is meghatározónak tartják a vallásgyakorlatot. Egyre többen kezdenek héberül tanulni, vagy azért, hogy otthonosabban érezzék magukat a liturgiában, és ezzel együtt, vagy ettől függetlenül azért, mert úgy tartják, a héber nyelv is hozzátartozik zsidóságukhoz. A zsidó önazonosság érzését negatív érzések és tapasztalatok is táplálják: kellemetlen vagy traumatikus élmények, a holokauszt emléke, az üldöztetések tudata, az antiszemitizmus, és az ezzel járó kellemetlen érzések, stigmatizáltság érzése. Ezek együttesen hatnak a társadalmi cselekvéseikre, érzéseikre, bizonyos dolgokkal kapcsolatos attitűdjeikre.

A zsidó identitásuk szempontjából a közösséget is fontos tényezőnek említették.

Zsidó önazonosságuk, egy látens zsidósággal való összetartozás érzés mellett a konkrét zsidó közösséghez tartozás, a tagjaival való összetartozás érzés is része személyes és kollektív identitásuknak. Itt tehetnek szert a zsidósággal kapcsolatos ismeretekre, beszélgethetnek a zsidóságról, barátságos miliőben élhetik meg és fejezhetik ki a zsidóságukat, ápolhatják a hagyományokat.

E fejezetben azt szeretném feltárni, miként változott a progresszív közösségekben eltöltött idő és az ott szerzett élmények hatására a zsidó – és progresszív zsidó – identitás érzete, intenzitása, tartalma, és ennek kifejezése.

IX.4.2. A zsidó identitás megélése, intenzitása

A progresszív közösségekben kétféle választ adtak arra a kérdésre, hogyan változott a zsidó identitásuk ereje, intenzitása, ha a progresszív közösséghez való csatlakozás előtti identitásukat a maival összehasonlítják. A tagok közül többen arról számoltak be, hogy zsidó identitásuk korábban is erős/inkább erős volt, és éppen ezért csatlakoztak zsidó közösséghez. Másoknak régebben gyenge/inkább gyenge volt a zsidó identitásuk (vagy nem is igen volt), és a közösségben vált színesebbé, intenzívebbé. Azon érdeklődők, akik viszonylag gyakran járnak a közösségbe, hasonlóról számolnak be.

A zsidó önmeghatározás tekintetében a progresszív közösségbe járók közül szinte mindenki zsidónak tartja magát. (Kivéve a zsidó felmenőkkel nem rendelkező és nem is betért érdeklődők, akik azt mondják, azért járnak a közösségbe, mert „*érdekli őket a zsidó kultúra*”, illetve *vonzódnak a zsidósághoz*”).

A fiatalabbak körében találkoztam azzal, hogy néhányan az anyai ágon nem, csak apai ágon zsidó származásúak közül azt mondják magukról, nem zsidók, de szeretnének betérni. Vagyis háláchikus szempont alapján határozzák meg saját zsidó státuszukat, jóllehet zsidó identitással rendelkeznek. Ellentétben másokkal, akik zsidó öndefiníciója ettől nem függ.

Vannak, akik azt mondják, inkább gyenge a zsidó identitásuk: ők most kezdik felfedezni zsidóságukat (vagy azért, mert nem régen értesültek zsidó származásukról, vagy azért, mert egy meghatározó esemény, élmény folytán mostanában fordult érdeklődésük a zsidó kultúra és saját zsidóságuk jobb megismerése felé), és inkább bizonyos kötődésről és zsidó önazonosságuk érzéséről, tudatáról számolnak be.¹⁴⁶

A zsidóság közös felfedezése, az együtt tanulás, a zsidó kultúrával kapcsolatos ismeretek, a zsidó kultúra, liturgia szépségének felfedezése, a zsidó hagyományok megismerése és átélése, a közösségben megtapasztalt (egyéni és kollektív) élmények mind-mind hozzátartoznak zsidó identitásuk tartalmi gazdagságához és érzéseihez.

¹⁴⁶ „*Azt mondanám, hogy van bizonyos zsidó tudatom. Most már elég erősek a zsidó érzéseim. (...) 7 éve tudom, hogy zsidó vagyok. Nyomoztam az apám családja után, így derült ki. Felkavaró volt.*” (57. nő, B.O. érdeklődő, tervezi a tagságot)

IX.4.3. A zsidó önazonosság kinyilvánítása

A zsidó identitás érzése, megélése nem feltétlenül vonja maga után ennek a külvilág felé történő manifeszt kinyilvánítást. A társadalmi stigmatizáltság miatt sokan igyekeznek legalábbis kontrollálni a nyilvános helyzeteket. (vö. Kovács 1992) Identitásuk kifelé (a nem biztonságos helyzetekben) rejtőzködő.

Volt, aki családtagjairól mesélte el azt, hogy igyekeznek eltitkolni mások elől zsidó kötődésüket.
„Az unokám a piaristákhoz jár iskolába. Nagyon bánt, hogy nem hívnak meg a bizonyítványosztásra vagy más ünnepségekre. Szégyellnek. Szégyellik, hogy a nagymamájuk zsidó. A menyem biztosan.” (75. nő, 2000-ben, Sz.S.)

A zsidó identitás szituatív elrejtését/kinyilvánítását mutatja az is, hogy ezek az emberek új társaságban eleinte nem fedik fel azt, hogy zsidók. Egy részükről a munkahelyükön sem tudják, hogy zsidók. Általában is igyekeznek elkerülni azokat a helyzeteket, ahol a zsidóságról, vagy saját zsidóságukról kellene beszélni.¹⁴⁷

Nem egy fiatalnál találkoztam azzal, hogy a közösségi portálokon nevüket héber betűkkel is kiírják, és feltüntetik zsidó szervezeti kötődésüket. Utóbbi a másod- és harmadgenerációhoz tartozók egy részére is jellemző. Náluk a pozitív tartalmak felülírták az identitásuk negatív, stigmatizált érzéseit. Illetve azt mondják, úgyis lehet róluk tudni. Vagy nem foglalkoznak azzal, ki mit gondol róluk.

Általános vélekedés az, hogy mindenkinek az egyéni érzéseit kell követnie abban, hol, mikor és mi módon vállalja fel a zsidóságát.

A progresszív közösségekbe járók az öltözködésükben nem fejezik ki a zsidóságukat (kivéve zsinagógában, istentiszteleti alkalmakon). Több nő és egy-két férfi visel medált zsidó szimbólummal. A férfiak (inkább a fiatalabb generációk) egy része olyan sapkát hord, amely inkább a zsidó körökbe járók számára jelent azonosítási alapot.

Többen beszámoltak arról, hogy a progresszív közösségekben zsidó identitásuk pozitív tartalmakkal gazdagodott. Barátságos közegben nyilváníthatják ki és élhetik meg zsidóságukat, ami megerősítette bennük a pozitív érzéseket. A két közösségben újfajta identitásstratégiákkal is találkoztak, mintát kaptak a zsidó identitás büszke, vagy természetes, pozitív felvállalására. Ezek a minták – a stigmakezelés (vö. Kovács 1992, 2002a) és pozitív érzések szempontjából is – a korábbinál vonzóbbak lettek a számukra.

¹⁴⁷ Ez a rejtőzködő identitásra általában is jellemző. (vö. Kovács 1992)

Többen elmondták, hogy harmonikusabban tudják megélni zsidóságukat, nem érzik magukat stigmatizáltak, zsidó, illetőleg progresszív/reform zsidó hovatartozásukat szégyellendőnek, veszélyesnek, elrejtendőnek.

„Rájöttem, mit jelent reform zsidónak lenni. Pozitívabban gondolkodom. Nyilvánosan is felvállalom bárhol a zsidóságom...” (36. férfi, Sz.S.)

A progresszív közösségekben a zsidóság felvállalását az egyén és a zsidóság szempontjából is fontosnak tartják. Senkit nem biztatnak erre, hanem tevékenységeikkel igyekeznek a zsidóság harmonikus megélését és kifejezését cselekedetekben, a közösségiséggel, a közösségi tapasztalatokkal elősegíteni. Ami maga után vonhatja a felvállalását is.

A rabbinő a népszámlálással és a zsidó önbevallással kapcsolatban a következőket mondta 2000-ben: *„Mi felmentjük azt, aki nem akarja felvállalni a zsidóságát.”* Ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy *„ne csak befelé, hanem kifelé is vállaljuk fel, ha lehetséges”.*

„Londonból két olyan felfedezéssel tértem haza Budapestre, amelyek megváltoztatták az életemet. Az egyik az volt, hogy meg kell szabadulnunk a 'szöcske-énképtől' ahhoz, hogy emberi méltóságon és önbecsülésen alapuló, pozitív zsidó identitást alakíthassunk ki magunkban. A másik pedig a nevetés értéke. Egy eleven, új közösségben a zsidó lét és együttlét örömét, a szimchát tanuljuk. Egymástól is tanulva ismerkedünk a hagyomány szövegeivel, együtt ünnepeljük az egyén életének kiemelkedő eseményeit és a közösségi ünnepeket” – mesélte a rabbinő.

„Úgy vélem, ma különösen fontos, hogy az ember fel tudja vállalni a zsidóságát.” (56. nő, B.O.)

„Decemberben úgy búcsúztam el a hallgatóimtól, hogy kellemes karácsonyt és boldog hanukát kívántam. Az egyik hallgató lány odajött hozzám, és nem értette, hogy mertem ezt mondani. Én fontosnak tartom, hogy pozitívan felvállaljuk a zsidóságot.” (67. nő, B.O.)

A szülők, nagyszülők elmondják – nemcsak az interjúk során, hanem a közösségben is –, hogy a gyerekek mennyivel természetesebben viszonyulnak a zsidóságukhoz.

„A fiaim zsidó óvodába jártak. Tisztában vannak a zsidóságukkal. Nem vallásosak. (...) A kisebbik általában elég hamar elmondja, hogy ő zsidó, és azt is, hogy ateista – meséli az édesanya (B.O. tag) – Nem így mutatkozik be, de viszonylag az elején kiderül. 13 éves. Nyáron Erdélyben volt kézműves táborban. Már az elején elmondta, hogy ő zsidó. A mester csodálkozott, és mondta, hogy ő még sosem találkozott zsidóval; azt hitte, hogy a zsidók magukba fordulók, elszeparáltak. Míg a fiamra ez egyáltalán nem jellemző. Nagyon élvezte a helyzetet, hogy ő adhat felvilágosítást a zsidóságról, válaszolhat a kérdésekre. Mondtam neki, hogy remélem, jól viselkedett [ha már ő volt a zsidó].”

Ennek a fiúnak a nagymamája a zsidóság nyílt felvállalásáról ezt mondta el: „*Mikor a gyerekek között szóba került, ki milyen vallású, megpróbáltam elkerülni ezt a témát. Soha nem mertem nyíltan kimondani. Azt hiszem, hogy még ma is így van. Rosszul érint. A 13 éves unokám büszkén vallja, de talán ez lenne a normális.*” (73 éves nő, B.O. tag)

A fiú azt mondja, igazán nincs is olyan közeg, ahol arra gondolna, jobb nem megmondani, hogy zsidó. Olyan helyre eleve nem megy. Úgy gondolja, az igazán veszélyes szituációk nem érintik őket. Az iskolában van zsidózás, de ha az ember tudja kezelni, akkor nincs belőle gond. Szerinte nem a zsidókkal van valamilyen konkrét bajuk, hanem úgy használják, mint egy szitokszót.

IX.4.4. Zsidó és reform zsidó identitásépítés

A zsidó identitás-(re)konstrukciójával párhuzamosan a progresszív/reform közösségek tagjainak nem csupán zsidó, hanem *reform zsidó identitása* is kialakul.

Láttuk, hogy a hazai zsidó vallási (és részben világi) mező irányukban mutatott elutasító attitűdje és tettei a Szim Salom Közösséget a külvilág előtt stigmatizálták, de nem roppantották össze, hanem belső építkezésre és külső kapcsolataik megerősítésére, újabbak kiépítésére sarkallták. A MAZSIHISZ elutasítása általi kirekesztésre mint külső kényszerre adott belső, közösségi és külső, intézményi válaszok, cselekvések, aktusok során a Szim Salom öndefiníciós, önidentifikációs lépéseket tett, profilja markánsabb kidolgozását, társadalmi csoportja mint közösség építését, hitelveik lefektetését tűzték ki célul, és valósították meg. Mondván: „*kifelé csak akkor lehet hatékonyan építkezni, ha belül már erős az építmény*”. (vö. Szász 2002: 72–73) A Bét Orim alapítói pedig ezek ismeretében eleve így kezdték meg működésüket. (Szász 2010b) Ezeken az aktusokon keresztül egyúttal a tagok mind a progresszív irányzat, mind közösségük iránti elköteleződése fokozódott, és így e közösségek és programjaik nem csupán zsidó identitásuk felépítésének, megélésének és reprezentálásának adtak keretet, hanem a progresszív zsidó önazonosságukénak is. Továbbá a progresszív szervezetek közösséggé alakulásának is meghatározó elemeivé váltak, ahol a progresszív szemlélet megismerhető, a reform zsidó életmód kialakítható.

Nemcsak a közösségek alapítói, hanem a később csatlakozók is elbeszélték azt az építkező folyamatot, ahogy a mozaikos érzésekből, tudásból mára erős(ebb), szilárdabb (nem statikus, hanem biztosabb), tartalmában sokszínű zsidó identitást építettek fel. Ezek az „identitás-történetek” nemcsak interjúszituációban, hanem – és ez sokkal fontosabb – a közösség előtt és a közösségnek is megfogalmazódnak. A családtörténeti sorozatok során, tagjaik, vendégeik érdeklődésére, elmondják, hogyan

fedezték fel zsidó származásukat, mit jelentett számukra a zsidóság, és mit jelent ma, hogyan fordult érdeklődésük a zsidó hagyomány felé, hogy találtak rá a progresszív judaizmusra, illetve a közösségre, és „*hogyan találtak örömet és megelégedettséget a reform zsidó életforma elfogadásában*”.

Ilyen történetek az egész életúton, a családi és személyes élettörténeten (és ennek társadalmi kontextusán) végigtekintve, a közösséghez való csatlakozás óta eltelt változásokat átgondolva, mélyen átérzett, és a személyes történet mellett a zsidó történelemre és tanításokra reflektált formában a betérések, bár/bát micvá (törvény fia/lánya), héber névadó szertartások során hangoznak el. Jelentőségük nemcsak személyes, családi, hanem a közösség számára is fontosak. Az egyéni identitás a közösségben formálódott, a közösség tagjaival való interakciókban és közös tevékenységek, élmények során. Visszajelzést, megerősítést jelentenek a közösség számára: céljainak megvalósulásáról, működéséről, szerepének fontosságáról az identitásépítésben, a hagyományátadás és a zsidó identitás személyes, családi, közösségi és társadalmi kontinuitásában. Erősítik a kollektív (közösségi, zsidó és reform zsidó) identitást. Ezért e szövegek a közösség hírlevelében is megjelennek.¹⁴⁸

A következőkben egy 31. életévébe lépő fiatal férfi bár micvá beszédéből idézek.¹⁴⁹

„Köszönöm, hogy mindannyian eljöttetek bár micvá avatásomra. Ez egy különleges nap számomra, és különösen boldog vagyok, hogy megoszthatom veletek, ahogy életemben először olvasok a Tórából nyilvánosan. Először is megpróbálok áttekintést adni a felolvasandó szöveg környezetéről, majd fontosabb pontjainak magyarázatából, ahol a személyes hangvétel és a progresszív vagy reformzsidó tradíció értelmezései fognak keveredni. Ez a fajta kettősség máshol is megjelenik majd: de erről majd később bővebben. A Tóra 2. könyve, a S'mot (azaz az Exodus), a zsidó nép születését idézi fel, ahogy egy átlagos közel-keleti törzsből – izraelitákból vagy héberekből – egyistenhívő néppé fejlődik. Az út rögzös, rögtön az elején – ahogyan ez a mostani Bo hetiszakaszból is kiderül – saját maguk és mások szenvedésein keresztül vezet az út önálló létezésükhöz és az Örökkévaló kölcsönös elfogadásához. (...) A Tóra két helyen említi az

¹⁴⁸ A hírlevelekben közölt tartalmak nyilvánosságot kapnak a közösség honlapján, ennek tudatában publikálják beszédük teljes vagy rövidebb változatát a rítusok „főszereplői”. Az itt és a Függelékben (F.7.) olvasható, nagyon személyes vallomások tehát már átmentek ezen a „szűrőn”, ezért választottam azt az utat, hogy ezekből adok közre egy rövid válogatást.

¹⁴⁹ A bár micvá egy felnőtté avatási, átmeneti rítus, amelyen hagyományosan 13 éves korban mennek át a fiúk, felvállalva (annak felelősségét, megtiszteltetését és örömét), hogy a tórai törvények szerint, a Tóra szellemében élik az életüket. A zsidó hagyományátadásban való szakadás folytán a zsidósághoz visszatérők belső készítetéstől hajtva életük későbbi szakaszában lesznek a törvény fiai.

egyiptomi fogság időtartamát, az egyiknél 400, a másiknál 430 évnek számolja. Miből ered ez a különbség? Én, progresszív zsidóként kijelenthetem, hogy ez az én 30 életévem, amelyet a saját zsidó identitásom rekonstruálásával töltöttem. Miért is kellett újraépítenem? Mivel a nagyszüleim és szüleim generációjánál, a Soá (Holokauszt) és a kommunizmus miatt részben megszakadt a hagyomány láncolata, és ők is csak velem egy időben tudták megismerni és átélni a zsidó élet, és különösen a vallási élet ciklusainak nagy részét. Valamint vegyes házasságból származóként semmi sem magától értetődő... Az újjáépítés nem csak a személyes életemben van jelen. (...) én a Szim Salom elnökeként szeretnék egy saját zsinagógát építeni közösségünknek, ha kell, állami segítséggel, (...) Az egyiptomi fogság és kivonulás a zsidó kultúra és vallás születését jelentette, de egyben évezredek óta „kísérti” a zsidóságot, sokszor jelenik meg ismétlődőként felismerhető mintaként. Nekünk itt és most nem abban az esetleges ismétlődésben van a helyünk. Helyette az Írásra, a tudásra és a hagyományra folyamatosan reflektáló, de abban nem leragadó progresszív magyar zsidóként lehetünk jelen. Meghatározhatjuk magunkat kultúraként, népként vagy vallásként, vagy ezek kombinációjában – nem az én feladatom ezt megmondani bárkinek, én csak egyszerűen példát szeretnék mutatni az ősi szöveg méltó felolvasásával.” (Elhangzott 2009. január 31-én. Megjelent a Szim Salom 2009. márciusi hírlevelében.)

IX.5. Egyéni vélemények és jövőképek

IX.5.1. A tagok és érdeklődők véleménye a progresszív közösségekről

Feltárandó, mit nyújtanak a tagjaik és az érdeklődők számára a progresszív közösségek, érdeklődtem, melyek a legfontosabb dolgok, amelyeket a közösségbe járók kiemelnének az adott közösséggel kapcsolatban. Megkérdeztem, mit kaptak a közösségtől, és mire lenne még igényük, mit szeretnének csinálni. A legfontosabbnak megemlíthető dolgok között többségében voltak az emocionális jellegűek (érzelmek, kapcsolatok, barátságos légkör), ezeket követték a mentális tényezők (tanulás, hagyomány megismerése), s ezek mellett, főként az érdeklődők körében, kevesebb említés történt a vallásossággal, spiritualitással kapcsolatban, amelyek viszont kisebb, de egyre bővülő kör számára mind fontosabbá válnak.¹⁵⁰

A barátságos, elfogadó légkört szinte mindenki kiemelte: a nem régóta vagy ritkábban járók a kedves fogadtatást, a tagok, gyakrabban járók a szorosabb érzelmi kötődést is, az egymással való törődést, szolidaritást. Illetve az összetartozás alapjait: a közös jegyeket (*közös érdeklődés, közös élmények, közös célokért való munkálkodás*),

¹⁵⁰ Hasonló válaszok születtek, mint arra a kérdésre, hogy mi vonzotta őket a közösséghez. Tehát éppen az volt vonzó számukra, amire igényük volt, s amit itt megkaphattak (és ezek szerint meg is kaptak).

az összetartozás érzését, a *közös identitástudat* meglétét. A kapcsolatok érzelmi, (társadalmi, közösségi) integrációs, kommunikációs, mentális oldalát: kapcsolatok, új barátságok kialakítását, továbbá a párbeszédet, az őszinte beszélgetéseket.

Sokaknak fontos a zsidó hagyomány megismerésének és ápolásának lehetősége, kiemelten a tanulás lehetősége. Többen említették a szombat és általában az ünnepek közös megtartását, kevesebben a hitéletet; illetve a vallásgyakorlás új formáját, *az újra és másra való nyitottságot*, s hogy „*emberközelivé teszi a hagyományokat, a vallást*”. Néhányan kifejezték, hogy már önmagában a reform zsidó közösség létezése is fontos.

A két közösségbe rendszeresen járó fiatal felnőttek részéről jellemzőek a hitélettel kapcsolatos említések. Határozott igényük van a vallásgyakorlásra, fontosnak tartják a maguk és a közösség spirituális fejlődését, és ennek lehetőségének, meghittségének megteremtését. Ők nagyobb részt saját útkeresésük során találtak rá valamelyik progresszív közösségre, és csatlakoztak hozzá, kisebb részt szüleik révén már fiatalon kapcsolatba kerültek vele, és felnőttként aktív szerepet vállaltak a közösség életében.

A rendszeres kulturális programokat sokan megemlítették, mint számukra fontos jellemzőket: ezek egyeseknek inkább művelődési alkalmakat jelentenek, másoknak lehetőségeket a szabadidő közös eltöltésére, ismerkedésre, közösségiségre, (baráti) kapcsolatok kialakítására, kapcsolatépítésre is.

Arra a kérdésre, hogy a közösségbe járók mit kaptak, szintén az érzelmi, kapcsolati tényezőket emelték ki a leggyakrabban, a hagyományok megélésének lehetőségét, az érdekes előadásokat, programokat, a Bét Orimban kiemelték a Raj fivérek személyét, a Szim Salomban pedig Kelemen Katalin rabbit és a programok egy-egy vezetőjét, akiktől ismeretet, kedvességet, odafigyelést kaptak.

Néhány rövid részlet a Szim Salom Közösségbe járók gondolataiból:

„Sok ismeretet, tudást, kedvességet kaptam.” (34. nő, Sz.S.)

„Én itt találtam meg a közösségemet.” (63. nő, Sz.S.)

„Egy barátságos, vallásos, zsidó közösségre vágytam. Megtaláltam.” (79. nő, Sz.S.)

„A zsidó vallás megélésének, ápolásának lehetőségét. Közösséget.” (36. nő, Sz.S.)

„Érdemes tenni a Szim Saloméért, hogy az itt megfogalmazott gondolatok, ez a szellemiség fennmaradjon, éljen.” (56. nő, Sz.S.)

„Itt találtam meg azt a barátot, akivel összehoztunk egy együttest, és ladino-szefárd dalokat énekelünk... Nekem például ezt a pluszt is adta ez a közösség, (...) olyan pluszt is megtaláltam magamban, 40 éves fejjel, ami az önkifejezés nagyon fontos eszköze.” (51. nő, Sz.S.)

„Nagyon tetszik az a nyitott gondolkodás, amit itt megtaláltam. Úgy tudnám ezt kifejezni, hogy lélegezni tudok itt. Tehát nem érzek szűk, behatárolt korlátokat. Nekem az is nagyon imponál, hogy teljes egyenjogúság van, nő a rabbi. Bárkit szeretettel fogadnak, aki nem zsidó, az sem érzi kívülállónak magát.” (30. nő, 2003-ban, Sz. S.)

Néhány rövid részlet a Bét Orim Közösségbe járók gondolataiból:

„Elfogadást, befogadást, nagyszerű közös élményeket, a zsidósággal kapcsolatos tudást, spirituális élményeket. Harmonikusan meg tudom élni a zsidóságomat, van egy közeg, ahol ezt gyakorolhatom. Amióta ide járok, még inkább fokozódott bennem az az érzés, hogy a zsidóság közösségközpontú vallás.” (25. nő, B.O.)

„Pontosan olyan embereket, amilyeneket keresek. A programok során pedig értékes ismereteket.” (69. nő, 2 éve B.O. érd., nem zsidó)

„Nagyon sok szeretetet, odafigyelést kaptam. Raj Tamástól rengeteget, ő volt az a tanítómester, akitől tanulni lehetett. Mindenki számára nagyon sokat jelentett.” (76. nő, B.O. alap.)

„Péntek esténként a hét lezárását, családi közegben a sábbat megünneplését, a nagy ünnepek élményeit, kulturális programokat és barátokat. Egy tanfolyamon vehettem részt: 'Bevezetés a zsidóságba', Raj Ferenc tartotta, nekem nagyon sokat adott, lelkiekben, szellemiekben.” (25. férfi, tervezi a B.O. tagságot, nem zsidó háttérű, de érdekli a zsidó kultúra, 3 éve rendszeresen jár)

„Tartalmas előadásokat.” „Szélesebb látókört.” „Biztos identitást.” „A hagyományok megélését.” „Pozitív zsidó identitást.” (B.O. tagok, érdeklődők)

„A Bét Orim közösség fontos jellemzőjének tartom a kölcsönös megismerést, a közös történelmi tudat meglétét, a kölcsönös támogatást, a közös vélemény-nyilvánítást, kölcsönös megbecsülést. Mit kaptam? Megértést. Pozitívan változtak a zsidósággal kapcsolatos érzéseim. (...) Ami változott az életemben: új, közösségi tudatom van.” (41. férfi, B.O.)

Várákozásaik a jelenlegi pozitívumok megőrzésére, és további (tudásbeli, közösségi, hitéleti) építkezésre, élményekre vonatkoztak.

A Szim Salomban többek részéről megfogalmazódott az igény héber nyelvtanulásra, további interaktív tanulási programokra, az ifjúsági tagozat újraélesztésére, kézműves foglalkozásokra. Ezeket 2010 őszén már rendszeres programként indították el.

A Bét Orimban a rendszeres heti programok mellett igény mutatkozik informális tevékenységek, illetve (idővel realizálandó) korosztályos programok iránt – mondván: *„más vagy másképpen érdekli a fiatalokat és az időseket”*. Több tag és érdeklődő szívesen venne részt kötetlen közösségi programokon, klubszerű tevékenységekben, beszélgetéseken, közös kiránduláson. Ezekből egyre többet szerveznek (vidéki látogatást, sólet partit, alkalmi és ünnepekhez kötődő kézműves foglalkozást). A

közösségbe rendszeresen eljáróknak igénye van több spiritualításra, a szombatfogadás és az ünnepek még szebbé tételére. Itt is van érdeklődés a héber nyelvtanulás iránt. Mások a zsidó zenei kultúrával szeretnének mélyebben megismerkedni.

Szabadság és biztonság

Zygmunt Bauman a szabadságot és a biztonságot az emberi társadalmak két alapvető, esszenciális értékének tartja. A vele készült interjúbán ezeket egymás komplementereiként kezeli. Úgy véli, ahogy nő a szabadság, úgy csökken a biztonság – és fordítva. A gond abból származik, ha egyik vagy másik abszolút túlsúlyba kerül. „Szabadság biztonság nélkül káoszt eredményez, állandó nyugtalanságot és félelmet. Biztonság szabadság nélkül rabságot, rabszolgaságot jelent.” (Bauman, JDC 2009: 2).

A zsidóságnak ma megnövekedett a választási szabadsága, az egyének személyesen dönthetnek afelől is, hogy a nagyobb szabadságot, vagy a nagyobb biztonságot nyújtó szervezetekhez kapcsolódnak-e.¹⁵¹

A progresszív irányzat több szabadságot kíván a bibliai szövegek értelmezésében, a hagyomány felfogásában és megélésében, a mindennapi életvitelben. Teljes szabadságot enged az egyéni értelmezéseknek és gyakorlatoknak. Ez a szabadság a konzervatív irányzat szerint is túlzott mértékű, az ortodoxia szerint elfogadhatatlan, a zsidóság fennmaradására nézve veszélyesnek értékelhető; e tekintetben hátrányosan hat arra a biztonságra, amely a törvények változatlan formában való megtartásának záloga, amely meghatározza a zsidóságba való tartozás (háláchikus) szabályait (pl. ki számít zsidónak, melyek a betérés feltételei, szabályozott folyamatai).

A progresszív zsidó közösségekhez csatlakozók számára ugyanakkor fontos ez a választási, értelmezési szabadság. Személyes biztonságszükségletüket megélik a közösségben, amely elfogadó, nyitott feléjük és mások felé is. Nem kell tartaniuk antiszemitizmustól, hiszen hasonlóan gondolkodók, a közös történelmi múlt, a vélt vagy valós sorsközösség tudatával rendelkezők közösségében vannak. A zsidóság jövőjét is

¹⁵¹ Bauman szerint a zsidóságban is megjelent a fundamentalizmus és szervezetei – amilyen például a Chábád Lubavics mozgalom is –, amelyek nagyobb biztonságot élnek meg saját, meleg, gondoskodó közösségükben, amely olyan, mint egy nagy család, ahova mindig odatartoznak, ahol „mindig van az egyéneknek helye az asztalnál, bármi történjék is”. Ezt a fajta társadalmi csoportot nevezi Ferdinand Tönnies Gemeinschaft-nak, megkülönböztetve a Gesellschaft-tól, amely olyan társadalmi csoport, ahol az egyéneknek tennie kell ahhoz, hogy joga legyen valamit megtenni vagy megkapni. Az utóbbihoz valamivel fizetnie kell, az előbbihez bizonyítania kell a megbízhatóságát, „hitelképességét”. (Bauman, JDC 2009: 3)

biztonságban látják azáltal, hogy a reform irányzat befogadó, a zsidósághoz laza szálon kötődők számára is lehetőséget ad arra, hogy saját tempójukban, saját érdeklődésük, hitük, vérmérsékletük szerint közeledjenek a zsidósághoz, ismerjék meg a hagyományt.

Vagyis, a progresszív közösségekben a szabadság és a biztonság nem zárja ki egymást: a közösségek felfogása és toleranciája szabadságot biztosít az egyéneknek, a közösség pedig biztonságot jelent a számukra.

IX.5.2. A kapcsolati beállítódás: közösség, avagy társulás

Megvizsgáltam, vajon szociológiai értelemben is közösséget alkotnak-e a progresszív közösségek; illetve, tehető-e különbség a közösségekbe eljárók között a tekintetben, hogy számukra társulást, vagy inkább közösséget jelent-e a progresszív zsidó társadalmi csoport.

Max Weber meghatározása szerint: „*Közösségnek* nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést (...) a résztvevőket szubjektíve átérzett (érzelmi-indulati vagy tradicionális) összetartozáson alapuló beállítottság jellemzi. *Társulásnak* nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést racionálisan (érték- vagy célracionálisan) motivált érdekiegyenlítődésen vagy ugyanígy motivált érdekkapcsolódáson alapuló beállítottság jellemzi.” Úgy látja, „a társadalmi kapcsolatok nagy többsége részben közösség-, részben társulás-jellegű”. (Weber 1992: 1/2. 66–67)

Ahhoz, hogy a fenti kérdésekre választ tudjak adni, fel kellett térképeznem, milyen tényezők motiválják a tagok és érdeklődők közösséghez való közeledési szándékát, csatlakozását, lazább vagy szorosabb kötődések kialakítását, közösségbeli tevékenységét, vagyis általában a társadalmi cselekvését, és milyen érzelmeket táplálnak iránta. A közösségbe járóknak a közösségre vonatkozó jellemzéséből (mi keltette fel az érdeklődésüket, miért csatlakoztak, mit kaptak, mit tartanak fontos jellemzőinek, hogy érzik magukat), az derült ki, hogy a tagok és az érdeklődők egy része számára a „szubjektíve átérzett összetartozás” érzés kiemelt momentum, míg mások számára alapvetően a barátságos légkör és bizonyos lehetőségek (programok, szolgáltatások) vonzóak. Ugyanakkor a progresszív zsidó csoportokat általában a holdudvar, a külső kör tagjai is közösségnek tartják kívülről, amelynek ők, mint közösségnek, nem tagjai. Számukra inkább társulásként funkcionál, nem ritkán emocionális motívumokkal (jól érzi magát a közösség programjain, régebbi vagy újonnan kötött személyes kapcsolatokat ápol tagjaival).

Megállapítottam, hogy *a progresszív zsidó közösségekben sokkal több az érdeklődő, mint a tényleges tag*. A következőkben erre keresek magyarázatokat.

A progresszív közösségekbe járók, a holdudvarba tartozók között vannak, akik egy idő után közelebb érzik magukat a közösséghez, és csatlakoznak hozzá. Mások csak bizonyos témák iránt érdeklődnek, vagy baráti, rokoni, ismerősi kapcsolataikon keresztül az ünnepekre látogatnak el (egyszer, vagy többször, akár rendszeresen is). S vannak olyanok is, akik évek óta rendszeresen járnak a közösség alkalmaira, akár hetente többször is, baráti körben érzik magukat, megosztják gondolataikat a közösség tagjaival, felolvasó- és előadóestet tartanak – ám ha megkérdem, akkor nem a közösség tagjának, hanem érdeklődőnek tartják magukat. Közülük néhányan elmondják, hogy nem akarnak tagként kötődni, mert úgy érzik, ez korlátozná őket (számon lehet kérni, miért nem jöttek el egyik, és miért mentek máshova egy másik alkalommal). Többekre viszont az jellemző, hogy több közösségbe (nem feltétlenül zsidó közösségbe) járnak, keresik a helyüket, vagy pedig érdeklődésük szerint válogatnak a felkínált lehetőségek közül, és azt tartják meg, ami aktuális igényeiknek megfelelő. Bizonyos időszakokban az egyik helyre többet járnak, jobban kötődnek, máskor egy másik helyen találnak vonzó programot. Számukra a progresszív zsidó szervezetek helyet és lehetőséget adnak bizonyos érdekeik, céljaik megvalósítására, igényeik kielégítésére. A felkínált lehetőségeket nem kihasználják, de használják, élnek vele. Hozzáállásukat és cselekvésüket úgy lehetne jellemezni, mint keresési folyamatot, illetve kulturális fogyasztást. A progresszív közösségek szívesen látják őket, örülnek érdeklődésüknek, amelynek pozitív hozadéka van számukra is: megerősíti őket tevékenységükben, növeli társadalmi bázisukat, szimpatizánsaik, potenciális tagjaik számát. Illetve azoknak a körét, akik nem feltételezéssel, hanem tényleges információkkal rendelkeznek velük kapcsolatban. Továbbá azoknak a körét, akik személyi jövedelemadójuk 1%-át vagy 1+1%-át alkalmasint felajánlhatják számukra, mint olyan szervezet(ek) számára, amelyet ismernek.

A zsidó közösségi vezetők és ernyőszervezetek számára problémaként fogalmazódik meg az, hogy a zsidó identitással rendelkező embereknek csak relatíve kis részét érik el, közösségi, hitközségi tagsággal pedig még kevesebben rendelkeznek. Az individualizmus növekedésének és ehhez képest a közösségiség háttérbe szorulásának jelensége nem specifikus, hanem általánosan tapasztalható jelenség Európában és a nyugati világban.

David Graham véleménye szerint a választás megnövekedett lehetőségei miatt az identitás kevésbé szilárd, inkább flexibilissé és fluiddá vált, illetve az

individualizmus személyes fontossága a kollektív identitás kárára nőtt meg. Az európai kutatási tapasztalatokat összegezve úgy látja, hogy egyre többen azonosulnak a zsidósággal mint etnikai csoporttal (érzelmileg), de ez nem von maga után csatlakozási szándékot, kevesek lesznek tagjai zsidó szervezeteknek. (Graham 2004: 11)

A magukat zsidónak valló emberek többsége a zsidó kultúrából, tradícióból a számára tetsző és kellemes elemeket veszi át, és építi be az identitásába; a zsidó intézményekhez való viszonyukat is ez a hozzáállás alakítja (a számára kellemes vagy hasznos szolgáltatásokat veszi igénybe).¹⁵²

Zygmunt Bauman kifejező hasonlata szerint a közösségek mára olyanok lettek, mint a csevegő csoportok (chat-groups): addig lép be az egyén, amíg számára kellemes, aztán egy gombnyomással kilép onnan. Nagyon könnyű lett belépni és kilépni, csatlakozni és távozni. (Bauman, JDC 2009: 4)

A hazai progresszív közösségekben a stabil mag baráti, szorosabban kötődő közösség, a holdudvar hol közelebb, hol távolabb érzi magát. A rendszeresebben eljárók között is vannak olyanok, akik nem csatlakoznak tagként a közösséghez: amíg járnak, addig jól érzik magukat, érdeklődnek, s amikor másfelé fordul az érdeklődésük, nem búcsúzkodnak, egyszerűen ritkábban, vagy nem mennek el a közösségi alkalmakra. Illetve lazább szalon még kapcsolódnak a közösséghez, egy-egy számukra érdekes előadást meghallgatnak, vagy részt vesznek Széder estén.

IX.5.3. Jövőképek

A **Szim Salom Közösség** tagjai most ismét optimistán néznek a jövőbe. 2009 óta ismét saját helyiségük van, otthonosan berendezhetik, saját elképzelésük és igényük szerint szervezhetik, bővíthetik, ütemezhetik a programjaikat, saját konyhájukban közös sütésre, főzésre is van lehetőség. (Ennek apropóján a rabbinő foglalkozásait az ifjúsági csoporttal „*A Palacsinta, a Tóra és mi*” címmel hirdetik meg.)

Fennállásuk első évtizedében sok elutasítással kellett megküzdeniük, évről évre új stratégiát felépíteniük. A 2006-os év törést hozott a közösség életében: a tagság egy aktív része kivált a közösségből, a lakók elégedetlenkedése folytán el kellett hagyniuk korábbi helyiségüket (egy Csalogány utcai lakást), ideiglenesen, 2,5 évig a Bálint Közösségi Házban tartották programjaikat. Tagjaik tudatos, kemény munkája révén

¹⁵² Vö. III.8. alfejezet; *à la carte* identitás.

sikerült anyagi helyzetüket stabilizálni, saját helyiséget bérelni, felújítani és berendezni. Többféle korosztály számára kínálnak programokat; a fiatal felnőttek mellett a gyermekek is lelkesen járnak a közösségbe, bennük látják az idősebbek is a közösség jövőjét, utánpótlását. A közösség jövőjéről gondolkodva már korábban is felvetődött a kérdés, lesz-e néhány évtized múlva is rabbija a közösségnek. Ez a kérdés reménytelen megoldódni látszik, hiszen egyik alapító tagjuk gyermeke mérnöki tanulmányai után beiratkozott a Leo Baeck College-ba, és az utóbbi években a Szim Salomban, illetve külső rendezvényeken maga is tart előadásokat, tanításokat.

A saját helyiség nagyban segíti az istentiszteletek megtartását, nyugalmit, meghittsége. De ahhoz, hogy zsinagógájuk valóban és hosszabb távon is az istentisztelet háza legyen, az is szükséges, hogy biztosítani tudják a hitélet stabilitását és folytonosságát. Ehhez létrehozta egy olyan kört, amely járatos a liturgiában, a szertartás körüli teendőkben, fel tud olvasni héberül a tórából, és a kevésbé járatosakat is tudja vezetni, kalauzolni az istentiszteletek során. A Szim Salomban ez a „*Báál koré – a Tóraolvasók*” köre, amelynek több tagja a fiatal felnőtt korosztályból kerül ki. Az utánpótlást, a fiatalabb korosztály oktatását, nevelését korosztályos programokkal, a felnőttek bekapcsolását héber- és liturgia órákkal, az istentiszteleten való útmutatással, gyakorlati segítséggel támogatják.

A vezetőség tagjai ugyanakkor látják az előttük álló, sürgető teendőket is, és ésszerű munkamegosztással igyekeznek az elért eredmények megtartását, továbbépítését megvalósítani. A 2010. május végi közgyűlésen megválasztott új elnökük elsőrendű feladatként nevezte meg további források keresését, pályázatok elérését, szükségesnek tartva egy tervezhetőbb pénzügyi gyakorlat kialakítását, a közösség anyagi önállóságának megteremtését. Kiemelt teendő az új helyiség gondnoki és biztonsági ügyeinek megoldása, illetve a PR és kommunikációs teendők részeként a honlapjuk megújítása, továbbfejlesztése.

A **Bét Orim Közösség** kisebb, nincs saját helyisége, anyagi helyzete bizonytalan; évről évre igyekeznek biztosítani a működését, ezért a Bét Orim jövőjével kapcsolatban több bizonytalanság van az emberekben. A Bét Orim tagok közel fele úgy látja, hogy elfogadottsága, taglétszáma növekedni fog a következő 5-10 évben, mások nem tudják. Ennél nagyobb a bizonytalanság az anyagi helyzetét illetően (2010-es felmérésem alapján csak 10% gondolja úgy, hogy javulni fog). Az érdeklődők harmada bizakodó: néhányan mindhárom szempontból javulást gondolnak, mások az

elfogadottság, vagy a taglétszám tekintetében. Van, aki kedves kis közösségnek tartja, de nem jósol számára prosperáló jövőt.

Fontosnak tartják, hogy „*legyenek fiatalok*” nagyobb számban, és többen úgy látják, vagy remélik (fiatalok és idősebbek egyaránt), hogy egyre több fiatal csatlakozik a közösséghez. Szeretnének saját helyiséget, és igyekeznek minél meghittebb és szebb ünnepeket tartani.

A feladatok megosztását is igyekeznek újragondolni, hatékonyabbá, és egy-egy ember számára kevésbé megterhelővé tenni.

A közösség jövőjének egyik záloga a taglétszám növekedése, ami csökkentheti a jelenlegi barátságos kis közösség személyességét, ezért a vezetőségi tagok (és mások is) mindkét közösségben úgy látják, hogy folyamatosan és a taglétszám óvatos emelésével kell fejlődni, így a szervezet rugalmasan alkalmazkodni tud a nagyobb létszámhoz, az új érdeklődők és tagok megtalálhatják a helyüket, és nem vesz el a személyesség, a családi hangulat.

„A Szim Salom-ot szeretnénk a magyarországi progresszív zsidóság számban is gyarapodó erős hitköztségévé fejleszteni. Miközben növelni kívánjuk a létszámot, egyik fő célunk a gyülekezet családi, bensőséges jellegének megőrzése.” (Az aktív tagok ezt a honlapon is megfogalmazták.)

„Szeretnénk növekedni, ez a jövő. De a családiasság is nagyon jó, ezt is szeretnénk megőrizni.” (54. nő, B.O. alap.)¹⁵³ – *„A taglétszám óvatos emelésével kell fejlődni.”* (45. nő, B.O.)

A kis csoportokban folyó, a Szim Salomban már korosztályos tanulókörök, tematikus programok jelenleg alkalmasan tudják ezeket biztosítani.

A Szim Salom és a Bét Orim számos tagja, szimpatizánsa a progresszív/reform irányzat, illetve a közösség szerepét és fontosságát nem csupán a saját életében értékeli, hanem a magyarországi zsidóság jövője, fennmaradása szempontjából is. Úgy látják, hogy a tradícióőrzők száma fogy, a többség nem találja meg helyét a hagyományos zsidó

¹⁵³ A nagy közösség, illetve a kis létszámból adódó intimitás, családiasság iránti igény között feszülő (nem feloldhatatlan) ellentmondást érzékelteti a következő történet. 2009-ben a Bét Orim egyik vezetőségi tagja Párizsban járt egy progresszív közösségnél. *„Amikor itt voltak a párizsiak, hozzánk hasonló, barátságos kis közösségnek tűntek. Kint Párizsban nagy templomuk van, kb. 200 főt láttam az istentiszteleten. Nagy, jómódú közösség. Én nem is tudom, szeretnék-e egy ekkora közösséget. A családiasság is nagyon jó. Ez [a nagy létszámú közösség] egyrészt egy vízió, álom számunkra. Másrészt egy ilyen nagy közösségben a családi hangulat elveszik.”* – Erre egy másik vezetőségi tag azt mondta: *„Igen, szeretnénk nagy, erős közösséget. Majd szervezünk kis közösségi összejöveteleket is, ahol mindenki megélheti az intimitását.”*

szervezetekben, és ebből adódóan félő, hogy a zsidóságtól mind jobban eltávolodnak. A hagyományörző és egyben a hagyományokat megújító, az új kérdésekre új válaszokat kereső reform irányzat elfogadó attitűdjével, a zsidó kultúraátadás iránti elkötelezettségével, és a konkrét közösség programjaival, céljaival, barátságos légkörével egy lehetséges alternatívát kínál, amelyhez kötelezettségek nélkül lehet csatlakozni, ahol természetesnek veszik, hogy mindenki a saját tempójában, saját érzései és igényei szerint közeledik a zsidósághoz, a hagyományhoz, ahol nem elvárásokat fogalmaznak meg, hanem lehetőségeket mutatnak a zsidó életre, a zsidóság megélésére, ahol nyitottak az arról való párbeszédre, hogy mit jelent ma és hogyan lehet zsidónak lenni, zsidóként élni többes kötődéssel, más identitásrészekkel harmóniában.

A Bét Orimba (illetve egykor, vagy most a Szim Salomba) járó tagok és érdeklődők véleményét ők maguk, saját szavaikkal, nálam hitelesebben és érzékletesebben tudják kifejezni. Álljon itt néhány gondolat.

„A magyarországi zsidóság helyzetét nem annyira az antiszemitizmus miatt tartom aggasztónak. Jobban érdekel, hogy lesz-e még zsidóság, vagy teljesen elenyészik. Sok embernek van zsidó gyökere, de ha zsidó rendezvényen akarnánk megtalálni őket, akkor nem tudnánk. A reform irányzat megszólíthatja őket. Szerintem a Bét Orim ismertebb és népszerűbb lesz.” (48. férfi, B.O. alap.)

„Fejlődünk, ez a jövő!” (54. nő, B.O. alap.)

„Nagy a potenciál a fejlődésre, közösségépítésre, mert a jelenlegi társadalmi helyzet, trendek stb. fényében a zsidók és/vagy érdeklődők nagy többsége eleve a reform zsidó irányzathoz érzi magát közel. (...) Az én érdeklődésemet a rabbi személye keltette fel (a reform irányzatot kerestem), illetve az elfogadó légkör, amit pl. a honlap és egyéb kommunikáció is mindig hangsúlyoz.” (25. nő, B.O.)

„Kicsit pesszimistán látom a jelent és a jövőt, mintha a pusztai vándorlás korszaka lenne, néha kétségesnek látom a megmaradást is. De szerintem sokaknak érték lehet ez a közösség, mert egyszerű, nyitott, és a lényegre figyel. Ezért szeretném, ha húsz év múlva is létezne, jó sokan lennének, és zsinagógánk is lenne. Igyekszem magam is tenni ezért.” (32. férfi, B.O. alap.)

„Nélkülözhetetlen a több zsidó vallási és kulturális irányzat, így a reform zsidó szervezetek, köztük a Bét Orim jelenléte Magyarországon.” (41. férfi, B.O.)

„Van igény erre a közösségre, de kevés a fiatal, az idősebb korosztály elszigetelődhet. Ha nem nevelünk utánpótlást, az súlyos hatással lehet a közösség jövőjére.” (36. nő, B.O.)

„A közösség helyzetét nehezíti az állandó helyiség hiánya. Az előadások mellett többféle foglalkozás is szükséges lenne, például kártya, kirándulás, nyelvtanfolyam.” (78. nő, B.O. alap.)

„A konkrét [B.O.] közösség esetében nem látom túl rózsásnak a jövőt, az irányzat tekintetében összességében pozitívnak gondolom.” (60. nő, B.O. érd., alkalmanként jár a Sz.S.-ba)

„Nehéz bővíteni a tagság létszámát, mert azok, akiket így érdekel a zsidóság, kevesen vannak, és már megtalálták a helyüket.” (73. nő, B.O.)

„Szurkolok neki. Szerintem javulni fog a helyzete.” (31. nő, B.O. érd., eljár a Sz.S-ba is)

„Nem a civil közösségek aranykora következik most, sajnos.” (52. nő, B.O. érd.)

„Engem a Bálint Ház mint helyszín feszélyez. Valahogy kicsit szakkör jelleget sugall. Igaz, hogy a közösség annyira kedves és befogadó, hogy az kiegyenlíti ezt a hiányosságot.” (42. nő, B.O. érd.)

„Rendkívüli szerencse és nagy pozitívum, hogy a Bét Orim rabbija Raj Ferenc.” (41. férfi, B.O.)

„Úgy gondolom, minden remény megvan a Bét Orim közösség szellemi fejlődésére, lévén, hogy Raj Ferenc rabbi úr személye, szaktudása és USA-ban szerzett tapasztalatai, munkája segítik a közösséget szellemi fejlődésében.” (52. nő B.O. érd.)

„Elsősorban hiányt pótol, így nagy jövőt jósolok neki, akár megmarad kevésbé vallásos szervezatként, akár kicsit vallásosabbá válik. Remélem, a jövőben egyre több fiataalt érint meg. Így a fiatalabbak is könnyebben találják meg a helyüket. Szerintem a Bét Orim egy nagyon barátságos közösség.” (24. nő, B.O. érd.)

„Bizonyára van a közösségnek jövője, mivel nagy szükségét érzem azok megszólításának, akikhez ez a közösség fordul. Az elfogadottsága szerintem nőni fog.” (33. nő, B.O. érd.)

„Szükséges.” (68. férfi, B.O. érd.)

„Nagyon jó és növekvő érdeklődésnek nézhet elébe.” (44. nő, tervezi a B.O. tagságot)

„A Bét Orim Közösség jövőjének alakulása? Ez a nézeteitől, arculatától, hitétől, kapcsolatkereséseitől függ.” (66. nő, tervezi a B.O. tagságot)

IX.6. Összefoglalás

A kutatás tapasztalatait összegezve a Szim Salom és a Bét Orim Közösség esetén úgy találtam, hogy tagjaiknál kialakult bizonyos felekezeti identitás, amely a többségnél nem annyira vallási, mint inkább kulturális helymeghatározás: tehát inkább a progresszív zsidó közösséghez tartozás, a csoporttudat, illetve az irányzat értékeivel, ideológiájával való azonosulás teszi őket progresszív zsidókká, mintsem a konkrét vallásgyakorlat. A vallási-felekezeti vonzás legfontosabb elemei a zsidó közösséghez való tartozás, a zsidó hagyománnyal való ismerkedés, a hagyományápolás, a tanulás, az egyéni és kollektív identitásépítés lehetősége.

Osztom tehát Eisenstadt (1992: 273) azon megállapítását, hogy bizonyos zsidó hagyományelemek, a zsidó vallás, illetve a vallásos életmódból eredeztethető szokások követése napjainkban a kollektív identitás szimbólumaivá, és így a zsidó önazonosság megélésének eszközeivé, kifejezőivé váltak (mint például a péntek esti gyertyagyújtás,

az ünnepek megtartása, sólet főzése). Továbbá, a kulturális megőrzésben és kontinuitásban is felfedezni vélem a jelentőségét. A zsidó hagyományok megismerése és ápolása táplálja az egyéni és a kollektív emlékezetet, demonstrálja és erősíti az etnikai-, illetve a csoportidentitást, jelentéstelivé és értékessé teszi a jelen számára a múlt örökségét, és segít megőrizni a jövő generációk számára.¹⁵⁴

A hagyomány megismeréséhez (illetve az idősebbeknél a korábbi ismeretek és gyakorlatok felelevenítéséhez) a tanuláson keresztül vezet az út, személyes élmények erősítik meg, és a közösségben megélt identitás interdependens viszonyában lesz az egyén számára ismert, valami módon sajátjának érzett. A tanulás által egyszersmind a közösségi alkalmakon való létezés és élmény összetettebbé – s egyúttal a tudás, az ismerősség érzete által komfortosabbá is – válik, újabb jelentésekkel, összefüggésekkel telítődik. A tanuláson, az ismeret- és élménygyűjtésen keresztül tehát nemcsak a zsidó kultúrához és a hagyományhoz kerül közelebb az egyén és a közösség, hanem a zsidó önazonossága tartalmilag és érzelmileg is gazdagodik.

A progresszív judaizmus létjogosultságát (és így társadalmi funkcióját) éppen a progresszív közösségek tagjai egyéni és kollektív igényeinek kielégítésében, a zsidó identitás felépítésében és kifejezésében betöltött szerepe adja, valamint társadalmi szinten az, hogy komoly szerepet játszik a zsidó hagyományok megőrzésében, a teljes zsidó identitásvesztés elkerülésében, mivel az asszimilált rétegek számára a megnövekedett szekularizáció közepette is alternatívát nyújt a zsidó vallás és hagyomány megismerésére, követésére. Ez, mint láttuk, egybevág a progresszív/reform zsidók véleményével, ugyanakkor ellenkezik a többi zsidó vallásos irányzatával, akik szerint a reform a zsidó hagyományvesztés irányába hat. Mindenesetre a társadalomkutatók is rámutatnak a megújulási mozgalmak e potenciális megtartó szerepére.¹⁵⁵

¹⁵⁴ „A múlt ismételt reprezentációja, a csoportnyilvánítás gyakorlata a társadalmi emlékezet és a társadalmi demonstráció: célja a metaforikus és szimbolikus rítusok dekódolása annak érdekében, hogy az egyének a rítusok formájában reprezentálhassák csoporthoz tartozásukat, ezáltal segít fenntartani az etnikai csoport folyamatosságának képzetét. Az etnikai identitás működtetésének célja a csoport megőrzése a jövőnek” – írja Bindorffer (2001: 29).

¹⁵⁵ „Míg Csehországban, Szlovákiában vagy Lengyelországban a zsidó népesség csekély létszáma miatt a „megújulási mozgalmak” valószínűleg nem tudják megállítani az ottani diaszpórák lassú eltűnését, addig Magyarországon jelentősen lelassíthatják, sőt ellensúlyozhatják a „szélek” lemorzsolódásának folyamatát”. (Kovács 2002a: 38–39).

IX. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE

X.1. Vallásosság, etnikai visszatérés, kulturális helymeghatározás?

X.1.1. Bevezetés

A progresszív zsidó közösségek a zsinagóga hagyományos hármas funkcióját igyekeznek betölteni, tevékenységükkel arra törekednek, hogy az istentisztelet, a tanulás és a közösség házává váljanak. Tagjaik és szimpatizánsaik e funkciókat különböző mértékben és intenzitással igénylik, meg is kapják, illetve további bővítését (közösségi programok), elmélyítését (meghitt istentiszteletek, a liturgiában való jártasság kialakítása) szeretnék, és kezdeményezik. Barátságos légkörben, közösségben érzik magukat, tanulási alkalmakon vehetnek részt, előadásokon, közösségi ünnepen, istentiszteleten. Egy hitközségben, egy vallásos tevékenységet is végző közösségben azt várhatnánk, hogy a vallásos funkció, a vallásgyakorlás a leghangsúlyosabb, a hitközségbe rendszeresen eljárók vallásosak és vallásgyakorlók. A progresszív közösségekben a magukat vallásosnak mondók számaránya kezdetben egészen alacsony volt, a vallásgyakorlás, istentiszteletre járás egészen szűk, aztán lassan bővülő körrel volt elmondható. Azok között, akik kezdetben kulturális érdeklődés, gyökerkeresés, közösség utáni vágy által hajtva csatlakoztak a közösségekhez, a tanulás és a közösségi alkalmakon való részvétel folytán erősödött a vallásos jelleg (az ismeretek, érzések, a világnézet és a privát szféra dimenzióiban). Ők inkább vallásosnak (mint nem vallásosnak) definiálják magukat: hívőnek, a maguk módján vallásosnak, vagy inkább tradícióőrzőnek (mint vallásgyakorlónak).

Papp Richárd a Bethlen téri (magát status quo ante jelzővel illető) hitközségben végzett kutatása nyomán felvázolt egy vallásos, hagyománykövető, belső kört, illetve egy tágabb, szimbolikus tradícióőrző külső kört. (Papp 2005: 52–61)

A progresszív közösségekben a belső kör is heterogénebb: egy részük vallásos, és progresszív szellemben – mondhatni szívből jövően, de a maga módján – hagyományőrző, mások szimbolikus tradícióőrzők, akik a nagyobb ünnepeket megtartják, részt vesznek a közösségi összejöveteleken a társaság, a hangulat, a hagyomány tisztelete és közösségi ápolása okán, de nem a zsidó vallási törvények szerint élik az életüket. Egy részük hívőnek (vagy inkább hívőnek, mint nem hívőnek)

mondja magát, más részük vallástalan, illetve nem hívő. A külső körbe ugyanakkor több olyan ember is tartozik, aki érdeklődik a zsidó kultúra iránt, művelődési alkalmat, társaságot keres, és nem szimbolikus tradícióőrző.

A progresszív zsidó közösségekhez való csatlakozás hátterében, mint láttuk, összetett motivációs háló húzódik. Egy-két nem zsidó származású egyén van, aki kimondottan a vallásgyakorlás progresszív felfogása és formája miatt megy el a progresszív közösségekhez. A (valamiféle) zsidó háttérrel rendelkező embereknél a csatlakozást elsősorban a zsidósághoz való közeledés, és nem a vallásgyakorlás motiválja. Többen elmondták azt, hogy nem a zsidó vallás hagyományos előírásai szerint élik az életüket, vagy nem is vallásosak, mások pedig fokozatosan váltak vallásossá (a közösséggel fejlődve, tanulás és élmények nyomán).

Zsidó ünnepeken magukat nem vallásos zsidóként definiáló emberek is részt vesznek. Azért, hogy együtt legyenek mint zsidók, ápolják és együtt ünnepeljék kulturális örökségüket, és ezzel egyúttal saját zsidóságukat is, kollektíven és nyilvánosan. Kifejeződik benne a kulturális örökség felidézése, személyessé tétele, átélése és élménye iránti igény, valamint a zsidó önazonosság személyes és kollektív felvállalásának és kifejezésének vágya.

Amikor az újonnan érkezők (vagy épp a régi tagok) bemutatkoznak, szembetűnő, hogy a származásuk és a zsidósághoz fűződő kapcsolatuk elmesélésével, illetve a zsidó tradícióval való kapcsolatuk hiányával, vagy az attól való elszakadással (és visszatalálással) kezdik történetüket, vagyis az ún. mentális és szociális/viselkedésbeli etnicitás (vö. Miller 2003) elemeivel; nem pedig a vallásos megtérés, spirituális élmények elbeszélésével – ellentétben a különböző keresztény felekezetek, vagy az új vallási mozgalmak megtérés-történeteivel. Ez a zsidó közösséghez való csatlakozásuk, a zsidósághoz, a zsidó hagyományhoz, a zsidó valláshoz való visszatérésük etnikai alapját (mozgatórugóit) mutatja.¹⁵⁶

¹⁵⁶ A jelenség általánosabb érvényű, nem csak a progresszív közösségekben, hanem a visszatérés egyéb helyszínein is tapasztalható. E helyütt hadd utaljak Vincze megállapítására: „A visszatérés-történetek fontos nyitó szűzsége nem spirituális jellegű, mint a keresztény megtéréstörténetekben, hanem etnicitásra utal: a származás magyarázata és a „hogyan tudtam meg, hogy zsidó vagyok” mellett a következő strukturális egység az „első találkozás a zsidósággal, mint etnikai csoporttal” története. A spirituális, emocionális konnotáció ritka és csak később kapcsolódik a történethez.” (Vincze 2006: 173)

A progresszív közösségekre, illetve a hozzájuk csatlakozó emberekre a fentiekből következően nem lehet egységes jellemzést adni. Érdekes viszont megvizsgálni, milyen okok állnak a valláshoz és a zsidó tradícióhoz való közeledés hátterében.

X.1.2. A zsidó valláshoz és tradícióhoz való „visszatérés” értelmezése

A visszatérések etnikai dimenziójának felfedezése nem új keletű gondolat. Kovács András volt az első, aki beemelte a zsidóságról való hazai tudományos diskurzusba, amikor a rendszerváltozás előtti és alatti folyamatokat elemezve az etnikai sajátosságokhoz való visszatérés tendenciáiról írt. (Kovács 1985, 1992) Úgy látja, hogy a felújított hagyományok „kevésbé a vallásosság indikátorai, sokkal inkább egy kialakulóban lévő etnikai jellegű csoporttudat számára szolgálnak csoportazonosító jegyként”. (Kovács 2002: 39) A zsidó valláshoz való visszatérés (héber kifejezéssel báál tsuvá) jelenségét kutató Vincze (2006) ugyancsak az etnikai visszatérést hangsúlyozza. Egyfelől megállapítja, hogy a zsidó valláshoz való visszatérés különbözik az ezredfordulón tapasztalható tendenciáktól, a vallásosság „divatjától”, mivel etnikai visszatérést is jelent. (Vincze 2006: 239) Másfelől rámutat arra, hogy Magyarországon az etnikai visszatérésben fontos helyet foglal el a valláshoz való visszatérés is. (Vincze 2006: 229)¹⁵⁷ Tágabb, nemzetközi kontextusban, Graham a zsidó vallási újjáéledésre való „némiképp illuzórikus” igény alapját szintén etnikainak látja, egy etnikai identitás-(re)konstrukció részeként. (vö. Graham: 2004: 10–11) Rámutat arra, hogy a múltban a legtöbb zsidó és nem zsidó ember a judaizmust a zsidó vallásos hit kifejezésének tartotta, napjainkban viszont egyre inkább az etnikai kötődés kifejezésének, kinyilvánításának lehetőségét látják benne. (Graham 2004: 17)¹⁵⁸

¹⁵⁷ „A zsidó valláshoz való visszatérés bekapcsolódik az ezredfordulón tapasztalható vallásosság divatjába, a misztikum, az ezotéria, a természettudományok, a kultuszok trendjébe, abba a hullámba amely csak Magyarországon 2005-ig 126 szabadegyházat generált, azonban lényegesen különbözik ettől. Az elsődleges különbség az, hogy a zsidó báál tsuvá jelenség ugyanakkor 'etnikai visszatérés' is” – írja Vincze (2006: 239).

¹⁵⁸ Miller és kutatótársai a brit zsidók esetében jutnak arra a következtetésre, hogy a vallásos rituálék végzése nem egyértelműen a vallásos hitet fejezi ki, sokkal inkább az etnikai identitással mutat erős kapcsolatot. (Miller et al. 1996: 7. fej.)

X.1.2.1. Etnikai visszatérés?

Vincze a Szim Salomban is készített interjúkat fiatalokkal, megállapítását rájuk is érvényesnek tartja, amiben kutatási eredményeim (Szász 2002) is megerősítették. Nem vonom kétségbe téziseit, de a progresszív közösségek vonatkozásában, a közösségekhez csatlakozókkal kapcsolatban árnyaltabbnak látom a képet.

Nem egyszerűen azért, mert az etnikai visszatérés konkrét értelmezésétől, az etnikai identitás meghatározásától nagyban függ ennek a tézisnek az érvényessége (általában és az egyes zsidó csoportok esetében egyaránt).¹⁵⁹ Nem is csupán abból adódóan, hogy az ortodox, ultraortodox közösségekhez, vagy a neológ hitközségekhez csatlakozók etnikai jellegű visszatérése, és a progresszív közösségek fiataljainak valláshoz való viszonya, hagyomány iránti érdeklődése, életvitele, valamint zsidósághoz való kötődésük külvilág számára való reprezentációja között eleve nagy különbség van.¹⁶⁰ Hanem azért is, mert a reform közösségeken belül is változó, személyenként különböző, az egyes emberek életében is alakuló, dinamikus folyamatokról van szó, amelyek során az identitáselemek tartalmukban és intenzitásukban is változnak – amint erről az előző fejezetek során is képet kaphattunk.

A zsidó kultúra iránti érdeklődés, a gyökerkeresés, az ünnepek megtartása részét képezi, de egy az egyben nem feleltethető meg egy etnikai jellegű visszatérésnek. Az ún. visszatérés elemeinek megnyilvánulása, vagy felvétele is eltérő mértékű, intenzitású és tartósságú (pl. a zsidó sorsközösség érzése, a héber nyelvtanulás, a zsidó hagyományok szerinti életvitel, a zsidó származásúak preferálása barátként,

¹⁵⁹ Utalva itt arra, hogy a zsidóság nem alkot egységes csoportot, homogén etnikai entitást, így a visszatérés valami általánosabb, a konkrét viszonyokon és csoportokon túlmutató dologhoz lehetséges, ami kifejeződhet közös származási/kulturális gyökerek felé fordulásban, összetartozás érzésben, viszonyulásokban. (vö. Brubaker 2001)

¹⁶⁰ Véleményem szerint Vincze tézise akkor lehet általános érvényű, ha az etnikai identitásnak a csoport(ok) múltjába ágyazott felfogását vesszük alapul (és aztán megvizsgáljuk, mit gondolnak kulturális örökségükről, szubjektíve érzett vagy feltételezett kötelékeikről, és mihez kezdenek vele a jelenben). Hiszen nem beszélhetünk a különböző zsidó csoportok által közösen vallott hagyományokról, csak akkor, ha nem a jelenre, hanem a múltra, a múlt kulturális örökségének eredetére vonatkozóan tekintjük ezeket. (A zsidó csoportok eltérően gondolkodnak az egyes hagyományelemekről, a múltról, a jelenről, a zsidó vallás és tradíció mai szerepéről, a hozzá való viszony jellegéről.) Zygmunt Bauman, amikor a zsidó hagyomány, a Biblia és a zsidóság viszonyát értelmezi, rámutat arra, hogy a tradíció és a Biblia egyesíti magyarázóit, hiszen figyelmük ráirányul, de ez nem feltételezi azt, hogy konszenzus lenne közöttük. „A Biblia a nélkül biztosítja az egységet, hogy elvárja az uniformitást.” (Bauman, JDC 2009: 6) A témával foglalkozó kutatók szerint a zsidóságot mindig is a zsidó valláshoz és hagyományhoz való különböző viszonyulás jellemezte. (vö. Szarvas 2005: 183)

házaslársként). A zsidó kultúra és hagyomány iránti érdeklődés, a zsidó közösséghez való csatlakozás, az ott megélt összetartozás érzésének alapja lehet a közös származás, a történelmi messzeségbe nyúló közös múlt, a származási alapú diszkrimináció, illetve a vészország egyéni és kollektív sorsélménye, az üldöztetések tudata és emléke, a történelmi múltban közös, illetve onnan eredeztethető hagyományok megismerése, ápolása, modern szellemben való újragondolása, újító/kreatív gyakorlása. A liturgia szövegei, a forrásszövegek, a Tóraolvasás nyelve a héber; ez egyre többieket motivál arra, hogy elkezdjenek héberül tanulni (illetve felelevenítsék ismereteiket) – ahogy ezt mindkét közösségben láthattuk. A zsidó etnikai identitás kapcsolati homofiliát vonhat maga után. A zsidó átmeneti rítusokban való részvétel a vallásosság, a tényleges és a szimbolikus tradícióörzés része, amelyet erősen motivál a zsidósághoz való tartozás érzése.

Láttuk azt is, hogy többieknél alapvetően nem a zsidó származás befolyásolja a barát- és párválasztást, hanem egyéb tulajdonságok (külső és belső jegyek iránti vonzalom) – és vannak, akiknek fontos, hogy párjuk zsidó legyen, vagy a zsidó hagyomány és kultúra iránti érdeklődésük folytán hasonló érdeklődésű párt választanak. Vannak bizonyos átmeneti rítusok, mint például a gyermeknek zsidó (tórai, héber vagy jiddis) név adása, amelyet nem feltétlenül a vallásosság és a hagyományörzés motivál: nem vallásos családokban is adnak Benjámin, Ráhel, Judit, Lea, Áron nevet a gyermekeknek. Viszonylag kisszámú átmeneti rítust tartanak a két közösségben, és a zsidó tradíció iránti érdeklődés sokaknál nem vallási, hanem intellektuális jellegű. A progresszív zsidó közösség tagjainak és szimpatizánsainak többsége nem tanul héberül, nem volt átmeneti rítusa, gyermekeinek meghagyta a szabad választás lehetőségét.

A közösség belső körében a fiatal felnőtteket illetően viszont általánosan is érzékelhető a hagyomány felé fordulás, az etnikai elemek felvétele iránti igény, például a hébertanulás, liturgiai tanulás, saját felnőttkori bár és bát micvá szertartásuk megtartása, zsidó szertartás szerinti esküvő, illetve gyermekeik zsidó szellemben nevelése (zsidó oktatási intézmény választása, a Szim Salomban a gyermek és kisiskolás, illetve tinédzser programok beindítása).

Ez a tendencia általánosabb érvényű. Magyarországi vonatkozásban Kovács (2002) megállapítja, hogy a zsidó etnikai csoportazonosság kereteinek kialakulása leginkább a fiatalok generációjában figyelhető meg. A nemzetközi tapasztalatokat összegezve pedig Graham fogalmazza meg. (Graham 2004: 10–11)

X.1.2.2. „Stetl” romantika?

Hobsbawn (1993) meglátása szerint az európai társadalmak, és így az európai zsidóság jellemző vonása az össztársadalmi identitásból a csoportidentitásokba való visszahúzódás, a gyökerek keresése, a hagyományok felé fordulás, illetve egy felélénkülő stetl [zsidó kisvárosi lét, a mindennapokat átszövő sajátos zsidó kultúra utáni] életérzés és nosztalgia.¹⁶¹

A kortárs zsidó kultúra hazai kutatói közül többen részletesen írtak a Budapesten belüli „zsidó faluról”, egy konstruált zsidó térről, saját mikrovilágról, valamint egyfajta zsidó életérzésről, zsidós viselkedésről (jiddiskejt¹⁶²), amelyet a zsidó valláshoz visszatérő fiatalok körében is jellemzőnek találtak. (pl. Papp 2005: 162–181; Vincze 2006: 225–229) Az ortodox zsidók mindennapi életvitele erősen kötődik ehhez a mikrovilághoz; az ortodoxia nemcsak működteti, hanem használja is a kóser sági és rituális tisztasági intézményeket (kóser bolt, rituális fürdő/mikve) stb. A modern ortodoxia, a konzervatív irányzat, a neológ hitközségek belső körébe tartozók számára ez a mikrovilág jelenti az életteret és viszonyrendszert.

A progresszív zsidó közösségekbe járók esetén ez nincs így. Mindennapjaikat nem ez a mikrovilág szervezi. Stetl romantikáról nem számolnak be. Szóhasználatukban a rituális élet kifejezésein kívül ritkán hallható jiddis szó.

Am azt sem lehet mondani, hogy teljesen kívül állnának ezen a zsidó mikrovilágon. Időlegesen belép, aki kóser élelmiszert, bort vesz. A progresszív közösségek részei a zsidó vallási és világi mezőnek, s ilyenén módon e mezőkben zajló konfliktusoknak, összefogásoknak, és 2005 óta a zsidó-zsidó társadalmi diskurzusoknak, amelyekben jobbra szervezett, meghívásos, személyes beszélgetés, vita, vagy online fórumok, blogok¹⁶³ disputáiba való bekapcsolódás révén vesznek részt. Látogatják a kulturális rendezvényeket, néhányuk zsidó szervezetenél, intézménynél dolgozik vagy dolgozott (fő- vagy mellékállásban, illetve önkéntesként). A fiatalok között van, aki alkalmanként felkeresi a zsidónak mondott (zsidók által kedvelt, látogatott) szórakozóhelyeket (pl. a

¹⁶¹ „Amit ma nagy általánosságban látunk, az inkább egyfajta visszahúzódás az össztársadalmi identitásból a csoportidentitásba. Ez nem feltétlenül politikai jellegű. Gondoljunk a gyökerek iránti jól ismert nosztalgiára, ami asszimilálódott, elvilágiasodott és ízig-vérig angollá vált zsidók gyermekeinél odavezet, hogy ősi rítusokban lelik örömeiket, és elérzékenyülnek a stetl emlékére, amit, hál’ istennek, sosem kellett megismerniük.” (Hobsbawm 1993: 24)

¹⁶² A jiddiskeit röviden és leegyszerűsítve kelet-európai zsidó életérzést jelent, és ennek a kifejezését.

¹⁶³ Pl. <http://www.szombat.org/forum>; <http://judapest.org>

Szim Salom ifjúsági tagozatának tagjai). Jellemzi őket a múlt iránti érdeklődés – elmennek zsidó városi sétákra (az egyik fiatal Szim Salom tag vezet is ilyen sétákat), felkutatják a régi világ fellelhető örökségét –, de ez nem vonja maga után azt, hogy a jelenben konstruálódó mikrovilágnak is részesei lennének, vagy azok szeretnének lenni.

X.I.2.3. Identitáskeresések, választások, definíciós törekvések

A mai magyar zsidóságban tapasztalható újjáéledés kapcsán a kutatók egy része *vallásos reneszánszról* beszél. (vö. Papp 2005) A valláshoz való visszatérés azonban nem mondható tömegesnek, nem folyamatos, inkább hullámokban jelentkezik, van, akinél tartós, többeknél átmeneti, egy keresési folyamatnak a része, amelyet kulturális érdeklődés hajt, illetve az identitásépítés és identitás-kifejezés törekvései. Az identitásválasztás sokféle lehetősége mögött a „*zsidónak lenni*” általános *újraértelmezéséről* van szó, a jelenkori társadalom körülményei, az egyéni (saját és általánosított) igények és célok kontextusában. Személyes és csoportszintű *útkereséseket*, tartós vagy átmeneti válaszlehetőségeket találunk arra vonatkozóan, miképpen lehet valaki zsidó, mi módon fejezheti ki zsidó önazonosságát, és élhet valamiféle (a maga számára vonzó és kellemes) zsidó életet.¹⁶⁴

Kovács (2002a: 37–38) szerint sem arról van szó, hogy a zsidó vallás önmagában „hirtelen” megint népszerűvé vált volna, mint inkább a fiatal és középkorú generációknak az idősebb generáció *stigmatizált identitásától való megszabadulás* iránti késztetésről, és az ezzel járó újfajta identitás utáni keresésről. (Tézisének érvényességét kutatási tapasztalataim is megerősítik.)¹⁶⁵ Mint írja: „Az új

¹⁶⁴ Erre a megállapításra jut Szarvas is, aki így fogalmaz: „A mai zsidó identitás egyik jellemző sajátossága az egyéni értelmezés és szabadság lehetősége. Ez a választásnak nemcsak azt a fajta szabadságát jelenti, hogy valaki melyik irányzathoz kíván csatlakozni, hanem a tradícióhoz és egyáltalán a zsidósághoz is meglehetősen laza és egyéni kapcsolódás lehetőségét is.” (Szarvas 2005: 185). „A mai nemzedék számára már nem az a kérdés, hogyan fedezze fel (újra) a zsidóságát, hanem az, hogyan deklarálja, hogyan élje meg, a létező utak közül melyiken és merre induljon, vagy éppen hogyan tapossa ki sajátját.” (uo. 187)

¹⁶⁵ Sokan stigmatizáltak élték meg zsidósághoz való tartozásukat. (Negatív érzéseik voltak, amikor megtudták: „*Rémítő volt*”; „*Tipikusan zavart*”. Másoknak semleges vagy pozitív érzések mellett identitásuk rejtőzködő volt: „*Tudtam, nem kell hangoztatni*”; „*Soha nem mertem nyíltan kimondani*”). Több példát láthattunk a stigmatizáltságtól való megszabadulás iránti késztetésre („*Meg kell szabadulnunk a „szöcske-énképtől” ahhoz, hogy emberi méltóságon és önbecsülésen alapuló, pozitív zsidó identitást alakíthassunk ki magunkban.*”). Illetve egy olyan tartalmú identitás kialakulására, amelynél a zsidóság bátran, büszkén vállalható (pl. „*Nyilvánosan is felvállalom bárhol a zsidóságom.*”; „*Biztos identitást kaptam.*”).

identitásstratégia azonban minden bizonnyal csak kis csoportok esetében jelenti majd az egész életvitelt átható vallási tradíció teljes felelevenítését. Vizsgálatunk azt mutatja, hogy a hagyományhoz való visszatérés a többség esetében csak egyes, sokszor sajátosan értelmezett vallási-kulturális gyakorlat felújítását jelenti”, ezek „kevésbé a vallásosság indikátorai, sokkal inkább egy kialakulóban lévő etnikai jellegű csoporttudat számára szolgálnak csoportazonosító jegyként.” (uo. 39) Kovács ezért úgy vélekedik, hogy „egy viszonylag jelentős csoport a belátható jövőben is fent fog tartani egy önmagát a zsidó hagyománnyal is kifejezésre juttató identitást”. (uo. 38)

Leonard Mars magyarországi kutatása nyomán ugyancsak nem vallási, de nem is politikai vagy etnikai (újra)éledésnek tarja a jelenséget, sokkal inkább a zsidó történelem, kultúra és hagyomány iránti növekvő érdeklődéssel jellemezhető *kulturális etnicitás* megnyilvánulásának, amely kifejeződik még a zsidó kultúra fogyasztásában, zsidó témájú konferenciák, könyvek, kiállítások, zsidó zenei fesztiválok, illetve a héber nyelvtanulás iránt megnövekedett igényben. (Mars 2000: 93, 2001: 235)

Tágabb, európai kontextusban ugyancsak találkozunk a közép- és kelet-európai zsidó élet pezsgésének interpretációival: a kutatók egy része szintén vallási reneszánszról, a vallási élet intenzívebbé válásáról, a XIX. században virágzó zsidó élet iránti nosztalgiáról, visszavágyódásról ír, más részük viszont a vallási visszatérés okainak hátterében a zsidó önazonosság újrafogalmazásának, újfajta kifejezésének útkereséseit, törekvéseit és opcióit véli felfedezni, és a sokszínűséget, a választási lehetőségek sokféleségét emeli ki. Úgy látják, az emberek új módokat keresnek zsidó identitásuk kifejezésére azáltal, hogy tradicionális szokásokat és viselkedéseket vesznek fel, és illesztik be társadalmi valóságukba. (vö. Graham 2004: 17–24)

Saját kutatási tapasztalataim is azt mutatták, hogy a vallásos közösségekhez való csatlakozás nem mindig és nem feltétlenül jár együtt vallásos hittel, és az emberek rendszerint a hagyománynak nem az egész tárházát, csak bizonyos elemeit veszik fel, és illesztik be (igen különbözőképpen) az életükbe.

Úgy vélem tehát, hogy az utóbbi (vagyis az új definíciós törekvéseket, útkereséseket és sokszínűséget hangsúlyozó) megközelítés a progresszív közösségek vonatkozásában, a közösségekhez csatlakozók jellemzésekor is alkalmas keretnek bizonyul. Jól (a megmutatkozó többféle szintű és jellegű folyamatot együttesen kezelve és adekvát módon) magyarázza a csatlakozók motivációit, társadalmi cselekvéseit – a társadalmi szinten érzékelhető tendenciákba illeszkedő, de alapvetően személyes és csoportszintű kereséseket, elmozdulásokat, visszatéréseket –, és kifejezi

azt a sokféleséget, amely a progresszív közösségekben is jellemző. Feloldja az interpretációs dilemmákat, a jelenségeknek az asszimiláció-elméletek, a vallásosság dimenzióban, vagy az etnikai visszatérés kontextusában való fentebb vázolt megragadásának, leírásának nehézségeiből, szűkebb és korlátozásokkal érvényes voltából adódó problémákat, és alkalmasan elhelyezhetőek benne az etnikai jellegű visszatérés megmutatkozó jelenségei is.

Másrészről pedig segít rámutatni arra, miért jelenthet egy olyan irányzat hosszabb távon potenciálisan vonzó alternatívát Magyarországon, amely a zsidónak lenni és a zsidóként élni kérdéseit kész folyamatosan újragondolni, újraértelmezni. A progresszív irányzat alapelvei között szerepel az, hogy a zsidóságnak sokféle olvasata van, sokféleképpen lehet a zsidósághoz viszonyulni, zsidóként élni, hinni; természetesnek tartja a hagyomány és az ahhoz való viszony állandó (adott történelmi kornak és társadalmi viszonyoknak megfelelő) újragondolását, újraértelmezését. Az újraértelmezéseket, a modern megközelítéseket a maszorti irányzat is szorgalmazza, és (bizonyos keretek között) a zsidó és egyetemes műveltségre egyaránt nyitott modern ortodoxia is, amely utóbbi inkább egy szűkebb kör, a tradíciókövető és magas szintű világi műveltséggel rendelkezők számára nyújthat opciót. A maszorti irányzat vonzó alternatíva lehet, de még kis, csoportszintű szerveződésben, rabbi nélkül működik (2006 óta Dor Hadash néven, egalitárius minjenként), jövője nehezen prognosztizálható.

Az identitásopciók latolgatása a zsidó közélet diskurzusának is része. Publicitást kap online fórumokon is.

Nemrégiben Seres Attila (2009) újságíró a *Szombat* portálján megjelent írásában a hazai zsidó (vallási és nem vallási) palettán végigtekintve a reform irányzatot „*kézenfekvő, de nem elég autentikus*” opciónak látja. Szerinte „a legkényelmesebb mentőcsónak ugyanis elvileg a reform hajóra vinne, ahol a neológiában megszokott, „kreatív micvatartáshoz” adekvát, kreatív hitelvek társulnak”.¹⁶⁶ Az ortodoxiát autentikus, de „nem kompatibilis” (a modern kor felfogásával és a modern életvitellel nehezen összeegyeztethető), a modern ortodoxiát hiteles, de a (micvatartási kötelezettségek folytán) kényelmetlen opciónak, a neológiát „süllyedő hajónak” gondolja. A maszorti irányzatot hosszabb távon „jó ötletnek” tartja. A részben hozzá

¹⁶⁶ „Két reform közösség is működik (...), pár százra tehető, lassan, de biztosan növekvő holdudvarral, saját rabbikkal. Az ő szellemi teljesítményüktől függ majd, hogy képesek lesznek-e friss, tengerentúli levegőt fújni a neológ vákuumba. (...) Bár a neológ zsidó egyelőre inkább kikéri magának, hogy csak úgy megengedjék neki mindazt, amit amúgy is csinál...” (Seres 2009)

kötődő, mainstream gondolatokat képviselő, kis létszámú, de felkészült, külföldi tapasztalatokkal is rendelkező, nagyszabású rendezvényeket megvalósító ún. *alterzsid* (alternatív, alulról- és önszerveződő, zsidó) csoportokban lát potenciált a változtatásra.¹⁶⁷

A zsidó szervezetek részéről általános törekvés, hogy a zsidósághoz való tartozást és a zsidó identitást alapvetően ne a holokausz és az antiszemitizmus határozza meg. A zsidó sokszínűség mintegy ellenpólusát képezi annak a holokausz által megteremtett sorsközösség miatt, illetve az üldöztetések tudata és az ettől való félelem által kényszerűen megélt zsidó identitásnak. (vö. Eisenstadt 1992: 249–252)

A zsidóként való létezés sokfélesége az identitások sokféleségét is jelenti. A folytonosan alakuló, új meg új elemekkel és jelentésekkel telítődő, újrakonstruálódó identitások, identitásopciók sokféleségét, amelyet a külföldi szakirodalom és a zsidó mezőben zajló diskurzus a *Jewish diversity* kifejezéssel jelöl. A fogalomról Vincze a következőt írja: „arra szolgál, hogy ernyőfogalmat biztosítson a meghatározhatatlanul különféle módon lehetséges zsidó identitásnak, zsidó identitás-opcióknak, amelynek nincsenek olyan kizáró, alapvető vagy kötelező identitásfaktorai, mint a vallásosság, a törvényhű életvitel, etnikai, nemzeti, állampolgársági hovatartozás”. (Vincze 2006: 13) A fogalom nemcsak tágan értelmezett ahhoz, hogy a legkülönbözőbb zsidó identitásváltozatok beleférjenek, hanem pozitív jelentéssel is felruházott, amely előnyösen hatott a különböző identitásopciókat felkínáló csoportok és szervezetek megítélésére is.

A progresszív zsidó irányzat (ideológia és praxis) és az általa felkínált (valójában többféle) identitásopció nem volt sokak számára vonzó alternatíva, amikor általános elutasítás vette körül. A progresszív közösségek vezetői és más tagjai belső fejlődés, tanulás, a hagyományos és a progresszív felfogásról való ismeretek elmélyítése, illetve az identitás-(re)konstrukció folyamán mindinkább felvérteződtek a más vallási irányzatok részéről irányukba megmutatkozó elhatárolódás, stigmatizáció, elítélő vélemények kezelésére, és az ideológiai vitákban, beszélgetésekben való részvételre. Amikor aztán az ezredforduló után a zsidó sokféleség értékke vált, elindult a progresszív közösségek felé való nyitás, a progresszív opció is elfogadásra talált (mint egyike a sokféle, lehetséges alternatívának), és többek számára lett elérhető, megismerhető, jó érzéssel követhető alternatíva.

¹⁶⁷ Ilyen a Marom Egyesület is, amely elsőként ültette le egy kerekasztalhoz a reform rabbinöt és más zsidó irányzatok képviselőit, és kapcsolódó intézményeivel azóta is a sokszínűség jegyében szervezi programjait.

X.2. A sokféle modernitás elmélete mint lehetséges interpretációs keret

X.2.1. Problémafelvetés

A progresszív irányzat által kínált identitásopció a nyugati világban igen népszerű. Megjelenésekor a helyi zsidóság széles rétegei számára jelentett alternatívát a zsidó hagyománytól való elszakadással és a teljes zsidó identitásvesztéssel szemben. (Silverstein 1994) Az irányzat és hazai intézményei egyaránt modern felfogásúak, az újonnan érkezők felé nyitottak, befogadóak. Számos lehetőséget nyújtanak a zsidósághoz való közeledéshez, a zsidó identitásépítéshez (tanulási programokat, művelődési, hitéleti alkalmakat, közösségiséget), nem csak vallásos, hanem szekuláris, de a zsidó hagyomány iránt érdeklődő, azokat megismerni és/vagy ápolni kívánó emberek számára is.

Kovács András a Szim Salom megalakulásakor úgy gondolta, szellemisége miatt sokakat megszólít majd. Én 6-7 évvel a megalakulásuk után kerültem kapcsolatba a közösséggel, amikor minden évben csatlakoztak újabb érdeklődők, de az aktívan járók kis, meghitt csoportot alkottak, és a Szim Salomot ellenszenv, elutasítás vette körül. Nem keltette azt a benyomást, hogy a magyar zsidóságot megszólító lenne, rövid- vagy középtávon pozitív perspektívával kecsegtetne a mozgalom.

Általánosabb, elméleti kérdésként fogalmaztam meg: vajon miért nem aratott átütő sikert Magyarországon a progresszív zsidó irányzat? Vagyis, miért nem csatlakoztak az irányzathoz nagyobb létszámban?

Leszögezve, hogy a ma már ismert, több száz fős követővel, saját rabbikkal rendelkező irányzat eddigi, nem néhány száz, hanem néhány éves, egy-két évtizedes működésének eredményeit nem szeretném elvitatni. A közösségekhez csatlakozók szubjektív véleménye és objektív ismérvek alapján – egyfelől taglétszámuk, holdudvaruk nagysága, a társadalmi támogatottságuk, az 1%-os felajánlások mértéke, másfelől elért eredményeik, a zsidó társadalmi diskurzusba való bevonódásuk, kulturális menedzsmentjük, diplomáciai és PR tevékenységük sikerei alapján – a hazai progresszív irányzat Magyarországon, ha sok nehézséggel is, de dinamikusan, felmutatható eredményekkel fejlődik. Ám az is elmondható, hogy a magyarországi zsidóság zömét nem szólítja meg, a magyar zsidók többsége nem gondolkodik úgy a progresszív irányzatról, mint amelyhez maga szívesen csatlakozna. Ami nem jelenti azt, hogy a következő generáció(k) számára nem lesz vonzó opció.

A progresszív irányzathoz való csatlakozás jellemzőire vonatkozóan a kutatási eredmények alapján több megállapítás került az eddigiek során megfogalmazásra. Ezek közül néhányat szeretnék itt kiemelni. 1) Világossá vált, hogy a progresszív szervezetekhez való csatlakozás, a közösséghez és a zsidósághoz való viszony nem értelmezhető egyszerűen a szekuláris-vallásos oppozíció mentén, és többeknél inkább kulturális helymeghatározást jelent, semmint vallási hovatartozást. 2) A progresszív irányzatban a hagyományőrzés és -megújítás nem alkotnak kibékíthetetlen ellentétet, ahogy a szekuláris életmód és szemlélet, illetve a hagyományőrzés sem. 3) A progresszív irányzat hazánkban más történelmi korban és más társadalmi körülmények közepette jelent meg, mint a nyugati világban – aminek hatása van az irányzat fogadtatására, társadalmi, intézményi integrációjára. 4) Az irányzat hazai megjelenésének körülményei sem elhanyagolhatóak, mivel nem széles társadalmi bázison nyugvó igény hívta életre, hanem egy kis, alapvetően szekuláris családi háttérrel rendelkező egyénekből álló baráti társaság kezdett érdeklődni az irányzat iránt, voltaképpen egy véletlen találkozás nyomán, és külföldi minták alapján igyekezett felépíteni és saját igényei szerint alakítani intézményeit. 5) A progresszív irányzat, jóllehet gyökeret vert Magyarországon, nem vonz tömegeket magához.

Az interpretációhoz olyan elméletre volt tehát szükség, amelynek keretében együtt lehet kezelni az identitásproblémát, a tradíció és modernitás együttes igényét és megvalósítását, a mozgalom nyugatitól eltérő magyarországi helyzetét, meg lehet vizsgálni, miért nem szólít meg nagyobb számban zsidó háttérű embereket. Kovács András biztatására a sokféle modernitás koncepcióját is górcső alá vettem.

Az ún. sokféle, többirányú modernitás, illetve modernitások (multiple modernities) elméletének alapgondolata szerint a modernitás nem lineáris és homogén folyamat, hanem a körülmények függvényében nagyon változatos lehet (kialakulása és további „élete” tekintetében is). Minthogy az elmélet – megalkotója szándéka szerint – figyelembe veszi a kultúrák pluralitását, az életvilágok diverzitását, így segítséget nyújthat napjaink számos társadalmi, kulturális jelenségének – például új társadalmi szervezetek, vallási mozgalmak és identitások – magyarázatához. (Szász 2008b)

Úgy találtam, hogy a progresszív judaizmus nyugati világbeli és hazai helyzetének értelmezéséhez is alkalmas keretet adhat.

X.2.2. A sokféle modernitás elmélete

A modernitás felfogása sokat változott az elmúlt két évszázadban.

Magát a modernitás kifejezését is többféleképpen értelmezik. Használják a haladás, illetve a tudományos-technikai fejlődés szinonimájaként, de egy művészeti korszak megnevezése is. Használják továbbá az újkori társadalmi fejlődés átfogó modelljének, illetve egy történelmi korszaknak a megjelölésére – amelynek bölcsőjét valahol Európa nyugati részén kell keresnünk, ám a kutatók között nincs egyetértés abban, pontosan mikortól kezdve datálódik (a felvilágosodás hajnalától, vagy inkább az ipari forradalomtól kezdve).

Az egyenes vonalú, egyetlen, méghozzá nyugati, nyugat-európai központból kiinduló modernizáció elképzelése nemcsak a politikában, hanem a XIX. század eleje óta a társadalomtudományokban is uralkodó volt – az evolucionisták, Marx, Durkheim és Max Weber nézetei szerint egyaránt (Eisenstadt 2002) –, és korunkig domináns maradt. *A modernitás következményei* című művében a neoweberiánus Giddens (1990) magától értetődő természetességgel veszi, hogy a modernizáció nyugat-európai bölcsőjéből kiindulva terjeszkedik a világ más részei felé. Úgy tartja, hogy „legegyszerűbb formájában a modernitás a modern társadalom vagy ipari civilizáció rövidítése (...), sokkal dinamikusabb, mint bármelyik megelőző társadalmi rend. Olyan társadalom – vagy gyakorlatiasan fogalmazva, olyan intézmény-együttes – ez, amely szemben a korábbi kultúrákkal, nem a múltban él, hanem a jövőben”. (Giddens 1998: 94) A jelen – amely egyébként is jelentősen különbözik a múltbélitől – nem más, mint a jövő kezdete, egy majdan kialakuló állapot kezdeti stádiuma.

Jürgen Habermas a modernitásban rendkívüli potenciált lát, az össztársadalmi haladás zálogát, amely által a felvilágosodás nagyszabású terve javítható és megvalósítható. A siker csupán egy jó modell következetes bevezetésén múlik. (Habermas 1998)

E felfogások szerint a modernitás egy olyan, nyugati világban megszülető és onnan kiáramló társadalmi-kulturális rendszer, amely dinamikusan alakul át egyik állapotából a másikba, jól sejthetően egy lineáris, azaz kauzális, szükségszerű lépésekből álló, racionálisan kiszámítható folyamat során. A posztmodern majd ezt a kiszámíthatóságot és szükségszerűséget kérdőjelezi meg.

A modernitás előző felfogásával szemben állnak azok az elméletek, amelyek a nyugati típusú modernizációt a nem nyugati civilizációkkal összeférhetetlennek ítélik.

Huntington (1999) szerint bárminemű külső beavatkozás súlyos károkat okoz a helyi közösségek életében, vagy olyan konfliktusokat, ellenreakciókat idéz elő, amelyek veszélyesek lehetnek a nyugati világra.¹⁶⁸ A be nem avatkozás felfogásának politikai megfelelői a helyi, nemzeti, vallási sajátosságokra hivatkozva utasítanak el minden olyan támogatást, amely a társadalom viszonyainak javulását, a modernizáció helyi kibontakozását elősegíthetné.

Mindkét szemlélet hiányossága egyebek között az, hogy a társadalmi jelenségeket nem komplex folyamatok interdependens eredőjeként, a helyi társadalom viszonyai között, kultúrába ágyazottan szemléli. Márpedig a tapasztalatok szerint a társadalmi rendszerek és mechanizmusok kívülről jövő és előkészítés nélküli formálása, illetve a külső hatásoktól való szándékolt távoltartása negatív következmények, erőszaktevés és ellenreakciók nélkül nemigen (ha egyáltalán) lehetséges.

Napjainkban világossá vált, hogy a modernitásnak a Nyugat és Kelet, illetve a világ nyugati és egyéb része (the West and the Rest), a centrum és periféria, a globális és lokális, a modernitás és a tradíció dichotómiájára épülő felfogása már nem tartható. A centrumnak tételezett nyugati világon kívül, a nyugatitól eltérő modernizációs utak is léteznek, s a tradíciók őrzése nem feltétlenül jelent elmaradottságot.

Ennek felismerése folytán dolgozta ki Shmuel Noah Eisenstadt munkatársaival az 1990-es évek végén a *multiple modernities* koncepcióját, a modernitás plurális felfogását.¹⁶⁹ (Eisenstadt 1998, 2000, 2001, 2002)

Eisenstadt úgy látta, hogy a klasszikus felfogás helyett egy új modernitás-értelmezés vált szükségessé, ezért földrajzi térben és történelmi időben is kiterjesztette a modernitás fogalmát. Mindazokat a folyamatokat modernizálónak tekintette (az ókortól napjainkig, a világ bármely részén), amelyek új közösségi formákat és ideológiai rendszereket próbálnak elterjeszteni, s ezzel olyan új kollektív identitásokat

¹⁶⁸ Huntington (1999) a kulturális sokféleség akceptálásának és előmozdításának komoly veszélyét látja, mégpedig éppen azokra nézve, akik elfogadják a kultúrák (ideológiák, intézmények, szokások, viselkedésmódok stb.) pluralitását. Hasonló felfogás a vallásos zsidóság egyes (ortodox, neológ) csoportjaiban is fellelhető: a zsidó hagyomány megváltoztatását elítélendőnek és veszélyesnek látják, tartanak attól, hogy emiatt a zsidóság el fog tűnni, fel fog oldódni a környező társadalomban.

¹⁶⁹ A sokféle modernitás elméletével párhuzamosan egyéb modernitás elméletek is megjelentek, mintegy válaszul a posztmodern kritikák kihívásaira: ilyen például a likvid modernitás (Zygmunt Bauman) vagy a reflexív modernitás (Ulrich Beck) elmélete, amelyek szintúgy elvetik a modernitás szinguláris koncepcióját, ám eltérnek abban, hogy milyen jelentéssel ruházzák fel a modernitást, azaz melyik aspektusára helyezik a hangsúlyt.

igyekeznek kialakítani, amelyek a társadalom addiginál szélesebb tömegeiben keltik az összetartozás és szolidaritás érzését.¹⁷⁰ (Eisenstadt 1998; Krasztev 2005)

Eisenstadt modernitásokról beszélt, többes számban, még hozzá sokféle, sokirányú modernitásokról. Úgy vélte, a modernizációt dinamikus, többirányú, sokrétű folyamatként kell felfognunk, amely a helyi társadalom minden szintjén reakciókat idéz elő. Sőt, akár modernizációellenes, liberalizációellenes ideológiákat, mozgalmakat indukálhat. (Eisenstadt 2000)

Elmélete a modernitás felfogásának, intézményeinek, kulturális programjának kialakítását a világ bármely pontján, és nemcsak egy központban tételezi, és magába építi azt a posztmodern koncepciót, hogy a modernitás reflexív társadalmi konstrukció, a modernizáló folyamat nyílt végű, helyi kontextustól függően rendkívül sokféle lehet, és nem tartható az a felfogás, amely azt vallja, hogy a világban zajló történések előre kiszámíthatóak, unilinerárisak lennének.

Egyik tanulmányában (Eisenstadt 2001) azt írja, hogy ha a modernitást külön civilizációnak tartjuk, amely a nagy világvallások kialakulásához és elterjedéséhez hasonlóan egy adott bölcsőben megszülető, majd onnan kiáramló kulturális rendszer, akkor ellentmondásra jutunk. E nézet szerint ugyanis a modernitás lényege a világmagyarázatok módozatainak, vagy egy sajátos társadalmi képzeletnek, kulturális programnak a kikristályosodása és fejlődése, új intézmények kialakulásával együtt. Továbbá, ez a civilizáció (sajátos kulturális programjával és intézményeivel) először Nyugat-Európában jött létre, azután terjedt el Európa más részeire és Amerikába, később pedig világszerte, előidézve a kulturális, ideológiai és intézményes minták állandó változását – mintegy a modernitás megkülönböztető premisszáitól elválaszthatatlan kihívásokra és lehetőségekre adott válaszként. Ez az állandó és reflexív változás viszont azt sugallja, hogy éppenséggel nem egyirányú, homogén, hanem „példátlanul nyitott és bizonytalan”, vagyis nyílt végű, sokszínű folyamatról van szó. Eisenstadt ekként arra a következtetésre jutott, hogy amennyiben a modernitás történetét adekvát az állandó változás történeteként szemlélni, akkor egyben úgy kell tekinteni, mint a modernitás sokszínű kulturális programjának és intézményeinek,

¹⁷⁰ Eisenstadt (1998) leírja, hogy több társadalom összehasonlító vizsgálata azt mutatta, hogy a kollektív identitás nem csak úgy, természetes módon alakul ki, hanem társadalmilag konstruált, mivel társadalmilag meghatározott mintájú és struktúrájú interakciók szándékolt vagy nem-szándékolt következményeként jön létre. E folyamatban a közösségi határok kijelölése, csakúgy, mint a belső szolidaritás alapjainak megteremtése, szimbolikus konstrukció eredménye.

illetve a társadalmaknak a moderniségről való saját felfogásának meg- és újraalkotását – vagyis sokféle, többirányú modernitások történeteként. Ebből következően ez a mai világ megértésének is a legmegfelelőbb módja. (Eisenstadt 2002: 2)

Napjaink társadalmában a vallási dimenzió fellendülésének és rekonstrukciójának folyamatai zajlanak, amelynek sokszínűsége, előre nem látható, a helyi társadalom állapotától, igényeitől korántsem független alakulása, a kollektív identitások formálódásában betöltött szerepe – véleménye szerint – ugyancsak a sokféle modernitás elméleti keretében érthető meg a legjobban. (Eisenstadt 2000, 2002)

A modernitások pluralitását felismerve át kell tehát értékelnünk azokat az elképzeléseinket, amelyek a modernitáshoz kizárólag a nyugati világ képeit, az urbanizációt, az iparosodottságot, vagy a szekuláris világfelfogást kapcsolják.¹⁷¹ Utóbbi már kikezdték az elvallástalanodással párhuzamosan megjelenő újravallásosodási igények és folyamatok Európában és Amerikában, a vallásosság Európában is igen különböző mintázatai (vö. Spohn 2001), valamint a bevett vallások radikális formái, amelyek azon túl, hogy modernizáció-ellenesek és őshonos hagyományokra támaszkodnak, híveik tömegének megnyerésére és mozgósítására a modern világ eszközeit használják fel. (Iggers 2005)¹⁷²

Megkérdőjelezhető, mi szükség új elméletet alapozni arra az empirikus tapasztalatra, hogy a modernizáció szocio-kulturális kontextustól függő, sokrétű folyamat, amely többféle változatban jelenhet meg. Észre kell azonban venni, hogy a sokféle modernitás elméletében egy, a korábbtól eltérő – nem eurocentrikus, a modernitást és a tradíciót nem összeegyeztethetetlennek tekintő, a pluralitást elfogadó és értéknek tekintő – személetről van szó, amely másfajta megközelítéssel ad magyarázatot különféle társadalmi jelenségekre, s e magyarázatokhoz kínál elméleti keretet.

¹⁷¹ Katzenstein (2006) szerint a modern európaiságban a vallásnak is helye és sokrétű társadalmi szerepe van, és a sokféle modernitásra úgy tekint, mint ami határt szabhat a szekuláris európaizációnak. Úgy véli, a vallás nemcsak kulturális örökség, hanem élő, változatos utakat bejáró, sokféle funkciót betöltő rendszer. Fontos jellemzője az, hogy új módokat keres a szekuláris világgal való együtt létezésre. A vallásnak és a vallásosodásnak nem elhanyagolható társadalmi és politikai hatásai vannak.

¹⁷² Erre magyarországi és zsidó példaként említhetők a lubavicsi hászidok, akik változatos médiumokat, infokommunikációs eszközöket használnak, és a közterületeken látványos rendezvényeket tartanak.

X.2.3. Az elmélet alkalmazása

A liberális judaizmus a német zsidó felvilágosodás terméke – sikeresen ötvözte a zsidó hagyományt a modernitással: úgy alakította és értelmezte a zsidó tradíciót, hogy a modern kor embere választ találjon benne kérdéseire, és az asszimilált zsidóság igényeinek megfeleljen. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban áttörést hozott, és mára a legnépesebb zsidó vallási irányzattá fejlődött.

A modernizációval együtt járt a vallási szervezetet, ideológiát és gyakorlatot érintő racionalizáció is, a felvilágosodással Weber kifejezésével a világ varázstalanítása, a tradíciónak és elemeinek történeti szemlélete, amely a Tórát emberek által írottak, előírásait adott történelmi korban relevánsnak ismeri el, illetve a laikusok aktív részvétele a vallási, szervezeti életben. Vele jár az individualizmus és a liberalizmus, amely a gondolatok és a cselekedetek szintjén is nagyobb egyéni szabadságot, autonómiát enged és tart kívánatosnak. A zsidó vallás és tradíció a modern kor embere számára is sokféle funkciót töltött és tölthet be, vallási rendszerként, zsidó önazonosságának alapjaként, értékes kulturális örökségként és így tovább. A modernitás, a jelenből a jövőbe és a múltba tekintés, a megőrzés és újítás folyamatai együtt vannak jelen. Láttuk, hogy a sokféle modernitás elméletében a hagyomány és a modernitás nem alkotnak antagonisztikus ellentétet, hanem összeegyeztethetőek egymással a helyi társadalom igényei szerint.

Magyarországon a rendszerváltozás idején egy maroknyi közösség adaptálta angliai közvetítéssel a nyugat-európai mintát (a Szim Salom), majd létrejött egy részben amerikai mintát követő közösség is (a Bét Orim). A modernitás hagyományos felfogása alapján, a nyugaton sikeres modell bevezetésével (Habermas alapján) hazánkban is teret hódíthatna az irányzat. Ám az ottani siker nem következett be: máig néhány száz fős tábora van a progresszív irányzatnak. A kívülről importált, újfajta ideológia és gyakorlat kezdetben nagy, de még ma is meglévő ellenállásba ütközik a hazai zsidó vallási, sőt nem ritkán a szekuláris miliőben is, intézményi és egyéni szinten egyaránt. (Szász 2008a) A külföldi modell mintát kínált az egyéni és kollektív útkeresés során, de hazai élete különbözik a nyugatitól.¹⁷³

¹⁷³ Raj Ferenc rabbi e tekintetben ki is fejezte csalódottságát: azt várta, hogy ha eljön Magyarországra tudásával és intézményi kapcsolataival, sajtótájékoztatót tart, előadásokat, kurzusokat, istentiszteletet vezet, nagy számban jönnek majd érdeklődők a kis reform közösséghez.

A tények azt mutatják, hogy a magyar zsidóság jelentős része aktuális kérdéseire, problémáira – legalábbis egyelőre – nem a progresszív judaizmusban keresi és találja meg a válaszait. Ugyanakkor a fiatalabb generációk körében megjelennek a zsidó tradíció és a modernitás szintézisének alternatív útjai: mint például a modern ortodoxia, illetve a modern életvitelű és felfogású zsidó fiataloknak a zsidó hagyományhoz való pozitív viszonya, globális és lokális kérdések iránti nyitottsága, s ezek megvitatásának modern diskurzusai. A magyar zsidóság sokszínűsége, a gondolatok és intézmények pluralitása értékke válik, s ez az a kontextus, ahol a progresszív közösségek is elfogadásra és partnerségre tudnak találni. (Az ő másságuk is része a sokféleségnek.) Továbbá ez adja azt a tágabb fórumot, ahol nem vallási felfogás és meggyőződés alapján vonódnak be (illetve rekesztődnek ki) az egyének, illetve csoportok, ahol a témák sokféle megközelítése nemhogy megengedett, de kívánatos is.

Mindezen jelenségeket és tendenciákat az egyirányú modernitás koncepciójával nem lehetne interpretálni. Hátterükben egyfelől a magyar zsidóság sajátos helyzete, történelmi tapasztalata, sorsélménye, és ennél fogva eltérő igényei és kérdései állnak, másrészt a közép-kelet-európai térség és – még szűkebben – a magyar társadalom történelmi múltja, jelen társadalmának jellemző viszonyai, illetve a modernizációnak a nyugatitól eltérő volta áll. Egyszersmind a fiatalabb generációk újfajta, természetesebb, innovatív viszonya a modernitáshoz, amely lehetővé teszi a modernitás helyi és kvázi csoportszintű értelmezését, a lokális és globális kérdések csoport- vagy közösségi szintű megvitatását, értéknek tekintve a diverzitást, a vélemények pluralitását.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Ezt fejezi ki a zsidó fiatalok által létrehozott és szerkesztett Judapest nevű, magát „zsidó popkulturális blog”-nak nevező (judapest.org) portál mottója „*Két zsidó, három vélemény*”. Valamint a Pilpul (pilpul.net) „alterzsid weboldal” elnevezése. A *pilpul* ugyanis vitatkozást, újfajta interpretációk megvitatását jelenti – egykor talmudikus értelemben használták, manapság ennél általánosabban, a zsidó kultúrához, illetve a zsidósághoz kapcsolódó (tehát akár világi) témák megvitatására is. Az e fórumokon (elsősorban a Judapest.org blogon) folyó diskurzusba progresszív fiatalok is aktívan bekapcsolódtak, cikket, bejegyzést írtak, reflektáltak.

XI. ÖSSZEGZÉS

XI.1. A kutatás eredményei

Az alábbiakban szeretném összegezni a kutatás fontosabb tapasztalatait, konklúzióit.

1989 a viharos politikai változások, a nagyszabású átrendeződések időszaka volt Magyarországon. Az 1980-as évektől sorra jöttek létre különféle csoportok, egyesületek, szerveződések, mozgalmak, vallási közösségek, amelyek újfajta identitásokat kínáltak tagjaiknak, vagy lehetővé tették az addig peremre szorított identitás-elemek nyílt kifejezését.

A rendszerváltozás időszakához kötődik a progresszív judaista mozgalom magyarországi megjelenése is, amely – a felélénklő civil társadalmasodás folyamatának részeként – csoportszintű szerveződésből 1992-ben vált hazánk első progresszív, haladó szellemiségű zsidó közösségévé Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség néven.

A Szim Salom annak a zsidó reneszánsznak is nevezett folyamatnak a terméke, amikor a társadalmi változások nyomán a lefojtott identitáselemek felszínre törtek, és az átalakulás okozta bizonytalanságban a zsidó gyökerek felkutatása, az identitáskeresés, az új közösség utáni vágy nem ritkán a zsidó tradíciókat ápoló közösségek felé vette – kinél időlegesen, kinél tartósan – az irányt.

A progresszív judaizmus gyökerei a felvilágosodásig nyúlnak vissza. Liberális és reform ágai a XIX. században alakultak ki. A szabadelvű irányzat szemléletében és gyakorlatában igyekezett a zsidó hagyományörzést a modern élet felfogásával és kíváncsiságával összeegyeztetni, így az asszimilációs nyomás közepette alternatívát kínált a teljes zsidó identitás- és hagyományvesztéssel szemben. Hazánkban a XIX. század közepén csak rövidéletű reformkezdeményezések voltak. De a nyugati világban gyorsan elterjedt, és mára a legnépesebb zsidó vallási irányzattá növekedett. A progresszív irányzat Magyarországon közel másfél évszázaddal később jelent meg, először csoportszintű szerveződésben.

Az első hazai progresszív zsidó közösséget olyan emberek alapították meg, akik kettős, magyar és zsidó identitással rendelkeztek, és igényük volt a hagyományok megismerésének és megélésének Magyarországon újszerű, modern megvalósítására. Annak, hogy egy kis baráti társaság a progresszív mozgalomhoz csatlakozott, egy angol progresszív zsidó házaspárral való találkozás volt a hátterében: az ő

tapasztalataik keltették fel érdeklődésüket, és általuk kerültek kapcsolatba az angliai mozgalommal. Hazánk második progresszív közösségét, a Bét Orim Közösséget, a Szim Salomból kiváltak egy csoportja alakította meg 2006-ban.

A közösségek eleinte tagjaik személyes kapcsolathálózatán keresztül bővültek, vagy olyanok csatlakoztak hozzájuk, akik olvastak róluk, látták a programjaikat (más szervezet műsorfüzetében, zsidó portálon). Később olyanok is jöttek, akik külső rendezvényen találkoztak a közösség képviselőivel, illetve az interneten bukkantak rá a honlapjára, programajánlójára. Egyeseket a programok, másokat az irányzat szellemisége, a barátságos közösség vonzott, egy meghatározó személy (vallási vezető, barát), a tanulás lehetősége. Többen közeli hozzátartozójuk (házastárs, szülő) elvesztése után mentek el a közösségbe, mások egyéni útkeresésük során.

Az elfogadás, a tolerancia, a gondolati és emberi nyitottság mindkét közösségre jellemző. A progresszív irányzatok alapeszméje, és a hazai közösségek gyakorlatban megvalósuló elve is az, hogy sokféleképpen lehet hinni és értelmezni a zsidó tanításokat, sokféleképpen lehet zsidó életet élni, hagyományt tartani. – Meg szokták kérdezni, hogy akkor mi az irányzat közös alapja. A zsidó tradíció tisztelete, és a kornak megfelelő, rugalmas megújításának természetesnek tartása. Az emancipáció érvényre juttatása a hitéletben, minden ember egyenlőnek tételezése. Az etikai törvények követése, a társadalmi igazságosság előmozdítása és védelme, a gyengék megsegítésre. Vallják, hogy nincs egyetlen igaz út, amely mindenki számára üdvözítő és követhető lenne.

A hazai közösségek napjainkban mindenekelőtt azokat szólítják meg, akik a zsidó hagyománytól jobbra elzártan éltek, és ismeretbővítéssel, élményszerzéssel közelednének a zsidó kultúra és hagyomány felé. Nyitva állnak minden érdeklődő előtt; vegyes házasságban élő, vegyes származási háttérrel rendelkező embereket is szívesen fogadnak. Különösen szimpatizálnak vele azok a férfiak és nők, akiknek vallási kontextusban is igénye van a gondolati szabadságra, az emancipált felfogásra és gyakorlatra, a szabad választás lehetőségére. A közösségekbe járó tagok és érdeklődők döntő többsége értelmiségi, jobbra egyetemi végzettséggel. Családi hátterük heterogén képet mutat: zsidó családok, vegyes házasságban élők is vannak közöttük.

A progresszív közösségekhez csatlakozóknak többes identitásuk van: magyar, zsidó és európai (vagy egyéb). A magyar kultúra részeseként szeretnék megélni zsidóságukat, és törekszenek a két identitásrészük harmonizálására.

A közösségekhez csatlakozók két csoportra oszthatók aszerint, hogy a közösséghez való csatlakozásuk után hogyan változott az identitásuk. Egy részüknek korábban nem

volt erős a zsidó identitása; a közösségben töltött idő során identitásuk erősödött, érzelmileg intenzívebbé, tartalmilag gazdagabbá vált. Más részüknek korábban is erős volt a zsidó identitása, és éppen ezért csatlakoztak egy zsidó közösséghez. Náluk inkább új színekkel, tartalommal telítődött zsidó identitásuk, és progresszív zsidó identitásuk is kialakult.

A zsidó identitás erősödésével párhuzamosan nem gyengül magyar identitásuk (magyar zsidónak tartják magukat), és attól, hogy zsidó közösségbe járnak, nem távolodnak el a többségi társadalomtól.

A zsidó önazonosságuk érzete orientálja (de nem determinálja) érdeklődésüket, társas kapcsolataikat, bizonyos témák iránti attitűdjüket, élénkebbé teszi a zsidóságot érintő események, híradások iránti figyelmüket. Megmutatkozik zsidó témák iránti érdeklődésben, az ismeretbővítés igényében, kultúra- és médiafogyasztásban, valamint a zsidó hagyomány felé fordulásban is. A közösségbe járó diákok, kutatók és művészek zsidó témákat is feldolgoznak.

Úgy találtam, hogy a zsidó hagyomány és vallás iránti érdeklődés, illetve a vallási tevékenységet is végző közösségekhez való csatlakozás mögött nem vallásos megtérés, hanem zsidó identitásuk érzete, önazonosságuk megragadásának és kifejezési módjának keresése áll (vallásos világnézettel, vagy a nélkül). Rámutattam bizonyos etnikai jellegű elemekre zsidó önazonosság- és összetartozás-érzésük hátterében, illetve ennek kifejezésében. Megállapítottam azt is, hogy egy etnikai önazonosság érzete önmagában nem motivál tanulásra, hagyományőrzésre, egy közösséghez való csatlakozásra: hanem, a zsidó identitás személyes és közösségben való megélésének, kifejezésének vágya, egyéni és kollektív útkeresések alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket.

A zsidó hagyomány iránti érdeklődés van, akinél mindig megvolt, másnál egyéni (kamasz- vagy felnőttkori) útkeresés, másoknál egy meghatározó találkozás, olvasmányélmény folytán élénkült fel. A progresszív zsidó közösségek tagjai több zsidó szokást, hagyományelemet tartanak most, mint korábban, gyermekkori családjukban. Ez alól azok a háború előtt született emberek kivételek, akik hagyományőrző, vallásos családban nevelkedtek, majd eltávolodtak a vallástól – ugyanis ők ahhoz képest kevesebbet tartanak.

A progresszív zsidó közösségekhez csatlakozók körében a zsidósághoz való viszony nem értelmezhető csupán a szekuláris-vallásos, illetve az asszimiláció-disszimiláció oppozíció mentén. Mindenki asszimilált családban él, szekuláris milióból jön, ám a valláshoz való viszonyuk, a vallásosság mértéke igen heterogén képet mutat.

Többeknél a zsidó vallás megismerése, a zsidó hagyományok ápolása a zsidóság megélésének és kifejezésének, pozitív zsidó identitás felépítésének és megerősítésének útja. Másoknál történeti, művelődéstörténeti érdekesség, amely iránt zsidósághoz való kötődésük miatt fordult az érdeklődésük.

Vannak, akik nem a vallási-spirituális érdeklődés, hanem inkább a közösségiség, illetve az intellektuális érdeklődés miatt járnak a közösségi programokra (közte a tanulási alkalmakra, liturgia órákra, szombatfogadásokra). Mások, ahogy több ismeretre tesznek szert, és rutinosabbá válnak a liturgiában, annál jobban élvezik e pillanatokat, s annál közelebb kerülnek a valláshoz is, és annál inkább nyitottak újabb ismeretek befogadására. A zsidó szokások (vagyis bizonyos vallási gyökerű hagyományelemek) felvétele kis lépésekben, belső készítés, tanulás, felkészülés után történik. A privát szféra mélyebb vallásossága (napi imával, áldásokkal, kóserügyi szabályok növekvő betartásával) egy szűkebb (de bővülő) körre jellemző. A Szim Salomban a fiatalabb generáció körében a vallás iránti érdeklődés, a gyülekezeti hitéletbe való bevonódás, illetve a mind több vallási-kulturális gyakorlat felelevenítése az elmúlt években kifejezetté vált (egyik fiatal tagjuk rabbinikus tanulmányokba is kezdett). A Bét Orim Közösségben is mind jobban érzékelhető a fiatalok részéről megmutatkozó spiritualitás iránti igény. Ez a tendencia alátámasztani látszik előzetes várakozásaimat.

A progresszív közösségek tagjainak kialakult bizonyos progresszív zsidó önazonossága, mondhatni felekezeti identitása, amely a többségnél inkább a közösséghez való tartozás érzésén és tudatán, az irányzat értékeivel, ideológiájával való azonosuláson alapul, mintsem a konkrét vallásgyakorlaton, tehát inkább kulturális, mint vallási helymeghatározásként értelmezhető. A vallási-felekezeti vonzás legfontosabb elemei a közösségiség, a hagyomány megismerése, ápolása, a tanulás, továbbá az egyéni és kollektív identitásépítés lehetősége.

Az önmagukat közösségnek nevező progresszív zsidó csoportok szociológiai értelemben is közösségnek tekinthetők. Tagjaik társadalmi csoportként közös célokban osztoznak, amelyeket közösen valósítanak meg, „mi”-tudattal rendelkeznek. A tagok és az érdeklődők a két közösség kapcsán mindig kiemelik jellemzőként, vonzó és megtartó tényezőként az emocionális tényezőket és a barátságos légkört. Ezek a nem régóta vagy ritkábban járók számára kedves fogadtatást, a tagok, gyakrabban járók számára a szorosabb érzelmi kötődést, az egymással való törődést, szolidaritást jelentik. Az érdeklődők is mint közösségre tekintenek rájuk.

A zsidó identitás témájával foglalkozó kutatók többféleképpen is megfogalmazták azt a tézist, hogy a zsidó identitásra tradicionális értelemben is jellemző a sokszínűség, a zsidósághoz és a zsidó hagyományhoz való viszonyok különbözősége. (vö. Szarvas 2005: 183) Mindazonáltal a hazánkban bevett zsidó irányzatok a progresszív zsidó közösségek felfogását és gyakorlatát nem fogadták el, sőt, megkérdőjelezték azt, hogy egyáltalán zsidó közösség(ek)ről van szó. (Miközben világviszonylatban a legnépesebb irányzat.) A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (egy neológ ernyőszervezet) nem fogadta tagjai közé, de közösséget, testvériséget a Szim Salom vallásjogilag zsidó tagjaival vállalt, a diszkrimináció vádjának elkerülése okán. Létezésük anyagi, tárgyi, működési feltételeit tagjaik és szimpatizánsaik támogatása (tagdíjak, adományok, szja 1%-os felajánlások), önkéntes tevékenysége mellett pályázati (pl. MAZSÖK) forrásokból és külföldi (főként WUPJ) támogatásból, progresszív hitközségek, magánszemélyek adományainak segítségével igyekeznek megteremteni. Felfogásuk és gyakorlatuk a hazai zsidó társadalmi mezőben stigmatizált volt.

Azonban a rendszerváltozás utáni évtizedekben egyre több alternatíva született meg arra a kérdésre, mit jelent zsidónak lenni és hogyan lehet zsidóként élni a magyar társadalomban, hogyan lehet a tradíció és a modernitás viszonyát értelmezni, adott esetben újragondolni. A folyamat 2005 és 2008 között élénkült fel a zsidó vallási és világi mezőben. 2005-ben a zsidóságban kialakuló sokszínűség a szervezetek szintjén kimondatott, és a tudományos szféra is elkezdett reflektálni rá. Ennek eredménye, kiemelkedő fóruma és egyben katalizátora is volt a Magyar Tudományos Akadémián megrendezett „*Párbeszéd a zsidóságról*” című konferencia 2005 novemberében. A meglévő intézmények és ideológiák mellett újabb utakat, szervezeti és kommunikációs formákat kezdtek keresni és kialakítani a zsidósághoz kötődő egyének és csoportok, amely kiterjedt az online térre, zsidó blogokra és fórumokra is.

A progresszív irányzat felfogása és gyakorlata sem maradt reflektálatlanul. A zsidó tradíció modern kornak megfelelő értelmezését, de a hagyományok nagyobb mértékű megtartását igénylő modern ortodoxiának, továbbá a nők és férfiak egyenjogúságát a progresszív irányzathoz hasonlóan hirdető maszorti (hagyományőrző) irányzatnak is létrejöttek a hazai intézményei. Az ortodox, a neológ, a reform és a szekuláris közösségekből is csatlakoztak hozzájuk, azok, akik modern szemléletet és hagyományőrző gyakorlatot igényeltek.

A folyamat eredményeként a magyar zsidóságban a diverzitás, a gondolatok és intézmények pluralitása értékkel válik, ami olyan társadalmi kontextust teremt, ahol a

progresszív közösségeknek is helye van (hiszen az ő másságuk, sajátos nézőpontjuk és gyakorlatuk is része a sokféleségnek), és ahol partnerségre találnak.

A folyamat pozitív hatásai kétségtelenek. Elindult a progresszív közösségek és más zsidó közösségek közötti párbeszéd: kerekasztal-beszélgetések, viták, zsidó fesztiválokra való közös részvétel, illetve partnerségek, együttműködések keretében. A szervezeti kapcsolatok felvételében és megszilárdításában, a más közösségek képviselőivel való interperszonális és intézményi szintű kommunikáció hangnemében fontos szerepet játszanak egyrészt a régi barátságok, személyes kapcsolatok (vagyis granovetteri megfogalmazásban: a gyenge kötések ereje), a pluralitás értéként való igenlése, és ezzel a progresszív zsidók másságának elfogadása. A különböző zsidó szervezetekhez tartozó egyének és csoportok ismeretséget kötnek olyan online és offline fórumokon, ahol globális és lokális kérdéseket vitatnak meg, ahol a különböző szervezetekhez tartozók kicserélik gondolataikat. Egy-egy téma kapcsán érdeklődve fordulnak a különböző, s így a progresszív vélemények és gyakorlatok felé is.

Úgy tűnik tehát, hogy a párbeszéd és az új összefogások olyan folyamatokat indítanak el, olyan attitűdváltozást, konkrét eredményeket vagy lehetőségeket teremtenek, amelyeket a progresszív közösségek hivatalosan, szervezeti, hitközségi minőségükben eddig nem tudtak elérni. Mindez igazolni látszik előzetes feltételezésemet arra vonatkozóan, hogy a progresszív szervezetek helyzetének javulása mögött – közvetlenül és elsősorban – nem belső okokat, hanem külső, társadalmi változásokat és ezek hatásait kell keresnünk.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a zsidóság sokszínűségét igénylők és ösztönzők célja nem az adott – progresszív vagy egyéb – zsidó hitközségek, illetve szervezetek helyzetének javítása, hanem egy demokratikusabb zsidó mező, hitközségi és világi struktúra kialakítása. A különféle szervezeteket az együttműködésre azonban ennél konkrétabb célok sarkallják, gyakorta a saját szervezeti pozíciójuk javításának vágya, amely tehát eleinte mozgatórugója, később pedig eredője lehet egy demokratikus átalakulásnak. Mindenesetre a zsidó vallási, és ettől – a MAZSIHISZ hegemon helyzetére miatt – nem független világi mezőben komoly harcok zajlanak az erőforrásokért és az értékek, viszonyok kijelöléséért.

A progresszív közösségek helyzete, külső megítélése tehát javult, nagyobb ismertségük és belső építkezésük nyomán taglétszámuk és holdudvaruk mérete, és ezzel társadalmi bázisuk, támogatottságuk növekedett. Tagságuk mintegy száz, holdudvaruk néhány száz (összesen több mint félezer) főre tehető. Ugyanakkor az is

kétségtelen, hogy nem csatlakoznak a progresszív közösségekhez tömegesen. A tények azt mutatják, hogy a magyar zsidóság jelentős része nem a progresszív judaizmusban keresi és találja meg válaszait. A nyugaton népszerű modell átvétele és hazai adaptálása nem vonja maga után automatikusan az ottani sikert. Más korban, eltérő társadalmi viszonyok, igények és történelmi tapasztalatok közepette jelent meg, és ebből kifolyólag – amint a *sokféle modernitás* elméleti keretében rámutattam – a vallási reform és a progresszív alternatíva jövője a társadalmi körülmények és az elkövetkező társadalmi változások függvényében sokrétű és sokféle irányú lehet.

A progresszív közösségek lehetőségeket nyújtanak a zsidósághoz való közeledésre, ismeretszerzésre, a zsidó identitás tartalmi gazdagítására, kifejezésére. Kulturális, közösségi és spirituális élményekkel támogatják az egyéni és kollektív zsidó identitásépítést. Szabadelvű, modern felfogásuk és gyakorlatuk vonzónak, illetve élhetővé tesz egy olyan zsidó életformát, amely a zsidó vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítése közepette táplálja az egyéni és kollektív zsidó önazonosság érzetét. Követők és szimpatizánsaik ezért a magyar zsidóság szempontjából is fontos szerepet tulajdonítanak a mozgalomnak és az egyes progresszív közösségeknek a zsidó identitás (re)konstrukciójában, a zsidó hagyományok megismerésében, megőrzésében, és így a teljes zsidó identitásvesztés elkerülésében. Úgy gondolják, hogy a progresszív közösségek olyan rétegeket tudnak megszólítani, akik hagyományos hitközségekhez nem csatlakoznának, és szekularizált életvitelű emberek számára is elérhetővé, megismerhetővé teszik a zsidó kultúrát és hagyományt.

Lehetséges tehát, hogy a progresszív közösségek által kínált (vallásos, hagyomány-őrző és kulturális) identitásopciók hosszabb távon sokak számára jelentenek majd vonzó alternatívát. Az irányzat követői mindenesetre reménytelinek látják a jövőjét.

XI.2. További kutatási irányok

A kutatás eredményei betekintést engedtek a progresszív judaizmus magyarországi megjelenésébe, intézményesülésébe, a hazai közösségek zsidó identitásépítésben betöltött szerepére. Maradtak megválaszolatlan kérdések, kiaknázatlan lehetőségek és megvizsgálandó témák, hipotézisek – ahogy szinte minden kutatás végén maradnak ilyenek. Egy élő, folytonosan változó kultúra tanulmányozása során *ab ovo* nem létezhet végleges lezártság, legföljebb a vizsgálódás és értelmezés bizonyos pontján abbahagyott kutatás. Számos továbblépési lehetőség kínálkozik a magam és más kutatók számára is.

Komparatív vizsgálatok

2008-ban a Joint Distribution Committee – International Center for Community Development támogatásával több közép- és kelet-európai országra (Magyarország, Lengyelország, Litvánia, Románia, Bulgária) kiterjedő, nagyszabású kutatás indult „*Identity à la carte*” címmel, magyar részről Kovács András közreműködésével és irányításával. A felmérés során 18–55 éves zsidó embereket kérdeztek meg arról, hogyan értelmezik, és hogyan élik meg zsidó identitásukat, zsidóként való életüket, miként gondolkodnak kurrens zsidó témákról, és az új Európában zajló fejleményekről. Kíváncsian várjuk az összesített eredményeket, várhatóan sok tanulsággal fog szolgálni.

A disszertációban ismertetett kvalitatív vizsgálat mellett elkezdetem egy kvantitatív elemzésre alkalmas adatbázist is kialakítani. A kutatási módszereknél röviden említett kérdőíves (online és interjú) felmérést a folyamatos bővítés és a longitudinális vizsgálat lehetőségének biztosításával terveztem meg. Tanulságos lenne összevetni az eredményeket a nemzetközi kutatás tapasztalataival, illetve a progresszív aspektus bemutatásával valamilyen módon árnyalni a hazai zsidóságról rajzolt képet.

Nyilvános zsidó diskurzusok vizsgálata

A zsidó irányzatok közötti kerekasztal-beszélgetéseknek, vitáknak véleményformáló erejük és politikai, hatalmi tétjük is van. Vizsgálatukkor elsősorban a jellegzetes érvelési módokat, az attitűdök és vélemények manifeszt és látens megjelenését, a kritikus pontok megvitatásának mikéntjét, és e pontokon a feszültségi szint változását, a progresszív közösség(ek) képviselőihez való viszonyt, a tőlük vagy a reform irányzattól való elhatárolódás explicit, vagy rejtett-indirekt módjait szeretném feltárni.

El nem fogadó vagy elutasító miliőben nagy jelentősége van annak, hogy milyen képet alakít ki a média a progresszív zsidóságról. Lényeges kérdés, hogy visszatükrözi-e a zsidó vallási, illetve világi mező negatív sztereotípiáit, vagy közreműködik az előítéletek lerombolásában; hogy érdekesnek, egzotikusnak, szimpatikusnak, vagy ellenszenvesnek, problematikusnak, veszélyesnek tartja-e. Ezért érdekes lenne feltárni a progresszív irányzat és a két közösség médiában tükröződő képét, ennek változását, és esetleges hatásait a hazai mozgalomra nézve.

A vizsgálat kiterjed az online sajtóanyagokra, a releváns fórumok anyagaira is, minthogy a véleményformálás és a diskurzusok mai, információs világunkban az

online térben is intenzíven folynak. Az informális és interaktív közegben nem csupán a hivatalos álláspont, az irányzatok kiemelt képviselőinek véleménye ismerhető meg, hanem az érdeklődő, reflektáló, a témában közvetlenül vagy közvetett módon érintett emberek gondolatai, attitűdjei is, továbbá ezek egymásra hatása, formálódása.

Gender szempontú kutatás

A progresszív irányzat emancipált felfogásából és gyakorlatából adódóan kutatási témám gender szempontú megközelítésével is foglalkoztam. (ld. *Függelék: F.8.*) Olvasmány- és konferencia-élményeim nyomán szerettem volna mélyebben megismerni más felekezetek tapasztalatait is. Sikerült kapcsolatot találnom a téma társadalomtörténeti vonatkozásaiban járatos kutatókhoz, szociológusokhoz, levéltáros- és lelkésznőkhöz. Távlati célom ugyanis egy társadalomtörténeti kutatás révén párhuzamba állítani a keresztény és a zsidó vallási reform folyamatát, különös tekintettel a mozgalmak kialakulásának társadalmi okaira és következményeire, a protestantizmus és a progresszív judaizmus nemi esélyegyenlőséget és emancipációt célzó törekvéseire, a lelkésznők és a rabbinők elfogadásért vívott harcára.

Egyéb kutatási irányok

Érdekes kutatási téma annak vizsgálata, hogy különböző szociológiai (értelmiségi, gazdasági vállalkozó, kisegzisztencia stb.) rétegek miért vonzódnak jobban az egyik zsidó vallási irányzathoz, mint a másikhoz, illetve mi a véleményük a progresszív irányzatról.

Mélyebben fel lehet tárni a zsidó közösségek közötti konfliktusokat (amelyeknek a progresszív zsidó közösségeket érintő vonatkozásairól a disszetációban is szó volt).

Górcső alá lehet venni, milyen képet alkotnak a progresszív közösségekről más zsidó közösségek, és ez hogyan alakul. A kutatási módszereknél megemlített, a tágabb zsidó környezetben folytatott interjúk kutatás is ennek feltárására vállalkozik.

FÜGGELÉK

F.1. Kutatói pozícióim és döntési helyzeteim

1997 óta foglalkozom a zsidó kultúrával, több vallási és világi szervezetben is végeztem kutatómunkát. A Bálint Zsidó Közösségi Ház „Gyökerek – az identitás keresése” című sorozatának keretében híres, érdekes személyiségek meséltek zsidóságukról. Itt hallottam egy beszélgetést az első magyarországi női rabbival, aki a megjelenteket szívesen invitálta közösségébe. Többen is elmentek akkor, amikor először ellátogattam hozzájuk. Ezután kezdtem el első kutatásomat a közösségben. Az első intenzív, 1999 őszétől 2000 nyaráig tartó, résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunkát aztán több éves kutatás követte. Választásom több okból is erre a közösségre esett. Egyrészt izgalmasnak találtam, hogy igen sokféle, különböző korú, háttérű, sőt, vallásos közösségeként nem egy vallástalan embert is tömörít. Másrészt a zsidó kultúra megismerésének, a vallásos zsidó lét közös megélésének egy újszerű, modern alternatíváját kínálja. Nem utolsó sorban pedig a kutatás során egy formálódó, nagyon is élő mikroközösség minden- és ünnepnapjain, önidentifikációs próbálkozásain és az elfogadtatásért való küzdelmén keresztül betekintést kaphattam a mai magyar asszimilált zsidóság útkeresésének összetett problematikájába, örömeikkel, felfedezésekkel, illetve fájdalmakkal teli világába.

Néhány évvel később már a Szociológia Doktori Iskola hallgatójaként mentem vissza hozzájuk. A közösség taglétszáma megnőtt, ifjúsági csoport alakult. A közösségépítésben sokkal nagyobb tudatosságot figyeltem meg. A Szim Salomról írt monográfiám könyv besorolást kapott. A lektorálási folyamatok elhúzódása miatt 2002-es keltezéssel, de 2004-ben látott napvilágot. Nagy érdeklődés kísérte a közösségben, feltöltötték honlapjukra. 2005-ben meghívtak, hogy meséljek a kutatásról. A régi tagok érintettek voltak benne, számukra és az új tagok számára „Szim Salom történelem” volt. Érdeklődtek további terveimről. Dilemma volt számomra, mit válaszoljak. Elmeséltem, hogy szívesen folytatnám a kutatást társadalomtudományi szempontok beépítésével. Vonakodtam a kutatási tervem, különösen előfeltételezéseim ismertetésétől, mivel nem szerettem volna sugallni, várakozásokat állítani velük szemben. Az alkalom viszont jó volt arra, hogy megismerjenek az új tagok, érdeklődők, akik nagy számban jöttek el az előadásra,

illetve az előadásról, beszélgetésről készült összefoglalót elolvashatták a közösség hírlevelében.

2005-ben a hazai zsidóságban elindult egy pezsgés, manifeszt módon kimondatott, hogy sokféle módon lehet és sokféleképpen szeretnének zsidók lenni, zsidóságukat megélni, kifejezni. A Szim Salom is része volt ennek a pezsgő folyamatnak.

2006-ban a Szim Salomból kollektíven kivált a tagok egy része, és megalakították a Bét Orim Közösséget. Elhívtak magukhoz, hogy „figyeljem őket” már a kezdetektől. A vezetőség azt is szeretne volna, hogy róluk is írjak. (Alakuló ülésükön néhányan mondták, hogy nyugodtan vegyek elő papírt, és jegyzeteljek. Később is többször kifejezték, hogy „*nagyon tetszik és szimpatikus*” nekik a résztvevő megfigyelés érzékeny módszere.) Invitálásuk szokatlan és megtisztelő volt; kecsegtető volt egy közösség életét születésétől kezdve megismerni, ugyanakkor tartottam a rám nehezedő esetleges elvárásoktól, és a jelenlétem későbbi hatásától. Valószínűsíthető volt, hogy férfi rabbit találnak maguknak, engem pedig nagyon érdekelt, miképp alakul egy reform zsidó közösséghez való viszony akkor, ha férfi rabbija van. Döntési helyzetbe kerültem.

Ahogy a fentiekből már kiderült: elmentem a Bét Orimba.

A közösség nem támasztott nyomasztó elvárásokat velem szemben, viszont érdeklődéssel figyelik, mit gondolok és fogalmazok meg róluk. (Előfordult, hogy a honlapjukról értesültem egy tanulmányom megjelenéséről.)

A Bét Orimban alapvetően résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunkát végeztem. E mellett egy másik módszert is alkalmaztam: az átmenetileg, vagy tartósan távollévő tagjainak elérése, és a holdudvar jobb megismerése érdekében online kérdőívet készítettem. Ilyen adatgyűjtési módszertől tartózkodtam volna, miközben terepmunkát végzek, amikor is igyekszem természetes környezetükben megfigyelni az embereket és viszonyaikat. A közösség vezetői és több tagja részéről megfogalmazódott azonban az igény arra, hogy jobban megismerjék tagjaik, szimpatizánsaik hátterét, igényeit, véleményét egy rendszerezett adatfelvétel során. A közösség társadalomtudományi végzettségű tagjai már korábban is terveztek kérdőíves kutatást, amelybe szívesen bevontak volna. Az őket érdeklő témák egy része összhangban volt saját kutatásommal. A közösségépítés alapjául szolgáló (többek között kapcsolatokra, igényekre, elképzelésekre, kedvelt programokra vonatkozó) kérdésblokkokat egyébként is

megfogalmaztam volna, és ezek a közösség számára is hasznosak lehetnek.¹⁷⁵ Mivel sokan vannak, akik szimpatizálnak a közösséggel, de csak bizonyos programokra mennek el, vagy ünnepekre, amikor nem lehet megzavarni őket kérdőíves felméréssel, interjúzással, jó megoldásnak tűnt (és később bizonyult) az online adatfelvétel sok nyitott kérdéssel, illetve az ennek alternatívájaként felajánlott személyes interjú, beszélgetés.

A disszertáció kereteit túlfeszíti, de később szeretném a kvantitatív elemzés alapján kapott eredményeket a párhuzamosan futó, a hazai, illetve európai zsidóság körében végzett kutatások eredményeivel összehasonlítani.

A Bét Orimban folyó kutatással párhuzamosan a Szim Salom Közösség életét is figyelemmel kísértem, nyilvános kerekasztalokra, vitákra, programokra elmentem, azokkal, akikkel közelebbi kapcsolatom alakult ki, mindig örömmel beszélgettünk, ahogy azokkal az érdeklődőkkel is, akik mindkét közösségbe járnak.

Mindennek a leírását azért tartom fontosnak a disszertáció szempontjából, mert tisztázza kutatói helyzetemet, és megérthetővé teszi, miért nem folytattam a Szim Salomban résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunkát 2006 után, és miért hozok az ezt követő néhány évről más típusú adatokat a két közösség vonatkozásában.

Etikai magatartás

A kutatási eredmények közreadásakor szigorú etikai elvet követek, és mindenekelőtt azoknak az érdekét tartom szem előtt, akiket kutatok.

Más zsidó közösségekben kutató kollégáktól értek már olyan kritikák, hogy „kozmetikázva” adom közre az anyagaimat, nem írok konkrétumokat belső feszültségekről. Úgy vélem, e kritikákat sikerült megválaszolni, a kritikusokat elgondolkodtatnom. A szóban forgó feszültségek által kiváltott konfliktusok eltérő elképzelésekre, személyközi nézeteltérésekre vezethetők vissza. Az eltérő elképzelések nyomán születhetnek közös megegyezések, vagy elválások: más közösségben, más irányzatnál találja meg számítását az, akinek például tradicionálisabb vallásgyakorlatra van igénye. Ezeket kritika- és értékmentesen leírom, értelmezem. Minden további már személyeskedés lenne. Nem adok közre olyan egyéni véleményeket, amelyeket indulat

¹⁷⁵ Több más, kis közösségekben terepmunkát végző kutatóval együtt én is úgy érzem, hogy nagyon sokat kapunk azzal, hogy bizalmukba fogadnak, ezért próbáljuk ezt lehetőségünk szerint viszonzni, egyszerűbb feladatokban való részvétellel (terítés, mosogatás, cipekedés), szabadegyetemi előadásról készülő összefoglalóval (amelyről egyébként is jegyzetet készítünk), a kutatás bizonyos eredményeivel.

vált ki, más személyeket sért – leírom viszont, hogy vannak ilyen indulatok. A kívülállókat érdeklik a belső viszonyok, nem ritkán azért, mert maguk is más zsidó közösség tagjai. A tudományos közlés viszont nem lehet táptalaja szóbeszédnek. Kutatóként nem tehetünk úgy, mintha nem kerülne a nyilvánosság elé, amit mondunk vagy leírunk. A publikációk már nemcsak a könyvtárakban, hanem az interneten is olvashatók, a konferencián elmondottak sem szorulnak az adott térbe.

Úgy gondolom, az általam közreadott anyagok felvállalhatóak a kutatott közösségek előtt, bizalmas információkat, előítéletesen alapuló értékelést nem tartalmaznak, miközben informatívak. A progresszív közösségek tagjai és szimpatizánsai közül többen mozognak a tudományos életben, eljárnak konferenciákra. Ha látják, hogy róluk tartok előadást Budapesten, legalább néhányan mindig eljönnek. A kutatási terepem szereplői előtt és egyben róluk előadást tartani különös helyzet, de úgy láttam, a kutatás szempontjából is hasznos visszajelzéseket kapok: a kutatás érvényességére és (különösen a társadalomkutatók reflexiói) a megbízhatóságára vonatkozóan jelentettek pozitív megerősítést – amellet, hogy a kutatónak emberileg is fontosak. Mindamellet ügyelnem kell arra, hogy ne sugalljak előzetes elvárásokat a közösséggel szemben, és a jövőre vonatkozóan ne a saját hipotéziseimet, hanem a közösségben megismert elképzeléseket közöljem.

Érvényesség és megbízhatóság

Résztevő megfigyelésen alapuló terepmunka esetén várhatóan magas a kutatás megállapításainak érvényessége, de alacsony a megbízhatósága. Valójában mindkettő a kutatás kivitelezésén múlik – az adatfelvétel tervezésétől az adatgyűjtésen át az elemzésig. (vö. Mason 2001)

Az érvényesség arra vonatkozik, hogy az adatok mennyire tükrözik a vizsgált fogalom valódi, elfogadott jelentését. A megbízhatóság pedig arra, hogy a valóságot kutatjuk-e, amelyen általában azt értik, hogy egy másik kutatás ugyanazon mérési eljárást követve bizonyos valószínűséggel ugyanarra az eredményre vezet. (Babbie 1998: 159–161)

Egy terepmunka során van idő és lehetőség megismerni és átbeszélni a fogalmak belső jelentését, és a kérdéseket úgy megfogalmazni, hogy azok a megkérdezett számára az adott fogalomra vonatkozzanak, és rá lehet kérdezni arra, mi a véleményük

a kutató által megfogalmazott következtetésekről, megállapításokról. Ezzel növelhető az érvényesség.

A megbízhatóság problematikus, hiszen a terepmunka teljes embert kíván, nagyban függ a kutató személyiségétől, kapcsolatteremtő készségétől, de nemétől, életkorától, viselkedésétől is, így egy másik ember minden bizonnyal másféle terepmunkát valósít meg. Ráadásul egy későbbi időintervallumban lefolytatott kutatás más állapotot fog találni.

Ugyanakkor a megbízhatóság többféleképpen növelhető. Egyrészt a kutató pontosan leírhatja, követhetővé teheti, mit és hogyan kutatott. Ezzel a kutatási folyamat átlátható lesz. Illetve összevethető vele mások kutatási eljárása és annak eredménye. Másrészt többféle kutatási módszer alkalmazásával (módszertani háromszögeléssel) megvizsgálhatja a kutató, megalapozottak-e a következtetései. Harmadrészt a vizsgált „terep” véleménye a következtetések érvényessége és megbízhatósága szempontjából is mérvadó lehet. Amennyiben kettő vagy több kutató is dolgozik a terepen, érdemes az ő megállapításaikat is figyelembe venni.

Kutatásom, következtetéseim érvényességéről és megbízhatóságáról több forrásból kaptam visszajelzést. A kutatás folyamán mindvégig volt alkalmam beszélgetni a közösség tagjaival a meglátásaimról. E mellett a közösség tagjai figyelemmel kísérik a publikációimat. A két közösségben több társadalomtudományi végzettségű tag és érdeklődő van, köztük fokozattal rendelkező szociológusok, akiknek visszajelzései, biztatásai mindig fontosak a számomra. Leonard Mars walesi szociálantropológus több hónapon át látogatta a Szim Salomot, ahol maga is résztvevő megfigyelőként volt jelen, így alkalmam volt a saját eredményeimet az ő megállapításaival összevetni.

F.2. Informális tanulókörök és hatásuk

Az 1970-es évek második felétől kezdve a zsidóság iránt érdeklődő fiatalok péntek este Scheiber Sándor kidusain gyűltek össze a Rabbiképző Intézetben, gyakran ezt követően magánlakásokon hallgatták a házigazda tanításait, vagy kávéházakban beszélgettek a zsidó történelemről, művelődéstörténetről, vallásról, filozófiáról, másutt a cionista ideológiáról, Izraelről. Több ilyen kezdeményezés is volt, a legismertebbek Raj Tamás, Lovász Ferenc, Antalfi (Antalffy) Mária és Engländer Tibor köré csoportosultak. E körökbe a progresszív közösségek tagjai közül (a második generációból) többen is eljártak. Az ott szerzett élményeket, ismereteket és tapasztalatokat meghatározó momentumként említik zsidó identitásépítésük, a zsidó hagyomány iránti érdeklődésük felélénkülése és közösségkeresésük tekintetében.

Raj, Lovász és Antalfi a lakásán fogadta a fiatalokat, baráti társaságok lettek. Antalfi egy nyitottabb, kötetlenebb társaságot szervezett hétfő estére. Ide nem csak zsidó kötődésűek jártak el, inkább szabadidős programnak tekintették, voltak, akik sakkoztak, kártyáztak, társasjátékoztak. Engländer 1985-ben indította el előadássorozatát a Bethlen téri zsinagógában zsidó vallásról, kultúráról, Izraelről, cionizmusról. Ebből szerveződött meg az Oneg Sabat Klub, majd a Magyarországi Cionista Szövetség. Raj Tamás Biblia-tanulókörén és művelődéstörténeti előadásain, illetve Engländer sorozatán volt alkalma az érdeklődőknek zsidó vallásról tanulni, anélkül, hogy be kellett volna iratkozniuk a Rabbiszemináriumba, méghozzá – a beszámolók szerint – egyetemi színvonalon, mégis közérthetően. Működésüket a politikai rendőrség megfigyelte, mígnem 1986-ban közbelépett rendszerellenes összeesküvés vádjával. Azonban a közös tanulások és találkozásuk nem múltak el nyomtalanul: meghatározóak voltak a fiatalok későbbi életére is, további tanulásra ösztökélt kis baráti társaságokat, és magját jelentette a rendszerváltás hajnalán megszülető új zsidó közösségeknek.

Jelentőségük és kevésbé ismert tevékenységük folytán a *Budapesti Negyed* című újság Kovács András által szerkesztett száma is foglalkozik e körökkel. Itt jelent meg Mihancsik Zsófia (1995) interjúja Lovász Ferencsel, valamint egy olyan férfival, aki mindegyik körben megfordult, és érdeklődőként (mint mondja, kültagként) a Szim Salom és a Bét Orim Közösségbe is eljár, ahol régi barátai, ismerősei is vannak.

A progresszív közösségek egyik későbbi vezetőségi tagja már a rendszerváltozás előtt aktív szerepet vállalt abban, hogy a zsidóságról való tanulásnak keretet és helyszínt teremtsen.

„A Béke Szálló kávéházának vezetője ismerős volt, aki nem nézte ki a társaságot a kávéházból. Egy ideig nagyon jól működött, rengeteg ember fordult meg ott, híre volt a városban. Amikor vége lett, nem volt hova menni, ennyi ember nem tudott már egy lakásban lenni. Elmentem a Bethlen téri zsinagógába, és beszéltem ott azzal a rabbival, aki tanfolyamokat tartott, héber nyelvtanítást, zsidó történettanítást. Ez '87 körül lehetett. Akkor még nagyon kevesen jártak oda. Azt találta ki, hogy a zsinagóga melletti közösségi helyiségben lehet a társasági rendezvény, amikor már kimegy a szombat. Szinte a mai értelemben vett klubéletet csináltunk, volt egy kisebb csapat, aki ezt szervezte.” (48. férfi, B.O. alap.)

Lovász Ferenc célja az volt, hogy a fiataloknak a zsidó kultúrával való ismerkedés közepette lehetőségük legyen megtapasztalni a pozitív zsidó identitást. Nem csak a vendégül látott fiatalok, hanem saját felesége is sokat tanult tőle. Lovász nem volt vallásos, de a zsidó kultúra immanens részének tekintette a vallást.

„Asszimilált zsidó családba születtem. 1944-ben szüleimmel és anyai nagyszüleimmel deportáltak Ausztriába, ahol a család végig együtt tudott maradni. Semmiféle zsidó identitással nem rendelkeztem, csak a negatívumokat éreztem. A férjem segítségével ismertem meg a zsidó kultúrát. 1978-ban megnyitottuk a lakásunkat a fiataloknak. Scheiber Sándortól odajöttek hozzánk. Amikor a fiatalok megházasodtak, gyerekek születtek, babaszúrokat tartottunk, hogy találkozhassanak. 1985-ben a fiataloknak azt mondták, hogy rendszerellenes cionista összeesküvésben vesznek részt. Ez szétzilálta a társaságot.” (Lovászné)

„A Lovászné lakásán tartott péntek esti összejövetelek egyik célja a pozitív zsidó identitás megtapasztalásának lehetősége volt. Az állambiztonsági gépezet „cionista összeesküvés” vádjával figyelte. Egy idő után durván közbe is lépett, és megszüntette az összejöveteleket. Ki tudja, hányan fordultak meg Lovásznéknál? Nem egy kapcsolatnak és zsidó családnak jelentette kezdetét az ott kötött ismeretség. Amit Lovász Ferenc annak idején családjával magára vállalt és kezdeményezett, az sokunkban és sokféle formában ma is él.” (48. férfi, B.O.)

Lovász Ferenc a Bét Orimba is gyakran eljár a feleségével. Szívügye volt a családi Talmud Tóra. A péntek esti összejöveteleken is sokat mesélt, történeteivel beszélgetés közben is tanította a kis közösséget, egészen 2007-ben bekövetkezett haláláig.

Raj Tamás rabbi személyisége és tanításai meghatározóak mindkét progresszív közösség számára.

A Szim Salom alapítói a közösség egyik szellemi atyjának tekintik. Köréhez a '70-es évek végén jutottak el (a Rabbiszemináriumban megismert fiatalokon keresztül). Raj Tamás minden péntek este a lakásán tartott kidust, és számukra nagyon érdekes témákról

beszél: identitásról, kultúráról, vallásról stb. Az érdeklődők között voltak vallásosak és vallástalanok is. A '80-as évek elején megkérték Raj Tamást, hogy tanítsa őket.

„Először csak kevesen voltunk, aztán jöttek többen is. Raj Tamás tetszése szerint választotta meg a témákat, amelyekről előadást tartott: zsidó kultúráról a vallástól a filozófiáig. Beindult a tanulókör, aztán abbamaradt. Egyrészt túl nagy lett ahhoz, hogy jól működhessen, másrészt a Raj családnak is terhet jelentett – noha ezt nem mondták.” (60. nő, Sz.S. alap.)

A Szim Salom alapítói és későbbi tagjai ezt követően is kapcsolatban maradtak vele. Amikor egy tagjuk felvetette, hogy nagy szükség lenne a különböző zsidó irányzatok között kialakuló zsidó közéletre, a vallási életre is kiterjedő párbeszédre, Raj Tamás nem zárkózott el ettől, és 2000 februárjától egy vitasorozatot indított el a Café Noé cukrászda galériáján.

A Bét Orim Közösség is nagyon sokat köszönhet Raj Tamásnak. 2006-ban könyvesboltja adott helyszínt a Bét Orim alakuló üléseinek. A közösség felkérésére 2007-től egészen haláláig tartotta a nagy népszerűségnek örvendő Tóráköröket. Közvetítésével lett rabbija a hitközségüknek, segítette őket diplomáciai és szellemi téren egyaránt. Bárki fordulhatott hozzá egyénileg is.

„2009 decemberében jártam Raj Tamásnál. Tanácsot és sok bátorítást adott a könyvemhez. Mindennek örült, mindennel foglalkozott, ami előre viszi a zsidóságot.” (35. nő, B.O.)

„2007-ben kezdtem el járni Raj Tamás Tórákörére. Nagy, lelkesítő hatással volt rám. Minden történetével tanított. Az életben alkalmazhatóvá tette.” (27. férfi, B.O. érd.)

„Rengeteget kaptam Raj Tamástól. Minden, amit tőle tanultam, nagyon sokat jelentett a számomra. Nagyon odafigyelt arra, mit gondolnak azok, akik tanulni jártak hozzá. A sógoromat és a sógornőmet Raj Tamás temette el.” (76. nő, B.O. alap.)

F.3. A zsidósággal való első találkozás

A zsidósággal való első találkozások, a saját zsidó gyökerek megismerésének körülményei meghatározóak (ha nem is determinálóak) az egyén zsidósághoz való viszonyára. A „*hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok*” történetek (vö. Erős et al. 1985) elbeszélése nyomán igyekeztem feltárni, hogy a progresszív közösségekbe járók mikor és milyen körülmények között tudták meg, hogy zsidó gyökereik vannak (hány éves korukban, kitől, vagy mi módon, és milyen érzés volt a számukra).

Aki számára gyermekkorában derült ki zsidósága, jobbra a családban tudta meg, a szülőktől, vagy a nagyszülők történeteiből, és volt, aki véletlenül. Mások fiatal felnőttként (20-25 évesen), harmincas éveikben, néhányan érett felnőtt korban értesültek róla (rokontól, családfakutatás révén, véletlenül, vagy társadalmi környezetük megnyilvánulásaiból).

A zsidóságukkal való szembesülés vegyes érzéseket keltett bennük, függően attól, kitől és milyen körülmények között értesültek róla. A kicsiknek *természetes* és *nyilvánvaló* volt, a kamasz gyermekeknél ki *érdekesnek* és *jónak*, ki *kellemetlennek* találta, vagy *nem értette*, és volt, akit „*sokkolt*”. A felnőtteknek is vegyes (*pozitív, negatív, különös, felkavaró*) érzési voltak, egyesek azt mondták, *megerősítette* őket, *bizonyosságérzetet* adott, *helyére kerültek* bennük korábbi érzések, vonzalmak.

Minden generációban vannak olyanok, akik családi közegben értesültek zsidóságukról, és olyanok is, akik „megéreztek”, vagy a külső környezet felőlük megnyilvánuló reakcióiból tudták meg. De a II. világháború előtt és után született generációk között jelentős különbségek vannak az átadás körülményeit (és ennek okait) illetően.

A háború előtt hagyományörző, vagy zsidó öntudatú szekuláris családokba született gyermekek többnyire otthon tudták meg zsidó származásukat. A zsidóságtól eltávolodott, kikeresztelkedett családok gyermekei számára a vészidőszak történései tették egyértelművé.

„2-3 évesen tudtam meg a családomtól. Természetes volt. Teljesen asszimilált családban nőttem fel. A zsidó hagyománytól eltávolodtam, aztán a férjem hatására elkezdett érdekelni.” (73. nő)

„Zsidó vagyok, de nem tudtam magamról. Később egyértelműen kiderült, mert sárga csillagot kellett magunkra tennünk. Én amúgy katolikus vagyok. Voltam ateista, buddhista, többször mentem zárdába is. A vészidőszak alatt is állandóan zárdába küldtek. Amiatt, hogy rendszeresen

meg kellett játszanunk magukat, elfordultam egy időre a vallástól. Amikor nagyon beteg lettem, akkor találtam vissza ismét a valláshoz.” (76. nő)

A vészkorszak okozta egyéni, családi és társadalmi szintű elfojtás okán a II. világháború után születettek között alig van olyan, akire családja, mindennapi és kulturális környezete természetes módon hagyományozta volna zsidóságát.

„Vallásos családban nőttem fel. Gyerekkorom óta őrzöm a hagyományokat a férjemmel együtt. A kislányunknak is megtanítunk mindent.” (49. nő, 2000-ben)

„3-4 éves koromban a szülők, nagyszülők mondták. Tipikusan zavart. Egy ideig eltávolodtam a zsidó kultúrától, hagyománytól, de aztán újra elkezdett érdekelni. (51. nő)

„A szüleimtől tudtam meg, kisiskolás lehettem. Semleges érzés volt, de tudtam, nem kell hangoztatni. Később kezdtem el érdeklődni. Gimnazistaként lejártam a József körútra péntek esténként. Scheiber Sándor előadásainak hatására.” (45. férfi)

A másod- és harmadgeneráció tagjai a családi történetekből értesültek arról, mi történt a családdal és a rokonsággal a vészkorszak idején.

„Baloldali, ateista, liberális értékek szerint élő családban nőttem fel. A zsidósághoz annyiban kötődtem, hogy tudtam: nagyapám koncentrációs táborban pusztult el.” (59. nő)

„A háborús történetek mindennapi beszédtema volt nálunk.” (48. férfi)

Ahol a szülők nem szívesen beszéltek róla, ott a nagyszülöktől, rokonoktól tudták meg, vagy gyermekként annyit észrevettek, hogy nem szívesen beszélnek róla.

„10 éves koromban tudtam meg a nagymamámtól. Jó érzés volt.” (54. nő)

„Sokáig nem tudtam, hogy zsidó vagyok. Nem mondták nekem otthon. Szüleim megjárták Auschwitzot. Láttam anyu alkarján a tetovált számokat, de amikor rákérdeztem, olyan szomorú lett, hogy inkább hagytam, és nem kérdezgettem.” (57. nő)

Sokan említenek érzéseket, nem verbális megnyilvánulásokat, elszólásokat, amelyek akkor inkább csak sejtették, éreztették a zsidósághoz való kötődést, viszonyt, és ezeket inkább utólag értékelik így, vagy felismerik más történeteiben a hasonlóságot (a zsidóságról készült tanulmányokat olvasva, másokkal beszélgetve).

„A szüleim nem verbálisan ugyan, de átadtak egy csomó mindent abból, ahogy ők viszonyultak a saját zsidóságukhoz. Ők felvállalták ezt. Nem tartoztak azok közé, akik tagadták. Ők nem vallási szempontból voltak zsidók, hanem kulturálisan. (Persze, a holokausz és az antiszemitizmus is szerepet játszott abban, hogy zsidónak tartották magukat.) A viccekből, a gondolkodásmódból, a

különböző dolgokhoz való viszonyulásból lehetett észrevenni. A zsidó kultúrát tükrözték. Például, amikor leesett egy pohár, akkor apám nem kesergett, hanem azt mondta: „Máz'l tov!“. Más, konkrét példákat nem tudok mondani. Tulajdonképpen, csak úgy tudom, hogy van ilyen, hogy másnál is találkoztam ezzel. Tehát nagyon nehezen megfogalmazható. Amikor találkozom vele, akkor van egy ilyen 'aha' érzésem.” (60. nő)

Számos esetben a környezet magatartása arra kényszerítette a szülőket, nagyszülőket, hogy beszéljenek a gyerekeknek a család származásáról. De ők ilyenkor is azon voltak, hogy csak annyi információt adjanak át a zsidóságról és saját zsidóságukról, amennyire a külső okok miatt kényszerítve érezték magukat.

„1956 után volt egy időszak, amikor hittant akartak bevezetni az iskolákban. A tanárom azt mondta, hogy aki hittanra akar járni, jelentkezzen. Rettenetesen drukoltam, hogy el ne felejtsem a számomra ismeretlen két fogalmat: vallás és hittan. Amint hazaértem, megkérdeztem a nagymamámat, hogy milyen vallású vagyok és járhatok-e hittanra. A nagymama nem válaszolt, ami kicsit furcsa volt, de tudomásul vettem. Később bejött a szobámba, leült a fotelba, ölbe vett és azt mondta: 'Mi izraeliták vagyunk.' (...) A barátnőmmel izgatottan kérdeztük egymástól, ki milyen vallású. Én azt mondtam, izraelita vagyok, ő meg azt, hogy zsidó. Teljesen el voltunk keseredve, hogy mi nem vagyunk egy vallásúak. Akkor derült ki, hogy ez nem olyan rettentő különbség, amikor egy szakállas bácsihoz kellett sorakozni és beiratkozni [hittan-óra]. Akkor tudatosult bennem, hogy zsidó vagyok. Akkor még nem tudtam, hogy ez mit jelent. A másik találkozásom a mássággal ugyancsak az általános iskolában történt. Azzal csúfoltak a párhuzamos osztályból, hogy 'gazdag, gazdag!'. Ismertem a szót, de nem értettem, miért mondják ezt rám. Az oka persze az volt, hogy a pénztelenség miatt a külföldön élő nagynéném lányainak levetett, finom anyagból készült ruháiban jártam, amit nagyon utáltam, mert kilógtam a többi gyerek közül.” (60. nő)

A családok egy része akkor fedte fel gyermeke előtt a zsidó kötődését (néha csak mozaikokat), amikor a rejtőzködő stratégia szempontjából váratlan és kellemetlen dolog történt: a gyerek véletlen felfedezést tett, vagy a külső környezet zsidónak minősítette, illetve valamilyen zsidó sztereotípiával azonosította, amit nem értett. A külső környezet megnyilvánulásai a gyerekekben kérdéseket vetettek fel, magyarázatot igényeltek.

„Apám polgári családból származott; semmiféle vallási nevelést nem kapott, korán szociáldemokrata lett. Édesanyám is baloldali elkötelezettségű. Édesanyám szüleivel laktunk együtt. Az ő szobájukban lehetett zsidó tárgyakat látni, de fogalmam se volt arról, hogy ezek zsidó dolgok. A nagymama az ágya alatt tartotta a peszáchí edényeket. Egyszer lehajoltam és megkérdeztem: miért kell a nagymamának ennyi bili?” (60. nő)

„9-10 évesen tudtam meg. Csúfoltak, és ezért otthon rákérdeztem, mi az, hogy zsidó. Amikor elmondták, érthetetlen volt.” (42. nő)

„15 évesen udvaroltam egy kislánynak. A mama azt mondta, hogy az ő lányához nem való zsidó fiú. Hazamentem, és azt gondoltam, ez valami nagyon rossz lehet. Akkor szembesültem először a zsidósággal. Nem vallási, hanem származási alapon tartott engem a kislány mamája zsidónak. Vallásos azóta se lettem, de a zsidó kultúra érdekel, benne élek. Kimentem a rádió elé is tüntetni. Ott ismerkedtem meg az új feleségemmel, aki mellel zsidó. Nagyünnepeken mindig elmegyünk zsinagógába.” (53. férfi, 1999-ben)

Előfordultak olyan esetek, amikor az egyik rokon kötelességének érezte, hogy a felnövekvő gyereket, vagy akár az érett felnőttet felvilágosítsa zsidóságáról. Ennek stílusától és körülményeitől nagyban függött, hogy élte meg ezt az egyén.

„9 évesen kezembe adta nagybátyám az Anna Frankot, mellékesen megemlítve, hogy 'Te is zsidó vagy'.” (56. nő)

„45 éves koromban a nagybátyámtól tudtam meg. Felkavaró volt, és helyére került a gyerekkorom óta való vonzalom a zsidóság iránt.” (52. nő)

Vannak, akik egészen későn szereztek tudomást zsidóságukról. Szerencsésnek mondható, aki valamelyik családtagjától, barátjától, és nem idegentől, valamilyen durva formában. A későn szerzett információ, még ha rokontól is származott, járhatott negatív érzésekkel (legalábbis meglepetéssel, megdöbbenéssel, de akár sokkoló is lehetett).

„Mindkét ágról zsidó vagyok, csak az egyik nagyapám nem az. Másik nagyapám keresztlevelet kapott, de ortodox maradt. (...) A szüleim nem neveltek vallásosnak. Anyám néha felkiáltott: „Sma Izrael!”. Amikor megkérdeztem, hogy mi volt ez, azt válaszolta, 'ez egy szép ima'. De azt nem tette hozzá, hogy zsidó ima. A szüleim azt mondták nekem és a testvéreimnek, hogy keressünk, válasszunk magunknak valamilyen vallást. Fontos, hogy ilyet találjunk magunknak, de ők nem akarják megszabni, melyiket. Én jó 30 éve erősen a buddhizmus híve lettem. Pár éve egy híres zsidó művész adott hangversenyt. Ott az egyik unokatestvéremnek azt mondtam, hogy valami mindig hiányzott nekem a zenéből, a rítusokból, de ebben a zsidó zenében most érzek valamit. Tőle tudtam meg, hogy zsidó vagyok. Közölte velem: 'Nekem zsidó az egyik nagyapám. De neked mindkét keresztapád zsidó.' Vicces, igaz? Na, én így tudtam meg, hogy zsidó vagyok.” (70. nő)

„21 éves koromban, a nagymamám a halálos ágyán, búcsúzkodáskor mondta el a család történetét. Vegyes érzés volt. Az öröm mellett elszomorított, hogy ilyen későn tudtam meg.” (72. nő)

Néhányan családfakutatás révén jöttek rá származásuk hátterére.

„32 éves koromban tudtam meg, részben családfakutatás révén. Érdekes volt, megadta a kezdő indítást. Erős a zsidó identitásom...” (40. férfi)

„50 évesen derült ki számomra. Nyomoztam az apám családja után. Felkavaró érzés volt” (57. nő)

A harmadik generáció egy része nyíltsággal, más része elhallgatásokkal találkozott.

„Kb. 17-18 éves koromban az egyik nagymamámtól tudtam meg, véletlenül. Bizonyosságérzetet adott, mert korábban is mindig éreztem, hogy valamiért erősen kötődöm a zsidósághoz.” (25. nő)

A zsidóság társadalmi percepciója, a zsidókhoz való társadalmi viszony, az antiszemitizmus azok számára is stigmatizálhatja a zsidó identitást, akiknek a szülei nyíltan meséltek a család és a gyerek zsidóságáról.

„Születésemtől fogva tudom. A szülőktől. Milyen érzés? Nehéz. Teherként éltem, élem meg. 15 éves korom körül kezdett érdekelni a zsidó hagyomány. Először voltam közösségben, zsidók között.” (31. nő)

„5 éves koromban tudtam meg a nagymamámtól. Rémitő volt.” (36. férfi)

Kovács András (1992) rámutat arra, hogy az idősebb generációk továbbörökítették gyermekeikre a zsidósággal kapcsolatos érzéseiket, így negatív, vagy ambivalens viszonyulásukat, valamint a stigmakezelés (gyakorta a rejtőzködő identitás) stratégiáját.

A pozitív zsidó identitással rendelkező szülők részéről mindazonáltal napjainkban van egy törekvés, hogy gyermekeiknek természetes módon adják át a zsidó gyökerekről való tudást és a zsidó önazonosság alapérzését.

„Kiskorom óta tudom. A szüleimtől. Nyilvánvaló volt számomra.” (25. nő)

„Mindig is tudtam, hogy zsidó vagyok. A szüleimtől. Természetes volt és kicsit büszke is voltam rá. Madrich [ifjúsági vezető] vagyok a szarvasi táborban. Nem vagyok vallásos, de a nagyobb ünnepeken elmegyek zsinagógába.” (20. nő)

A progresszív zsidó közösségekben a szülőket – elmondásuk alapján is – nagy örömmel tölti el, ha látják, gyermekük érdeklődik a zsidóság iránt, és saját választása folytán dönt a zsidóság mélyebb megismerése és megélése mellett. Annak is örülnek, ha a gyermeküknek egyszerűen pozitív, vagy harmonikusan megélt zsidó identitása van.

„A fiam a Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskolát választotta, amikor el kellett dönteni, milyen hittanra és milyen iskolába fog járni; anélkül, hogy én ebben tanácsot adtam volna neki. A fiamnak kuriózum volt, hogy ő zsidó.” (57. nő, Sz.S.)

„A fiaim tisztában vannak a zsidóságukkal. Nem vallásosak. A Bét Orimban a történelmi előadások érdeklik őket. (...) A kisebbik általában elég hamar elmondja, hogy ő zsidó. Nem így mutatkozik be, de viszonylag az elején kiderül.” (38. nő)

F.4. A két progresszív közösség vallási vezetője

A Szim Salom és a Bét Orim Közösség vallási vezetői nemüket, korukat, tapasztalataikat tekintve is különböznek egymástól, hazai fogadtatásuk is igen eltérő.

A Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség női rabbija **Kelemen Katalin**, a vészkorszak után született, ún. második generációhoz tartozik, szekuláris, nem vallásos családba született. Fiatalon részt vett a falukutató mozgalomban, sokáig nyelvtanárként dolgozott. Felnőttként kezdett el közeledni a zsidó valláshoz és hagyományhoz. A Szim Salom egyik alapítója és vezéregyénisége. 1998-ban avatták rabbivá. Személyében manifeszt módon kifejeződött a progresszív irányzat egalitárius felfogása, ami elcsodálkoztatta, illetve megdöbbenette nemcsak a vallásos, hanem a szekuláris zsidókat is. A reformer és női mivolta által indukált, személyét övező elutasítás összefonódott a Szim Salom elutasításával. Ugyanakkor egyénisége sokakat megszólított. Egyéni tapasztalatai generációja több tagjának személyes élményéhez hasonlítottak, ami az azonosulás érzése folytán felkelthette érdeklődésüket az irányzat iránt. Női mivolta szembetűnővé tette az irányzat és a közösség másságát, ami fontos tényezővé vált akkor, amikor a zsidóságban meglévő sokszínűséget a fiatal szervezetek, zsidó közéleti szereplők, kutatók, tudósok is nyilvánvalóként és értéként igyekeztek bemutatni. Nőként, női rabbiként üdvözölték a zsidó feministák is.

A Bét Orim Reform Zsidó Hitközség rabbija, **Dr. Raj Ferenc**, 1942-ben, a II. világháború idején született hagyományörző, vallásos családba. A holokausztot Raoul Wallenberg svéd diplomata erőfeszítéseinek köszönhetően élte túl. Fivérével, a nála két évvel idősebb Raj Tamással már egész fiatalon elhatározták, hogy rabbiként a zsidóság és a judaizmus megőrzésén fognak munkálkodni. 1960-ban érettségizett az Anna Frank Gimnáziumban, a rákövetkező évben a Rabbiképző Intézet rabbinövéndéke lett. Bátyjával zsidó fiatalokat tanítottak, amit az akkori rendszer nem nézett jó szemmel. 1965-ben avatták (neológ) rabbivá. Fél évig a Dohány utcai zsinagógában praktizált, majd az újpesti körzetnek lett a rabbija. A rabbitanulmányokkal párhuzamosan beiratkozott az ELTE-re iranisztika szakra, amelyet 1972-ben vörösdiplomával végzett el. Ugyanebben az évben elhagyta az országot: az Amerikai Egyesület Államokba emigrált, ahol reform rabbiként tevékenykedett¹⁷⁶ Brooklynban, Belmontban, majd a kaliforniai Berkeleyben, 2006-ig,

¹⁷⁶ A budapesti Rabbiképző Intézet több végzettje Amerikában reform rabbiként tevékenykedett.

nyugdíjazásáig. 2004-ben a Brandeis Egyetemen PhD fokozatot szerzett, disszertációját a török hódoltságkori magyar zsidóság történetéről írta.

Kelemen Katalin korábban nem tartozott vallási irányzathoz. Amikor megismerte a progresszív judaizmust, akkor érezte azt, hogy számára ez a megfelelő. Tanulmányait a londoni progresszív rabbiképző intézetben végezte.

Amikor a '80-as években megismerkedtek az angol progresszív zsidókkal, látták, hogy korban, érdeklődésben, értékrendben nagyon hasonlítanak hozzájuk, de nagyon is eleven vallásos zsidó életet élnek: péntek este gyertyát gyújtanak, szombat délelőtt és péntek este is zsinagógába mennek, megtartják az ünnepeket. S közben ez az élet ugyanolyan modern, mint az övék. *Kelemen Katalin* így emlékezik erre: „*Addig a zsidóságról bennem egy kétdimenziós papírkép élt: a pajeszos, nagy kalapos, szakállas, öreg bácsikról, akiket a könyvek lapjain láttam. Ez a kép akkor átfordult valami nagyon elevenné, amelyhez lehetett kapcsolódni.*”

„*Éppen azért, mert én semmilyen hagyományos zsidó nevelést nem kaptam, nem ivódott a vérembe (...) a kizárólagos férfi rabbi-imázs.*”

Raj Ferenc viszont neológ rabbi volt, aki az Egyesület Államokban nem a konzervatív irányzatot választotta (amellyel a hazai neológia rokonítja magát), hanem a reform judaizmust: elsősorban szabad, emancipált felfogása és gyakorlata miatt.

„*Magyarországon neológ rabbi voltam, Amerikában csatlakoztam a reform irányzathoz, mert a szabadságot akartam választani. Az Egyesült Államokban a magyar neológnak megfelelő a konzervatív irányzat, de ezzel sem tudtam teljes mértékben azonosulni. Ami engem a reform zsidósághoz vonzott, az, hogy saját magam tudtam maradni, és soha nem kellett megjártsanom magam.*¹⁷⁷ *A reform irányzat hitelveiben és tanításaiban mesterien hozza össze a hagyomány és modernitás eszméit. Úgy tartom, hogy a háláchát mindig figyelembe kell venni, ha döntésre akarunk jutni valamiben, ám olyan eset is elképzelhető, hogy másként kell cselekednünk. A zsidó jog szerint például egy nő nem lehet tanú, én azonban ezt nem tudom elfogadni, mert a teljes egyenlőség híve vagyok.*¹⁷⁸ *(...) A nemek teljes egyenjogúsága a vallás minden kérdésében, a 'tikkun olám' [a világ megjavítása], darabokra szakadt és megosztott világunk újjraépítése, a prófétai eszméknek ezen a földön történő megvalósítása, mind-mind fontos alapkövei a reform zsidóságnak.*” (*Raj Ferenc rabbi*)

¹⁷⁷ Itt arra utal, hogy a neológiában elvárások nehezednek a zsidókra a Sulchán Áruh betartását illetően.

¹⁷⁸ *Raj Ferenc* a nők helyzetét illetően az amerikai modern ortodoxiában változást lát: a nőknek igényük van a tanulásra, női istentiszteleteket tartanak, ahol nők olvasnak fel a Tórából. Szerinte nem állnak messze attól, hogy a minjenbe a nőket is beleszámítsák, női rabbikat avassanak.

Kelemen Katalin értelmiségi nőként, 40 éves kora után kezdett rabbinikus tanulmányokat, és egy őt ismerő, kis baráti közösségnek lett a rabbija. Raj Ferenc már fiatal rabbiként nagy gyülekezet élén teljesített szolgálatot. Most van először kislétszámú közösségben, ami új tapasztalatokat és kihívásokat jelent a számára.

„Én, aki mindig nagyobb és népesebb gyülekezeteket szolgáltam pályafutásom alatt, köztetek megtaláltam a kisebb közösségek gyönyörűségeit” – írta Raj Ferenc rabbi a közösségnek küldött levelében. – „A Bét Orim Magyarország legfiatalabb hivatalosan bejegyzett [zsidó és reform] hitközsége, és érthetően számtalan erőpróbának nézünk elébe. Talán a legfontosabb egy alkalmas helyiség megszerzése, amely otthonunk lesz, egy igazi kulturális centrum mindazok számára, akik a Reform zsidóságon keresztül próbálják megtalálni identitásukat. (...) Mint mindig, most is kérem támogatásokat nemes céljaink elérésének érdekében. Herzl Tivadar mondása adjon inspirációt mindannyiunknak: Ha valóban akarjátok, ez nem csak egy álom!” (Levelét a Bét Orim 2008. májusi hírlevelében olvashatták a tagok, érdeklődők.)

Raj Ferenc fiatal rabbiként, folyamatosan ébredt rá arra, hogy a zsidó tanításokat a mai életben, a mai emberek számára akkor lehet használhatóvá tenni, ha azokat újragondolják, és bennük a mai kor emberének kérdéseire keresnek válaszokat. Fontosnak tartja, hogy a tanításokat mindig az adott közösség igényeinek megfelelő formában adja át.

„A gyönyörű zsidó tanításokat a XXI. században kell használni. Át kell adni. Változás van a világban, és ezt az átadásnál is figyelembe kell venni.” (Raj Ferenc rabbi)

Úgy gondolja, meg kell hagyni mindenkinek a szabadságot, hogy belső készletéből, saját tempójában közeledjen a zsidósághoz, a zsidó valláshoz. Amikor a kószerságról beszélgetnek, a rabbi elmeséli a közösségnek, hogy az ő családja mindig is kósert tartott. Ő is kósert tart, de mástól ezt nem várja el. Azt mondja: *„Mindenkinek megvan a maga kószersága.” „Mindenki tartson annyit, amennyit ő érez. Inkább kevesebbet, de őszinte, belső készletéből tartson.”* Ez a hozzáállás szerint nem riasztja el az embereket, és idővel úgy érezhetik, hogy szívesen tartanának többet is.

F.5. Hitközségi támogatottság az szja 1%-os statisztikák alapján

F.5.1. Az egyházi támogatottság méréséről

A zsidó hitközségek taglétszámát objektíven nehéz megragadni. A népszámlálás és egyéb felmérések során a felekezeti hovatartozást illetően vannak adatok, de a konkrét hitközségi kötődésre, illetve az irányzatra vonatkozóan nincsenek.

Minden hitközségbe sokkal többen látogatnak el a nagy ünnepek alkalmával, mint a heti istentiszteletekre, programokra. Mindennapos működésükben a belső kör vesz részt, de fontos társadalmi bázisukat jelentik a jóval nagyobb külső körhöz tartozók.

A kormányzati támogatások szempontjából a személyi jövedelemadó (szja) egyházaknak felajánlott 1%-a alapján készített statisztikák (létszámot, felajánlott összeget tekintve) jó alapul szolgálnak, és képet adnak a társadalmi támogatottság mértékéről, tudván, hogy az inaktívak (diákok, kismamák, betegek, munkanélküliek, nyugdíjasok) nem szerepelnek közöttük. Minden hitközségben vannak inaktívak, arányuk általában számottevő, de az egyes hitközségek esetén eltérő. Az újonnan alakult szervezetekben több a fiatal, míg vannak ún. öregedő neológ és ortodox körzetek, hitközségek, ahol magas az idősek számaránya.

Többen – a zsidó vallási és világi mezőben, és azon kívül – úgy vélik, hogy az 1%-os felajánlások megbízható, illetve valós képet adnak az egyes hitközségek, hitközségi szervezetek társadalmi „súlyáról” (jelentőségéről, bázisáról). Ez a vélekedés bizonyos korlátozásokkal fogadható el. A felajánlások száma és összege nem csupán a tagok és szimpatizánsok tényleges számától, hanem aktivitásuktól és az 1%-os felajánlások érdekében kifejtett kampánytól is nagymértékben függ. Figyelembe kell venni azt is, hogy a neológ és az ortodox hitközségekbe járók nem az adott hitközségnek, hanem ernyőszervezetüknek, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének (MAZSIHISZ), illetve a Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitközségnek ajánlják fel az szja 1%-ot az egész országból, továbbá számukra (elsősorban a MAZSIHISZ-nek) a szekuláris, zsinagógába nem járó zsidók is felajánlanak 1%-ot. Mivel ők, ha már egyházat kell választaniuk, és nekik, családjuknak, ismerőseiknek nincs más hitközségi kötődése, szimpátiája, ugyanakkor zsidó kötődése (önazonossága) van, a számos társadalmi funkciót is betöltő ernyőszervezetet választják. Ebből kifolyólag egy konkrét hitközség, például egy progresszív hitközség és a MAZSIHISZ számára felajánlók száma nem vethető össze, jóllehet kifejezi a neológia nagyobb társadalmi bázisát.

Ha a MAZSIHISZ részére felajánlók számát a templomkörzetek számához viszonyítjuk, támogatottságuk nem tűnik sokkal nagyobbnak egy progresszív közösség támogattságánál. A MAZSIHISZ-hez 40 zsinagóga tartozik, ebből 20 budapesti templomkörzet. Budapesten 4 ortodox zsinagóga van. A 2010. adózási év adataival számolva a MAZSIHISZ számára 5263 fő, a Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitközségnek 263 fő, a Szim Salom számára 238 fő, a Bét Orim számára 126 fő ajánlotta fel az szja egyházi 1%-át. A MAZSIHISZ esetén az *országos* átlag 132 fő templomkörzetenként (az ortodoxia esetén 65-66 fő), Budapesten ennél több. A hitközségekre vetített átlagos támogatói szám tehát a Szim Saloménál alacsonyabb, a Bét Oriméval közel egyező. Ez abból adódik, hogy az ortodox és neológ hitközségeknél nagyobb számarányban vannak a már nem adózó idősök. A támogatás mértékéből két következtetés vonható le. Egyrészt, a fiatalabb generáció választásán, támogatásán mindegyik irányzat jövője nagyban múlik (a neológia esetén is sarkalatos pont, hogy az idősök helyét elfoglalják-e majd a fiatalabbak), e tekintetben tehát a progresszív közösségek jövője is lehet prosperáló. Másrészt a hitközségi támogatás számarányát tekintve nem marad el a másfél évszázados múlttal rendelkező neológia mögött. Budapesten a progresszív közösségeknél jóval nagyobb, de hasonló és kisebb taglétszámú neológ hitközségek is vannak, összességében jóval több neológ, mint progresszív zsidó és szimpatizáns van az országban, de a hitközségekre vetített átlagos támogatói szám azt mutatja, hogy a progresszív közösségek társadalmi bázisa a Szim Salom esetén stabilnak, a fiatal Bét Orimnál az elmúlt két év adózási statisztikái alapján is reménytelinek tűnik. S ugyan együttesen is elmarad a neológiáé mellett, negligálni már nem lehet őket a magyarországi palettán, és érdekeik érvényesítése, a társadalmi párbeszédbe való bevonódásuk, a forrásokhoz való hozzájutásuk szempontjából is fontos.

F.5.2. A progresszív hitközségi támogatások alakulása

A személyi jövedelemadó egyházi 1%-ának alakulását vizsgálom meg az alábbiakban: ezzel egyrészt a progresszív közösségek támogatásáról szeretnék képet adni (kemény, de bizonyos korlátozással értékelhető adatok alapján), másrészt összehasonlítani a progresszív és egyéb zsidó egyházak, illetve hitközségek támogattságának alakulását.

Az APEH adózási statisztikáiból kinyerhető az egyházak számára felajánlott összeg, a felajánlók száma, az összeg alapján a magyarországi egyházak sorában elfoglalt hely. E statisztikai adatok alapján kiszámítottam az egy főre jutó átlagos felajánlott összeget, és megállapítottam az e tekintetben elfoglalt hely sorszámát.

Az adatok az adózás évére, vagyis az adóévet követő évre vonatkoznak.

Rövidítések:

- *Bét Orim*: Bét Orim Reform Zsidó Hitközség (2009 óta kap)
- *EMIH*: Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Status Quo Ante) (2005 óta kap)
- *Mazsihisz*: Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége
- *Ortodox*: Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség
- *Szim Salom*: Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség (2005 óta kap)

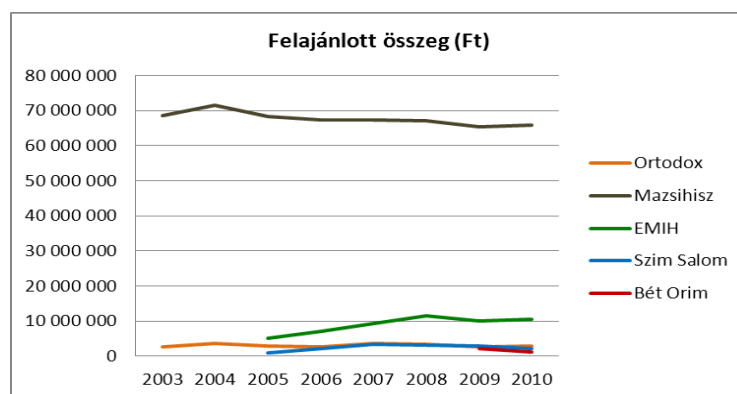
A 6. táblázat és a 3. ábra alapján jól látszik, hogy az Ortodox Hitközségnek és a Szim Salom Hitközségnek hasonlóan alakul a bevétele, a Bét Orim megközelíti őket, az EMIH számára felajánlott összeg viszont jelentősen nagyobb. A MAZSIHISZ mint ernyőszervezet bevételeik többszörösét kapja, de bevételei csökkentek az elmúlt években.

A MAZSIHISZ számára felajánlók száma jelentősen csökkent (évente 4,5%-kal, a 2003. adóévi bevételhez képest 2004-ben közel 10%-kal, 2005-ben 20%-kal, 2009-ben több mint 30%-kal kevesebben ajánlották fel az szja 1%-ot), számukat tekintve nagyobb mértékben, mint ahogy a többi zsidó hitközségé együttesen nőtt.

6. táblázat. 1%-os felajánlások zsidó egyházi szervezetek számára

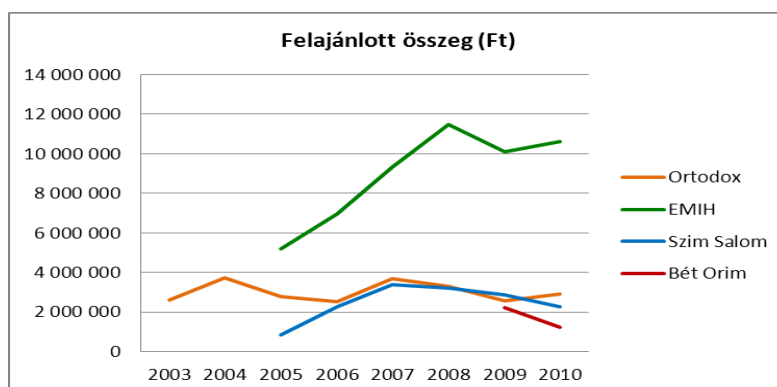
Adózás éve	Ortodox		Mazsihisz		EMIH		Szim Salom		Bét Orim	
	<i>Fő</i>	<i>Összeg (Ft)</i>	<i>Fő</i>	<i>Összeg (Ft)</i>	<i>Fő</i>	<i>Összeg (Ft)</i>	<i>Fő</i>	<i>Összeg (Ft)</i>	<i>Fő</i>	<i>Összeg (Ft)</i>
2003	299	2 600 925	7 284	68 561 757	-	-	-	-	-	-
2004	313	3 728 622	6 671	71 499 694	-	-	-	-	-	-
2005	293	2 783 150	5 912	68 178 932	689	5 201 751	72	871 892	-	-
2006	267	2 549 278	5 554	67 227 702	661	6 963 793	175	2 279 088	-	-
2007	293	3 674 709	5 795	67 417 174	965	9 331 104	222	3 390 308	-	-
2008	308	3 290 714	5 624	67 049 187	1 019	11 491 844	253	3 202 647	-	-
2009	256	2 589 197	5 017	65 242 506	925	10 109 427	250	2 895 331	143	2 208 815
2010	263	2 904 762	5 263	65 835 919	1 030	10 630 833	238	2 287 205	126	1 221 435

3. ábra. A zsidó egyházaknak felajánlott összeg alakulása

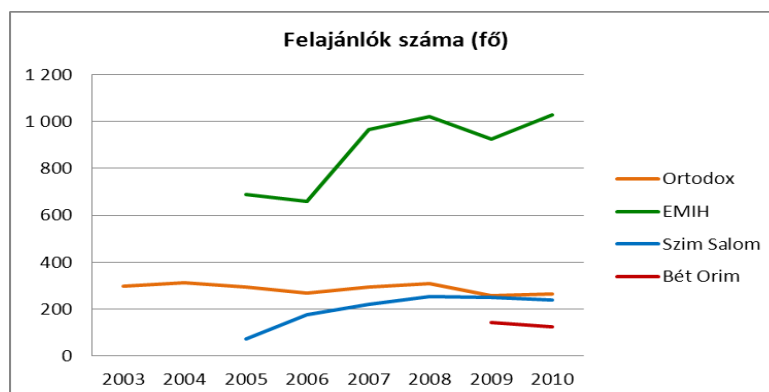

A következő ábrákon jobban kivehető a kisebb szervezetek támogatottságának alakulása és a közöttük lévő viszonyok. (4. ábra, 5. ábra)

4. ábra. Zsidó egyházaknak felajánlott összeg a MAZSIHISZ nélkül

5. ábra. Zsidó egyházaknak 1%-ot felajánlók száma a MAZSIHISZ nélkül

A Szim Salomnak felajánlók száma növekvő tendenciát mutat. (5. ábra)

Az összeg kevesebb, részint a gazdasági válság, részint a 2006-ban távozó, ugyan kisszámú, de nagyobb összeget felajánló tagok miatt, kisebb részt a tagjai sorába lépő fiatal felnőttek relatíve alacsonyabb (pályakezdő) jövedelme miatt. Az EMIH felajánlóinak száma ingadozással, de hosszabb távon növekvő tendenciát mutat, átlagosan 4-szer (3,7-4,4) annyian támogatják, mint a Szim Salomot. Az ortodox támogatók száma a vizsgált időszakban 263-313 fő közötti, 2007-2008-ban mutat növekedést, aztán 2008 után 15-17%-kal csökken; alig nagyobb a Szim Saloménál (2009-ben 6, 2010-ben 25 fővel).

A valamely zsidó egyház számára 1%-ot juttatók közül 2009-ben a felajánlók 6%-a adta valamelyik progresszív hitközségnek az szja 1%-ot (3,9% a Szim Salomnak, 2,1% a Bét Orimnak). 2010-ben 5,26%-a (a Szim Salomnak 3,44%-a, a Bét Orimnak 1,82%-a). 2009 előtt a Bét Orim nem kapott még egyházi 1%-ot. A Szim Salomnak 2008-ban a zsidó egyházaknak felajánlók 3,51%-a, 2007-ben 3,05%-a, 2006-ban 2,63%-a, 2005-ben 1,03%-a adta az szja 1%-át. A támogatottságot illetően ezek az arányszámok torz becslést adnak, annyi mégis elmondható, hogy a progresszív szervezetek hazai társadalmi bázisa alatta van a nyugat-európainak, illetve észak-amerikainak.

7. táblázat. A felajánlott összeg szerinti sorszám

Adózás éve	Ortodox	Mazsihisz	EMIH	Szim Salom	Bét Orim
2003	28	4	-	-	-
2004	23	4	-	-	-
2005	29	4	18	65	-
2006	34	4	16	37	-
2007	29	5	14	34	-
2008	35	5	14	38	-
2009	47	6	15	42	54
2010	42	6	16	52	81

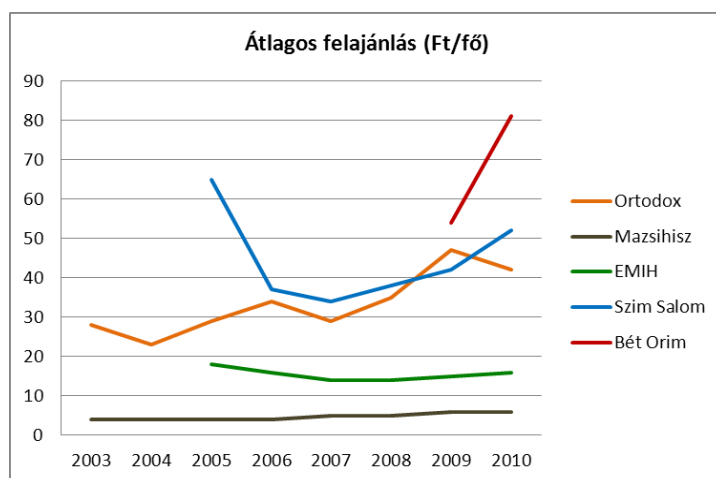
A MAZSIHISZ a felajánlott összeg szerint (ld. 7. táblázat) országosan az egyházak között a 4-6. helyen van, az egy főre jutó (átlagos) felajánlások tekintetében kicsit hátrébb (a 8-11., 2009-ben a 6. helyen). Az EMIH követi a 14-16. helyen, majd az ortodox szervezet (2008-ig a 23-35. helyen, 2009-ben a 47., 2010-ben a 42. helyen). A Szim Salom 2006–2008 között állt a legjobb (34-38.) helyen a befolyt összeg alapján, és 4. helyen az átlagos felajánlások alapján. A Bét Orim 2009-ben az 54. helyre került a befolyt összeg és a 4. helyre az átlagos felajánlások alapján, és ebben az évben a

Szim Salom a 12. helyre került. 2010-ben kevesebb felajánlást kapott mindkét progresszív szervezet; az egyházak között a Szim Salomnak az 52., a Bét Orimnak a 81. a sorszáma a felajánlott összeg, 20, illetve 21. az átlagos felajánlás tekintetében.

8. táblázat. Az egy főre jutó átlagos felajánlás alakulása

Adózás éve	Ortodox	Mazsihisz	EMIH	Szim Salom	Bét Orim
2003	8 698,75	9 412,65	-	-	-
2004	11 912,53	10 717,99	-	-	-
2005	9 498,81	11 532,30	7 549,71	12 109,61	-
2006	9 547,86	12 104,38	10 535,24	13 023,36	-
2007	12 541,67	11 633,68	9 669,54	15 271,66	-
2008	10 684,14	11 921,97	11 277,57	12 658,68	-
2009	10 114,05	13 004,29	10 929,11	11 581,32	15 446,26
2010	11 044,72	12 509,20	10 321,20	9 610,11	9 693,93

6. ábra. Az egy főre jutó átlagos felajánlás alakulása

Az egy főre jutó átlagos felajánlás (8. táblázat, 6. ábra) a progresszív közösségeknél magas – körükben ugyanis a legtöbben felsőfokú végzettségűek, a diplomás minimálbér fölött keresnek. Közalkalmazottak és egyéni vállalkozók, beosztottak és felső vezetők is vannak közöttük, jövedelmük nagy szórást mutat, de épp (85-90% fölötti) számarányuknál fogva számszerűen érzékelhető a hatása.

F.6. Nem zsidó háttérű tagok, érdeklődők

Mindkét progresszív zsidó közösségbe járnak nem zsidó származású, nem zsidó háttérrel rendelkező érdeklődők is. Mi vonzotta őket a progresszív közösségekhez?

Elsősorban teológiai vagy művelődési érdeklődés hajtotta őket: a Tórákörök, a „Bevezetés...” kurzusok, egy-egy érdekes előadás, program. A Raj fivérek sorozataira a Keresztény-Zsidó Társaság egy-két tagja is jár. Idővel, a közösséggel való ismerkedés során, magával a közösséggel is szimpatizálni kezdtek.

„Nem vagyok zsidó, de vonzódok a zsidósághoz. 17 éves koromban fordult az érdeklődésem a zsidó hagyomány felé. Hogy miért? Mert gyönyörű. Ami fontos nekem a Bét Orimban, az a vezető rabbi személye, a nyitottság és a tanulni vágyás. Szeretnék többet tudni, nagyon érdekel a zsidó kultúra és történelem, érdekel a zsidó vallás és hagyomány is, illetve a zsidó vallás viszonya más vallásokhoz. Szeretek zsidó zenét hallgatni. Járok a „Bevezetés a judaizmusba” tanfolyamra és Tórákörre. Érdekel a Családi Talmud-Tóra is. A közösségtől sok melegséget kaptam, és a héber nyelvtanulás lehetőségét.” (51. férfi, 2 éve B.O. érd.)

„Nem vagyok zsidó. De annak érzem magam. Mindig is nagyon érdekelt a zsidó kultúra és hagyomány. Szeretnék többet tudni, minden téma nagyon érdekel: a zsidó kultúra, történelem, hagyomány, a zsidó művészet, Izrael története, az aktuálpolitika. Járok a Bét Orim „Bevezetés a judaizmusba” sorozatára, Tórákörre, a Bét Orim Filmklubba, és szívesen veszek részt az ünnepeken. Szoktam zsidó lapokat olvasni (a Szombatot és a Reményt), gyakran nézek zsidó honlapokat. Mindenféle zsidó kulturális rendezvény érdekel. Járok zsinagógában tartott koncertre, klezmer fesztiválra, az őszi zsidó fesztiválra, a Bálint Ház programjaira.” – „A Bét Orimmal ismerősököm keresztül kerültem kapcsolatba.” A Bét Orim Közösség számára legfontosabb jellemzői az 'összetartás, tisztelet, biztonság, túlélés, tradíció'. Úgy érzi, ezt várta, és meg is kapta a közösségtől. A zsidósággal kapcsolatos érzései szorosabbak és erősebbek lettek, és kiemeli, hogy a 'tájékozottsága nőtt, elmélyült'. ” (56. nő, 3 éve B.O. érd.)

„Nem vagyok zsidó, de a zsidó hagyomány mindig is nagyon érdekelt. A Keresztény-Zsidó Társaság tagja vagyok. Járok a Bálint Ház programjaira is, és szívesen megyek zsinagógában tartott koncertre. Hetente igyekszem eljárni zsinagógába a szombatfogadásokra. A Bét Orimmal Raj Tamás Tórákörén keresztül kerültem kapcsolatba. Az érdeklődésemet a meghirdetett programjai és a megismert tagjai keltették fel. Járok a „Bevezetés a judaizmusba” tanfolyamra, ünnepekre, a péntek esti összejövetelekre, istentiszteletekre is. Tudok héberül, érdekel a liturgia óra. [– Mit kapott a Bét Orim Közösségtől? –] „Pontosan olyan embereket, amilyeneket keresek. A programok során pedig értékes ismereteket. (...) Megpróbáltam válaszolni a kérdésekre, mert szerettem volna, hogy látszódjék, a közösség hívó keresztény számára is sokat nyújt.” (69. nő, 2 éve B.O. érd.)

„Nem vagyok zsidó. [Van zsidó nagyszülője.] A Bét Orimmal egy ismerősöm keresztül kerültem kapcsolatba egy éve. (...) Hiányosak az ismereteim, és szeretnék a zsidóságról, a zsidó

kultúráról, vallásról, történelemről, művészetekről többet tudni. Nagyon érdekelnek a zsidó zenei hagyományok. Ami vonzott benne: a nyitottság, a 'nincs rossz kérdés', a szabad választás lehetősége, az otthonosság. Járok a „Bevezetés a judaizmusra” sorozatra, Tórákörre, érdekel a filmklub, a közös kirándulások és az ünnepek. Ami számomra a Bét Orimban fontos: az otthonosság, a nyitottság, az értelem, a jószándék, és a mosoly (!)... Ha köztük vagyok, pontosan úgy érzem magam, mint otthon. Y-ban. Leírhatatlan. Van (még) egy hely, ahol nagyon jó lenni. (...) Megnyugtató, hogy nem csak én vagyok 'sokféle'.” (52. nő, B.O. érd.)

A nem zsidó háttérűek között vannak olyanok is, akik zsidó házaspár vagy élettársukat kísérik el, és ők is érdeklődnek a zsidó kultúra iránt.

Mindkét közösségben találkozni olyan érdeklődővel, akit az irányzat szellemisége és nyitottsága vonzott, majd fokozatosan felélénkült a spirituális érdeklődése, és alakult ki benne az igény arra, hogy rituálisan is betérjen. Van, akinek egyáltalán nincsenek zsidó gyökerei, más kikeresztelkedett családba született, és útkeresése során jutott vissza a zsidósághoz.

„Keresztény családból származom. Négy éve jöttem el a Szim Salomba, egy magánéleti trauma után. Édesapám nem tudja. Először a Szim Salom tagok embersége fogott meg, utána kerestem lelki támaszt a vallásban. Most tértem be. Nekem csak a reform zsidó irányzat felel meg. Szándékomban áll megnézni más istentiszteleteket is, de nem akarok olyan 'klubhoz' tartozni, amelyik nem fogad el.” (30. nő 2000-ben, Sz.S.) Az utóbbi években gyermekeit is elviszi az ünnepi rendezvényekre, gyermekprogramokra.

Vannak olyanok, akik éreznek valamilyen köteléket a zsidósághoz, lehetségesnek tartják, hogy vannak zsidó felmenőik.

„A férjem apai ágon zsidó. Mióta együtt élünk, 17 éve, érzek valamit. Lehet, hogy bennem is van valami. Át tudom érezni a család sorsát. Nagyon megrázott, hogy az anyósom hogyan bújtatta hónapokon át a fiát. (...) 17 éve érdeklődöm. 2002-ben megtanultam írni, olvasni héberül, saját magam. Raj Tamás kazettájáról tanultam. Meg rengeteget írtam, több füzetet teleírtam. [Megmutatja a teleírt füzetét.] Valójában egy sérült gyerek miatt is tanultam, akire vigyáztam. Neki segítettam a tanulásban. (...) Raj Tamáshoz a Tórákörre 2009. októberben jöttem el.” (42. nő, B.O.)

Egy nem zsidó származású Bét Orim alapító tag érdeklődését – olvasmányélménye (Vermees Géza írásai) nyomán – szintén a progresszív irányzat szellemisége keltette fel, valamint elfogadó attitűdje. Fokozatosan érezte azt, hogy már nem csak teológiai érdeklődéstől hajtva jár el a reform közösségbe.

Az alábbiakban a bemutatkozó „élettörténetéből” idézek. Ő a közösség alapító tagja, tehát nem újonnan érkezőként, sokkal inkább a közösségnek, illetve az új tagoknak mutatkozott be.

„A családom nem zsidó és nem is vallásos. Édesanyám katolikusnak van kereszteleve, én is meg vagyok kereszteleve. A szüleimnek volt egyfajta személyes hite, de szekulárisak voltak. Saját készítemre iratkoztam be hittanra. (...) Az egyetem alatt az unitáriusokhoz keveredtem – közel volt a kollégiumhoz a templomuk. (...) Volt egy kereső időszakom, olvastam. Megtaláltam Vermes Gézát, aki nagyon meghatározó volt a számomra. Az ő írásai keltették fel az érdeklődésemet a zsidó vallás iránt. Írt a vallásnak nem csak istentől eredeztetett, hanem történelmi meghatározottságáról. Amit a reform irányzat, először a Szim Salom (a honlapján) mutatott magából, e miatt a felfogás miatt is fontos volt számomra. A másik fontos dolog az elfogadás, a másság tolerálása. A Szim Salomban nem voltam sokáig, talán fél évig, nem voltam a magjában. Hátul ültem, X kérdezte, van-e kedvem eljönni, mondtam, hogy van. Így voltam ott már az alapításnál. Voltak kétségeim, lesz-e rabbi, megmarad-e a közösség. (...) Amikor már régebb óta ide jártam, úgy éreztem, hogy nem tudok kívülálló maradni. Hogy most már más lesz, vagy nem lesz karácsony. Kialakult egy elköteleződés, bevonódás. Már nem csak teológiai érdeklődés volt. (32. férfi, B.O.)

A bemutatkozást követő reflexióknak, beszélgetésnek egy rövid részletét idézem:

- „Nagyon érdekes volt. Mi beleszülettünk [a zsidóságba], Te választottad.” (73. nő, B.O.)
- „Te is választottad.” (76. nő, B.O. alap.)
- „Jó, abból a szempontból, hogy nem ortodox vagy neológ, hanem reform, választottam.”
- „Ha nem lenne a Bét Orim vagy a Szim Salom, akkor nem biztos, hogy ezt [a zsidóságot] választanám. A Frankelben [amikor a B.O. közösség látogatóban járt ott] idegennek éreztem magam. – reflektált a fiatalember. – (...) Itt kevés olyan ember van, aki nem kezdő vagy újrakezdő. Itt belefér az is, aki nem tud mindent”

A nem zsidó háttérűekkel szemben a progresszív közösségek barátságosak, befogadók. A viszony kölcsönös, érzésekben és tettekben is mutatkozik, amit az alábbi történet is példáz.

„A mai magyarországi együttélés és az antiszemitizmus problematikája kapcsán elmondok egy friss történetet – kezdte Kelemen Katalin. – Az antiszemita szélsőjobb erős előretörését mutató EU választások utáni napokban nem is egy megkeresés érkezett hozzám: bátor emberek felháborodásuk és a zsidósággal való szolidaritásvállalásuk jeleként betérési szándékukat nyilvánították. A szándék nemességének elismerése mellett azt válaszoltam és válaszolom minden, az antiszemitizmus ellen tenni akaró honfitársunknak: Saját – keresztény, más vallású vagy ateista – magyar identitásukat megtartva szálljanak harcba a rasszizmus ellen. A sorsközösség vállalásánál ma hatékonyabb eszköz egy „mensch” kívülálló pozíciójából kiállni a bűnbakképzés, a kirekesztés megnyilvánulásaival szemben.” (Idézet a rabbinő jánoshalmi mártír-megemlékezésen mondott beszédéből, 2009. jún. 28.)

Betérés

A Szim Salomban 2000. februárban voltak az első betérések, itt Budapesten: egy nemzetközi vallási bíróság előtt a közösség egy 65 és három 30 éves tagja tért be. Azóta néhány évente. A Bét Orimban az első betérésre Raj Ferenc rabbi első vendéglátogatása idején került sor, 2007. februárban. Várhatóan nemsokára újra összehívják a vallási bíróságot, mivel a közösség néhány tagja készül lélekben és sok tanulással a betérésre.

Felvetődik a kérdés: a közösségekbe járók által is érzett nagy elfogadás és befogadás mellett mi motiválja a betérést? A válasz összetett, ahogy a betérésre való készítés is összetett motívumhálóból épül fel. Röviden azt lehet mondani, hogy a közösséghez való tartozás vágya, a zsidó valláshoz és a zsidó néphez való tartozás legitimációja, rituális és egyben közösségi elismerése. Valamint a háláchikus megfeleléség biztosítása. Ha valaki háláchikusan zsidó, akkor elvileg senki nem vitathatja el zsidóságát, tehát a betéréssel az el nem fogadásból eredő identitáskonfliktus elkerülhető. (Megjegyzem, Magyarországon a progresszív/reform betéréseket gyakorlatilag nem fogadják el más irányzatok.)

A progresszív közösségekben a háláchához való viszony, a tórai törvényekről való gondolkodás ugyan teret enged a változtatásnak, a relativizálásnak, de a származási vonatkozás tekintetében a háláchikus kritériumot fogadják el. Az egyének is és a WUPJ Európai Régió tanácsa is. Ugyanakkor a mindennapokban nem érinti az adott emberhez való viszonyulást: nem kell háláchikusan zsidónak lennie ahhoz, hogy kedveljék, és a közösség tagjának tartsák. S éppen ez a barátságos viszony, ez az elfogadás az, amely lehetővé és vonzóvá teszi a zsidó kultúrában való elmerülést, a közösségiség megtapasztalását, ami alapját képezi a betérési szándéknak. – A progresszív közösségekben is finoman „bízattják” az érdeklődőket a betérésre: rákérdeznek, nincs-e kedvük, megemlítik, hogy van rá lehetőség, mesélnek arról, hogyan zajlik a betérés, milyen előfeltétele van, utalnak arra, hogy épp a tanuláson és a gyakorlati zsidó léten keresztül vezet felé az út, amely amúgy is érdekli őket, amelyet amúgy is szívesen és lelkesen végeznek.

F.7. Közösségi identitás-történetek

E fejezetben két további identitás-történet olvasható azok közül, amelyek bár/bát micvá, héber névadó szertartások, betérések során hangoztak el a Szim Salomban.

Részletek egy fiatal (32) éves nő felnőtt névadója alkalmából mondott beszédéből:

„Amikor egyik este [Kelemen] Katával egyeztettük a mai nap forgatókönyvét, azt kérte, hogy szedjem össze pár mondatban erre az alkalomra, amit neki is elmondtam arról, hogy miért is szeretném ezt a névadást. (...) Az Úr Mózes V. könyve szerint kirotta ránk, hogy 'Ezek a szavak pedig, amelyeket kijelölök neked a mai napon, legyenek szívedben. Vésd be azokat gyermekeidbe, szólj róluk midőn házádban ülsz és midőn az úton jársz, mikor lefekszel és amikor felkelsz.' És évezredekken keresztül életben tartotta a zsidóságot a tanulás és tanítás közti láncszemként élés feladata. – Ez a láncolat szakadt meg, mint annyi más zsidó családban, nálunk is, amikor apai nagyanyámat, (...) 1944. június 28-án a szolnoki cukorgyárból Auschwitzba hurcolták, ahol azonnal megölték. Kisgyerek koromban azt, hogy zsidó vagyok, zsidók vagyunk, és hogy mit kell erről feltétlen tudni, azt nagyanyám elhurcolásának történetével illusztrálta az apám. Ezzel az identitásom egy pillanat alatt megszületett és veleszületett a hiányérzet. Mindig foglalkoztatott, hogy hogyan állíthatnék maradandó emléket nagyanyámnak és hogyan pótolhatnám az elvesztésével kihullott láncszemet? Lassan érlelődött meg az elhatározás, hogy nagyanyám nevének héber változatát felvéve tudok neki a magam módján emléket állítani. Amikor elkezdtem leírni ezt a pár mondatot, valami egészen furcsa dolog történt: újabb és újabb okok és indokok bújtak elő valahonnan a homályos háttérből a mai nap kérdésére. Zsidóságtudat és önazonosság, felvállalás vagy elhagyás, hit és annak megélése, egész és rész viszonya, nemzet és felekezet, vallás és folklór, tartalom és forma, emlékezés és jövőbe tekintés, hagyományhűség és haladás, egyén és közösség, és hosszan sorolhatnám a banalitásig csócsált témák körét. És egyszer csak világossá vált, hogy mi is a választásom igazi értelme. Én is egy láncszem vagyok. Köszönöm, hogy erre sor kerülhet, köszönöm, hogy eljöttetek.”
(Elhangzott 2009. nov. 21-én. Megjelent a Szim Salom 2009. decemberi hírlevelében.)

A zsidó önazonosság érzése igen összetett, s ugyan társíthatók hozzá külső jegyek, megmutatkozik elbeszélhető érzésekben, tevékenységekben, de nem lehet egzakt módon leírni, megragadni. Azok, akik nem gyermekkorból hozzák a zsidó identitás tapasztalatait, előképeit, vagy ezek túlfent terheltek voltak, felfedezik ennek nemcsak külső (azonosulást segítő) jegyeit, hanem belső érzéseit. Kifejeződik elbeszéléseikben a zsidó mivolt belső, személyes megéléseinek, a zsidó identitás érzetének a megfoghatatlansága, különössége, amelynek érzéseit, fejlődési-változási folyamatait körül tudják írni, történetekbe tudják ágyazni, de ezek nem adják vissza annak teljességét és személyes megéltségét.

Az alábbiakban egy fiatalember betérése alkalmából mondott beszédéből idézek.

„'Do, re, mi, fa, szo, la ti, do – szalonnát lopott a zsidó.' (...) Ez a zsidósággal kapcsolatos legkorábbi emlékem. Elsős általános iskolás voltam, az udvaron hallottam ezt a kis solfeggiót egy velem korú kislánytól. Valamiért megjegyeztem. (...) Nagyjából ugyanabban az időben történhetet, hogy az iskolából hazafelé ballagva a katolikus templom mögött álló pléhkrisztusnál megállítottam Édesanyámat, és megkérdeztem tőle, mit jelent az a négy betű (INRI), amit akkor elolvasni már el tudtam, csak épp nem értettem. (...) Édesanyám – aki maga katolikus nevelést kapott, egy nem gyakorló kálvinistához ment férjhez, és a korszellemnek megfelelően maga sem gyakorolta vallását, melyet valószínűleg nem is igazán vallott – bevezetett engem a nyugati, avagy zsidó-keresztény kultúra alapjába, a teremtés-kinyilatkoztatás-megváltás grandiózus mitológiájába. (...) Édesanyám kitért a zsidógyűlöletre is, mindenekelőtt az istengyilkosság vádjára, amit rettenetes butaságnak minősített. Ekkor, tőle hallottam először a holokausztról is. Néhány hónappal ezelőtt, amikor közöltem vele, hogy zsidó leszek, azt mondta, ma már sajnálja, hogy nem nevelt engem vallásosan. Mármost kereszténynek az apám vagy a maga hite szerint. Úgy gondolta, majd felnőtként választok magamnak hitet, világnézetet. Választottam. Nem tette boldoggá választásom, nincs is itt ma. Mégis (...) ő volt az első, aki végtelen szeretetében Tórára tanított engem. Mielőtt bármi mást mondanék, neki köszönöm tehát, hogy ma itt vagyok, és az vagyok, aki vagyok. S hogy ki is vagyok? (...) Valószínűleg soha nem fogom tudni megmondani. De legalább elszántan kérdezem magamat és a világot, és talán e kérdés maga jelentheti azt, hogy zsidó vagyok. (Még ízlelgetnem kell ezt a mondatot. Legalábbis kijelentő módon.) (...) Választásom nem valami ellen, hanem valami mellett szól. Vagyok és maradok, természetesen, minden ízemben magyar. Mostani kétségbeejtő közállapotaink ellenére is. (...) Tisztában vagyok vele, hogy nem válhatok azzá, aki születésemmel fogva nem vagyok. (Ezzel persze ellentmondok önmagamnak, a választásomnak, de nálunk, zsidóknál ebben, ugye, nincs semmi rendkívüli.) Lelkem minden állítólagos vagy tényleges zsidóssága ellenére sem leszek soha úgy zsidó, mint azok közületek, akik zsidónak születtek. Leginkább azért, mert az én őseimet nem emésztette el az auschwitzi krematóriumok tüze. De örömmel és büszkén viselem új nevemet, mely egy végtelenül mély értelmű hagyományunknak megfelelően Ábrahám és Sára gyermekének tesz meg, s ezzel beköt, belesző a zsidó nép történetének végtelen elbeszélésébe. Valami végérvényesen hozzatok, ehhez a közösséghez és ehhez a tökéletesen abszurd néphez fűz, amely azt állítja, hogy rajta keresztül a transzcendens belép a történelembe, és amely ezzel az állítással kiemeli magát a történelemből, hogy maga váljék önmagán túlmutatóvá, transzcendenssé. Pedig, őszintén szólva, egyáltalán nem hiszek a történelemben (akár a nagy történelemben, népek életében, akár a mikrotörténelemben, az egyes ember életében) kívülről beavatkozó Istenben. Ez látszólag megint csak ellene mond annak, amit az imént mondtam, és mindannak amit a zsidóságról tudunk, és amit itt együtt végigimádkoztunk – de valójában nem mond ellent. (...)Maga a kinyilatkoztatott Tan mondja, hogy a helyes és boldog életre vezető Tan nem kívülről jön. (...) A Tóra csak emlékeztető. Tükör, melyben megláthatjuk és felismerhetjük legjobb önmagunkat, mely kezdettől fogva bennünk van. Hogy megtegyük. Ha szól hozzánk az Örökkévaló, jobbára saját magunkon vagy egy másik emberen keresztül teszi, elménk, szívünk, testünk magányos vagy közös rezdüléseiben, és azokban az irdatlan erőiben, amelyek bennünk és köztünk működnek. Melyek közül a legnagyobb, úgy hiszem, a szeretet. Köszönöm nektek, hogy itt vagytok, hogy eljöttetek, hogy évek óta jöttök velem és szerettek. Általatos is vagyok ma Jedidjá: az Örökkévaló kedveltje....” (Elhangzott 2009. szept. 12-én. Megjelent a Szim Salom 2009. októberi hírlevelében.)

F.8. A feminizmus és a progresszív judaizmus kapcsolata

A progresszív judaizmus egyik markáns jellemzője az emancipáció nyílt hirdetése és felvállalása, ami már önmagában felveti az irányzat, illetőleg a progresszív közösségek és a feminizmus kapcsolatának kérdését.

Jóllehet a reform mozgalom a nők vallási, hitközségi szerepét illető emancipációt már a XIX. század első harmadában meghirdette, addig a társadalmi nemek vizsgálata csak az 1990-es években érte el a judaisztikát. E tudomány egyetlen elfogadott forrása a kizárólag férfiak által létrehozott rabbinikus szövegek, kommentárok által áthagyományozott tudás, amely ellenszenvvel és intézményi ellenállással fogadta a feminizmus újraolvasási kísérleteit. (ld. Davidman – Tenenbaum 1994) Ám kezdetben a feminista nyelvészek is bizonytalankodtak a tekintetben, hogy egyáltalán lehetséges-e nőközpontú szövegmagyarázatát alkotni egy olyan szövegnek, amely „nyelvészetileg férfias”, hiszen a férfiak egy csoportja által íródott, férfiuralmú társadalom leírását rejt, és az Isten is férfialakokon keresztül szólal meg benne.

Közben fokozatosan megtörték a szövegértelmezési tabuk: egyes zsidó körökben már jóval korábban elfogadottá lettek a tórai szövegek egyéni, személyes magyarázatai, és legitimé váltak a zsidó Bibliáról való, a modern életre is reflektáló diskurzusok. De nem csupán a progresszív irányzat körében: külföldön sorra alakulnak ortodox női jesivák, Talmud-Tóra tanulókörök is, „mely jelzi, hogy a nők igénylik a jelenlétet a férfias tudományban”. (Pető 1999: 4)¹⁷⁹ Magyarországon a II. világháború előtt is számos nőegylet működött, főleg a templomkörzetekben, de azokon kívül is. Ezeknek a munkáját a WIZO¹⁸⁰ Hungary Egyesület vette át. A magyarországi ultraortodox Chábád Lubavics Egyesület is kínál kizárólag nőknek szóló előadássorozatot. Az előadások lelkes látogatóinak kezdeményezésére 2004 januárjában megalakult a Hanna Zsidó Női Klub. A Bálint Zsidó Közösségi Ház pedig otthont ad az 1996-ban indult Rosh Chodesh női körnek, amelynek tagjai (vallásos, parókás ortodox nőktől egészen a vegyes házasságban élőkig, agnosztikusokig és

¹⁷⁹ Az Amerikai Egyesült Államokban ma már nem ritka, hogy fiatal ortodox, vagy hászid zsidó nők Tórát tanulnak, használják a számítógépet, az Interneten olvasgatnak, megszerzik a jogosítványt, és ortodox környezetben tanárként, orvosként, recepciósként, pénztárosként dolgoznak. Mi több, 1998 februárjában, New Yorkban *Ortodoxia és Feminizmus* címmel konferenciát is rendeztek. (vö. Grossman 1999: 8)

¹⁸⁰ WIZO: Women's International Zionist Organization

ateistákig) együtt tanulmányozzák a Bibliát, híres, bibliai nőkről, vagy nőket érintő témákról beszélgetnek. (vö. Peresztegi – Röhrig 1999: 9–10)

A Szim Salom taglétszámának döntő többségét sokáig nők tették ki, és máig nagyobb arányban vannak a nők, mint a férfiak, csakúgy, mint a Bét Orimban. De női körnek egyik sem vallja magát. A progresszív közösségekben a nők a férfiakkal együtt tanulmányozzák a Bibliát, közösen elmélkednek róla a liturgia órákon és a Tórákörön.

Manapság a nők egy része a hagyományos zsidó vallási irányzatokban is igényt tart a vallásról való közös gondolkodásra, sőt, akár a judaizmus „feminista olvasatára” is (Pető 1999: 4), de a női szerepek vallási emancipációja a progresszív mozgalomban mondatik ki és valósul meg.

A feminista történészek a Bibliát történeti forrásként használják, hogy belőle a társadalmi nemek szerkezetének alakulását, a társadalmi és vallási szerepek, kötöttségek viszonyrendszerét feltárják, változásait bemutassák. Más tudományok is elkezdtek kutatni a zsidó nők élményanyagát, spiritualitását, önmeghatározását és önkifejezését. Hangsúlyozzák, hogy ezek nem lehettek függetlenek a férfiak által sokáig rájuk kényszerített elkülönültségtől, a vallásosság otthoni megélésétől, a közéletből való kirekesztettségtől, de a női értékek, szokások és a másság belső megfogalmazásától sem. (Ld. Baskin 1999; Davidman – Tenenbaum 1994; Fishman 1992; Hyman 1995)

Ennek az áramlatnak a hatására alapította hazánkban hét feminista értelmiségi nő – közöttük Dr. Pécsi Katalin irodalomtörténész és Dr. Pető Andrea történész, szociológus, a Magyar Szociológiai Társaság Feminista szekciójának elnöke – az Esztertáskát, vagy más néven a Zsidó Asszonyok Archívumát. Céljuk „feltárni, lejegyezni és közzétenni a zsidó nők gazdag örökségét, mindazt, amivel hozzájárultak családjaik, közösségeik és egész világuk épüléséhez”, hogy ezzel rámutassanak a zsidó nők szerepének jelentőségére a családban, mint gazdasági, érzelmi és vallási alapegységben, illetve a szélesebb társadalmi, kulturális kontextusban, s ezáltal teljesebbé tegyék a (korábban szinte kizárólag férfialakokra, férfitörténetekre alapozott) történelmi képet.¹⁸¹ E kezdeményezésből jött létre 2007-ben az EszterHáz Egyesület a Zsidó Kultúráért és a Feminista Értékekért.

Pécsi Katalin és Pető Andrea 2004 januárjában látogattak el a Szim Salomba.¹⁸² A Szim Salom Hírlevélben akkortájt közöltek az Esztertáska honlapjáról származó,

¹⁸¹ Több országban készült már ilyen gyűjtemény, sőt egészen részletes, feminista szempontú történet- és társadalomrajz. (Az amerikai zsidóságot illetően ld. Davidman – Tanenbaum 1994: 120–190.)

¹⁸² Pécsi Katalin elmesélte, hogy a közösség kedvesen, nagy érdeklődéssel fogadta őket, de a feminista ideológia Szim Salomra vonatkoztatásától „főként az idősebbek” (Pécsi) meglehetősen vonakodtak.

elemző írásokat. Kelemen rabbinő szívesen eleget tesz Pécsi Katalin meghívásainak, és az EszterHáz rendezvényein ő is vállal előadást a progresszív értelmezésekről. 2010. január 10-én az EszterHáz „*Láthatatlanság vagy jelenlét?*” zsidó és női szemináriumán például „Sára komplex személyisége, a progresszív judaizmus szerint” címmel.

A Bét Orimmal is jó kapcsolatot ápolnak az EszterHáz tagjai. Figyelemmel kísérik programjaikat, bizonyos előadásokra eljönnek, és együttműködéseket is kiépítenek. 2008. március 8-án az EszterHáz Egyesület és a Bét Orim Egyesület közös nőnap programot szervezett, a Bét Orim *Agora Akadémia* című programsorozatának keretében, ahol „*A könyvek asszonyai: a nők a kortárs zsidó irodalomban*” címmel Pécsi Katalin, a zsidó női kultúra kutatója tartott előadást. 2010. november 27-én pedig „*A tettes neme. Nyilas nők az igazságszolgáltatásban*” témáról Pető Andrea, a XX. századi társadalom és a társadalmi nemek történetének kutatója beszélt.

Eddigi kutatási tapasztalataim azt mutatják, hogy az irányzat ugyan nyíltan felvállalja és hirdeti a női emancipációt a zsidó vallási és hitközségi életben, ez nem jelenti azt, hogy az irányzat feministának vallaná magát, ahogy azt sem, hogy a progresszív közösségekhez csatlakozók feministák lennének. Néhány kivételtől eltekintve nem vallják magukat feministának a két progresszív közösség tagjai. (Eddigi beszélgetéseink alapján úgy tűnik, hogy ez a feminizmussal kapcsolatos előítéletekre, illetve az arról való kevésbé letisztult ismeretekre vezethető vissza.) Érdeklődnek a női szempontú megközelítések, értelmezések iránt, szívesen fogadják az ilyen témájú előadásokat. Jóllehet a feminizmust nem teszik magukévá, de bizonyos eszméivel, törekvéseivel egyetértenek – akár anélkül, hogy tudnának azok feminista eredetéről. Számukra a szerep-egalitárius szemlélet a világi mindennapjaikban már megszokott, ezért magától értetődőnek tartják, hogy a hitéletben is ez érvényesüljön.

Ugyanakkor, a zsidó vallásban a nők emancipációja még nem általános, hanem egy kivívandó cél, s így akár feminista programnak is felfogható. Ezért a zsidó feminista nők e tekintetben partnerként tekintenek a progresszív zsidó közösségekre.¹⁸³

A jövő a megmondhatója, milyen hatással lesz az együttműködés, a közös pontok felfedezése a magyarországi progresszív judaizmus életére.

¹⁸³ A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóiratának, a *Szombatnak* 1999 márciusában volt egy tematikus száma, amely a *Nők, zsidók. Feministák?* címet viselte. Ezt Pécsi Katalin szerkesztette, s helyet kapott benne Kelemen Katalin rabbi és a Szim Salom Közösség is. Az EszterHáz Egyesület honlapján a Szim Salom és Bét Orim Közösségek portáljai be vannak linkelve.

HIVATKOZÁSOK

- A. Gergely András [1995]: Bevezető. In: *Rövid etnoregionális elemzések*. (szerk. A. Gergely A.) Munkafüzetek 5. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, pp. 3–7.
- A. Gergely András (szerk.) [1996]: *Etnikai-antropológiai kutatómódszertan. Empíria és elmélet találkozási pontjain*. Válogatott tanulmányok I., Munkafüzetek 29. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- A. Gergely András [2005]: Kulturális antropológia: egy elmélet gyakorlata vagy egy történet elmélete? *Világosság*, XLVI. évf. 7-8. sz. pp. 15–36.
- Andorka Rudolf [1991]: Vallásosság és egyházak a 20. században – fő tendenciák és nyitott problémák. *INFO-Társadalomtudomány*, 17. sz. pp. 41–71.
- Andorka Rudolf [2006]: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Angelusz Róbert [1992]: A rejtőzködéstől a megnyilatkozásig. A látens közvélemény természetrajzához. In: *Értékrendek és társadalmi-kulturális változások. Válogatott tanulmányok*. (TS 3/2 kutatási beszámoló) (szerk. Somlai Péter), ELTE Szociológiai Intézet, Budapest. pp. 83–108.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert [1992]: Ideológiai átrendeződések Magyarországon a pluralizmus időszakában. In: *Értékrendek és társadalmi-kulturális változások. Válogatott tanulmányok*. (TS 3/2 kutatási beszámoló) (szerk. Somlai Péter), ELTE Szociológiai Intézet, Budapest. pp. 62–82.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert [2002]: Társas kötelek és kulturális tradíciók a magyar zsidóság különböző nemzedékeiben. In: *Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése* (szerk. Kovács András), Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, pp. 41–76.
- Arendt, Hannah [1992]: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Babbie, Earl [1998]: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Barth, Fredrik [1969]: Introduction. In: *Ethnic Groups and Boundaries* (ed. Barth, F.), University Press, Oslo, pp. 9–38.
- Barth, Fredrik [1996]: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, VII. évf. 1. sz. pp. 3–25.
- Baskin, Judith (szerk.) [1991]: *Jewish Women in Historical Perspective*. Wayne State University Press, Detroit.
- Bauman, Zygmunt [2008]: Jews and Other Europeans – Old and New. *Jewish Policy Research Publications*, Institute for Jewish Policy Research. Elektronikus megjelenés. <http://www.jpr.org.uk/publications/publication.php?id=200>
- Bauman, Zygmunt – JDC ICCD [2009]: Interview with Prof. Zygmunt Bauman. *JDC International Centre for Community Development*, 2009. Elektronikus megjelenés. <http://jdc-iccd.org/files/interviewweb.pdf>
- Benbassa, Esther [1997]: *Histoire des Juifs de France*. Editions de Seul, Paris.

- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas [1975]: *A valóság társadalmi megformálása*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, VI/36. sz., Budapest.
- Bibó István [1984]: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: *Zsidókérdés – asszimiláció – antiszemitizmus*. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. (szerk. Hanák Péter), Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 135–294.
- Bindorffer Györgyi [2001]: *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Új Mandátum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.) [2005]: *A tükrök két oldala*. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest.
- Borsányi László [1988]: A megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. *Ethnographia*, 99. évf. 1. sz. pp. 53–82.
- Bourdieu, Pierre [1978]: A szimbolikus tőke. In: (uő.) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése*, Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 379–400.
- Bourdieu, Pierre [1998]: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája* (szerk. Lengyel György – Szántó Zoltán), Aula Kiadó, Budapest, pp. 155–176.
- Bourdieu, Pierre [2000]: A mezők logikája. In: *Szociológiai irányzatok a XX. században* (szerk. Felkai Gábor – Némédi Dénes – Somlai Péter), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, pp. 418–430.
- Bögre Zsuzsanna [2002]: *Társadalmi-politikai változások hatása a vallásos identitás alakulására Magyarországon (1948–1990) – különös tekintettel az 1948–1964 közötti időszakra*. Ph.D. értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológiai és Szociálpolitika Tanszék, Budapest.
- Brenner, Michael [2002]: Jewish Culture in Contemporary America and Weimar Germany: Parallels and Differences. In: *Jewish Studies at CEU, Yearbook II*. (ed. Kovács, András), CEU Press, Budapest.
- Brubaker, Rogers [2001]: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001/7-8. sz. pp. 60–66.
- Bryman, Alan [2001]: *Social Research Methods*. Oxford University Press, Oxford.
- Bryman, Alan [2006]: Kvantitatív és kvalitatív módszerek összekapcsolása. In: *Településkutatás II. Szöveggyűjtemény*. (szerk. Letenyei László), Új Mandátum Könyvkiadó – Ráció Kiadó, Budapest, pp. 371–391.
- Byrnes, Timothy A. – Katzenstein, Peter J. (eds.) [2006]: *Religion in an Expanding Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Chun, Ki-Taek [1983]: Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed. In: *Studies in Social Identity* (eds. Sarbin, Th. R. – Scheibe, E.), Prager, New York, pp. 184–204.
- Cohen, Eric H. – Ifergan, Maurice [2005]: La jeunesse juive: entre la France et Israël, 1993–2003. *Observatoire du monde juif*. Dossiers et documents n° 5. <http://obs.monde.juif.free.fr/pdf/jeunes-juifs-de-france.pdf>
- Csákó Mihály [1995]: Egy magyar vallásszociológus élete és kutatásai. In: *Hitek és emberek. Horváth Zsuzsa tanulmányai kisegyházakról, vallásos mozgalmakról* (szerk. Csákó M.), ELTE Szociológiai- Szociálpolitikai Intézet, Budapest, pp. 9–30.
- Csepeli György [1992]: *Nemzet által homályosan*. Századvég Kiadó, Budapest.

- Csepeli György [1998]: *Előítélet és antiszemitizmus*. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest.
- Davidman, Lynn – Tenenbaum, Shelly (eds.) [1994]: *Feminist Perspectives on Jewish Studies*. Yale University Press, New Haven, London.
- Dobbelaere, Karel [1981]: Secularization: a Multi-dimensional Concept. *Current Sociology*, Vol. 29, No. 2, pp.1–205.
- Dobbelaere, Karel – Jagodzinski, Wolfgang [1995]: Religious Cognitions and Beliefs. In: *The Impact of Values* (eds. Van Deth, Jan W. – Scarbough, Elinor), Oxford University Press, New York, pp. 197–217.
- Donin, Hayim Halevy [1998]: *Zsidónak lenni*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Eisenstadt, Shmuel N. [1992]: *Jewish Civilization. The Jewish Historical Experience in Comparative Perspective*. SUNY Press, New York.
- Eisenstadt, Shmuel N. [1998]: Modernity and the Construction of Collective Identities. *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 39, No. 1, pp. 138–158.
- Eisenstadt, Shmuel N. [2000]: The Reconstruction of Religious Arenas in the Framework of 'Multiple Modernities'. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 29, No. 3, pp. 591–612.
- Eisenstadt, Shmuel N. [2001]: The Civilizational Dimension of Modernity. Modernity as a Distinct Civilization. *International Sociology*, Vol. 16, No. 3, pp. 320–340.
- Eisenstadt, Shmuel N. [2002]: Multiple Modernities, *Dædalus*, Vol. 129, No. 1, pp. 1–29.
- Erikson, Erik H. [1950]: *Childhood and Society*. Norton, New York.
- Erikson, Erik H. [1998]: Az életciklus: az identitás ontogenezise. In: *Megismerés, előítélet, identitás*. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény (szerk. Erős Ferenc), Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, pp. 296–330.
- Erős Ferenc – Kovács András – Lévai Katalin [1985]: Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok? Interjúk. *Medvetánc*, 1985/2-3. sz. pp. 129–144.
- Erős Ferenc [1992]: A zsidó identitás szerkezete Magyarországon a nyolcvanas években. In: *Zsidóság, történelem, identitás* (szerk. Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc), T-Twins Kiadó, Budapest, pp. 85–96.
- Erős Ferenc [1993]: *A válság szociálpszichológiája*. T-Twins Kiadó, Budapest.
- Feischmidt Margit (szerk.) [2006]: Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban. Egyetemi e-tananyag. <http://szabadbolcsesz.elte.hu> (3. fejt.)
- Fejős Zoltán [2002]: Az etnicitás változatai. Identitások az amerikai magyar diaszpórában. In: *A nemzet antropológiája. Hofer Tamás köszöntése* (szerk. A. Gergely András), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, pp. 145–159.
- Fenyő István [1999]: A zsidókérdés első elemzése Magyarországon. *Múlt és Jövő*, 1999/2. sz. pp. 49–58.
- Fishman, Sylvia Barack (ed.) [1992]: *Follow My Footprints: Changing Images of Women in American Jewish Fiction*. «Brandeis series in American Jewish history, culture and life». Brandeis University Press, New England, Hanover and London.
- Földvári Mónika – Rosta Gergely [1998]: A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle*, 1998/1. sz. pp. 127–137.

- Földvári Mónika [2003]: A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle*, 2003/4. sz. pp. 20–33.
- Földvári Mónika [2004]: *Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban*. Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest.
- Frojimovics Kinga – Komoróczy Géza – Pusztai Viktória – Strbik Andrea [1995]: *A zsidó Budapest*. Emlékek, szertartások, történelem. I-II. kötet. (szerk. Komoróczy Géza) Városháza, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.
- Gasquet, Béatrice de [2009]: La barrière et le plafond de vitrail. Analyser les carrières féminines dans les organisations religieuses. *Sociologie du travail*, Vol. 51, No. 2, pp. 218–236.
- Geertz, Clifford [2001]: *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Giddens, Anthony [1990]: *The Consequence of Modernity*. Polity, Cambridge.
- Giddens, Anthony [1998]: *Conversations with Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*. Stanford University Press, Palo Alto.
- Giddens, Anthony [2000]: *Szociológia*. Aula Kiadó, Budapest.
- Gitelman, Zvi [1999]: Reconstructing Jewish Communities and Jewish Identities in Post-Communist East Central Europe. In: *Jewish Studies at CEU, Yearbook I*. (ed. Kovács, András) CEU Press, Budapest; <http://web.ceu.hu/jewishstudies/yearbook01.htm>.
- Gitelman, Zvi – Kosmin, Barry – Kovács, András [2003]: *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond*. CEU Press, Budapest.
- Glock, Charles Y. – Stark, Rodney [1965]: *Religion and Society in Tension*. Rand McNally, Chicago.
- Goffman, Erving [1998]: Stigma és szociális identitás. In: *Megismerés, előítélet, identitás*. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény (szerk. Erős Ferenc), Új Mandátum Könyvkiadó – Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, pp. 263–295.
- Gordon, Milton M. [1964]: *Assimilation in American Life*. The Role of Race, Religion and National Origins. Oxford University Press, New York.
- Graham, David [2003]: Secular or Religious? The Outlook of London's Jews. *JPR – PJC Report*, No.3. 2003.
http://www.jpr.org.uk/Reports/PJC_Reports/no_3_2003/pjc_3_2003.htm
- Graham, David [2004]: European Jewish Identity at the Dawn of the 21st Century: A Working Paper. *JPR – PJC Report*, No.3. 2004.
http://www.jpr.org.uk/Reports/PJC_Reports/European_Jewish_Identity_2004/pdf/European_Jewish_Identity.pdf
- Graham, David – Schmool, Marlena – Waterman, Stanley [2007]: Jews in Britain: a Snapshot from the 2001 Census. *JPR Report* No. 1. 2007. Institute for Jewish Policy Research: http://www.jpr.org.uk/downloads/2001_census.pdf
- Graham, David – Vulkan, Daniel [2010]: Synagogue Membership in the United Kingdom in 2010. *JPR Publications*, May 2010. Institute for Jewish Policy Research: http://www.jpr.org.uk/downloads/Synagogue_membership.pdf

- Grossman, Naomi [1999]: New York: A feminizmus lassanként betör még az ultraortodox közösségekbe is. *Szombat*, 1999. márc. pp. 8–9.
- Gyurgyák János [2001]: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Habermas, Jürgen [1998]: *Filozófiai diskurzus a modernségről*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Hahn István [1995]: *Zsidó ünnepek és népszokások*. Makkabi Kiadó, Budapest.
- Hall, Stuart [1997]: A kulturális identitásról. In: *Multikulturalizmus* (szerk. Feischmidt Margit), Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, pp. 60–86.
- Hamilton, Malcolm B. [1998]: *Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia*. Megújuló világképek Sorozat. AduPrint, Budapest.
- Hanák Péter (szerk.) [1984]: *Zsidókérdés – asszimiláció – antiszemitizmus*. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hegedűs Rita [1998]: A vallásosság kérdése Magyarországon nemzetközi és magyar kutatások eredményeinek tükrében. *Szociológiai Szemle*, 1998/1. sz. pp. 113–126.
- Hegedűs Rita [2000]: *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében*. Ph.D. értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest.
- Heller Ágnes [1997]: *Az idegen*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Hermann Imre [1990]: *Az antiszemitizmus lélektana*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest.
- Hobsbawm, Eric J. [1993]: Etnikai identitás és a nacionalizmus. *Világosság*, 1993/4. sz., pp. 19–28.
- Horváth Zsuzsa [1995]: *Hitek és emberek*. Horváth Zsuzsa tanulmányai kisegyházakról, vallásos mozgalmakról. (szerk. Csákó Mihály), Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Huntington, Samuel P. [1999]: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Kiadó, Budapest.
- Hyman, Paula E. [1995]: *Gender and Assimilation. The Roles and Representation of Women*. University of Washington Press, Seattle, London.
- Iggers, Georg G. [2005]: A történetírás elmélete és története – helyzetjelentés. *Magyar Lettre Internationale*, 2005 ősz, 58. sz.
<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre58/iggers.htm>.
- James, William [1902]: *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. Publisher Longmans, Green & Co, Edinburgh
<http://www.gutenberg.org/ebooks/621>
- Jenkins, Richard [1994]: Rethinking Ethnicity: Identity, Categorization and Power. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 17, No. 2. pp. 197–223.
- Jenkins, Richard [1996]: *Social Identity*. Routledge, London – New York.
- Jenkins, Richard [1997]: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Sage, London.
- Jólesz Károly [1985]: *Zsidó hitéleti kislexikon*. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK), Budapest.

- Jóna György [2007]: A debreceni zsidó ifjúság csoportazonosságáról – egy empirikus vizsgálat metszetében. *Debreceni Szemle*, 2007/2. sz. pp. 222–234.
- Kaufmann, Franz-Xaver [1996]: Vallás és modernitás. *Replika*, 1996. május/21-22. sz. pp. 249–274. <http://www.c3.hu/scripta/replika/2122/16kauf.htm>.
- Karády Viktor [1984]: Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. In: *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon* (szerk. Kende Péter), Magyar Füzetek, Párizs, pp. 37–180.
- Karády Viktor [1992]: A Shoah, a rendszerváltás és a zsidó azonosságtudat válsága Magyarországon. In: *Zsidóság, identitás, történelem* (szerk. Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc), T-Twins Kiadó, Budapest, pp. 23–45.
- Karády Viktor [1997]: *Zsidóság – modernitás – polgárosodás*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Karády Viktor [2000]: *Zsidóság Európában a modern korban: társadalomtörténeti vázlat*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Karády Viktor [2001]: *Önazonosítás, sorsválasztás: A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Karády Viktor [2002]: *Túlélők és újrakezdők: fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Karsai László [1994]: Zsidó Holocaust – számháború. *História*, XVI. évf. 1. sz. pp. 12–13.
- Katzenstein, Peter J. [2006]: Multiple Modernities as Limits to Secular Europeanization? In: *Religion in an Expanding Europe* (eds. Byrnes, T. A. – Katzenstein, P. J.), Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1–33.
- Keményfi Róbert [2002]: Az „etnicitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban. *Kisebbségkutatás*, XI. évf. 2. sz. pp. 376–383.
- Kovács András [1992]: Zsidó identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon. *Világosság* 1992/4. sz. pp. 280–291.
- Kovács András [1997]: *A különbség köztünk van*. Az antiszemitizmus és a fiatal elit. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Kovács András (szerk.) [1999]: *A modern antiszemitizmus*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács András (szerk.) [2002]: *Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése*. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács András [2002a]: Zsidó csoportok és identitásstratégiák. In: *Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése* (szerk. Kovács A.), Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, pp. 9–40.
- Kovács András [2003]: Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. *Múlt és Jövő*, 2003/3. sz. pp. 5–34.
- Kovács András [2005]: *A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon*. PolgART Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács Éva – Vajda Júlia [2002]: *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

- Kovács Éva [2004]: Vakmerő tézisek az identitásról. In: *Nemzet a társadalomban* (szerk. Fedinec Csilla), Teleki László Alapítvány, Budapest, pp. 221–234.
- Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc (szerk.) [1992]: *Zsidóság, identitás, történelem*. T-Twins Kiadó, Budapest.
- Krappmann, Lothar [1980]. *Az identitás szociológiai dimenziói*. Szociológiai Füzetek, 21. sz., Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Krasztev Péter [2005]: Modernitások összecsapása. „Találjuk ki Közép-Európát?” online tudományos fórum: <http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/99/1/3/>
- Kvale, Steinar [1996]: *InterViews*. Sage Publications, London.
- Lau, Rabbi Israel Méir [1994]: *A zsidó élet törvényei*. Machon Massoret Yeshivat Chaje Moshe, Jerusalem.
- Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) [1998]: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula, Budapest.
- Letenyei László [2006]: *Településkutatás I. Módszertani kézikönyv*. Új Mandátum Könyvkiadó – Ráció Kiadó, Budapest.
- Lofland, John [1971]: *Analysing Social Settings. A Guide to Qualitative Observation and Analysis*. Wadsworth Publishing Company, Belmont, CA.
- Luckmann, Thomas [1967]: *The Invisible Religion: the Problem of Religion in Modern Society*. Macmillan, New York.
- Löwy, Michael [1988]: *Rédemption et utopie. Le judaïsme libertaire en Europe centrale. Une étude d'affinité élective. «Sociology d'aujourd'hui»*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Marót Károly [1945]: Survival és revival. *Etnographia* 1945/16. sz. pp. 1–7.
- Mars, Leonard [1999]: Discontinuity, Tradition, and Innovation: Anthropological Reflections on Jewish Identity in Contemporary Hungary. *Social Compass*, Vol. 46, No. 1, pp. 21–33.
- Mars, Leonard [2000]: Cultural Aid and Jewish Identity in Post-Communist Hungary. *Journal of Contemporary Religion*, Vol. 15, No. 1, pp. 85–96.
- Mars, Leonard [2001]: Is there a Religious Revival among Hungarian Jews Today? *Journal of Contemporary Religion*, Vol. 16, No. 2, pp. 227–238.
- Mason, Janifer [2001]: *Qualitative Researching*. Sage Publications, London.
(Magyarul: [2005]: *Kvalitatív kutatás*. József Műhely Könyvkiadó, Budapest.)
- Mayer, Egon – Kosmin, Barry A. – Keysar, Ariela [2001]: *American Jewish Identity Survey: AJIS Report. An Exploration in the Demography and Outlook of a People*. The Graduate Centre of the City University of New York, New York.
- McCurdy, David W. – Spradley, James P. [1987]: Ethnology and Explanation. In: *Issues in Cultural Anthropology. Selected Readings*. (eds. McCurdy, D. W. – Spradley, J. P.), Waveland Press, Prospect Heights, pp. 1–11.
- Mészáros Judit [1992]: Az elfojtott visszatér. In: *Zsidóság, identitás, történelem* (szerk. Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc) T-Twins Kiadó, Budapest, pp. 114–126.

- Mihancsik Zsófia [1995]: „Szóval azt mondja, aki zsidó, tartsa magát zsidónak?” – Mihancsik Zsófia interjúi. *Budapesti Negyed* 8. sz.: Zsidók Budapesten (szerk. Kovács András), III. évf. 2. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00007/mihan.htm>.
- Miller, Stephen – Schmool, Marlena – Lerman, Antony [1996]: Social and Political Attitudes of British Jews: Some Key Findings of the JPR Survey. *JPR Report* No. 1. 1996. Institute for Jewish Policy Research: http://www.jpr.org.uk/Reports/PJC_Reports/no_1_1996/index.htm
- Miller, Stephen [2003]: Changing Patterns of Jewish Identity among British Jews. Ch.3. In: *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond* (eds. Gitelman, Z. – Kosmin, B. – Kovács, A.), CEU Press, New York, pp. 45–60.
- Orbán Annamária – Szántó Zoltán [2005]: Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 2005/2. sz. pp. 55–70. <http://www.socialnetwork.hu/cikkek/OrbanSzanto2007.htm>
- Papp Richárd [2005]: *Van-e zsidó reneszánsz? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- Pataki Ferenc (szerk.) [1980]: *Csoportlélektan*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Pataki Ferenc [1988]: Identitás – személyiség – társadalom. In: *Az identitás kettős tükrében* (szerk. Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter), TIT, Budapest, pp. 17–38.
- Pataki Ferenc [2001]: *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pelle János [1999]: *Antiszemizmus és totalitarizmus*. József Műhely Kiadó, Budapest.
- Peresztegi Ágnes – Röhrig, Elaine [1999]: „A zsidóság olyan vallás, ahol a nőknek sok szerep jut”. *Szombat*, 1999.márc. pp. 9–10.
- Pető Andrea [1999]: A judaizmus feminista olvasata. *Szombat*, 1999. márc. pp. 4–6.
- Pécsi Katalin (szerk.) [1999]: Nők, zsidók. Feministák? A Szombat női melléklete. *Szombat*, 1999. márc. 3–19.
- Robbins, Thomas [1996]: Az új vallási mozgalmak és a társadalom: elméletek és magyarázatok. *Replika*, 1996. május/21-22. sz. pp. 173–208.
- Rosta Gergely László [2004]: *Vallásosság, politikai attitűdök és szekularizáció Nyugat-Európában 1981–1999*. Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest.
- Sántha Kálmán [2006]: Létezik-e hipotézis a kvalitatív kutatásban? *Új Pedagógiai Szemle*, 2006/11. sz. pp. 3–11.
- Sárkány Mihály [1989]: Az identitás kutatása az angol és amerikai szociál- és kulturális antropológiában. In: *Az identitás – kettős tükrében*. (szerk. Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter), TIT, Budapest, pp. 39–53.
- Sárkány Mihály [2000]: Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In: Uő. *Kalandozások a XX. századi kulturális antropológiában*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, pp. 89–99.
- Seres Attila [2009]: Az oroszlan szalmát rágcsál. Internetes megjelenés. *Szombat.org*, 2009. július 13. <http://www.szombat.org/az+oroszlan+szalmat+ragcsal.html>
- Shapiro, Bernard J. [2003]: *The National Jewish Population Survey 2000-01: Strength, Challenge and Diversity in the American Jewish Population*, UJC, New York. http://www.ujc.org/content_display.html?articleID=83252

- Silverstein, Alan [1994]: *Alternatives to Assimilation: The Response of Reform Judaism to American Culture, 1840–1930*. «Brandeis series in American Jewish history, culture and life». Brandeis University Press, New England, Hanover and London.
- Spohn, Willfried [2001]: Eisenstadt on Civilizations and Multiple Modernity. *European Journal of Social Theory*, Vol. 4, No. 4, pp. 499–508.
- Szabó Miklós [1981] Nemzetkarakter és resszentiment. Gondolatok a politikai antiszemitizmus funkcióiról. *Világosság*, 1981/6. sz. pp. 358–362.
- Szarvas Zsuzsa [2005] Kötelékek. A többes identitás kérdései mai magyarországi zsidó közösségek példáján. In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések* (szerk. Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László), Balassi Kiadó, Budapest, pp. 182–193.
- Szántó János [1998]: *Vallásosság egy szekularizált társadalomban* (szerk. Nagy Péter Tibor), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Szárász György [1984]: Egy előítélet nyomában / Egy interjú nyomában. In: *Zsidókérdés – asszimiláció – antiszemitizmus*. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon (szerk. Hanák Péter), Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 295–355.
- Szász Antónia [2002]: *Parázs. A magyar asszimilált zsidóság útkeresése. I. Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség*. Etnoregionális Munkafüzetek 87. (Sorozatszerkesztő A. Gergely András) MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest. (ISBN 963 9218 64 2)
- Szász Antónia [2007]: A progresszív zsidó vallási megújulási mozgalom konfliktuselméleti megközelítése. In: *A Dunaújvárosi Főiskola Közleményei XXIX/2*. Bölcsész- és Társadalomtudományi Konferencia előadásai. Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala, Dunaújváros, 345–352.
- Szász Antónia [2008a]: A progresszív judaista mozgalom és a tradicionális zsidó értékek és normák. A hazai mozgalom ideológiája és gyakorlata által indukált társadalmi diskurzus, egyéni és intézményi reflexiók. In: *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben* (Szerk. S. Nagy Katalin – Orbán Annamária) Gondolat Kiadó, Budapest, 97–107.
- Szász Antónia [2008b]: Kultúrák diverzitása, modernítások pluralitása. *Kultúra és Közösség – az MTA Szociológiai Kutatóintézet művelődéstudományi folyóirata*. III. folyam, XII. évf. 2008/IV. sz. pp. 5–13.
- Szász Antónia [2009]: Határmezsgyén. Progresszív közösségek a zsidó vallási mezőben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XVI.-Fasciculus 1.*, E Typographeo Universitatis, Miskolc, pp. 163–177.
- Szász Antónia [2010]: Reform zsidó válaszlehetőségek a „zsidónak lenni ma” kérdéseire. In: *A kollektív emlékezet stációi*. (szerk. A. Gergely András – Varga Andrea), MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont Munkafüzetek 107. (sorozatszerkesztő A. Gergely A.) MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest, pp. 120–151.
- Tajfel, Henri [1980]: Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In: *Előítéletek és csoportközi viszonyok* (szerk. Erős Ferenc), Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, pp. 40–70.

- Tajfel, Henri [1981]: The Social Psychology of Minorities. In: *Human Groups and Social Categories*. Cambridge University Press, Cambridge, London, New York. Ch. 15. pp. 309–344.
- Tomka Miklós [1992]: Három vallásszociológiai kongresszus 1991 nyárutóján. *Szociológiai Szemle*, 1992/3. sz. pp.139–144.
- Tomka Miklós [1994]: *Egyház és vallásosság a mai Magyarországon*. Budapesti Műszaki Egyetem Természet és Társadalomtudományi Kar Társadalom- és Gazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Tomka Miklós [1996a]: A vallásszociológia új útjai. *Replika*, 1996. május/21-22. sz. pp. 163–171. <http://www.c3.hu/scripta/replika/2122/tomka.htm>.
- Tomka Miklós [1996b]: A felekezeti struktúra változása Kelet- és Közép-Európában. *Szociológiai Szemle*, 1996/1. sz. pp. 157–163. <http://www.mtapti.hu/mszt/19961/tomka.htm>.
- Tomka Miklós [1999]: A magyar vallási helyzet öt dimenziója. *Magyar Tudomány*, 1999/5. sz. pp. 549–559.
- Tomka Miklós [2000]: *Vallásszociológia*. Jegyzet. Elektronikus megjelenés. http://www.fil.hu/uniworld/vt/szoc/tomka_1.htm
- Turner, John C. [1980]: A társadalmi összehasonlítás és a társadalmi azonosságtudat. A csoportközi viselkedés távlatai. In: *Csoportlélektan* (szerk. Pataki Ferenc), Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 694–732.
- Untermann, Alan [1999]: *Zsidó hagyományok lexikona*. Helikon, Budapest.
- Újvári Péter (szerk.) [1929]: *Zsidó Lexikon*. Pallas Nyomda, Budapest.
- Váriné, Szilágyi Ibolya [1989]: Értékelsajátítás és személyiségépítés a mindennapokban. In: *Az identitás – kettős tükrében* (szerk. Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter), TIT, Budapest, pp. 110–140.
- Vincze Kata Zsófia [2006]: *Visszatérők a zsidó valláshoz Budapesten. A hagyománytól való elszakadás és a báál tsuvá jelenség kérdései*. Ph.D. értekezés. Néprajzi Doktori Iskola, ELTE, Budapest.
- Weber, Max [1992]: *Gazdaság és társadalom 1-2*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Zsigmond Anna [1999]: Zsidó iskolák a 21. század küszöbén. *Új Pedagógiai Szemle*, 1999/10. sz. pp. 30–43.

Internetes portálok:

- A Bét Orim honlapja: <http://betorim.hu/>
- A Szim Salom hivatalos honlapja: <http://szimsalom.hu/>
- A WUPJ honlapja: <http://wupj.org/>
- Az Arcénu Egyesület honlapja: <http://www.arcenu.hu/>

GLOSSZÁRIUM

A disszertációban előforduló idegen kifejezések rövid meghatározása.¹⁸⁴

Alija (héb.), **alijázás**: „felmenetel”. 1. Jeruzsálembé történő, ma a diaszpórából Izraelbe való vándorlás. 2. Felmenetel a Tórához nyilvános Tóraolvasás alkalmával.

Askenázi (héb.): 1. Az ún. nyugati (Nyugat-, Közép- és Kelet-Európában élő) zsidóság elnevezése. 2. A rájuk jellemző liturgia, illetve kiejtés.

Ámidá (héb.): „Állva mondandó ima”, a főima megnevezése. (Eredeti jelentése: „állás”).

Báál koré (héb.): Tóraolvasó személy. Aki a Tórát olvassa.

Báál tsuvá (héb.): a zsidó valláshoz visszatérő, a vallási hagyományokba visszatanuló személy.

Bárcsesz (jid.): ünnepi, szombati kalács.

Bár micvá (héb.): „a törvény fia”. 1. A 13. életévüket betöltött fiú/férfiak megnevezése, akik kötelesek betartani a parancsolatokat. 2. A felnőtté avatási rítus elnevezése.

Bát micvá (héb.): „a törvény lánya”. 1. A 12. életévüket betöltött lányok megnevezése, akik kötelesek betartani a parancsolatokat. 2. A felnőtté avatási rítus elnevezése.

B’né micvá (héb.): „törvény gyermeke”. (Nemre való kitétel nélkül.)

Bencsolás (jid.): étkezés utáni asztali áldás. „Áldásmondás.”

Betérés: rituális áttérés a zsidó vallásra. Feltétele: a befogadás szabályainak teljesítése.

Bét (héb.): „ház”.

Bét din (héb.): rabbinikus bíróság.

Bét Orim (héb.): „Fények háza”

Bimá (héb.): „emelvény”. Tóraolvasó-emelvény a zsinagógában.

Brit (héb.) „szövetség.” A szövetségekötés rítusára (körülmetelésre, betérésre) is használják.

Brit milá (héb.): körülmetelés. (Szó szerint: a körülmetelés szövetsége.)

Cödoko, cedákká (héb.): adomány.

Dróse (héb.): prédikáció, beszéd, hitszónoklat. A rabbi szombati, vagy ünnepi íráselemzése.

¹⁸⁴ Értelmezésüket Donin (1998), Frojimovics et al. (1995), Hahn (1995), Jólesz (1985), Lau (1994), Untermann (1999), Újvári (1929) alapján készítettem. Rövidítések: héb. (héber), ask. (askenázi), jid. (jiddis).

Gemará (héb.): a Misná magyarázata és kifejtése. (Az Írott és Szóbeli Tant magyarázza.)

Get (héb.): váló-levél. Hagyományosan a férj adja feleségének. Átadás után széttépik.

Gettó: zsidók által lakott városrész. A vészkorszakban az a hely, ahová a zsidókat költöztették.

Hanuka, chánuká (héb.): „felszentelés”. A fény ünnepe. A Makkabeusok (i.e. 2. sz.) győzelmére és az akkor történt csodákra emlékeztető ünnep. Az 1 napra elegendő olaj 8 napig égett, ennek emlékére 8 napon át minden este eggyel több gyertyát kell gyújtani.

Háftará (héb.): „felmentés”, „zárás”. A Tóraolvasást befejező prófétai fejezet.

Háláchá (héb.): „járható ösvény”, „járt út”. A zsidó vallási-rituális törvények összegzése, illetve a zsidó tradíció összefoglaló megnevezése.

Hávdálá (héb.): „elválasztás”. A szombatot a hétköznapiaktól elválasztó szertartás (a szombat kimenetelekor, szombat késő délután, este).

Héder, chéder (héb.): alapfokú vallásos iskola.

Írott Tan: a Tóra (Mózes öt könyve) megnevezése.

Jesiva (héb.): Magasabb fokú vallási iskola. (Eredeti jelentése „ülés”, ülésező testület).

Jiddiskeit (jid.) kelet-európai zsidó életérzés, illetve ennek a kifejezése.

Jom HáÁcmáut (héb.): Izrael Állam függetlenségi napja. (A diaszpórában az Izraellel rokonszenvező közösségek ünneplik.)

Jom HáSoá (héb.): a holokauszt (soá) elméknapja.

Jom Jerusáláim (héb.): Jeruzsálem napja.

Jom Kippur (héb.): Az Engesztelés napja. Böjtnap. Előtte bűnbánatot kell tartani.

K'hilá k'dusá (héb.): gyülekezet.

Kábálát Sábát (héb.): „a Szombat fogadása”. A péntek esti liturgia része.

Káddis (héb.): „szent ima”. Istent dicsőítő ima. A liturgia része. (Halottaikért is mondják.)

Ketubá (héb.): házasságlevél.

Kidus, kiddus (héb.): „megszentelés”. Az ünnep megszentelése, a pohár borra mondott áldás.

Kipa (héb.): kis kerek fejfedő férfiak számára. (A reform irányzatban női kipa is van.)

Kohanita, kohén (héb.): Áron törzséből (apai ágon) származó ember. A kohaniták a jeruzsálemi Szentélyben papi tennedőket láttak el. Külön előírások vonatkoznak rájuk. (A reform irányzatban nem.)

Kóser (héb.): „alkalmas, megfelelő”, rituálisan tiszta. Vallási szakértő által ellenőrzött. A kifejezést használják életmódra, kosztra, helyiségre, egyénre is.

Lévita (héb.): Lévi törzséből (apai ágon) származó ember. A leviták a kohéneket segítették a Szentélyben. Külön előírások vonatkoznak rájuk. (A reform elhagyja.)

Mamzer (héb.): tiltott kapcsolatból született (gyermek).

Maszorti (héb.): „hagyományos”, hagyományőrző (zsidó vallási irányzat).

Mehicá (héb.): „elválasztó”. A férfiak és nők által használt teret elválasztó függöny, rács, fal.

Mezuzá (héb.), **mezüze** (ask.): eredeti jelentése „ajtófélfá”. A zsidó lakások ajtófélfákon tokban elhelyezett pergamenre írt Tóra-részlet.

Micvá, micve (héb.): „parancsolat”. 1. Vallási előírás, kötelezettség. 2. Jócselekedet.

Midrás (héb.): magyarázatok a Tórához; vallásjogi (háláchikus) és egyéb (ágádikus) témában.

Mikve (héb.): rituális fürdő.

Minhág (héb.): szokás. A vallási előírások mellett létező, kevésbé kötelező érvényű szokások.

Minján (héb.), **minjen** (ask.), „szám, létszám”. A gyülekezethez szükséges létszám. Tíz felnőtt zsidó férfi (a reform irányzatban férfi vagy nő) jelenléte szükséges a szentnek tartott szertartások (közösségi ima, káddis-mondás) teljes megtartásához.

Misná (héb.): a „Szóbeli Tan” első kodifikációja. Szövegét a Gemará értelmezi tovább.

Oneg Sábát (héb.): „szombat öröme, élvezete”. Így hívják a péntek esti közösségi alkalmakat is.

Peszách (héb.): a Kivonulás ünnepe. Az egyiptomi rabszolgaságból való szabadulás és kovásztalan kenyér ünnepe (ilyenkor a helyiségek és a koszt is kovásztalan.)

Purim (héb.): a perzsa uralom alatt élő zsidóság megmenekülését (az Eszter könyvében leírt sikertelen pogromot) felidéző örömmünnep. A ~ szó „sorsvetést” jelent.

Ros Hásáná (héb.): újév napja. (A zsidó időszámítás szerint.)

Sáchárit (héb.), **sáhrisz** (ask.): reggeli ima.

Sálom (héb.): „béke”.

Sámesz (héb.): templomszolga.

Siúr (héb.): „tanóra”. Tanulás, (interaktív) szövegértelmezés.

S'móne eszré b'ráchot (héb.): „18 áldás”. Áldások sorozatából álló főima. Vö. Ámidá.

Soá (héb.) „megsemmisítés, kegyetlen pusztítás”. A vészkorszak héber megfelelője.

Stetl, shtetl (jid.): kelet-európai zsidó kisváros, falu, városrész.

Sulhán Áru (héb.): háláchikus törvénykönyv. (Szó szerinti jelentése: „terített asztal”).

Szefárd: (héb.): „Spanyolország”. 1. Az ún. keleti (Spanyolországban és a mediterrán partvidéken elterjedt) zsidóság elnevezése. 2. A rájuk jellemző liturgia, illetve kiejtés.

Széder (héb.): „rend”. Megszabott szertartásendet követő ünnepi vacsora Peszáchkor.

Széfer Tóra (héb.): Tóratekercs.

Szidur (héb.): imakönyv.

Szim Sálom (héb.): „Adj békét”. Az Ámidá utolsó áldása.

Szimchát Tóra/Torá (héb.): „a Tóra öröme”, örömnünnep.

Szóbeli Tan: a Tóra értelmezései. A zsidó hagyomány szerint a ~-t Mózes kapta a Szináj hegyen, és ő adta tovább Áron főpapnak és fiainak, illetve a bölcseknek. (vö. Talmud)

Szófér (héb.): írástudó, a háláchában és a kalligráfiában jártas személy, aki a Tórát másolja, mivesen ír a tekercsre, és a szükséges javításokat elvégzi.

Szukot (héb.): Sátoros ünnep. A sivatagi vándorlás idején sátorban-lakást idézik fel. „Sátrat” építenek a szabad ég alatt. (Hagyományosan a férfiak egy hétig ott étkeznek, alszanak.)

Tfilin (héb.): imaszíj. (A szíjra Tóra-részleteket tartalmazó doboz van erősítve. A reggeli ima során teszik fel karjukra, homlokukra.)

Tálit (héb.): imasál, imaköpeny. (Imádkozás alkalmával öltik magukra.)

Talmud (héb.): a Szóbeli Tan kodifikációja, a Misnából és a Gemarából épül fel.

Talmud-Tóra: hittan óra, Tóratanulás.

Tánách (héb.): Szentírás. A Tóra, a Próféták könyvei és a Szent Iratok összessége.

Tikkun HáNefes (héb.): a lélek megjavítása.

Tikkun Olám (héb.): a világ megjavítása.

Tóra, Torá (héb.): „törvény, tan”. Mózes öt könyve. (Tágabb értelemben az egész bibliát, illetve a zsidóság egész tanítását értik rajta.)

Tsuvá (héb.): „megtérés”, „visszatérés”. Visszatérés a valláshoz (tágabb értelemben: bűnbánat).

A TÉMÁBAN MEGJELENT SAJÁT PUBLIKÁCIÓK

Referált szakmai folyóiratban megjelent cikkek:

Szász Antónia [2011]: Alternatív zsidóság. A Bét Orim Reform Zsidó Közösség. *Kisebbségkutatás*, várható megjelenés 2011/2. sz. (lektorálás alatt)

Szász Antónia [2010]: Progresszív zsidó tanulás. *Iskolakultúra*, 2010/11. sz. pp. 118–133. (ISSN 1215-5233)

Szász Antónia [2008]: Kultúrák diverzitása, modernitások pluralitása. *Kultúra és Közösség* – az MTA Szociológiai Kutatóintézet művelődéstudományi folyóirata. III. folyam, XII. évf. 2008/IV. sz. pp. 5–13. (ISSN 0133-2597)

Egyéb szakmai folyóiratban megjelent cikk:

Szász Antónia [2009]: Határmezsgyén. Progresszív közösségek a zsidó vallási mezőben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus XVI.-Fasciculus 1., E Typographeo Universitatis, Miskolc, pp. 163–177. (ISSN 1219-543X)

Lektorált konferencia-kiadványban megjelent tanulmányok:

Szász Antónia [2008]: A progresszív judaista mozgalom és a tradicionális zsidó értékek és normák. A hazai mozgalom ideológiája és gyakorlata által indukált társadalmi diskurzus, egyéni és intézményi reflexiók. In: *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben* (szerk. S. Nagy Katalin – Orbán Annamária) Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 97–107. (ISBN: 978-963-693-028-8)

Szász Antónia [2007]: A progresszív zsidó vallási megújulási mozgalom konfliktuselméleti megközelítése. In: *A Dunaújvárosi Főiskola Közleményei XXIX/2. Bölcsész- és Társadalomtudományi Konferencia előadásai*. Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala, Dunaújváros, pp. 345–352. (ISSN 1586-8567)

Szász Antónia [2007]: Interkulturális konfliktus a zsidó vallási mezőben – Intercultural conflict within the Jewish religious field. In: *Valorile Multiculturalității – Multicultural Values* (szerk. Brassai László – Victor Sibianu) Státus Kiadó, Csíkszereda, pp. 270–279. (ISBN 978-973-1764-22-1)

Szász Antónia [2006]: A progresszív judaizmus társadalmi beágyazódása Magyarországon. In: *Az Andorka Rudolf emlékkonferencián elhangzott előadások*. Elektronikus megjelenés, 11 p.
http://web.uni-corvinus.hu/szoc/doc/andorka_konferencia/szasz.pdf

Könyv:

Szász Antónia [2002]: *Parázs. A magyar asszimilált zsidóság útkeresése. I. Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség*. Etnoregionális Munkafüzetek 87. (Sorozatszerk. A. Gergely András) MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 114 p. (ISBN 963 9218 64 2)

Könyvrészek:

Szász Antónia [2011]: A progresszív zsidó vallási megújulási mozgalom magyarországi helyzetének változása. In: *Kisebbségi és vallási identitás. Dolgozatok az antropológiai kutatómódszertan köréből* (szerk. A. Gergely András – Papp Richárd – Ausztrics Andrea), Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest. (közlésre elfogadva, megjelenés alatt)

Szász Antónia [2011]: Miben hoz újat a reform judaizmus? Hasonlóságok és különbségek a neológ, a maszorti és a reform irányzat között. In: *Kisebbségi és vallási identitás. Dolgozatok az antropológiai kutatómódszertan köréből* (szerk. A. Gergely András – Papp Richárd – Ausztrics Andrea), Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest (közlésre elfogadva, megjelenés alatt)

Szász Antónia [2010]: Reform zsidó válaszlehetőségek a „zsidónak lenni ma” kérdéseire. In: *A kollektív emlékezet stációi* (szerk. A. Gergely András – Varga Andrea), MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont Munkafüzetek 107. (Sorozatszerk. A. Gergely András) MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest, pp. 120–151. (ISBN 978-963-7372-XX-X, ISSN 1416-8391).

Recenziók (nem referált szakmai periodikában):

Szász Antónia [2010]: „Definíciós és önreflexiós gátlásaink.” – Rékai Miklós gondolatai arról, miért nincs zsidó néprajzkutatás. (Összefoglaló és reflexió.) *Antroport Lapozó* online periodika, 2010. őszi szám, 3 p.
http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=181

Szász Antónia [2009]: Beszámoló az „Áldozat és ima” című vallástudományi konferenciáról. *Antroport Lapozó* online periodika, 2009. tavaszi-nyári szám, 17 p.
http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=117

Egyéb:

Szász Antónia [2004]: Reformzsidó mozgalom – élén egy rabbinóvel. *Kistáska – az ELTE Társadalomtudományi Karának lapja*, 2004. november, pp. 7–9.

Szerkesztői-szerzői tevékenység:

A. Gergely András (főszerk.) – Szász Antónia (szerk.) [2010/11]: *Antropológiai – etnológiai – kisebbségtudományi glosszárium*. CD és online kiadvány. Nyitott Könyvműhely Kiadó – ELTE TÁTK, Budapest, 476 p.

Konferencia-előadások (legalább absztrakt megjelent róluk):

Szász Antónia (2010): Kritikus történelmi események nyoma az egyéni és kollektív emlékezetben c. bevezető előadás. „*Kritikus történelmi események nyoma az egyéni és kollektív emlékezetben*” c. műhelybeszélgetés az MTA PTI Kortárs és Történeti Zsidó Kutatócsoport szervezésében, MTA PTI Tanácsterem, Budapest. 2010. február 18.

Szász Antónia (2008): Határmezsgyén. Progresszív közösségek a zsidó vallási mezőben. „*Kívülállás és beilleszkedés*” c. konferencia a Miskolci Egyetem Szociológia Intézete szervezésében. MTA Miskolci Bizottsága épülete, Miskolc. 2008. november 12.

Szász Antónia (2008): Sokféle modernitás: egy új elméleti keret. „*Tudomány Hete a Dunaújvárosi Főiskolán*”, Bölcsész- és Társadalomtudományi Konferencia, Dunaújvárosi Főiskola. 2008. november 11.

Szász Antónia (2008): *Progresszív judaista mozgalom Magyarországon*. Előadás és szakmai vita az MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont Kortárs és Történeti Zsidó Kutatócsoportja „Megértés határai” c. vitasorozatának keretében. MTA PTI Tanácsterem, Budapest. 2008. március 6.

Szász Antónia (2008): Zsidó identitás-(re)konstrukció progresszív zsidó közösségben. „Continuity, Renaissance, Rupture. Folytonosság, reneszánsz, szakadás” (nemzetközi konferencia az MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont Kortárs Zsidó Kutatócsoport szervezésében). MTA PTI Tanácsterem, Budapest. 2008. január 17–18.

Szász Antónia (2007): A progresszív zsidó vallási megújulási mozgalom konfliktuselméleti megközelítése. „Tudomány Hete a Dunaújvárosi Főiskolán”, Bölcsész- és Társadalomtudományi Konferencia. Dunaújvárosi Főiskola. 2007. november 13.

Szász Antónia (2006): A progresszív judaizmus társadalmi beágyazódása Magyarországon. „Az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság 2006. évi konferenciája”. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest. 2006. október 10.

Szász Antónia (2006): A progresszív judaista mozgalom és a tradicionális zsidó értékek és normák. „Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben” c. konferencia, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék, Budapest. 2006. szeptember 8.

Szász Antónia (2006): Progresszív zsidó közösség. „Szimbiózis Napok 2006”, „Vallások, hitek, szakralitások” szekció, Kultiplx Művelődési Központ, Budapest, 2006. április. 21.

Egyéb (előadás és kapcsolódó műhelybeszélgetés):

Szász Antónia (2007): Érték- és érdekütközések. Workshop és műhelybeszélgetések. „Szimbiózis Napok 2007”, „Érték- és érdekütközések” c. blokk, Kortárs Építészeti Központ, Budapest. 2007. május 11–12.